DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13990

Siedliszcze Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Shedlishts'eh ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Shedlishts'eh yeha-sevivah / liḳeṭ, 'ibed ye-'arakh Binyamin Haruvi ; higiha ve-tirgem le-Yidish Zeʻev Igeret.
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : Irgun yotsʻe Shedlishts'eh yeha-sevivah, 1970.
DESCRIPT	360 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Siedliszcze. Siedliszcze (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Siedliszcze.
ADD'L NAME	Ḥaruvi, Binyamin.
ADD'L TITLE	Yizker-bukh ḳehile Shedlishtshe un gegnt

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון
לקהילת שדלישצ'ה והסביבה

תודתי נתונה בזה לחברי אליהו בזנר
על הערותיו המועילות בעיבוד החומר

ב נ י מ י ן ח ר ו ב י

ספר זכרון

לקהילת

שדלישצ'ה והסביבה

הוצא על ידי אירגון יוצאי שדלישצ'ה בישראל
תל־אביב, תש"ל - 1970

ליקט, עיבד וערך: **בנימין חרובי**

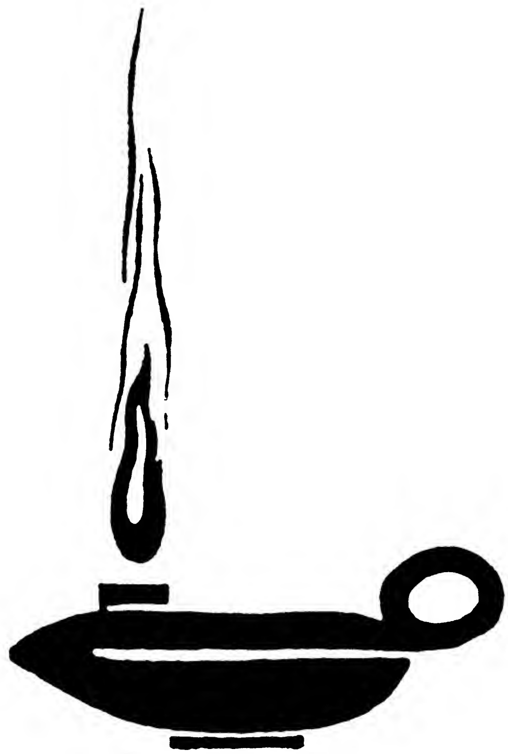
הגיה ותירגם ליידיש: מר **זאב איגרת**

הוצאת ספר זה נתאפשרה הודות לתרומתה הנדיבה של משפחת ליבה ומשה קורן,
ומקדישים אותו לזכרם של הוריהם שיינדל ושלמה-לייב הורן משדלישצ׳ה
ובני ביתם שנספו בשואה

דפוס „ארזי״, תל־אביב, טל׳ 34294

תוכן העניינים

דמויות וטיפוסים

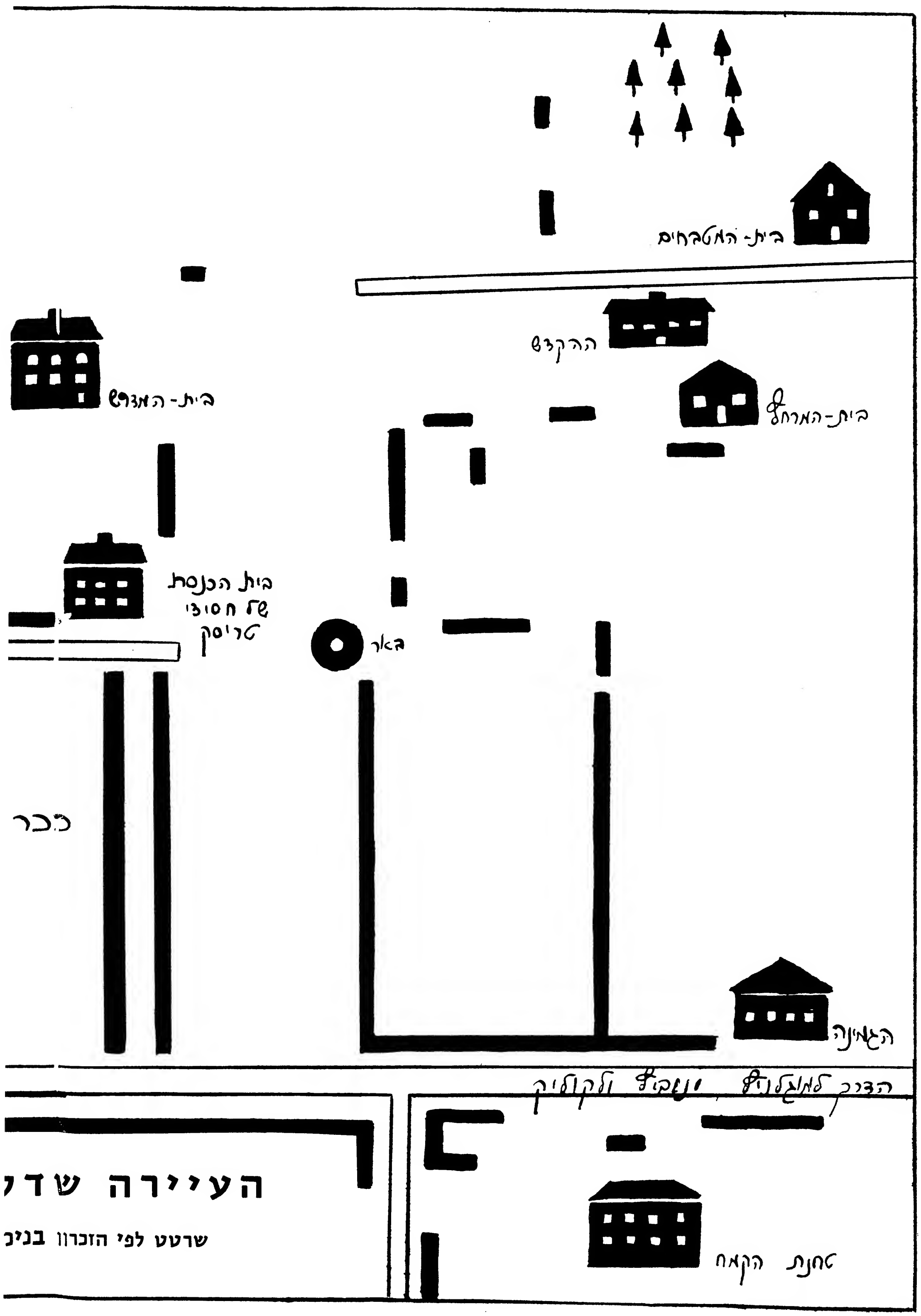

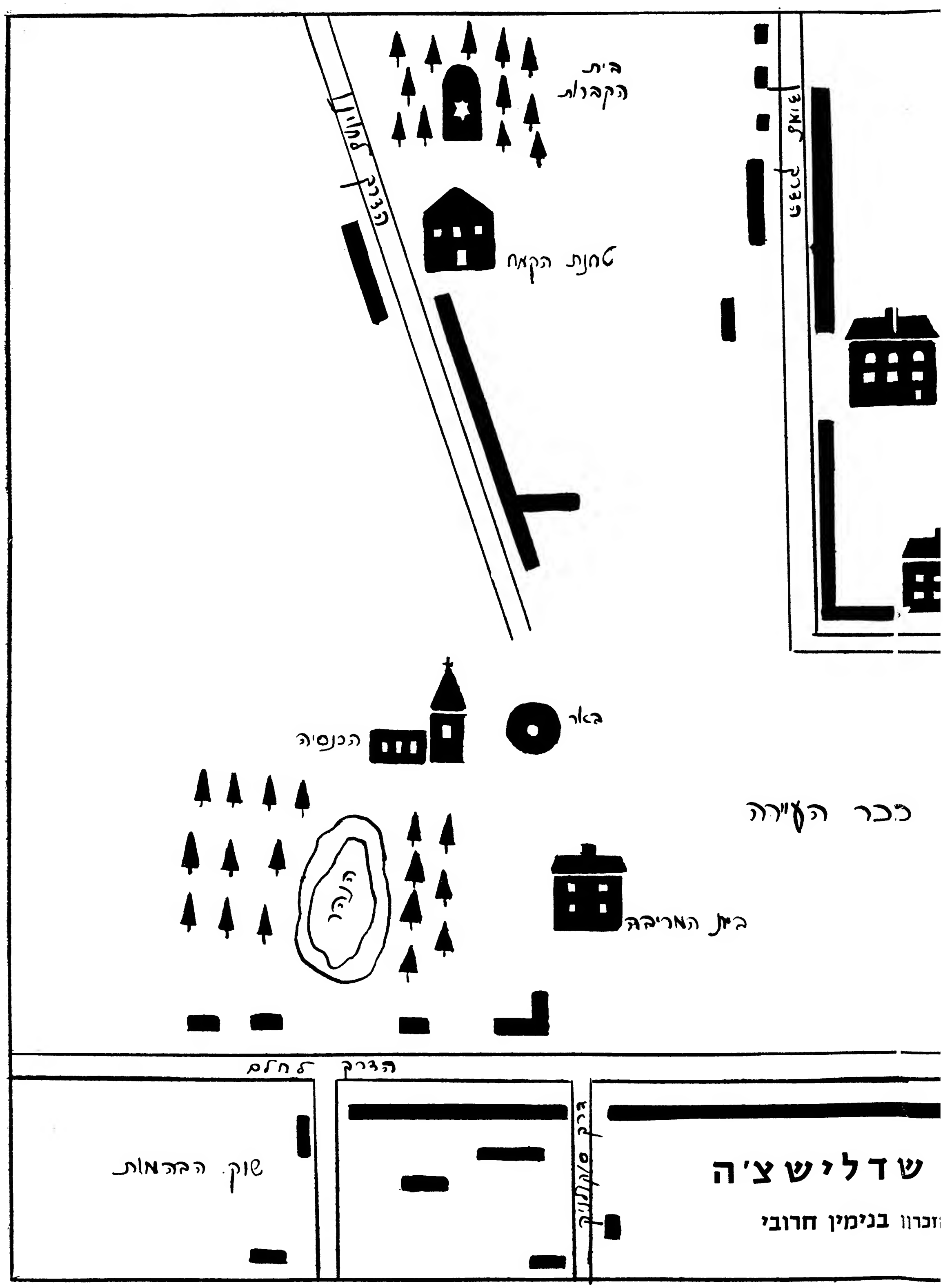
נר זכרון להורי בילה־ליבה ומשה בוקסנבוים,

לאחיותי רבקה וטובה ולאחי יענקל

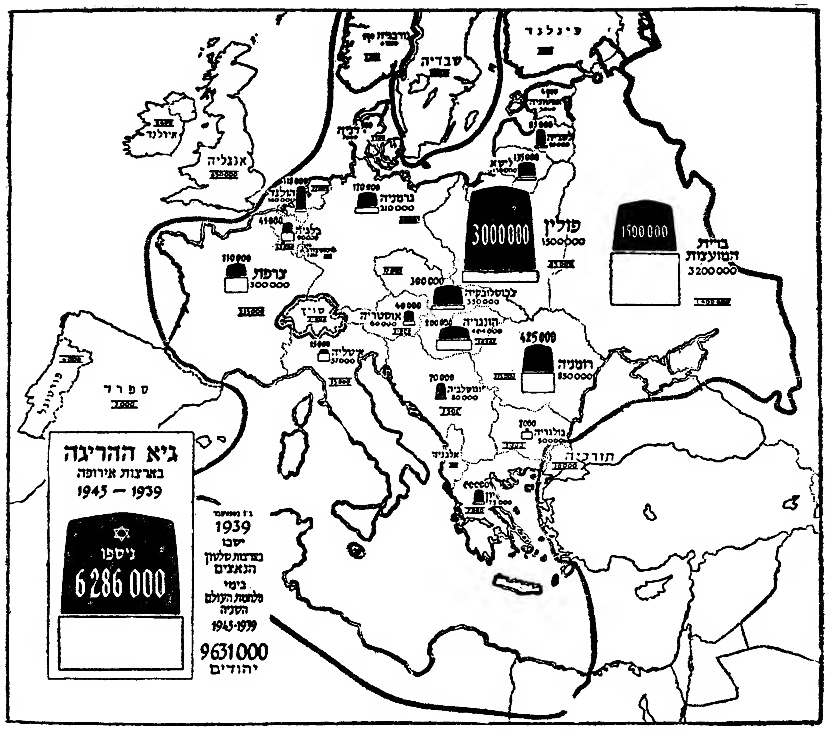
שנספו בשואה

בנימין חרובי (בוקסנבוים)

בית המטבחיים
ההקדש
בית המדרש
בית המרחץ
בית הכנסת של חסידי טריסק
באר
כיכר
הגמינה
טחנת הקמח
העיירה שד
שרטט לפי הזכרון בניכ

בית הקברות
טחנת הקמח
באר
הכנסיה
כיכר העיירה
שוק הבהמות
שדלישצ'ה
זכרון בנימין חרובי

גיא ההריגה
בארצות אירופה
1945 — 1939
ניספו
6 286 000
ב׳1 בספטמבר
1939
ישבו
בארצות שלטון
הנאצים
בימי
מלחמת העולם
השניה
1945-1939
9631000
יהודים
ספרד
פורטוגל
אנגליה
צרפת
פולין
3000000
רומניה
625000
שבדיה
פינלנד
תורכיה

מ ב ו א

עוד מעט ותמלאנה שלושים שנה לשקיעת יהדות אירופה. ובתוכה גם קהילתנו הקטנה. הזמן עושה את שלו: הרבה פרטים הולכים ונשכחים. שיני הזמן מחבלות בזיכרון של שרידים אלה, האודים המוצלים, שבאפשרותם יש לשחזר תמונות העבר. והואיל ואנו היחידים שנשארו בחיים מצווים אנו להנציח את העיירה היהודית. על כן החלטנו להוציא לאור את הספר, להעלות על הכתב כל מה שניתן עוד לשחזר כדי שילדינו, הניזונים מסיפורים מקוטעים על התקופה הטרגית ההיא, יוכלו לשאוב את ידיעותיהם ממקור ראשון, מפי ניצולי השואה, גיבורי הדרמה האיומה שחזו מבשרם את תקופת האי־מים.. מגילת יסורין זו, שאנו נגולל בספר זה תקפל בתוכה את המרטירולוגיה של יהודי שדלישצ׳ה הקטנה. תיאורים מחרידים של עדי ראיה, שניצלו בדרך נס או שברחו כמעט ברגע האחרון מגיא ההריגה, יספרו לילדינו ולדורות הבאים על השואה האיומה שעברה על עמנו בגלות אירופה שבה ניספו למע־לה משישה מיליון יהודים, שהם שליש העם ותמצית יהדות מפוארת, אשר ממנה ינקו כל חלקי האומה האחרים. הכל מודים שזה היה המרכז התרבותי הגדול של היהדות כולה, אשר ממקורותיה התבשמו וממנה למדו יתר חלקי האומה. אלף שנים ישבו יהודים בפולין ובעבודתם המסורה והמאומצת הקימו אוצרות של תרבות. והנה במחי יד זדונית נמחק הכל על ידי חיית הטרף הנאצית. גם השכנים שלנו מבני עשיו, שבתוכם ישבנו, עזרו להם בעבו־דה בזויה זו. במעשיהם המתועבים גילו הם את פרצופם האמיתי בעת הצרה הגדולה שפקדה אותנו.

ידעו נא זאת ילדינו־בנינו, יעמיקו את זהותם הנפשית עם העבר המפואר של עמנו, עם קדושינו — אבותינו. ישמש נא ספר זה תזכורת לכל. אל נא ניתן שליטה לשר השיכחה, כי „הזכירה היא שורש הגאולה" (הבעש"ט) הספר הזה, שיימצא אצל חברינו יוצאי העיירה, יזכיר להם את העבר שלנו ויעלה על לבם את זכר יקירינו, שנלקחו מאתנו בדמי ימיהם. יעלעלו ילדינו

בדפי זכרונות אלה ואל יסיחו את דעתם לעולם ממה שעוללו לנו העמלקים הנאצים. מטרותינו בספר „יזכור" זה — הן:

א. להנציח את העיירה היהודית והעיקר את יהודיה, אשר נרצחו, נטבחו, נחנקו בגזים ונשרפו בכבשני ההשמדה רק בגלל היותם יהודים.

ב. רוצים אנו שספר יזכור זה יהווה מנוף חינוכי להקניית תודעת השואה לילדי ישראל ולדורות הבאים כדי שיוכלו לראות בפרספקטיבה נכונה את העבר היהודי. הספר חייב לחנך את הנוער להיות מסור לעם ישראל ונאמן למדינת ישראל.

ג. מקווים אנו, שהעיירה היהודית הקטנה שדלישצ'ה תיהפך לאספקלריה מאירה שבה תשתקף יהדות השואה כולה באור הנכון ועל כל צדדיה החיוביים.

ד. רוצים אנו לטפח זיכרון החורבן והשואה בחינת „יזכור את אשר עשה לך עמלק."

מי יתן ותקוותינו אלה יתגשמו אפילו בחלקן, והיה זה שכר עמלנו הרב על העבודה הרבה שהושקעה בספר זה.

איננו סופרים ולא בני סופרים ובטוחים אנו שלא ניענש כלל וכלל על ששמנו כאילו כתר סופרים על ראשינו והעלינו בכתב את רחשי לבנו. מגילת יסורין זו נכתבה בתמצית דמנו. עשינו מה שיכולנו לפי עניות דעתנו וכוחנו לעשות כדי להנציח את העיירה היהודית שהיתה ואיננה עוד, ובזה אנו מדליקים נר תמיד לקדושי עיירתנו.

העיירה לפני המלחמה

על תולדות העיירה שדלישצ׳ה השוכנת בגליל לובלין על יד העיר חלם אין לנו ידיעות רבות. מסורת עממית מספרת, שהעיירה נוסדה בתחילת המאה ה־19 על ידי שני חיילים יהודיים משוחררים מהצבא הצארי. לאות שירות נאמן במשך 13 שנים קיבלו חיילים אלה חלקות אדמה חקלאיות והתיישבו עליהן כדי לעבדן. השם שדלישצ׳ה נגזר מהמלה הפולנית אושדלה (התיישבות). לפי אותו מקור נשרפה העיירה מספר פעמים ונבנתה מחדש באותו מקום. לפני השואה היו בשדלישצ׳ה כ־1800 נפש — רובם יהודים.

שדלישצ׳ה היתה אחת ממאות העיירות היהודיות הטיפוסיות, שהיו קיימות במדינת פולין. העיירה ותושביה לא התבלטו בשום דבר מיוחד, בעיקר חיו על מלאכה, ועל מסחר זעיר. במשך שנים היתה העיירה ידועה בכל הסביבה בקליעת רשתות דיג. שמם ייל יצרנים אלה יצא עד למרחוק. משפחות שלמות עסקו בהכנת הרשתות. בנות העיירה היו מתאספות לרוב, באחד הבתים, יושבות בחברותא מהשחר ועד שעות הלילה

קבוצת חברים במסיבה חברתית לפני השואה

נוער בשדלישצ׳ה לפני המלחמה

וקולעות רשתות. באין בלוי אחר במקום היו משלבות עמל כפיים עם בילוי חברתי. בליווי של שירה עממית וסיפורים מן הפולקלור היהודי היתה העבודה מתקדמת יפה. פעם בשבוע ביום חמישי התקיים יריד בעיירה, ואיכרי הסביבה היו באים למכור את תוצרתם ולקנות את צרכיהם אצל בעלי המלאכה ואצל החנונים היהודים. את פרנסתם לא מצאו תושבי העיירה בשפע, אמנם הם לא התאוננו במיוחד: כי מאז ומתמיד התרגלו לחיי צנע ועוני. אבל לעומת החיים העניים מבחינה חמרית היו חיי הרוח בעיירה תוססים ורב־גוניים. בעיירה היו שני בתי כנסת גדולים ומספר לא מבטול של מניינים. את הקהילה הקטנה בת שלוש מאות בתי אב, שגרו רובם בבתי עץ קטנים בני שני חדרים קטנים, שירתו רב, דיין, שני שוחטים, ארבעה מלמדים ושני מורים לעברית. כל ילדי ישראל ביקרו ב„חדרים״, ובהם למדו תפילות, תורה, רש״י, גמרא וכו׳.

כמה מהמלמדים שב„חדרים״ לימדו את ילדי ישראל גם קרוא וכתוב, יידיש וחשבון. חלק גדול של בנות ישראל שבעיירה למדו בבית הספר „בית יעקב״. ילדי ישראל ביקרו גם בבית הספר הכללי הפולני. היו גם בתי אולפנה מיוחדים ללימוד השפה העברית

ותרבות ישראל. שלוש ספריות היו קיימות בעיירה. מלבד זאת היו פועלים אירגונים ציוניים; ברית הציונים הרביזיוניסטים, הציונים הכלליים, בית״ר, הנוער הציוני וכן אירגון פרולטרי שמאלני כללי. רוב הנוער היהודי השתייך לאירגונים הציונים והיו לוקחים חלק פעיל בחיי החברה. מזמן לזמן היו מקיימים אספות והרצאות על נושאים שונים, שיעורים ופעולות תרבות אחרות היו מן השכיחות בחיי העיירה.

כדאי לציין שכל האירגונים היו מתקיימים על חשבון עצמם. כל חבר באירגון היה משלם מס־חדשי ובכסף זה היו מקיימים את פעולות התרבות ומכסים את הוצאות האירגון. מלבד זאת היה הנוער תורם בעצמו ומתרים גם את התושבים לקרנות הקרן הקיימת וקרן תל־חי. בעיירה היו קיימות כל מיני קופות צדקה, שדאגו לעניי העיירה. פעלו גם חברות נשים צדקניות, שהיו דואגות לצרכים ההכרחיים ביותר של נצרכי העיירה. היתה קיימת גם קופת עזרה הדדית, ויהודי יכול היה לקבל בה הלואה בריבית מינימלית.

חיי הקהילה היהודית הקטנה שבעיירה, ובעיקר העזרה ההדדית שהיתה קיימת בה, שימשו לא פעם דוגמא לתושבים הפולנים שבעיירה. בשבתות ובחגים, בערבי שבתות ובמוצאי שבתות היו החיים המסחריים והעבודה שובתים לגמרי, אבל החיים התרבותיים היו פועלים במלוא הקצב. כך חי, עבד ופעל קיבוץ קטן של יהודים בעיירה קטנה ששמה שדלישצ׳ה בגלות פולין שבמזרח אירופה, וכדי שלא להחליף את תושבי שדלישצ׳ה עם תושבי עיירה אחרת ששמה דומה הוסיפו לתושבי העיירה שם לוואי „עזים שדלישצ׳יים״ (שעדלישטשער קאָזעס). אולי בא הכינוי הזה בגלל רבוי העזים בעיירה, ואולי בגלל תכונות התושבים התוססים שלא יכלו לעמוד במקום אחד ללא פעולה. אלא תמיד חיפשו, קיפצו ודילגו כעזים. איך שלא יהיה, התושבים השדלישצ׳יים לא נעלבו על הכינוי הזה, להיפך הם קיבלוהו בחיבה.

העיירה בעת המלחמה

יום האחד בספטמבר, שנת 1939 ירד על הייערה כענן שחור המבשר רעות. גרמניה ההיטלרית פלשה למדינת פולין. היהודים הריחו את הרעה המתקרבת ובאה, אמנם לא עלה על דעתם של התושבים השדלישצ׳איים, כמו שלא עלה על דעתם של כל יהודי פולין, שמתקרבת ובאה תקופת השמדה טוטאלית, אבל באינסטינקטים הבריאים שלהם הרגישו שמשהו רע הולך ומתקרב. חלק גדול של הנוער עזב את העיירה וברח מזרחה — לרוסיה הסוביטית, ההורים לא ניסו לעכב בעדם, אלא להפך — זרזום וברכום לדרך. „אנו

כבר זקנים מה יעשו לנו?" — טענו ההורים, — בשלחם את ילְדיהם. „אתם צעירים לכו והצילו את עצמכם"!

בחודש אוקטובר, שנת 1939 הטילו הקלגסים הגרמנים את שלטונם בעיירה — שלטון הרווי זעה, דמעות ודם. דם יהודי התחיל ניגר בחוצות שדלישצ'ה הקטנה כאילו מלאך המוות ירד ממרומים וריחף בחלל העיירה היהודית.

ברחובותיה, בבתיה ובכל מקום ששם נמצא יהודי התגוללו חללים. אמנם בתחילת שלטון הנאצים לא היו חיילים גרמניים נראים בעיירה, אלא נציגיהם — גרמנים תושבי המקום (פולקס דויצ'ה) — היו מייצגים אותם ועושים את מלאכתם, אך לעתים תכופות היו מבקרות בעיירה גם פלוגות של חיילי ס. ס., הידועים לשמצה, והיו עורכות פרעות בתושבי שדלישצ'ה היהודית.

את רוב ביקוריהם בחרו המרצחים לערוך דווקא בימי השישי בשבוע, כנראה, בכוונה תחילה כדי להפריע במנוחת השבת ליהודים. הביקור הראשון בעיירה ערכו המרצחים הגרמניים בסתיו 1939, והוא נסתיים ברצח מספר יהודים חפים מפשע. לאחר מכן התחילו ביקורים תכופים ודחופים, כל ביקור כזה היה מטיל אימה ופחד מוות על היהודים הנבהלים. בהוודע לתושבים על התקרבות משאית גרמנית עמוסה חיילים היו הגברים מסתתרים, והנשים והילדים סוגרים את בתיהם על בריח ומנעול, אבל הכל היה לשוא. המרצחים שברו דלתות, היכו נשים וטף, עשו שמות ברכוש וחבלות בגוף של האומללים הבלתי מוגנים. המכונה הסדיסטית והמרצחת של הגרמנים התחילה לפעול במלוא הקיטור.

באחד מימי השישי של סתיו 1939 באו המרצחים ולאחר שערכו פוגרום ביהודי המקום לקחו אתם קבוצה של שנים עשר יהודים בתור בני ערובה ודרשו זהב כופרם. תוך שעות ספורות נאסף הזהב הנדרש: טבעות נישואים, עגילים ותכשיטים אחרים, כל זה נאסף במהירות רבה בתקווה להציל בכך חיי אנוש. הגרמנים קיבלו את הכופר, הבטיחו לשחרר את האנשים. אבל האומללים שהועברו בינתיים אל הגסטאפו של העיר חלם עונו שם עד מוות, ואיש לא ראה אותם עוד. הציד על היהודים נמשך בלי הרף. בכל הביקורים התכופים שלהם בעיירה המציאו המרצחים טכניקות שונות ומשונות כדי לענות, לדכא ולהשפיל את כבוד האדם שביהודי. ברוב המקרים נהגו המרצחים לאסוף את היהודים בכיכר שבמרכז העיירה ושם היו עורכים את העינויים הסדיסטיים. הם לא חמלו אף על זקנים ונשים, חולים וילדים. זכור המקרה כשבין המובלים לכיכר היה איש חולה רוח זה עשרות בשנים (זלמן מץ). את זלמן זה העמידו בשורה אחת עם יתר היהודים והתחילו בפעולת העינויים. הוא הסתכל בחיילים ובמעשיהם ופלט מפיו בנעימה שקטה ובטוחה: „מילא, אני מבין שיש מלחמה בין גרמניה ובין אנגליה, אבל אנו היהודים במה אנו אשמים?" כן, מה שמסוגל היה להבין זלמן מץ חולה־הנפש לא רצו להבין היטלר והגזע שלו „המהולל". אחת הפעולות, שהעסיקו את הגרמנים בעיירה היה

לצוות על שני יהודים חלשים להחזיק סולם גבוה במאונך ועל יהודי שלישי זקן ותשו הוטל לעלות על הסולם. וכשהזקן הלז מעד ונפל מהסולם ונחבל קשות או נהרג במקו היו חיילי היטלר מתמוגגים מרוב נחת. בעיירה היתה באר מדלה שממנה שאבו מי לצורכי האוכלוסיה באמצעות הנעת הגלגל

כמות המים הזורמת מהבאר היתה תלויה במהירות הסיבובים של הגלגל המותנ על ידי האנשים. אל באר זו היו נוהגים הגרמנים להביא כל פעם שלושה יהודים. על אח היהודים פקדו הגרמנים להחזיק מסננת גדולה על יד הצינור שממנו זרמו המים ואו שני היהודים אשר סובבו את הגלגל זירזו לסובב את הגלגל במהירות גוברת כדי למל את המסננת. הואיל וזה היה בלתי אפשרי היכו הגרמנים את האומללים בלי הרף ע שהמסכנים נפלו אין אונים. ואך אז היו מחליפים אותם באחרים וכך חוזר חלילה חיילי היטלר נהגו גם לעבור מבית לבית ולאסוף סידורי תפילה, ספרי קודש וטליתוו ולשרוף אותם בו במקום. או שהיו מצווים לנערות ולנשים להתפשט ולהישאר ערומות היו מקרים שבנות ישראל לא רצו להתפשט וביקשו לירות בהן, אבל החיילים הגרמניי לא ירו בקרבנותיהם כשאלו ביקשו זאת. לא לזה „חינך" אותם היטלר. הם התעלל בבנות ישראל, גרשו אותן מבתיהן לרחובות בימי החורף הקרים ערומות לגמרי, והם החיילים ה„מהוללים" היו צוחקים בקולי־קולות. כן היו תופשים יהודים תולשים או שערות זקנם ופיאותיהם, מתעללים בהם דיים ואחר כך עוזבים אותם לנפשם.

פעם הכריחו יהודי זקן נמוך קומה (יושה בעל העגלה) להתעטף בטלית ויחד ענ אישה גבוהת קומה (מאלה בוק) לרקוד ולשיר בכיכר העיירה. המחזה הזה היה מבדד את חיילי היטלר ונהנו ממנו מאוד. היו יהודים שלא יכלו לעמוד בעינויים אלו, קיבלו שבץ לב ומתו בו במקום. כדי להשפיל את הרגש היהודי הדתי והלאומי כאחד הפכו חיילי היטלר את בית הכנסת המרכזי בעיירה לאורווה. הוציאו ספרי הקדש מהארון ופרשוב על הרצפה. אחרי זה הכניסו את סוסיהם לבית הכנסת, העמידום על גוילי ספרי התורה ולאחר מכן שאלו את היהודים בלעג ובשחצנות: „איה אלוהיכם?" החיילים הגרמניים לא אהבו להשתעמם באותם העינויים הרבה פעמים והיה להם מבחר גדול למדי של עינויים למיניהם. כך למשל נהגו לקחת שלושה סולמות. שניים מהם העמידו על האדמה במקביל, זה מול זה ובמרחק מסוים אחד ממשנהו, ואת הסולם השלישי שמו מעל לשני הסולמות. אחרי כן ציוו על יהודים זקנים לעלות על הסולם המאוזן ולעבור עליו מן הקצה אל הקצה של הסולם המקביל לו. ברוב המקרים היו היהודים נופלים ונהרגים, וזה היה מצחיק את חיילי היטלר. בשעת אחת הפרעות ניסתה אשה צעירה (מרים ביאלוביץ), שהיתה בחודש האחרון של הריונה, להסתתר בעלית הגג של ביתה. אחד החיילים הגרמנים הגיע גם לשם. מרוב פחד ילדה האשה במקום, והחייל דקר בכידונו את התינוק, שזה עתה נולד, וצחק צחוק פראי שטני.

החורף של שנת 1939—1940 היה קשה במיוחד, קור שרר כל החורף, ובפורים של אותה שנה הודיעו הגרמנים שלעיירה יגיע משלוח של יהודים ממרכז פולין. יושב ראש היודנראט ביקש מאת היהודים תושבי שדלישצ׳ה — להכין תה חם וכדומה ולקבל את הפליטים לבתיהם בזרועות פתוחות. ליל הפורים ההוא היה קר, והאנשים האומללים באו מיוגעים ומצוננים מהדרך. יהודי שדלישצ׳ה קיבלו אותם כיאות לקבל אחים בעת צרה והתחלקו אתם בפת לחמם האחרונה. ואולם באותו יום נודע בעיירה שבלובלין הוציאו הגרמנים כמה מאות יהודים אל בית הקברות וירו בהם. הדבר החריד את היהודים בעיירה ודיכא אותם עד מאוד. הכל הבינו שחיי יהודים נעשו הפקר, וחג הפורים של אותה שנה לא היה שמח כלל וכלל.

בקיץ 1940 אירגנו הגרמנים מחנה בסביבת שדלישצ׳ה והביאו לשם כ־150 יהודים צעירים מכל קצוות פולין. משדלישצ׳ה עצמה הוציאו הגרמנים את הנוער היהודי ושלחו אותו למחנה עבודה בבלז׳ץ. מנהל המחנה בסביבת שדלישצ׳ה היה גרמני מתושבי פולין (פולקס דויצ׳ה), והוא הרשה לבחורים לישון בבתי היהודים בעיירה שדלישצ׳ה. היהודים תושבי המקום קיבלו אותם לבתיהם והתחלקו אתם בפרוסתם האחרונה. „בזכות זה, שאנו נטפל בילדים אלה יטפל מישהו בילדינו" — היו אומרות האמהות. בשנת 1941 הנהיגו הגרמנים כרטיסי עבודה והיו שולחים את היהודים לעבודות חקלאיות בסביבת שדלישצ׳ה, לכפרים: מוגלניץ, חוינו, קוליק ולעוד מקומות אחרים. כל עובד היה מקבל רבע ק״ג לחם ליום. הגרמנים אסרו על האיכרים בסביבה למכור ליהודים תוצרת חקלאית כלשהי. האוכלוסיה היהודית היתה נתונה לסכנת רעב והגרמנים הכריזו, שהנתפשים במכירות מצרכי מזון ליהודי ייהרגו יחד עם הקונה — היהודי — ואף על פי כן השכילו יהודים להשיג מעט מצרכי מזון מאיכרי הסביבה.

בשנת 1941 נוספו על הפרעות והעינויים גם מכות הרעב והמגיפות. בעיירה היה מספר גדול של יהודים — פליטים מהמשלוחים, שהיו מגיעים בלי הפסק. הצפיפות היתה איומה, פרצו מגיפות: במיוחד עשתה שמות מגיפת הטיפוס. שני בתי הכנסת שבעיירה נתמלאו חולים והרופא היהודי היחידי שהיה במקום — ד״ר בורמן — עמד אובד עצות. העיירה נהפכה לבית חרושת של מוות, הלוויות בלי סוף. אנשים חיים למחצה קברו את המתים וחיכו לתורם הם.

באביב 1942 הפסיקו הגרמנים בהדרגה את העבודות החקלאיות של היהודים במשקים החקלאים והעסיקו אותם בעבודות ניקוז שבסביבה. אותה שנה ניסו הגרמנים לארגן בעיירה גיטו יהודי, אבל משום מה זנחו מהר את התכנית הזאת. תיכף אחרי חג הפסח של אותה שנה נודע שפלוגות חיילי ס. ס. הקיפו את העיירה מכל צדדיה, והיהודים נצטוו להתאסף בכיכר שבמרכז העיירה עם מטען שלא יעלה על שמונה קילוגרם. „אלה שלא יצייתו לפקודה ייהרגו במקום שייתפסו", הזהירה המודעה הגרמנית. רובם

יצאו אל הכיכר, והיחידים אשר העזו להסתתר ונתפסו — נהרגו במקום. ילדים שנתפשו בבתיהם נזרקו החוצה דרך החלונות כאבנים. את החיפושים אחרי היהודים המסתתרים ערכו חיילים אוקראינים, ותושבים פולניים היו מראים להם את המקומות שבהם הסתתרו יהודים. בכיכר חילקו את הנאספים לשלוש קבוצות: קבוצה ראשונה — המסוגלת לעבודה, קבוצה שניה — לא־מסוגלת לעבודה, אבל מסוגלת להליכה וקבוצה שלישית של זקנים, חולים וילדים שאינם מסוגלים אף להליכה. את הקבוצה האחרונה העמיסו על עגלות ושלחו אותם בצפיפות רבה לכיוון בלתי ידוע. מאוחר יותר נודע, שהובילו אותם לתחנת הרכבת של סטאוו ומשם ברכבות למשרפות סביבור. ילדים, שלא יכלו בכוחות עצמם לעלות לעגלות, היו המרצחים תופשים ברגליהם או בעזרת קלשון וזורקים אותם לתוך העגלות. גורלם של אנשי הקבוצה השניה לא היה שונה מגורל הקבוצה השלישית, אלא שקבוצה זו עברה ברגל את הדרך לתחנת הרכבת של סטאוו ומשם באותה הדרך לסוביבור. אלה מהקבוצה השניה, שלא יכלו לעמוד בנסיון זה ופיגרו בדרך, נורו במקום ונשארו מוטלים בצידי הכבישים. זה היה הגירוש הראשון מעיירה שדלישצ׳ה, מטרת הגירוש היתה ברורה לכול — השמדה פיסית של רוב האוכלוסיה היהודית. כדי להקל על עבודתם הרצחנית הזאת ועל ביצוע תוכנית שטנית זו הפיצו הגרמנים שמועות על ידי פולנים משתפי פעולה, שאת היהודים מעבירים לערבות אוקראינה — לעבודה בקולחוזים המפורקים. היו בין היהודים כאלה שהאמינו בכך. קשה היה לתאר, שבני אדם מסוגלים לרצוח מיליונים אנשים רק בגלל היותם יהודים. הנשארים בחיים אחרי הגירוש הראשון היו מדוכאים מאוד. ביניהם לא נמצאה אפילו משפחה אחת שלמה. אלה היו רק שרידי המשפחות, שנשארו מעיירה שלמה שהיתה פעם שוקקת חיים ותוססת תרבות. הם, השרידים האומללים, נשארו אדישים לגמרי. אפילו כיח התנגדות הפסיבי נשבר אצלם. אנשים לא יכלו אף לבכות. יבש מעיין הדמעות, וכך עבדו בתנאים הקשים ביותר עד סוף הקיץ 1942. אלה מבין היחידים, שהצליחו לברוח בדרך בעת הגירוש הראשון, סיפרו שבדרכים מוטלות גוויות יהודים ובסביבה שורצים כלבים למכביר. שכן הריחו מרחוק את ריח הבשר של אנשים מתים. בכל מקום התגוללו חלקי גוף אדם; רגלים, ידיים וכדומה. באחד הערבים שלאחר ימים הנוראים הודיעו הגרמנים שלמחרת היום בשש בבוקר חייבים כל היהודים הנותרים בעיירה להתייצב בכיכר העיירה עם מטען שלא יעלה על שמונה ק״ג, ומי שלא יציית לפקודה ולא יתייצב בזמן, יירה במקום שייתפש. ברור היה לכול שזוהי הדרך האחרונה... אבל לא היה עוד כוח להסתתר, לברוח, להילחם בגורל האכזרי, והעיקר לא היה לאן לברוח. — הסביבה היתה עוינת ליהודים וכל הבורח היה נתפש ונמסר לגרמנים במחיר חצי קילוגרם סוכר או בלי שכר כלל. בסתיו של שנת 1942 נתרוקנה העיירה שדלישצ׳ה מתושביה היהודים. שדלישצ׳ה היהודית הוציאה את נשמתה באנקות יגון ובפרפורי המוות האחרונים במשרפות סוביבור.

תושבי שדלישצ׳ה היהודית עמדו לבדם מול האויב האכזרי. התושבים הפולנים שבשדלישצ׳ה, שלפני המלחמה היו בשכנות טובה, אם לא בידידות, עם היהודים, עתה הראו להם שנאה גלויה ושיתפו פעולה עם הגרמנים בהשמדתם. באותם הימים השחורים של שנאה עוורת מצד רוב האוכלוסיה הפולנית נגד היהודים הנרדפים, בקע אור קטן של אהבת הזולת מביתו של בעל טחנת הקמח ז׳יקובסקי ומשפחתו. משפחה אצילה זו סיכנה את עצמה כדי לעזור ולהציל יהודים. בעת הגירוש הראשון של היהודים הצילה משפחה זו את האם והבת קליימן והסתירה אותן. אותו ז׳יקובסקי נתן עוד לפני הגירוש ליהודים הרעבים קמח, גריסים ואפילו כסף לקניית נרות שבת. הוא ומשפחתו היו היחידים, שעשו מה שעשו לא למען בצע כסף, כפי שעשו רבים מהגויים ה„טובים״, אלא מאהבת האדם באשר הוא אדם. לו היו רבים כמוהו בפולניה לא היו הגרמנים מסוגלים להשמיד שישה מיליון יהודים. מן היחידים שעברו שבעה מדורי גיהנום בעיירה שדלישצ׳ה באותן השנים השחורות, נשארו בחיים בס״ה שבעה תושבי העיירה, אשר חמישה מהם חיים כיום במדינת ישראל, ועליהם נספר בפרקים הבאים.

משפחת משה גרינשפן

משפחת גרינשפן היתה משופעת וברוכה בילדים. עד למלחמה היו בה שמונה ילדים. ראש המשפחה — משה גרינשפן עבד קשה במקצוע התפרות כדי לפרנס את ילדיו. בהיותו נתון כולו לדאגות פרנסה מצא משה גרינשפן זמן כדי לעסוק בצורכי ציבור. מזמנו הפנוי בערבים הקדיש לעניני ציבור ושלא על מנת לקבל פרס. הפרנסה לא היתה מצויה בביתו בשפע, והילדים לא פונקו בדברי מותרות. הם למדו איפוא מילדותם להסתפק במועט. בימי שלטון הגרמנים בשדלישצ׳ה סבלה המשפחה יחד עם יתר תושבי העיירה ובימים האחרונים שלפני הגירוש האחרון נשארו מכל המשפחה הענפה רק ראש המשפחה משה גרינשפן ושני בניו, ברל המבוגר ונח הצעיר בן השלוש עשרה, ואת דבריו נביא פה:

ספורו של הנער נח

יומיים לפני הגירוש נודע לנו, שהגרמנים מתכוננים להשמיד את כל תושבי העיירה, או כדבריהם, לערך פעולת„יודנריין״, כלומר להשמיד את כל היהודים שעד כה ניצלו. באותם הימים בא אלינו אחד מאיכרי הסביבה, שהיה ממכרי משפחתנו, והציע לנו לבוא ולהסתתר

נח גרינשפן

במרתפו, הנמצא בשדהו רחוק ממקום מגוריו. הוא הניח, שלשם לא יגיעו הגרמנים ונוכל שם להסתתר עד יעבור זעם. קיבלנו את הצעתו של המכר־הגוי ויחד עם דודתנו חיה גרינשפן, ששר־דה יחידה מכל משפחתה, עברנו בחשכת הלילה לגור במרתף הטחוב והמחניק, שנמצא בתוך שדה, הרחק ממשכן אדם. למחרת היום בא אלי־נו האיכר וסיפר, שהגרמנים אספו את כל תושבי העיירה והובילו אותם לכיוון תחנת הרכבת של סטאוו. עוד סיפר לנו הגוי, כי לאחר שעזבו היהודים המגורשים את העיירה התחילו בחורים פולניים מתושבי שדלישצ׳ה והסביבה לשדוד את בתי היהודים לעיני כול. לעת ערב בא אחד הבחורים הפולניים, שהשתתף בביזה ורצה להסתיר את שללו שהשיג בעיירתנו במקום שהסתתרנו בו. להפתעתו גילה אותנו שם. כעס מאוד ואיים עלינו להביא את הז׳נדאמריה הגרמנית. אבי ניסה לדבר על לבו, והניא אותו ממחשבתו הרעה לאחר שהוברר כי הוא מכרו מכבר. לבסוף שיחד אותו אבי בסכום כסף הגון. הגוי הצעיר הבטיח שלא להלשין עלינו. אמנם לא סמכנו על הבטחתו ובאותו ערב עזבנו את המרתף ועברנו כולנו ליער הסמוך, שם פגשנו כמה יהודים מפליטי מערב פולין, מאלה שהגרמנים הביאו לעיירתנו. יחד אתם בילינו ביער כחודש ימים. בלילה היה מישהו מאתנו מתגנב לבית אחד האיכרים לקנות אצלו כיכר לחם וביום היינו מסתתרים ביער. לא פעם קרה, כי האיש שהלך לחפש לחם לא חזר. איכרי הסביבה היו תופשים אותו ומוסרים לגרמנים. ידענו גם על מקרים שהאיכרים הפולניים לא רצו להטריד את עצמם בהליכה למשטרה והיו רוצחים במו ידיהם את היהודים הנתפשים. עבר הסתיו הפולני והחורף התחיל לתת את אותותיו. אי אפשר היה להישאר ביער. הקור התחיל להציק לנו. הקבוצה הלכה וקטנה מיום ליום. התחלנו לטכס עצה מה לעשות. מצאנו בקרבת היער מתבנים של האיכרים ולעת ערב היינו מתגנבים לתוכם ולנים שם עד עלות השחר. הדבר הזה נמשך זמן קצר בלבד. נראה, שהאיכרים הרגישו בנוכחותנו ובאחד הערבים תפשו אותנו והובילונו למשטרה הגרמנית שבעיירתנו. באותו ערב הלך אחי ברל להשיג לחם ולא חזר למתבן. בגלל זה לא נלקח יחד אתנו למשטרה. המשטרה החזיקה אותנו כל היום בבית הכלא המקומי (הקאזע) ולעת ערב באו אנשי הגסטאפו, הוציאונו לחצר בית הכלא וציוו לשכב על האדמה. אחרי זה ירו בנו ובדקו כל אחד לראות אם הוא מת. אלו, שהראו עוד סימני

חיים אחרי הכדור הראשון, זכו בכדור שני. אני נפצעתי בפעם הראשונה בידי השמאלית ובראותם, שאני עודני חי, ירו בי בפעם השניה בכוונה לפגוע בראשי. למזלי פגע בי הכדור השני פגיעה קלה בלבד בצווארי. קבוצת הגסטאפו, שביצעה את הרצח, חשבה שכולם נהרגו והסתלקה מהמקום למכוניתם, שעמדה לא רחוק מהמקום. אני הייתי אז בן שלוש עשרה וחשבתי לתומי, שזהו המוות וראיתי את עצמי כמת. אמנם איזה דחף פנימי ציווה עלי לנסות, להרים את ראשי ולקום. כאשר הרגשתי שבכוחי לעשות זאת, נזכרתי באותו הרגע שהגרמנים קוברים לא פעם את קרבנותיהם בעודם חיים. הפחד להיקבר חי הקפיץ אותי מהמקום והתחלתי לברוח לכיוון השדות שמאחורי בית המטבחיים.

תושבי שדלישצ'ה — הפולנים, שחזו בכל המחזה הזה, וצריך להגיד שנהנו מכך, לא יכלו להבין מה מתרחש פה. הם לא תיארו לעצמם, שהבורח הוא אחד מאלה שזה עתה נורו. הם הקימו צעקה והזעיקו את אנשי הגסטאפו, שלא הספיקו עדיין לעזוב את המקום. הרוצחים חזרו למקום, ספרו בדייקנות גרמנית את הגוויות ונוכחו לדעת שאכן גוויה אחת חסרה. בהלה קמה ביניהם, הם התחילו לרדוף אחרי ולירות לכיווני. בריצה זו הגעתי לתעלת ניקוז ולא היה בכוחי לחצותה. הדם שתת מידי הפצועה, נפלתי עייף ובלי כוח בין השיחים. השתטחתי על העשב וחיכיתי לסופי. זה היה בתחילת החורף הפולני. האדמה היתה ספוגה מים רבים מהגשמים שירדו בשפע, והמקום היה מקום ביצות מאז ומתמיד. זה הקשה על הגרמנים לחפש אחרי. הם כנראה, החליטו שלא כדאי לרדוף אחרי, לחפש אותי עוד וללכלך את מגפיהם המצוחצחים. ליתר בטחון ירו כמה צרורות לתוך השיחים והסתלקו מן המקום. כאשר החשיך עברתי את התעלה, ניגשתי לערמת שחת והתיישבתי עליה. בערמה זו נרדמתי שנת ישרים וישנתי עד הבוקר. הדם בידי הפצועה נקרש מהקור, ואני אספתי את שארית כוחותי, עקפתי את עיירתי והגעתי לאותו איכר שבמרתפו הסתתרנו בימים הראשונים כשעזבנו את ביתנו. בראותו אותי נבהל ונתבלבל לגמרי מרוב פחד והשתוממות. הוא לא היה מסוגל להבין ולתפוש את הענין, הואיל והוא שמע שכל הקבוצה שנתפסה נורתה. ברגע הראשון חשב אותי לרוח רפאים, מעין שד שבא מעולם האמת. האיכר מיהר הביתה הוציא פרוסת לחם, תחב אותה לתוך ידי, הצטלב, הזכיר את האם, את הבן ורוח הקודש וטרק את הדלת בפני. בקושי הצלחתי לשכנע אותו שאני באמת חי. באותו ערב מצאתי את אחי ברל ויחד איתו התגלגלנו ממתבן אחד למשנהו, ממקום מחבוא אחד למקום אחר, מיער יותר סמוך ליער יותר רחוק, וכך החלפנו במשך זמן קצר מקומות סתר ללא ספור. שכחתי, שידי היתה פצועה אי פעם, שכן בינתיים העלתה ארוכה. חשבתי לתומי שנשארנו לפחות שתי נפשות מביתנו. אבל הגורל אכזב אותי מאד. באחד הלילות יצא אחי ברל להשיג פרוסת לחם, כי זה ימים רבים רעבנו ולא היתה לנו ברירה אלא להסתכן כדי להשיג משהו לאכול. נשארתי לבדי במחבואי ופחד נורא אחזני. נרדמתי והנה רואה אני בחלומי את ברל העובר בין

עצים בכביש המוביל לאותו איכר, שממנו קיווינו להשיג לפחות פרוסת לחם. פתאום פרצה סערה גדולה וברל אחי נעלם בתוך הסערה. התעוררתי מתוך פחד ולאוזני הגיעו שלוש יריות. לצערי, היו אלו יריות שנורו באחי ברל. הפעם באו היריות מידי הלאומנים הפולניים (א׳ ק׳). הם עזרו לגרמנים במלאכתם הרצחנית נגד היהודים. היריות האלו השאירו אותי, את הילד בן השלוש עשרה בודד ועזוב בעולם זר, אכזרי ומרושע — עולם בלי רחמים ובלי רגש אנושי, עולם מלא שנאה ושטנה. כך המשכתי את אורח החיים שלי ביערות, במתבנים, בשדות ובמקומות סתר אחדים עד שהצבא הסובייטי שיחרר את עיירתנו וסביבתה מהגרמנים.

היה זה בחודש יולי 1944. שכבתי בשדה תבואה ולא יכולתי להאמין עדיין, שאמנם באה הגאולה והנני חופשי ויכול לצאת ממחבואי. יומיים עוד הסתתרתי בשדה ורק ביום השלישי לבוא הרוסים העזתי לצאת ממחבואי. על אפם ועל חמתם של הגויים הופעתי בעיירה המיותמת. הם לא תיארו לעצמם שנשאר עוד יהודי חי על אדמת פולין. לבית הורי לא הלכתי כי לא היה למי ללכת. ולהישאר ללון בעיירה פחדתי, כי ידעתי שהפולנים מסוגלים לרצוח אותי כדי שלא ישאר זכר ליהודים ושלא יהיה מי שיספר לעולם מה שהם עוללו לנו. הלכתי איפוא לגויה־מכרה אחת שהיתה סובוטניקית (כת נוצרית, שומרי שבת) ואוהבת ישראל ואצלה נשארתי כמה ימים. לפי ההרגל מימים שעברו וגם מחוסר מקום בבית הגויה נהגתי לישון על המתבן שבחצרה. באחד הלילות שמעתי צעדים של אלמונים מתקרבים אל ביתה של הגויה. הם האלמונים דפקו על הדלת, העירו את בעלת הבית ושאלוה: „היכן הנער היהודי״? הגויה הבינה לכוונתם הרעה ואמרה, שהנער עזב את ביתה ונסע לעיר חלם. הם הסתלקו מהמקום ואני עקבתי אחרי הד פעמיהם בפחד ובלב הולם. אלה היו אנשי א׳ ק׳ (ארגון לאומני פולני) שרצו להרוג אותי כפי שהרגו יהודים רבים בימים הראשונים לשיחרורה של פולין.

בבוקר נתנה לי הגויה חצי ככר לחם ואמרה: אנא, „בשם אלוהים, עזוב את המקום כי חייך פה בסכנה. סע לעיר חלם או ללובלין ושם תוכל להישאר עד יעבור זעם״. שמעתי בקולה של האשה הזאת ויצאתי לכביש הראשי. בטרמפ של הצבא הרוסי הגעתי לעיר חלם. מצאתי מספר יהודים במקום הריכוז של שארית הפליטה, אבל בעיר זו נשארתי אך כמה ימים. מצבי החומרי היה קשה. הייתי בלי פרוטה בכיס. לכן יצאתי מהעיר לכביש הראשי, המוביל לעיר לובלין כדי לבקש טרמפ. שוב אסף אותי אוטו של הצבא הרוסי והביאני לעיר לובלין. כך באתי לעיר הלא מוכרת לי בלי כסף ובלי ידידים ונוסף על כך פחדתי לגלות למישהו שאני יהודי ומחפש בני עמי. הרעב הציק ולא נתן לי לשבת בחיבוק ידיים, לכן הלכתי לחפש יהודים ואכן לבסוף מצאתי יהודי שהפנה אותי למקום מפגש של שארית הפליטה. באותם הימים הייתי הולך לבית

תמחוי (מטבח עניים), שהיה על יד מנזר קתולי ושם קיבלתי רבע ק״ג לחם ליום. בימים ההם היה זה סעד רציני. במשך הזמן היכרתי ידידים יהודים אשר עזרו לי בעצה ובמעט כסף. אט אט התחלתי לפרנס את עצמי. עסקתי בשוק השחור, בקניית מלבושים צבאיים ובמכירתם. חוג הידידים היהודיים התרחב ונודע לי על פעילות של אירגון ציוני במחתרת. נרשמתי לאירגון זה ולאחר זמן קצר ביותר נשלחתי על ידי האירגון לעיר קרקוב. שם קיבלתי ניירות מזוייפים על שם פליט יווני ויחד עם קבוצה של עוד שבעה נערים יהודיים הועברתי מפולין לצ׳כיה, מצ׳כיה להונגריה ומהונגריה לרומניה.

ברומניה קיבל אותנו אירגון הג׳וינט והכניסונו לבית ילדים של עליית הנוער, שהיה לא רחוק מעיר הבירה בוקרסט. בעיר זו עבר עלי הניתוח הראשון בידי הפצועה, אבל לרוע מזלי, לא הצליח ניתוח זה והיה צורך לאחר מכן בניתוח נוסף, או ליתר דיוק, בניתוחים נוספים כדי להציל את ידי. בבית הילדים נשארתי כחצי שנה וקיבלתי שם את חינוכי העברי לקראת עלייתי ארצה. חלק מילדי המוסד קיבלו סרטיפיקטים ועמדו לנסוע לעיר הנמל קונסטנצה. אני ועוד כמה נערים ונערות הצטרפנו אליהם בתור מלווים אל הנמל ובאמצעים על־אנושיים הצלחנו להתגנב אל האניה ולעלות ארצה. בארץ הייתי בעליית הנוער. קיבלתי פה השכלה כללית, למדתי מקצוע, שממנו הנני מפרנס את משפחתי בכבוד. עברו עלי עוד שני ניתוחים קשים בידי הפצועה. ביליתי זמן ממושך למדי בבתי חולים שונים בארץ. כיום, תודה לאל, הקמתי בית בישראל, ממשיך לקיים את שם משפחתי ומהווה מצבה חיה לכל המשפחה הענפה שהיתה ואיננה עוד.

משפחת ישראל מץ

משפחת מץ היתה משפחה אמידה, לפי המושגים של אותם הימים בעיירה שדלישצ׳ה. לבני המשפחה היתה חנות למנופקטורה, שממנה התפרנסו בכבוד. ישראל מץ היה בעל עמדה בעיירה. ציוני פעיל, מקובל על הבריות ואחד העסקנים הציבוריים בעיירה, אשר עסקו בענייני ציבור שלא על מנת לקבל פרס.

תרם ביד רחבה לקרנות הלאומיות והשתתף בקביעות בפעולות ציוניות. חלם, כמו רוב הציונים, על עליה לארץ ישראל. ראה תהום פעורה בפני יהדות פולין וחשב כיצד לחסל את עסקיו ולהימלט עם משפחתו לארצנו. אולם לא הספיק. הגורל המר התאכזר לו ולא זכה לראות את הגשמת חזונו — את מדינת ישראל בהגשמתה.

עד למלחמה היו במשפחה זו שלושה ילדים. על קורות משפחת ישראל ופסיל מץ

נשמע מפי בתם זלדה, שהנה אחת מעשרים הניצולים ממחנה ההשמדה סוביבור, שמנה שש מאות איש. ב־14 לאוקטובר 1943 התקוממו אסירים אלה נגד מדכאיהם, ולאחר שהרגו חלק מהם ניסו לברוח ליערות הסביבה.

סיפורה של זלדה מץ

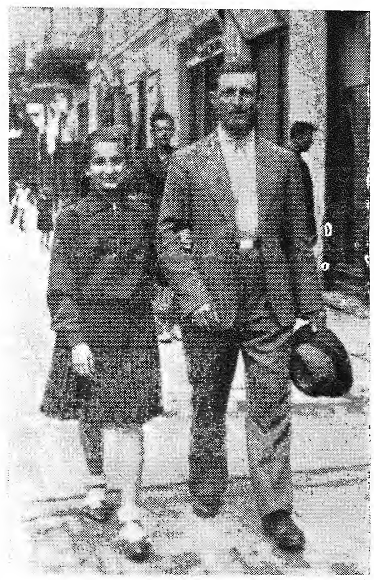

זלדה מץ

בחודש אוקטובר 1939, עם תחילת הכיבוש הגרמני, ברח אבי למערב אוקראינה, לצד הסובייטי. לאחר מספר שבועות של בדידות, געגועים ודאגות למשפחתו שב הביתה על מנה להתחלק בגורל המר והאכזרי שנועד לנו.

מאז סבל יחד אתנו ועם כל יהודי העיירה ספג את תלאות השלטון הנאצי האכזרי. באשר הגיעו מים עד נפש תיכנן אבי בריחה ליערות הסביבה. אבל התוכנית הזאת התנפצה אל סלע המציאות המרה והאיומה. בסוף קיץ של שנת 1942 גורש חלק מיהודי שדלישצ׳ה למחנה מעבר שעל יד סטאוו — מקום שהיה בסביבתנו. שם הופרדו הילדים, הנשים והזקנים מיתר האנ־שים ונשלחו לגיטו של העיר בלודאווה. בין הנשלחים היתה גם סבתי חייה מץ, ולפי שנודע לי לאחר מכן מתה שם. אלה שהושארו במקום הוחזקו שם כחודשיים בתנאים קשים מאוד. המזון והלחם היו דלים מאוד ואיכותם היתה מתחת לכל ביקורת. ביום הארבעה עשר לחודש טבת שנת תש״ב (21 לדצמבר 1942) הוצאו אחרוני יהודי שדלישצ׳ה מהמחנה והובלו למשרפות סוביבור, הידועות לשמצה. חלק מהאנשים הצליח לברוח בדרך. בין הבורחים היה גם אבי. עוד לפני הגירוש החליטה משפחתנו לברוח בעת ההעברה, אבל הדבר נבצר מאתנו ולא הצלחנו לבצעו. שמחנו, שאבינו הצליח להתחמק מידי המרצחים. היינו בטוחים, כי אנו נשלחים למוות, שכן לסוביבור יצא שם בזכות המעשים הנוראים. שנעשו שם, כמקום אשר ממנו איש אינו יוצא חי. הגענו לשם עם ערב. אמי ושתי אחיותי נלקחו מיד למשרפות. לא היתה לי אף אפשרות להיפרד מהם, כי באותו זמן הוכיתי על ידי איש ס׳ ס׳. לאחר מכן נשלחתי יחד עם שלושה עשר אחרים לעבוד במחלקת הסריגה. עבדנו שם כל החורף. סרגנו גרביים ואפודות לחיילי ס׳ ס׳. במשך תקופה זו הייתי פעמים אחדות חולה, והחום הגיע ל־39—40 מעלות צלסיוס, אך המשכתי לבצע את עבודתי ומעולם לא הודעתי לאיש על מחלתי. להפך, השתדלתי להסתיר זאת עד כמה שאפשר

מעיני הממונים. תוך ידיעה ברורה שבמחננו לא מחזיקים חולים. הכל ידעו, שהרופא גומרסקי נוהג להשתחרר מכל חולה במחנה על ידי הריגתו ביריה ובמו ידיו. בתחילת האביב של שנת 1943 רבו משלוחי האדם שהובאו להשמדה במחננו. הגרמנים מיהרו בהש־מדתה של יהדות אירופה, שהיתה תחת שלטונם. שיירות של אנשים אומללים היו מגיעות אלינו כל הזמן בימים ובלילות, וה„עבודה" התנהלה בקדחתנות. היו ימים, שבהם הובאו ונשרפו כ־5000 איש ביום אחד. לפי המסמכים שמצאנו בכיסיהם של המושמדים בעת מיון הבגדים ידענו שמוצאם מהולנד, צרפת, רוסיה וגם משארית יהדות פולין. באותה תקופה פורקה מחלקת הסריגה, ואני נשלחתי לעבוד בבלוק מס' 2 (לאגר 2). עבודתי היתה כאן מיון חבילות. אנשים, שהובאו לסביבור, הביאו אתם בדרך כלל, מטען רב. תיכף עם בואם למחנה הורדו האנשים מקרונות־הבקר ישר אל צרי־פים גדולים ונצטוו להשאיר שם את מטעניהם. קלגסי ס' ס' היו מזרזים אותם בצעקותיהם ובמכות. משם הועברו האנשים לבלוק מס' 2. בבלוק זה היה אובר שטורם פיורר מיכאל מודיע בחגיגיות ובהעמדת פנים של שכנוע, שכל האנשים יועברו לעבודה באוקראינה, אולם כדי לשמור על הבריאות ולהימנע מהפ־צת מחלות מידבקות בשטחים הגרמניים עליהם

ישראל מץ ז"ל ובתו זלדה תל"א

להיכנס לבית מרחץ שמכינים עבורם כדי להתרחץ ביסודיות ולעבור חיטוי. בינתיים עד שבית המרחץ יהיה מוכן לקבל את המתרחצים הציע לאנשים לכתוב מכתבים הביתה ולהודיע למשפחותיהם ולמכריהם, שהם בדרך לאוקראינה. לאחר כתיבת המכתבים מוינו האנשים והופרדו לפי המין (נשים וילדים קטנים יחד) ונצטוו להתפשט. כן הזכיר האובר שטורם־פיורר לא לשכוח לקשור את הנעלים זוגות זוגות. כדי למנוע מעצמם טרחה מיוחדת לאחר מכן. לפני עזיבת המקום היה על כל אחד לגשת גם אל ה„קופה" ולמסור לשמירה את חפצי הערך, לאחר מכן נגוזו שערות ראשיהן של הנשים. הדבר נעשה משני טעמים: א' כדי שהנשים לא תוכלנה להסתיר בשערותיהן חפצי ערך; ב' כדי לנצל את השערות כחומר תעשייתי בתעשיה הגרמנית. הם ארזו את השערות בשקים ושלחום לבתי חרושת בגרמניה. הגרמנים עשו הכל כדי להוציא מלבותיהם של

הקרבנות חשד כלשהו שהם מובלים להריגה. הם התמחו בדבר בצורה היסודית ביותר ולרוב הצליחו להוליך שולל את קרבנותיהם.

זכור לי מקרה, כאשר הגיע משלוח גדול של אנשים מהולנד, והמשרפות טרם הוכנו עבורם. לא איבד גוסטב וגנר איש הס' ס' את עשתונותיו ושיעשע מספר שעות את האנשים בתקוות שוא. הוא אסף את האנשים, שאל על משלח ידם של כל אחד ואחד והתחיל לערוך רשימה מפורטת של בעלי מקצוע הנחוצים ולכל אחד „הבטיח" עבודה במקצועו.

האנשים האמינו לו וחשבו לתומם שהם נלקחים לעבודה ולא להשמדה. כאשר המשרפות היו מוכנות נסתיימה ההצגה התמימה שערך „מיסטר" וגנר, וכל האנשים הושלכו לתוך תאי הגזים, שם הוציאו את נשמתם. מאותו הזמן שהאנשים השאירו את מטעניהם בצריפים הגדולים התחילה העבודה שלנו. החבילות הובאו אלינו, ואנו מיינו אותם במהירות. שמלות, מעילים ומלבושים אחרים הושמו בדודים נפרדים. אני הייתי מפרידה בין כל פרט ופרט ולאחר מכן הייתי קושרת אותם לחבילות חבילות. מחסנים מיוחדים נבנו לאיחסון חבילות אלו, אך הבגדים הללו לא הוחזקו שם זמן רב. היינו מעמיסים אותם לתוך רכבות שנשלחו לגרמניה. עשרה חודשים שהיתי בסוביבור והייתי עדה לכל האכזריות של השלטון הגרמני במקום. סופר לי, שלפני בואי לסוביבור נקברו חלק מהקרבנות במקום, כנראה שהמשרפות לא הספיקו לשרוף את כולם. מאוחר יותר, בחורף, בעת שהותי שם, הובאה מכונה מיוחדת לשריפתם של גוויות אלו כדי לטשטש את עקבות הרצח ואת שיעור היקפו. כל פעם, כשהגיעו משלוחי האנשים היה הרופא גומרסקי מודיע, שהחולים והזקנים יוסעו בבלוקן־באגן (מין רכב) לבית חולים. למעשה צפוי היה לכל האומללים האלו כדור רובהו של הרופא. הוא בעצמו היה רוצח אותם בדם קר ללא שמץ של נקיפת מצפונו הרפואי. כל מי שהתאונן על כאב כלשהו קיבל כתרופה כדור של אקדחו או של רובהו של הרופא גומרסקי. זמן מה עבדתי בבניתו של לאגר נורד (בלוק נורד). חפרתי בורות יחד עם 4—5 בנות אחרות. היינו גם מעבירים גזעי עץ כבדים. אסיר או אסירה, שלא יכלו להראות את יעילותם בעבודה, נשלחו ל־3 ימים לשטרפס־קומנדו (עונשין קומנדו) שהיה תחת פיקוחו של איש הס' ס' גוסטאב ואגנר. האנשים הוכו שם ועונו ללא רחמים, ורק מעטים מאוד החזיקו מעמד כל שלושת הימים. רובם נהרגו שם, ורבים לא עמדו בעינויים הקשים. היתה גם קבוצת עבודה בשם ואלד־קומנדו (יער קומנדו), ותפקידה של קבוצה זו היה לנסר עצים ביער בקרבת המחנה. העבודה היתה קשה והאוכל דל. נוסף על כך לא היה מים במקום. את המים היו מביאים מהכפר השכן. מובן שאנשינו לא הורשו ללכת לכפר ללא ליווי. שוטר אוקראיני ליווה אותם תמיד בדרכם לשם. יום אחד החליטה קבוצת אסירים, כולם צעירים, להימלט מן הואלד קומנדו. למטרה זו הרגו את השוטר האוקראיני

ונמלטו. כעונש על מעשה זה נלקחו שלושה עשר נערים אחרים, הועמדו בשטח הריק בין לאגר 2 ולאגר 3 ועונו קשות לעיני כל שוכני המחנה. לבסוף הוצאו להורג ביזמתו של הרופא גומרסקי.

זוכרת אני מקרה אחר: הובאה קבוצת אנשים ערומים לסוביבור. הם ננעלו בקרונות בקר לזמן ממושך ולבסוף הרגו אותם שם. אחד מאנשי הס׳ ס׳ שהיה פעיל במבצע זה היה הרופא גומרסקי. לא פעם קרה, שאיש ס׳ ס׳ היה משתעמם ללא „עבודה״ כי לא היה את מי לענות ולהרוג. במקרים כאלו היו באים אלינו, מכריחים אותנו לשיר, לבצע תרגילים קשים, לזחול וכדומה. כך היה לעתים נוהג אובר שטורם פירר פרנצל. וכל זה למען שעשוע ומשחק. בחורף של שנת 1943 בא הימלר למחננו. יום קודם לכן הובאו למחנה שלוש מאות נערות יהודיות. הן הוחזקו בצריפים ליד המטבח האוקראיני. הנערות עונו בצורה איומה ולבסוף הומתו בתאי הגזים ונשרפו לנגד עיניו של הימלר. מטרת ההצגה היתה להראות „למנהיג״ את „העבודה״ היעילה והנמרצת בסוביבור. בתחילת חודש אוקטובר של שנת 1943 נרצחו כל עובדי לאגר מס׳ 3. הבינונו שאותו הגורל מונה גם לנו ובקרוב. החלטנו להתקומם ולברוח. קבענו את ה־14 באוקטובר כיום ההתקוממות והבריחה הכללית. סיכויינו לברוח ולהישאר בחיים היו קלושים ביותר. אבל לא היה לנו מה להפסיד. ידענו שגורלנו נחרץ. ביום המיועד, ב־14 לאוקטובר התנפלו הגברים שלנו על מספר גדול למדי של קצינים וחיילי ס׳ ס׳ ובידיים כמעט ריקות הרגום והפסיקו את זרם החשמל, חתכו את גדרות התיל שהיו קודם לכן מחושמלות ופילסו לנו דרך החוצה ליער. אש עזה ניתכה על ראשינו. אנשינו ענו בנשק, שהצליחו לקחת שלל מידי ההרוגים הגרמנים. הצטיידנו בו ממש בדקות האחרונות, אבל המאבק היה בין כוחות לא שווים. אנו היינו חלשים, לא מאומנים וכמעט ללא נשק. לעומת זאת היו הגרמנים מפוטמים, מאומנים ומצוידים בנשק למכביר. רוב אנשינו נפלו ורק חלק קטן מאוד הגיע ליער. גם בתוך היער היינו נרדפים על ידי כוחות צבא גדולים ומשש מאות איש שהתקוממו נשארו, כפי שנתברר לאחר המלחמה, עשרים איש בלבד. אני הגעתי בכוחות עצמי לאיכר אחד ושמו גולמביובסקי שגר על־יד שדלישצ׳ה. קיוויתי למצא שם את אבי, אבל, לרוע מזלי, נודע לי שאבי היה חסר סבלנות ולא אבה לשבת במחבוא. הוא הלך לעיר לנצ׳נו, ששם טרם הושמדו היהודים ומשם עשה את הדרך למשרפות סוביבור יחד עם יתר יהודי לנצ׳נו. משפחת גולמביובסקי הסתירה אותי עד לשחרור הסביבה על ידי הרוסים. ב־1945 נסעתי לגרמניה וב־1946 קיבלתי אשרת כניסה לאמריקה, שנשלחה על ידי דודי. הייתי בין הפליטים הראשונים שהגיעו לאמריקה מן התופת הנאצי ושהביאו את בשורת איוב לאחיהם שם. דודי ומשפחתו קיבלו אותי יפה מאוד. ב־1956 נישאתי לבעלי. יש לנו שני ילדים. בת בגיל 18 ובן בגיל 11. אני מקווה שילדינו לא יכירו לעולם את הסבל הנורא, שהיה מנת חלקנו. אמן ואמן.

משפחת משה קליינמן

משה קליינמן, ראש המשפחה, מת עוד לפני המלחמה ממחלת הסכרת לאחר שקטעו לו את רגלו הימנית. האלמנה, לאה קליינמן, נשארה עם ארבעת ילדיה ללא פרנסה. כדי לפרנס את המשפחה היתה האלמנה לאה קליינמן לאחת החלבניות שבעיירה והיתה מביאה את החלב מבעל האחוזה שבכפר מוגלניץ שעל יד העיירה שדלישצ׳ה ומוכרת אותו לתושבי העיירה. הילדים המתבגרים היו לה לעזר בפרנסתה. וכך התקיימה המשפחה עד לפרוץ מלחמת העולם השניה. לפני כניסת הגרמנים לעיירה ברח חלק מהנוער השדלישצ׳אי לרוסיה הסובייטית, ובין הבורחים היו גם שני בני משפחת קליינמן — שמואל ויואל. שתי בנות המשפחה פסיה וברכה לא ברחו, כי לא מדרכן של בנות ישראל בעיירות היהודיות שבפולין לעזוב את מקום מגוריהן ולנסוע לארץ בלתי נודעת. ויותר מכל להשאיר את האם לבדה בבית — לא! זה היה בלתי אפשרי ולא מתקבל על הדעת. וכך עברו כל תלאות שלטון הנאצי גם על האם קליינמן ושתי בנותיה. הבת הבכורה פסיה נהרגה על ידי הגרמנים עוד בשנת 1942, והאם יחד עם בתה היחידה ברכה נשאו בסבל השלטון הנאצי בעיירה שדלישצ׳ה עד לגירוש האחרון. ובכן, בין המגורשים בפעולה האחרונה של הגרמנים נגד יהודי העיירה היו גם האם והבת קליינמן. כיצד הצילה ברכה קליינמן את עצמה ואיך נשארה בחיים — זאת נשמע מפיה:

ברכה פריברג־קליינמן

סיפורה של ברכה פריברג — קליינמן

ברחתי מן הדרך בעת הגירוש האחרון. יחד עם אמי הסתובבנו על יד הרפת של אחוזת הפריץ ממוגלניץ, מקום שם היינו פעם מקבלים את החלב למכירה. הפריץ הבחין בנו ואמר לאמי, שהוא אינו יכול לעזור לה, כי לפי קלסתר פניה היא נראית כיהודיה. לעומת זאת הוא יכול להציל אותי, אם אמי תסכים להשאיר אותי באחוזתו ולא לבוא לבקר אצלי, הואיל וזה עלול להכשיל אותי וגם אותו. אמי הסכימה תיכף להצעת הפריץ, אבל אני ניסיתי להתנגד להצעה זו, אמי שיכנעה אותי להישאר ועזבה תיכף את המקום. מאז לא ראיתיה עוד. לאחר מכן נודע לי, שגוי אחד משדלישצ׳ה רוטקוב־

סקי שמו מסר אותה לידי הגרמנים. הפריץ הסתיר אותי בתוך ארמונו ושם התרגלתי להיות בודדה בין אנשים זרים. התיידדתי עם אחת העובדות בארמון ושמה יאנקה. בינתיים טיכס הפריץ עצה כיצד לטשטש את זהותי. אחרי שלשה שבועות השיג בשבילי תעודת לידה על שם נערה פולניה, סטפניה וויצ׳ק, שהיתה בגילי ומתה זה מכבר. מצוידת בתעודה מזויפת זו נשלחתי ע״י הפריץ לתחנת הרכבת ושם נפרד ממני בברכה חרישית: „לכי, ואלוהים ישמור עליך״. משם נסעתי לעיר חלם. הייתי שקועה במחשבותי: לאן לפנות? נזכרתי, שהפריץ נתן לי כתובת של בעל אחוזה, אחד מידידיו, הגר בכפר פיטרוביצה חמישה עשר קילומטר מעיר לובלין. באתי ללובלין ומיהרתי למקום שלשם היה הפריץ מפיטרוביצה שולח יום יום את החלב ממשקו למכירה. אבל אחרתי את המועד, כי החלבן כבר חזר לאחוזה. נשארתי לבדי בעיר לא מוכרה בלי תעודת זהות. לא היה לי הרבה זמן לחשוב, כי בינתיים ירד הערב. פניתי לאישה הראשונה, שפגשתי ברחוב ושאלתי איפה אוכל ללון הלילה. האישה הביטה עלי במבט חודר ואמרה: „בואי עמי״. בדרך שאלה אותי אם יש לי תעודת זהות. עניתי בשלילה, והיא הסבירה לי, שלא אוכל להכנס לבית מלון ובכלל אסור יהיה להימצא ברחוב בלי תעודת זהות. האישה הבחינה, כנראה, שחוורון כיסה את פני, והיא הרגיעה אותי באמרה: „הלילה תלוני אצלי, אל תפחדי, אני גרה עם חמותי, אמנם היא אישה רעה, אבל אם תתני לה כמה זהובים בעזבך בבוקר את ביתנו, היא תשתוק״. הבנתי, שהאישה הבינה את מצבי, אבל לא היתה לי ברירה אלא ללכת אתה. בבוקר העירתני האישה ולחשה לי: „תצחצחי את נעליך לבל יכירו אותך שאינך מקומית״. היא ליוותה אותי עד המקום ששם מצאנו את החלבן מאחוזת פיטרוביצה ונפרדנו בשלום. באתי לפריץ מפיטרוביצה, מסרתי לו דרישת שלום מבעל האחוזה ממוגלניץ וגם את בקשתו לתת לי מחסה בביתו. בהתחלה קיבלו אותי יפה ואני חשבתי לתומי שאולי פה אוכל להישאר עד יעבור זעם. אולם אכזבה מרה חיכתה לי. אחרי שלושה שבועות הודיע לי הפריץ שהוא אינו יכול להחזיק אותי בביתו עוד, שכן הוא מפחד. מוכרחה הייתי איפוא לעזוב את האחוזה ולחפש מקלט חדש. ידעתי שעלי לנסוע, אבל להיכן? פתאום צץ במוחי רעיון: לנסוע לעיר חלם, לנערה הפולניה יאנקה, שהכרתיה בהיותי אצל בעל האחוזה במוגלניץ ושאתה התיידדתי יפה. הגעתי לביתה של יאנקה. באותו זמן היתה היא בחודשי ההריון האחרונים והיתה זקוקה לעוזרת בית. קפצתי כמובן, על „מציאה״ זו, גם בעלה, שהיה, דרך אגב, אנטישמי הסכים להשאיר אותי בביתם כדי לעזור לאשתו. כך קיבלתי מעמד ליגאלי של עוזרת בית במשפחה פולניה. כעבור כמה חודשים ילדה ידידתי, ואני ידעתי שאצטרך במוקדם או במאוחר שוב לחפש מקלט חדש. לשמחתי פנתה אלי באותם הימים המיילדת, שטיפלה בידידתי בבקשה לחפש לה עוזרת בית בין ידידותי. כנראה, עבודתי המסורה אצל משפחה זו מצאה חן בעיניה. אמרתי לה שבעוד כמה שבועות אוכל אני לבוא אליה.

היא שמחה להצעתי וכעבור כמה שבועות עברתי לעבוד כעוזרת בית אצל המשפחה של המיילדת. במשפחה זו לא ידעו על מוצאי היהודי. אחרי זמן מה ביקשתי את בעלת הבית לסדר לי תעודת זהות לפי תעודת הלידה, שהיתה בידי על שם סטפניה וויצ'ק. היא לא חשדה בשום דבר ולאות הוקרה על עבודתי המסורה השיגה לי שני עדים שהצהירו בפני השלטונות שהם מכירים אותי, ועל סמך עדות זו הוציאו לי תעודת זהות בהתאם לתעודת הלידה שהיתה מצויה בידי. כך עבדתי אצל משפחה זו עשרה חודשים. ביום בהיר אחד עבר במקרה באותו מקום בחור פולני מהעיירה שדלישצ'ה. הוא הכיר אותי ומיהר להודיע לבעלת הבית שהיא מחזיקה בביתה ז'ידובקה (יהודיה). בעלת הבית נפחדה ותיכף פיטרה אותי. מקרה דומה אירע לי כאשר עברתי באחד הרחובות בעיר חלם, ואחד מתושבי שדלישצ'ה שנקלע באקראי למקום זה הכיר אותי, נעץ בי את עיניו וברכני לשלום. עשיתי את עצמי כלא מכירה אותו לגמרי, והוא עמד כמהסס האם היתה טעות בידו או שמא הנני מפחדת מפניו. בינתיים הסתלקתי מן המקום במהירות האפשרית. אחר כן התחלתי בחיפושי עבודה בחלק אחר של העיר חלם ולאחר זמן מה מצאתי עבודה כעוזרת בית בביתה של אישה תופרת. משום מה לא מצאה עבודתי חן בעיניה, אולי בגלל זה שהאישה היתה רודנית מטבעה, והיא אמרה לי כמה פעמים, שהנני עובדת כמו יהודיה. הדבר פגע בי קשות. פחדתי שמא התגלתה זהותי האמיתית. התייעצתי עם ידידתי יאנקה, והיא יעצה לי לעזוב את מקום עבודתי החדש וללכת ללשכת העבודה הרשמית, הואיל ועכשיו הנני מחזיקה בתעודת זהות כשרה למהדרין. עשיתי כן, ונשלחתי על ידם לעבוד בעבודות נקיון בקסרקטין של הס' ס' בעיר חלם. פה, במקום „כשר" זה עבדתי עד סוף שנת 1944, באותו זמן התקרבה החזית הרוסית, היריות נשמעו מקרוב. עזבתי את העבודה ובאתי לגור אצל הורי ידידתי יאנקה בכפר הסמוך לעיר חלם. זה היה בדיוק בימי הקציר, והעבודה בכפר היתה מרובה, עזרתי למשפחת האיכרים בעבודתם החקלאית עד לשחרור המקום על ידי הצבא הסובייטי. כאשר חזרתי לעיירתנו שדלישצ'ה נודע לי שמכל יהודי העיירה נשארו רק שבעה אנשים, ואני בתוכם.

משפחת יהושע קליינמן

משפחת יהושע קליינמן היתה משפחה מכובדת בעיירה שדלישצ'ה. במשפחה היו שני בנים וארבע בנות. ראש המשפחה עסק בסחר תבואה. איכרי הסביבה היו מביאים את התבואה למכירה לעיירה, סוחרי העיירה היו קונים אצלם את תוצרתם ואחרי כן מוכרים אותה לסוחר סיטונאי בעיר חלם. אחד מבין הסוחרים האלה היה יהושע

קליינמן. משפחת קליינמן לא היתה עשירה, אבל מכובדת כנאמר לעיל. ערב מלחמת העולם השניה היה הבן הבכור של המשפחה — יואל — בצבא הפולני. הוא לחם נגד הגרמנים הנאצים ובימים הראשונים של המלחמה נפצע בקרב. הבת הבכורה אסתר עלתה לארץ ישראל כמה שנים לפני המלחמה. יתר בני המשפחה נשארו בעיירה הכבושה וסבלו יחד עם שאר התושבים. במשך שנתיים הראשונות של שלטון הנאצי שכלה המשפחה את ראש המשפחה, שני בניה ושתים מבנותיה. בעת הגירוש האחרון נשארו רק האם רחל קליינמן ובתה היחידה פרומה. רציתי להעלות על הנייר את סיפורה של האם — האשה המבוגרת היחידה, שנשארה מהעיירה שדלישצ׳ה. ניסיתי לדובבה והיא אמרה: „אין בן אדם מסוגל להעלות על דעתו מה שעוללו לנו הגרמנים. שכל האנוש אינו יכול להשיג ולתפוש את הדברים הנוראים שהתרחשו שם״. היא נשתתקה, דמעות חנקו את גרונה ולא יכלה לדבר עוד. ראיתי שכל מילה שהיא מוציאה מפיה נוטלת חלק מחייה. כל מלה מזכירה לה את היסורים והסבל העל אנושי, שהיו מנת חלקה בימים ההם. החלטתי לא לנגוע עוד בפצעיה של האישה האצילה הזאת, שעמדה בניסיון כה מר וכה אכזרי. האישה הזאת עברה שבעה מדורי גיהנום ונשארה היהודיה המבוגרת היחידה מהדור של האמהות שלנו בעיירתנו. נרכין את ראשינו בפני האישה היהודית הזאת, שבהתגלמותה אנו רואים את האמהות שלנו, שעונו ונרצחו ע״י הגרמנים. נכבד בדמותה את זכר אמהותינו ונאחל לה לחיות עד מאה ועשרים שנה. היא האישה היהודיה, החלשה והבלתי מוגנת נשאה בגאון ובגבורה עילאית את השם „יהודיה״ בשנים השחורות של השלטון האכזרי ההיטלרי. היא האישה היהודיה ניצחה את המכונה האכזרית, המרצחת והסדיסטית של הגרמנים ושותפיהם. את דבר האישה היהודיה מעיירה היהודית שדלישצ׳ה נשמע מפי בתה פרומה.

סיפורה של פרומה טפר — קליינמן

בערב לפני הגירוש האחרון נצטווינו לבוא למחרתו בשש בבקר אל הכיכר שבמרכז העיירה, עם מטען שלא יעלה על שמונה קילוגרם. הבינונו שזוהי „הפעולה״ האחרונה של הגרמנים נגד יהודי שדלישצ׳ה, ומטרתה להפוך את עיירתנו שדלישצ׳ה „יודנריין״ (נקי מהיהודים). באותו ערב ברחנו לאיכר אחד בסביבה, ליפצ׳ק שמו. ימים ספורים לפני זה מסרנו לאיכר זה חפצים שונים מן הבית. והוא הב־

פרומה ספר־קליינמן

טיח לנו בתמורה לעזור בעת צורך. למחרת היום בערב סיפר לנו האיכר מה שקרה בעיי־רה. ידענו שזוהי הדרך האחרונה של יהודי שדלישצ׳ה. במקרה באו בערב ההוא לאותו איכר דוד שלנו יוסל קרפ׳ ובתו חומה וסיפרו לנו שבדרך לתחנת הרכבת של סטאוו רצחו הגרמנים את כל אלה שלא יכלו להמשיך במסע והשאירו אותם בצדי הדרך. עוד סיפרו לנו שבתחנת הביניים של סטאוו הפרידו הגרמנים בין הורים לבין הילדים. ידעו גם לספר שמוטל זונשיין (מאטל שיע קאשעמאכערס) שילם לאחד האיכרים מהסביבה סכום כסף הגון כדי שיסתיר לו את שני ילדיו הקטנים. האיכר קיבל את הכסף ותיכף עם גירוש היהודים מהעיירה מסר את הילדים הקטנים לידי הגרמנים, והם, כמובן, הומתו במקום. האיכר ליפצ׳ק שבביתו מצאנו מחסה, נוכח לדעת שאין לנו כעת מה לתת לו עוד, והוא מיהר להודיע לנו שהשכנים ראו אותנו בביתו ובכן עלינו להסתלק מהמקום. בלילה יצאנו מביתו ולא ידענו לאן ללכת. הלכנו דרך שדות ללא כל מטרה ונקלענו למקום ביצות, מקום שהאיכרים היו חופרים כבול (טורף). שעות רבות תעינו בין ביצות הכבול, לבסוף יצאנו בקושי משם. מצאנו ביקתה בשדה בריחוק מה מיישוב חי. נכנסנו לבית זה ונתברר לנו ששם גרה אלמנה עניה המוכרת לנו. היא נאותה להשאיר אותנו בביתה. לאישה זו לא היתה אדמה, והיא נתפרנסה מתפירה, טוויה וסריגה. אני הבטחתי לעזור לה בעבודתה. וכך היה. הייתי יושבת ימים ולילות ועובדת, ובעד עבודה זו קיבלנו אני ואמי מעט אוכל. לאישה זו היו שני חתנים, ולצערנו, היו אנטישמיים גדולים. האישה פחדה שמא הם ירגישו בנו, וכשהיו אלה באים לביתה היתה מסתירה אותנו בעלית הגג. כעבור כמה חודשים לא היתה לאישה עבודה בשבילי, והיא הודיעה לנו שאין לה במה לפרנס אותנו. באחד הלילות עזבנו את ביתה והלכנו לחפש מקום חדש. הפעם הלכנו לחפש אישה אלמנה אחרת לפי כתובת מסוימת שקיבלנו. מצאנו את ביתה של האישה, והיא קיבלה אותנו לביתה תמורת תשלום. זאת היתה אלמנה צעירה, שאצלה היה מבקר מזמן לזמן מכר שלה. פעם, בחודש ינואר, כאשר בחוץ שרר קור עז ושלג עבה כיסה את פני האדמה הקפואה, בא המכר הנ״ל בגילופין והתחיל לצעוק: „בגללכם יהודים ארורים אנחנו צריכים לסכן את חיינו. תיכף צאו מפה". הוא תפש רצועה עבה והתחיל להכותנו בלי רחמים. „אני אהרוג אתכן ואמסור את גוויותיכן לגרמנים" — צעק הוא. התחננו לפניו שלא יכה בנו, שאנו מוכנות לעזוב

הגב׳ רחל קליינמן ז״ל

את המקום תיכף ומיד. אבל הוא בשלו, מכה ומקלל. ראיתי שאין לנו מה להפסיד ואמרתי לו: „אדוני, אנו נלך למשטרה הגרמנית ונספר שעד עתה היינו אצלכם פה, אתם האכלתם אותנו ונתתם לנו מחסה בביתכם ואז יהרגו אתכם יחד אתנו". נראה, שדברי עשו עליו רושם, והוא הפסיק להכות בנו. וכך נשארנו באותו הבית ללון עוד לילה אחד. לפני עלות השחר ניגשה אלינו האישה ואמרה בלחש: „תברחו בעד החלון כדי שהוא לא ישמע את חריקת הדלת". קפצנו בעד החלון והתחלנו לברוח. רצנו בלי סוף ובלי לדעת לאן. עברנו עמקים וגבעות מכוסים שלג והמשכנו לרוץ עד שעייפנו מאוד והתיישבנו לנוח באחד הגיאיות בין שיחים כדי שעין אנוש לא תבחין בנו. השלג שירד בלי הרף טשטש את עקבותינו, ואנחנו רק עתה ניסינו להבין לאן הגענו. אבל טרחה זו היתה לשוא. לא ידענו איפה אנו נמצאות. לאחר מנוחה קצרה, משהרגשנו, שהקור התחיל להציק לנו, רצינו לקום ולהמשיך בדרכנו הבלתי נודעת, אך אז נתברר לנו שבגדינו קפאו ודבקו באדמה שישבנו עליה, בקושי הצלחנו לנתק את עצמנו מן האדמה ומתוך המים הקפואים שהיו מתחתינו, המשכנו בריצה, כי בכך התחממנו קצת ולא הרגשנו לפחות את הקור. כך הגענו לבית הראשון שפגשנו בדרכנו. ניגשנו אל סככה אחת שעמדה לא רחוק מן הבית ורצינו שם לנוח. אולם האיכר, שיצא מביתו, הבחין בנו ונבהל מאוד. ואכן פחדו לא היה לשוא, כי הגרמנים הודיעו לתושבים שעל הסתרת יהודים צפוי כל אדם לעונש מוות. אך המראה שלנו, כנראה, נגע ללבו של האיכר, והוא פתח לפנינו את המרתף שבחצרו, שבו היה מאחסן תפוחי אדמה. כעבור זמן־מה הביא לנו מעט אוכל. הבטחנו לו לשלם וגם לעבוד במשקו ובלבד שלא יגרש אותנו. האיכר אמר לנו שבביתו נמצא עכשיו גיסו, וכשהוא יעזוב את המקום יעביר אותנו לרפת ושם נוכל להתחמם קצת. לאחר זמן־מה עברנו לגור „למעוננו" החדש יחד עם הפרה, עם העגל ועם התרנגולות. הרפת היתה קטנה ועלינו היה להצטופף בכינה על יד הפרה מצד אחד ועל יד העגל מצד אחר. מעלינו עמד לול עם תרנגולות. כמובן, התרנגולות לא שאלו לרשותנו ועשו צרכיהן על ראשינו. הפרה גם לא היתה מחונכת די צרכה ולא פעם עשתה את צרכיה כדרך הפרות על רגלינו, העגל אהב משום מה, את מטפחתי שעל ראשי וכרסם אותה מעט. אבל מה הדברים הפעוטים הללו לעומת הפינה החמה שמצאנו פה בין „ידידינו" החדשים ברפת? במקום זה ישבנו שלשה חדשים. מזמן לזמן הייתי יוצאת בערב מן הכפר, מתגנבת לעיירתנו ונכנסת לשכננו ז'יקובסקי, שאצלו היו לנו קצת תכשיטים ועוד כמה חפצים יקרי ערך מהבית שמסרנו לו לשמירה. הייתי תמיד מציעה לו לקנות מהחפצים. אשתו היתה מביאה בסתר את התכשיטים, פותחת את הצרור ושואלת מה ברצונך למכור וכמה את רוצה? כל פעם הייתי אומרת לה, שאיני רוצה לנקוב במחיר, ולפי ראות עיניה והערכתה אני מסכימה לקבל. צריך לציין, שתמיד היתה נותנת לי יותר מאשר הדבר היה שווה באותם הימים, ותמיד היתה מוסיפה לי גם

קצת קמח, מעט גריסים, כיכר לחם וכדומה. בא האביב של שנת 1943 ויכולנו לצאת קצת אל השדה, למצוא או לסחוב מאיזו גנה קצת ירקות: גזר, בצל, וכיוצא באלה. באותו הזמן היו מתרבים המקרים של התנפלויות הפר־טיזאנים הרוסיים על רכבות, שהובילו נוער מאוק־ראינה לעבודה בגרמניה: רבו המקרים שנער או נערה מאלה, אשר ברחו מהרכבות היו משוטטים בכפרים ומבקשים פרוסת לחם. למדתי אז לשחק מפעם לפעם את התפקיד של נערה אוקראינית שברחה מהרכבת ובקשתי פרוסת לחם וכשהשגתי אותה הייתי רצה בשמחה לאמי להתחלק אתה ב„מציאה" גדולה זו. בימים החמים של הקיץ עברנו לגור במתבנים שעמדו בשדה. פעם בהיותנו בתוך מתבן באו כמה איכרים צעירים כדי לקחת ממנו תבן, ולשמחתם גילו בתוכו אותנו, הם לא ידעו כמה אנחנו ולא ידעו מי אנחנו. הגויים ציוו עלינו לצאת מן המתבן. אמרתי להם, שאם לא יסתלקו בטוב אירה בהם בנשק הנמצא ברשותי ושנית אנו משתייכים לקבוצת פרטיזאנים, ומי שיעז לפגוע בנו תנקום בו יד הפרטיזאנים. דברי השפיעו, כנראה, עליהם, והם הסתלקו. אחרי כן יצאנו מן המתבן וברחנו מהמקום. באנו לאיכר אחר — מכר, שלא פעם היה אוכל על שלחננו לפני המלחמה. בראותו אותנו התחיל האיכר לצעוק לשכנתו: „זושה, בואי נתפש יהודים, נמסור אותם לז'נדאמריה ונקבל מלח תמורתם" (היה חוסר מלח בזמן ההוא) לא נשארתי חייבת לו ואמרתי: „אדוני, המלחמה עוד לא נגמרה, היום הורגים אותנו, מחר יהרגו אתכם. ושנית גם היום יכולה לפגוע בך יד הפרטיזאנים החברים שלנו. תנסה רק לפגוע בנו ואתה, משפחתך וכל רכושך יחוסלו ע"י הפרטיזאנים". דברי השפיעו עליו כמקלחת קרה. הוא נשתתק והזמין אתנו ללון בעלית הגג שבביתו. אשתו הביאה לנו אפילו מעט אוכל. הקיץ עבר יחסית לא רע. את רעבוננו יכולנו לשבור בירקות מן השדות וללון אפילו תחת כיפת השמים בין עשבים ושיחים. פעם החלטתי לטעום מפרי בר שצמח על אחד השיחים בשדה. אכלתי ממנו לשובע והרעלתי את קיבתי. חליתי ולא יכולתי לקום, ואמי הלכה להביא לי מים. גוי אחד ראה אותה, הלך בעקבותיה התגנב בשקט ובא אלינו. הוא העמיד כנים כמרחם עלינו והבטיח להביא לנו פרוסת לחם. אמי חשדה בו ואמרה שעלינו לעזוב מיד את המקום; אני טענתי לעומתה, שאין כבר מה להפסיד, הוא בוודאי יביא לנו אחד מן השניים: או לחם או את המוות. (או ברויט או דעם טויט). אחרי זמן קצר ביותר בא האיש והביא לנו פרוסת לחם.

יואל קליינמן ז"ל

הודינו לו ואכלנו בתאבון. כעבור זמן מה כשהאיש עזב את המקום בא איכר אחר והזהיר אותנו מפני הסכנה הנשקפת לנו: „תסתלקו מהר מן המקום, כי האיש שהביא לכם פרוסת לחם ימסור אתכן לז׳נדאמריה הגרמנית כדי לקבל בקבוק וודקה". — אמר הוא. האיכר הזה, שהזהיר אותנו הציג את עצמו ברמזים כקומוניסט וסיפר לנו שבכפר הסמוך — מצ׳ולה גר מכרו, אשתו חולה, והוא בוודאי, יקבל אותנו לעבודה במשקו. שמענו לעצתו והלכנו לכפר מצ׳ולה. ואכן האיכר הנ"ל קיבל אותנו לביתו. במשפחה זו הייתי מכבסת, מתקנת בגדים, מבשלת ועושה כל עבודות במשק החקלאי. אמי היתה יושבת במחסן ישן שעמד רחוק כמהלך שעה מן הבית ואני הייתי כל היום עובדת. בלילה הייתי חוזרת ומביאה לאמי מעט אוכל. לא ראיתי שום תכלית בחיים בלי אמא וחשבתי שרק כדי לפרנס את אמי כדאי לי לחיות. לולא אמא לא היתה לי שום מטרה בחיים. פעם — זכורני — זה היה ביום ראשון בערב — הלכתי למסור לאמא את מנת האוכל הזעומה ולהפתעתי גיליתי שהמקום ריק, אמא איננה. הייתי מדוכאה עד מאוד ואמרתי בלבי שבבוקר אלך לז׳נדאמריה ואגמור פעם ולתמיד את כל המאבק הזה, שנראה לי עתה מיותר ובלי כל תכלית. אולם למחרת באה אמי וסיפרה, שנערי הכפר באו בערב וגרשו אותה באבנים ממחבואה ושהיא תעתה כל הלילה בסביבה. האיכר שנבהל מן המעשה אמר לנו, שעלינו לעזוב את ביתו. הוא מפחד, שהדבר יוודע לגרמנים. בלילה הלך האיכר לשמירה שהיתה מוטלת על התושבים מטעם השלטונות הגרמנים, ואנחנו התכוננו לעזוב למחרת היום את ביתו של האיכר. ישבנו, אני ואמי, ברפת שם היינו מבלים את רוב זמננו בלילה ונרדמנו. פתאום רואה אני בחלומי את אבי שבא אלינו ואמר לי: „בתי אל תדאגי, אני כבר סידרתי את הענין, האיכר לא יגרש אתכן". נתעוררתי מרוב פחד ועוררתי את אמי. סיפרתי לה, כמובן, את חלומי ואמי פתרה את חלומי ואמרה כדרכה שאלוהים ישמור עלינו, בתי!

אחרי זה נרדמתי שוב וישנתי עד לאור הבוקר. כשהאיר הבוקר נתעוררתי ואמרתי לאמי: „אחרנו כבר, עוד מעט יחזור האיכר מהשמירה וכשיראה אותנו פה ירגז מאוד". רצינו להסתלק במהירות האפשרית, פתאום נפתחה הדלת והאיכר נכנס ואמר: „יהודי תמיד נשאר יהודי" ניסינו להצטדק, אבל הוא הפסיק אותנו ואמר: „תשארו כבר פה" והמשיך: „עמדתי בשמירה בתוך בית הקברות היהודי ונרדמתי לזמן מה ופתאום בא מושק (משה) שלכם והתחיל לחנוק אותי. הבטחתי לו שלא אגרש אתכן. חי אלוהים אני מפחד. תישארו כבר פה".

כל פעם שהיה מישהו מגלה אותנו או שהיה נדמה לנו שגילו אותנו היינו עוזבים את המקום ועוברים למקום אחר או למקום שכבר היינו שם מקודם. וכך התגלגלנו ברפתים ובאסמים, במרתפים ובמתבנים של עשרות איכרים, שהיו מסכימים לפעמים שנישאר אצלם לכמה ימים או לזמן ממושך יותר. פעם ישבנו כמה שבועות אצל משפחה

כפרית, באסמו של אותו איכר שהציג את עצמו כקומוניסט ושלח אותנו לידידו בכפר מצ׳ולה. חשבנו שבזכות אשתו והנשים הרחמניות שבביתו נתנו לנו מחסה בבית זה. באחד הלילות שמענו שהדלת של האסם נפתחת. חיכינו בקוצר רוח ובפחד לבאות. הרגשנו שמישהו עולה על הערמה וריח של וודקה נודף מרחוק. ופתאום עמד לפנינו האיכר ורצועה עבה בידו הוא התחיל להכות בנו ולצעוק: „יהודים ארורים, בגללכם עלינו למות מות כלבים. עזבו תיכף את המקום, נבזים״! ניסינו לדבר על לבו, אבל הכל היה לשוא. קפצתי מהערמה ואחרי קפצה גם אמי. שתינו נחבטנו ברצפה העשויה מלט. אני קבלתי מכה חזקה ואמי שברה את חוט השדרה. אבל האיכר לא עזב אותנו והמשיך להכות בנו ולקלל. החלטתי להוציא את נשקנו האחרון ואמרתי לו: „אכן, אותנו יהרגו הגרמנים, אבל יחד אתנו תיהרג גם אתה וכל משפחתך. שכן נספר להם שאצלכם ישבנו כמה שבועות ואתם כלכלתם אותנו״. כנראה, השפיע תכסיס זה לטובה, והוא נרגע. אז דרשתי ממנו בתוקף, שהוא יעביר אותנו ליער הסמוך, כי ידענו שבדרך ליער יש נהר וסכנה לעבור אותו בלילה, בעיקר לאיש שאינו יודע את מעברו ולא יוכל לחצותו לבדו. בלית ברירה העביר אותנו האיכר דרך הנהר.

באותם הימים ירדו גשמים בלי הפסק ולא היה מקום סתר מפני הגשמים החזקים. היינו רטובים עד לשד עצמותינו. אבל איזה כוח פנימי דחף אותנו להמשיך את מאבקנו על החיים. פעם ישבנו בין השיחים בשדה. פתאום הרגשנו, שמישהו מתגנב אלינו. זה היה אותו איכר ובידו בקבוק חלב ופרוסה גדולה של לחם. כנראה, היה לו מוסר כליות על התעללותו בנו. התיישב הוריד את ראשו, ובקול חנוק מדמעות התחיל להתוודות לפנינו: „עשיתי לכן רעה. הנשים הסיתו אותי בכן, השקוני וודקה, ואני — טיפש עשיתי שטות כזו, שאיני יכול לסלוח לעצמי״. האיש ישב ובכה כילד קטן וביקש סליחה. נקיפת מצפון זו הביאה גם אותנו לדמעות. מאז היה מביא לנו כמעט יום יום אוכל ולרוב היה נותן לנו את ארוחתו שהצטייד בה לעבודתו בשדה, כשהערנו לו פעם על כך, אמר: „אני לא אמות ברעב אם לא אוכל ארוחה אחת, אבל אתן סובלות רעב זה שנים״.

המלחמה התקרבה לקיצה. הדי יריות התותחים הגיעו לאזנינו. אבל כוחותינו אפסו. גופי היה מכוסה פצעים. ברגל אחת היו לי 25 פצעי סמטת (פרונקל) וברגל השניה היו חמשה עשר פצעים כאלו. היינו גם נפוחים במקצת. הרגשנו, שאלו הם הימים האחרונים של המלחמה. האיכרים בסביבה התחילו להתייחס אלינו יותר טוב ואפילו הציעו לנו ללון באסמיהן. לבסוף, פעם בלילה ישנו באסם ושמענו כל הזמן טרטור של מכוניות העוברות דרך הכפר. לא ידענו מי הם הבאים? הגרמנים העוזבים את המקום, או רוסים הבאים? לשמחתנו נתברר לנו בבוקר, שהצבא הסובייטי נכנס לכפר וכבשוהו בלי קרב. יצאנו ממחבואנו, אבל גם עכשיו חסרה עוד הרגשת הבטחון, שכן קבוצות לאומנים פולנים ואוקראינים הפילו את פחדם על הסביבה. ישבנו אצל אותו איכר, שפעם כיבד

אותנו במכות. אשתו נגשה אלי ואמרה: „אם רוצות אתן לאכול ארוחה טובה, בואי ותעזרי לי להעביר את האלומות מהחצר למתבן". הלכתי, חשקתי לאכול ארוחה דשנה על יד שלחן כדרך שאוכלים בני אדם בזמנים רגילים. לקחתי את הקלשון וניסיתי להרים את האלומה ולהעלותה על המתבן ולא יכולתי. האיכרה התחילה לצעוק: „יהודיה נשארת תמיד יהודיה! היא אינה אוהבת לעבוד". התעלפתי ונפלתי על האדמה. כשהתאוששתי קמעה התיישבתי במקום. באותו יום באו לחצר חיילים רוסיים ושאלו: „חוזיקה מולוקו יסת" (עקרת בית היש לך חלב). לא הבנתי אותם. נבהלתי ורעדתי מרוב פחד. חשבתי שהם באו לחפש אותי. האיכר הסביר לי את הענין והרגיע אותי. כעבור ימים אחדים עזבנו את הכפר והלכנו לעיירתנו. במקרה פגשנו את האישה האלמנה העניה שבביתה מצאנו לא פעם מחסה. היא חיבקה אותנו ונשקה, נתנה מעט מצרכי מזון במתנה, והעיקר ברכות חמות לאין סוף. ולי היא אמרה: „בזכות זה ששמרת על אמך, ישמור אלוהים על שתיכן".

משפחת רוזן

משפחת ישראל רוזן גרה בעיירה שדלישצ'ה, ומקור פרנסתה היה על טחנת המים בכפר ברזינה שעל הנהר מוגילינקה. הכפר היה במרחק קילומטר ומחצה מן העיירה. בני המשפחה היו עובדים בטחנה ולאחר העבודה היו חוזרים הביתה כדי להימצא בסביבה יהודית.

סיפורו של יעקב רוזן

נולדתי בכפר ברזינה שעל יד העיירה שדלישצ'ה בסביבת העיר חלם. אמי היתה בת יחידה אצל הוריה לכן גרנו יחד עם סבי מצד האם. סבי היה בעל טחנת המים וחלקת אדמה שעל ידה. אבי היה סוחר והיה עוסק במסחר עם פריצי הסביבה. היינו חמישה אחים ואחות אחת בבית, ואני הצעיר בכולם. מצבנו הכלכלי היה תקין, ונעורי עברו עלי ללא דאגות. הואיל וגרנו בכפר, ומספר היהודים היה בו מועט, למד־

יעקב רוזן

תי אצל מורה פרטי. ליתר דיוק אורגן החדר בביתנו. ילדותי ונעורי עברו עלי בחיק הטבע וזה השפיע עלי לא במעט. הייתי עליז ושמח בחלקי. בביתנו היו מתאספים מכרים מהסב בה ובעיקר מהעיירה שדלישצ'ה והיו משוחחים על כל מיני עניינים.

הדבר הראשון, שהוציא אותי משלוותי הכפרית בנעורי, היתה הידיעה מפי אחד המכרים משדלישצ'ה על אודות הפוגרום שעומד להתרחש בעיירה ביום ראשון הקרוב. המכר סיפר שעסקני הציבור בעיירה הצליחו לשחד את מפקד המשטרה הצארית בשדלישצ'ה ב־25 רובלים (סכום גדול, לכל הדעות באותם הימים) והוא הבטיח לשמור על השקט בעיירה ולא לתת לנגוע לרעה ביהודים, ובאמת, המפקד עמד בדיבורו והפוגרום לא התרחש. מאז ניטלה ממני מנוחתי. התחלתי להבין עתה יותר מה שלמדתי בחדר על אודות בית המקדש שנחרב, על העצמאות היהודית שנלקחה מעמנו בכוח הזרוע ועל אודות חיי הגלות המרים, שאנו נתונים בהם. באותה תקופה כבר קראתי עתונים, אשר הופיעו בוואר‍שה, וידעתי על המתרחש בעולם כולו.

הספקתי להכיר את התנועות האנטישמיות: המאה השחורה הרוסית והתנועה האנדקית הפולנית, שלמרות האיבה ששררה בינם לבין עצמם, היו מאוחדים בשנאתם העזה ליהודים שמספרם אז באימפריה הרוסית הגיע ל־7 מיליון נפש. הדבר השני שזיעזע אותי והתסיס עוד יותר את חיי השקטים בכפר. בימים ההם היתה עלילת הדם על ביליס בקיוב, עלילה זו היתה, כידוע, מכוונת נגד עם ישראל כולו, והיא שיצרה אוירה של פוגרומים אפילו במקומות רחוקים כגון שלנו. בימים ההם פחדנו לצאת מביתנו. השכנים הגויים הביטו עלינו בזעם וחשבו אותנו לפראי אדם, המשתמשים בדם נוצרי לאפיית מצות לפסח. זיכויו של ביליס במשפטו בשנת 1913 הקל עלינו במעט, אבל הסביבה הגויית נשארה מורעלת בארס אנטישמי הרסני לשנים רבות. בט' באב שנת 1914 התחילה תקופה חדשה. זה היה יום פריצת מלחמת העולם הראשונה. אני זוכר היטב את היום המר והנמהר הזה, כאשר אנשי שדלישצ'ה הנפחדים והמודאגים לגורלם, מילאו את בית המדרש הגדול שבעיירה. בתפילות ובאמירת תהילים ביקשו את רחמי השם על שלום. לאחר מכן באו הגיוסים למיניהם והתפרצויות הבכי המחרידות של המגוייסים ושל משפחותיהם. הצעקות והבכי מילאו את חלל העיירה. לאחר מכן הופיעו בעיירה גדודי קוזקים וצ'רקסים — המשענת הנאמנה של המשטר הצארי. בתואנה של אי־נאמנות היהודים למשטר היו הקוזקים והצ'רקסים מתנפלים על היהודים, שודדים את רכושם, מכים, מענים ואונסים נשים צעירות. לא היה לפני מי להתאונן. חיי היהודים נעשו הפקר. בהתקרב חזית המלחמה לשדלישצ'ה החליט הפיקוד הצבאי הרוסי להעביר את האוכלוסיה האזרחית מהמקום מזרחה ולהרוס ולשרוף את כל נכסי דלא נידי בעיירה. וכן עשו. היהודים גורשו מבתיהם והופנו מזרחה ותיכף ליציאתם מן העיירה ראו את לשונות האש המכלות את רכושם — הרכוש שעשו הם ואבותיהם דורות רבים. סבל

ויסורים היו מנת חלקם של היהודים בדרכים. לאחר שבועיים הדביקו הגרמנים את הרוסים ואתם את היהודים שגורשו מבתיהם. חלק אחד מיהודי שדלישצ׳ה נסוג עם הצבא הרוסי והחלק האחר, אשר עייף מן הדרך, נשאר תחת שלטונם של הגרמנים.

משפחתנו היתה בין הנשארים. חזרנו לעיירתנו — שדלישצ׳ה — ומצאנוה שרופה וחרובה. בצדם של הגרמנים לחמו, כידוע, האוסטרים, וסביבתנו נשארה תחת שלטונם של האחרונים. הכובש האוסטרי לא דאג לאוכלוסיה האזרחית, והרעב התחיל לתת את אותותיו. כדי לא למות ברעב ניסו היהודים המעטים בשדלישצ׳ה למצוא את פרנסתם במסחר. השלטונות האוסטרים אסרו על היהודים לעסוק במסחר. היות והשלטונות הצבאיים רצו לנצל את כל המשאבים הכלכליים לצורכיהם הם. ולכן התפתח מסחר בלתי ליגלי, שהיה ידוע בשם „שמוגל" (הברחה). היהודים עסקו בשמוגל ובו מצאו פת לחם בעת המצוקה. האוסטרים המציאו דרך מיוחדת משלהם במלחמתם נגד המבריחים. כל איש שנתפש בידי השלטונות ולא יכול היה להוכיח שאין הוא עוסק בשמוגל, הובא למשטרה ושם, במחילה מכבודכם, הורידו ממנו את מכנסיו, קשרו אותו לספסל, ושני שוטרים הצליפו במקום הרך ביותר בגופו מספר של 25 מלקות ברצועה עבה. רבים מן היהודים לא יכלו לעצום עין בלילות בגלל הצלפות אלו. בשנת 1918 הגיעה המלחמה לקצה. אט אט חזרו שרידי יהודי שדלישצ׳ה ממקומות שונים בתקווה להתחיל הכל מחדש. בתקוות חדשות ניזונה עתה, הנפש היהודית העייפה. חלמו על חיים חדשים בפולין העצמאית. ומה היתה אכזבתם גדולה, כאשר תקוותיהם לא נתגשמו. בתחילה פרצה מלחמה חדשה בין פולין, שזה עתה קיבלה את עצמאותה, לבין הבולשביקים כפי שקראו אז למשטר הסובייטי החדש. לעזרת הפולנים באו אחיהם מצרפת תחת פיקודו של גנרל האלר. חיילי גנרל האלר, או „ההלרצ יקים" כפי שקראו להם, היו שונאי ישראל והתמחו במיוחד ב„גזיזת" זקנים של יהודים. עליהם נוספו גם חיילים ממערב פולין הפוזננצ׳יקים וגם הקוזקים, שברחו ממשטר הסובייטי ועכשיו באו לעזור לפולין במלחמתה נגד הבולשביקים, גם הבלאכוביצים לא טמנו ידם בצלחת. כולם יחד וכל אחד לחוד פרעו, אנסו והציקו ליהודים ככל שיכלו. נסתיימה גם תקופה זו, והמשטר שבפולין השתדל להשליט סדר ומשטר בארצם. היישוב היהודי בעיירה שדלישצ׳ה גדל. היהודים התחילו להקים להם בתים, בתי מלאכה, חנויות וכדומה. החיים התחילו לזרום במסלולם הרגיל היום־יומיים. אבל, יחד עם החיים הסדירים, כביכול, התפתחו תופעות לוואי בלתי רצויות, ששיבשו את חיי היהודים והלא־יהודים כאחד. קמו מפלגות אנטישמיות, שמטרתן היחידה היתה מלחמה ביהודים ודחיקת רגליהם מכל עמדות כלכליות, תרבותיות ופוליטיות. גם השלטון הרשמי לקח חלק פעיל במאבק זה נגד יהודים. כך למשל אסרו השלטונות את השחיטה היהודית בנימוק של הומניות. חלק ניכר מהעם הפולני ניסחף למלחמה ביהודים. לבסוף הגיעו הדברים לידי כך שהממשלה הפולנית פחדה לאבד את השפעתה ברחוב הפולני ואימצה לעצמה סיסמאות

אנטישמיות כגון: ביטש ז׳ידוב ניה, בויקוט אופשם (להכות ביהודים — לא, אבל להחרים את המסחר, את המלאכה וכל קשר אחר עם היהודים רצוי ביותר).

באחד בספטמבר 1939, פלשה גרמניה ההיטלרית לפולין. הימים הראשונים של המלחמה הוכיחו, שהמשטר הפולני לא היה מוכן למלחמה זו. הפולנים היו יותר מדי עסוקים בעניין רדיפת היהודים, בדאגות כיצד לנשל יהודים מפרנסותיהם מאשר להכין את פולין למלחמה נגד השונא הגרמני. אנו ידענו, שהשלטון הגרמני יחרים את הטחנה שלנו, לכן מיהרנו להעביר אותה בצורה פיקטיבית לידי גרמני מתושבי המקום, שהיה ממכרינו. אנו נשארנו, כביכול פועלים אצל „בעל הבית״ החדש. הדבר עזר לנו הרבה, כי בעת השלטון הנאצי נמסרה לטחנה הרשות לטחון גרעינים ולספק קמח לתושבי שדלישצ׳ה והסביבה. שהרי גושפנקה גרמנית היתה עליה. באותה תקופה הביאו הגרמנים אלפי יהודים מגורשים מכל קצוות פולין והושיבו אותם בעיירה. הצפיפות היתה גדולה. העיירה היתה כנחיל דבורים. במצב זה יכולנו בדרכים לא דרכים להערים על המשגיחים הגרמניים ולטחון יותר מאשר קיבלנו רשות לכך. באופן כזה יכולנו להעביר את הקמח ליהודים הרעבים. מעסק זה התפרנסו גם מספר משפחות יהודיות משדלישצ׳ה, אשר שיתפו איתנו פעולה תחת אפם של הגרמנים. כמובן, בעל הבית הפיקטיבי של הטחנה, הגרמני, לא טמן ידו בצלחת ועשה הון רב בעסקים אלה.

אנחנו, כלומר אחי לייבל ז״ל ואני, עבדנו קשה מאוד, אבל ניחמנו את עצמנו שבתקופה קשה זו אין אנו רעבים ויש באפשרותנו עוד לעזור ליהודים כדי להחיות את נפשם. נוסף על כך היינו לא פעם מסתירים מספר יהודים בתוך הטחנה וגם זה היה לנו מקור נחמה שממנו שאבנו עידוד, אף על פי שזה היה קשור בסכנת נפשות. רבים היו הטוחנים אשר נתפשו על ידי המבקרים הגרמנים בעת ביקוריהם הבלתי צפויים. שכן קשה היה לעמוד בניסיון הרעב והמצוקה, ששררו מסביב, ולא לנסות ולהערים על הגרמנים ולהוציא מן הטחנה בדרכים עקלקלות כמות מסוימת של קמח. גם גויי הסביבה היו מלשינים עלינו שאין אנו טוחנים להם במהירות הדרושה הואיל וטוחנים גם „מן הצד״, אבל שמה הטוב של הטחנה וסגולותיה המיוחדות ובעל הבית הגרמני „הכשר למהדרין״ עזרו לנו לצאת יבשים מן המים, כפי שאומרים. העבודה היתה קשה, מפרכת ומסכנת, אבל ידוע ידענו, שחיים אנו בתנאים טובים יותר מאשר כלל ישראל. אותנו לא תפשו לעבודה. בעל הבית שלנו השיג בשבילנו כרטיסי עבודה „כשרים למהדרין״, ואנו קיווינו שבעזרת השם נבלה את העמלק הנאצי ונזכה לזמנים טובים יותר.

בשנת 1940 הוזמנתי ע״י חותני וחותנתי לחוג את חג הפסח על שולחנם בעיר לובלין. שם גרו שני אחי עם משפחותיהם. בבואי ללובלין הבחנתי תיכף שהמצב שם רע מאוד בהשוואה למצב בעיירתנו שדלישצ׳ה. העיר היהודית הגדולה והיפה איבדה

את יופיה. הגרמנים רוקנו את מחסניה מן המזון הנחוץ ביותר לאוכלוסיה. היהודים רעבו ללחם והיו נתונים לרדיפות מתמידות מצד השלטון הנאצי. רציתי תיכף לשוב לשדלישצ׳ה, אבל חותני ואחי ביקשו ממני להישאר לימי החג שהרי מי יודע, טענו הם, אם עוד נזכה להתראות פעם. לבותיהם, כנראה, ניבאו להם נכונה. וכך נשארתי לחוג את חג הפסח של שנת 1940 בעיר לובלין עם קרובי. החג עבר דווקא בשקט. לא היו התנפלויות, תפיסות וכו׳. יהודים התפללו בהמוניהם בבתי הכנסת שבעיר. את מרירות השיעבוד, הדיכוי, ההשפלה והעבודה המפרכת של גלות מצרים לא היו צריכים לשאוב מן ההגדה. כל זה נמצא לרוב במציאות היום־יומית של גלות היטלר ישו״ז.

ביום א׳ שלאחר חג הפסח חל חגם של הנוצרים. כמנהגם מאז ומתמיד אהבו הפולנים בימי חג לטעום מן הטיפה המרה וכמובן, לעבור את הגבול המותר... אחד הפולנים, בהיותו בגלופין, החליט לנקום בגרמנים והתנפל על אחד הגרמנים והרגו. הגרמנים הקיפו את הסביבה והתחילו לערוך חיפושים. הכול כבר ידעו מה זאת אומרת חיפושים גרמניים והשתדלו להתרחק מן המקום. אבל הכיתור הגרמני היה מושלם ואי אפשר היה לצאת ממנו. לרוע מזלי נמצא בית חותני באותה הסביבה המכותרת. ניסיתי לברוח, אבל לשוא. נכנסתי לבית שבו גרו תשעים משפחות וחשבתי אולי פה בבית גדול זה אוכל איכשהו להסתתר ולא ליפול בידי הרודפים. נתברר שבדיוק מאותו בית יצא הפולני, שהרג את הגרמני. נכנסתי, אם כן, ישר ללוע האריה בלי שנתבקשתי על כך. נקלעתי לצרה שמעודי לא חשבתי עליה. הבית הוקף צבא גרמני ותיכף בכניסה לבית ירו הגרמנים בשוער הפולני והרגוהו בו במקום. הסתתרתי באחד החדרים בקצה הבית יחד עם קבוצת יהודים. משם ראינו כיצד הגרמנים מוציאים אנשים זבי דם, ידיהם מעל לראשיהם מכים אותם ואוספים אותם באמצע הכיכר שבחצר הבית. הדבר נמשך משעה 12 בצהרי היום ועד לשעה 6—7 בערב, בערך. בכל אותן השעות ישבנו בחדר והסתכלנו מבעד לחורי התריסים במתרחש בחוץ. לבסוף הגיע תורנו. פרצו לחדרנו, ערכו חיפושים, היכו אותנו במקלות. שבורים ורצוצים, כאשר ידינו מעל לראשינו הוכרחנו לצאת ולהצטרף לאנשים שבכיכר. אחת הנשים לא יכלה לעמוד בעינויים אלה ויצאה מדעתה. הדבר לא השפיע במאומה על חיילי היטלר. להפך, הם נהנו משראו תוצאות מידיות של „פעולותיהם המוצלחות". לבסוף פקדו על כולם להסתדר בשלשות ולצאת לרחוב. לפני היציאה בישרו לנו, שאנו מוצאים להורג — היינו מוקפים חיילים רבים ונצטווינו לרוץ. מזורזים ע״י מקלות ועל ידי קתות הרובים שבידי החיילים רצנו בלי סוף. פתאום עצרו הגרמנים את השורות הראשונות של היהודים מבלי להודיע על כך לכל התור הארוך שמנה כשש מאות איש וכתוצאה מכך נתקלו איש ברעהו, רבים נפלו ונוצרה אנדרלמוסיה, ואז הופעלו שוב מקלות החיילים וקתות רוביהם עד שיישרנו שוב את שורותינו. הדבר הזה חזר מספר פעמים. החיילים היו מתחלפים כדי שלא „יתעייפו"

חלילה, וכל קבוצת חיילים חדשה השתדלה להוכיח את יעילותה על גבינו. עייפים, סחוטים ורצוצים הגענו בריצות מטורפות אלו עד לרחוב ליפווה. שם ציוו עלינו להשתרע על האדמה עם הפנים למטה בליווי פקודה לא לזוז מן המקום, לא לנוע ולא להרים ראש עד למחרת היום בבוקר, ומי שיעז להרים ראשו יירה במקום, וכן היה. אחד מן השוכבים ניסה ליישר את גופו, והוא נורה במקום. לאחר זמן מה באו חיילים חדשים בליווי כלבים מאומנים, והם שוסו בנו. רבים נושכו ע״י הכלבים, ואחרים הוכו באכזריות בקתות רוביהם של החיילים. שוב התחלפו החיילים, ואלה ציוו עלינו לקום. הפעם הובלנו למחסן גדול והרשו לנו לשכב פה. שוב הוזהרנו שאם ינסה מישהו לברוח יירה ללא אזהרה. ואנו — לא חשבנו על בריחה הואיל והיינו מוכים, עייפים וחלשים ועל הכל נתונים לשבט אי לחסד של המרצחים. אבל גם הפעם לא נתנו לנו לנוח עד הבוקר. כעבור זמן קצר באו חיילים חדשים, סידרו אותנו בשלשות ושוב נצטווינו לרוץ. רצנו תחת מטר של מכות ובריצה זו הגענו לבית הסוהר הגדול בלובלין. בכניסה לבית הסוהר היינו צריכים לעבור אחד־אחד, דרך פשפש קטן וצר. וכל אחד קיבל מנה הגונה של מלקות במעבר זה, ומי שהעז ליפול בעת המכות קיבל מנה אחת אפים. לאחר שעברנו את הפשפש חיכתה לנו „הפתעה״ — שוב שתי שורות של חיילים ומקלות בידיהם ושוב מכות ללא רחמים. גם בתוך חצר בית הסוהר ערכו לנו „הפתעות״ כאלה. כשאני נזכר עכשיו בכל העינויים הללו, איני יודע ואינני יכול להבין מנין היה לנו הכוח לעמוד בכל זה. אמנם רבים נפלו בדרך, ובכל זאת קשה לתאר עכשיו כיצד יכלו אלה שנשארו לעמוד בכל יסורי גיהנום זה. לאחר מנוחה של דקות מעטות שוב נתחלפו החיילים „העייפים״ ושוב ציוו עלינו להסתדר. הופיע אחד המפקדים, שציווה על החיילים לירות בנו. הובא נשק אוטומטי, הועמד מולנו וכוון נגדנו. נצטווינו להסתובב עם הפנים אל הקיר. חשבנו, שאלה הם הרגעים האחרונים שבחיינו. אבל המרצחים הגרמניים לא נתנו לנו הרבה לחשוב. שוב ציוו עלינו להסתובב ולערוך מפקד. הבטיחו לנו שרק כל עשירי יירה. המפקד היה מלווה מכות רצחניות. לאחר המפקד התחילו לטפל בזקנים של היהודים. הזקנים קוצצו ולא פעם יחד עם חתיכות בשר מהסנטר. במקרים אלה היו הגרמנים שמחים במיוחד ואת צחוקם הפראי אפשר היה לשמוע מרחוק. הם לעגו לנו בקול רם ושמחו על שהם מצליחים ליעל את עבודתם ולבצע שתי מלאכות בבת אחת. אבל גם היהודים מחוסרי זקן לא „קופחו״. לכתחילה נזפו בהם הרוצחים וקיללו אותם ולאחר מכן, כדי לשכנע אותם שכדאי היה לגדל זקן הורידו על ראשיהם מכות נמרצות. פתאום, כבמטה קסמים, נשתתק הכל, וכולם נצטוו ליישר את עצמם ולהפנות את מבטם אל הבניין המרכזי, שמתוכו יצא קצין גבוה. זה התחיל לדבר אלינו באדיבות ואחר כך עבר לנזיפות. הנזיפה הראשונה בנו, כבדרך אגב היא: מדוע אנו קוראים לעצמנו עם נבחר. לאחר מכן עבר להוכיח אותנו מדוע חיים אנו כטפילים בחברה האנושית ואיננו רוצים לעבוד. לבסוף התחיל

לשפוך קיתונות של בוז על ראשינו וכינה אותנו מושחתים, פושעי מלחמה ומחרחרי ריב בין־לאומי. וכך עינו אותנו שלשה ימים ושלושה לילות רצופים בלי אוכל ובלי מים. לישון היינו מוכרחים פשוט על האדמה או על הכביש, הרצוף אבנים חדות.

בינתיים, כפי שנודע לי לאחר מכן, ניסו אנשי הקהילה היהודית בלובלין לשחרר אותנו, אבל ללא הצלחה יתרה. לבסוף השיגו שחרור לכל אלה אשר מעל לגיל 45. לכל הנשארים הודיעו שיישלחו לעיר חלם לעבודה. גם זאת היתה לנו נחמה פורתא. לאחר ששיחררו את האנשים שמעל לגיל 45 הודיעו לנו פתאום, שגם אותנו משחררים וציוו עלינו לצאת את שער בית הסוהר. שבורים, רצוצים ורעבים, אבל שמחים, יצאנו את שערי בית הסוהר. אבל פה חיכתה לנו שוב הפתעה בלתי נעימה בנוסח היקי המתחכם. היינו מוקפים שוב אותם רוצחים היטלראים שציוו עלינו שוב להסתדר בשלשות ולרוץ לתחנת הרכבת. רבים הוכו בהלם ונפלו מתעלפים במקום. הרוצחים הודיעו לנו שאם לא ניקח איתנו את האנשים שנפלו, הם יירו תיכף. היינו באפיסת כוחות, אבל לא השארנו אף אחד במקום. בכוחות על־אנושיים סחבנו את חברינו על גבינו. התחלפנו בדרך פעמים רבות, כי היתה זו משימה כבדה שמעל לכוחותינו הפיסיים ולבסוף הגענו לתחנת הרכבת. שם הוכנסנו לקרונות משא הדלתות נסגרו בעדנו הרמטית. הצפיפות היתה איומה. בקרונות אלה עמדנו מהשעה 4 בבוקר עד שעה 9 בערב. מחשבות שונות חלפו במוחותינו. אחדים חשבו שרוצים להרעיב אותנו עד מוות, אחרים חשבו שפה יהרגו אותנו. אבל כאשר סוף סוף זזה הרכבת, הוקל לנו במקצת. אט אט התקרבתי והגעתי לאשנב הקטן, נשמתי קצת אויר והתחלתי לתכנן את בריחתי. ניסיתי להידבר עם עוד אנשים שבקרון שיעשו זאת יחד אתי, אבל לאחר כל התלאות של הימים האחרונים לא עמד בהם הכוח להחליט על כך. הוצאתי מספר קרשים שהיו תקועים במסמרים בחלון ודרך פתח זה יצאתי בזהירות. קפצתי מן הקרון ונפלתי לתוך התעלה שבצדי פסי הרכבת. התעלפתי. כאשר התאוששתי התרחקתי מן הפסים לתוך השדה ושם הסתתרתי בתוך שיחים שהיו במקום. כאשר האיר הבוקר הכרתי בנקל את המקום הואיל וזאת היתה סביבה קרובה לביתנו. מצאתי את עצמי בסביבת ביסקוויץ. פניתי ישר הביתה. בבית לא ידעו על המתרחש בלובלין ועל הקורות ורק שעה קלה לפני בואי הגיעה אשתי מלובלין וסיפרה להם מה שקרה שם.

הייתי צריך למנוחה, אבל בעל הטחנה דרש ממני תיכף להתחיל בעבודה. התחלתי לעבוד.

בחורף של שנת 1941 הובאו לעיירתנו קבוצות יהודים מצ׳כיה. יהודים אלה לא ידעו לאן הם מובאים. הגרמנים נתנו להם לקחת חלק ממטלטליהם ונאמר להם, שהם נוסעים לעבודה לפולין. את ילדיהם גזלו מהם ואמרו להם, שהם נמסרים לטיפול של הצלב האדום, הואיל ולילדים יהיה קשה להסתגל לתנאים החדשים בטרם יסתדרו הוריהם

בעבודה. כאשר התקרבו לסביבתנו הופרדו מהם הגברים הצעירים ונאמר להם שהם נשלחים לעבודה לבית חרושת ושהם יוכלו לבקר את נשותיהם בכל יום ראשון הואיל ובית החרושת נמצא במרחק 12 ק״מ משדלישצ׳ה. למעשה נשלחו הגברים למשרפות מאידאנק שהיו באמת בסביבתנו, בעיר לובלין, הרחוקה מאתנו כ־50 ק״מ. יהודי צ׳כיה האמינו לגרמנים וחשבו באמת ובתמים שהם נשלחים לעבודה, מה גדולה היתה אכזבתם, כאשר נוכחו לדעת בשדלישצ׳ה שהם רומו בצורה הגסה ביותר. ילדיהם הומתו, צעיריהם נשרפו במאידאנק ואת הנותרים התחילו לענות ולהשמיד באיטיות לפי תיכנון גרמני קפדני. רק עכשיו הם תפשו מה הסתתר תחת דבריהם היפים של הגרמנים. אבל עכשיו כבר היה מאוחר. הם לא יכלו להתנגד. בשדלישצ׳ה ארבו להם עכשיו הפולנים. ברמאות ובטרור הורידו מהם את מלבושיהם הטובים ודברי ערך אחרים. מצבם היה אנוש. בזמן הקצר ביותר השתנו פניהם עד לידי כך, שלא יכלו להכיר איש את רעהו. בטענה שיהודי צ׳כיה אינם מסתגלים לעבודות הניקוז התחילו להעבירם קבוצות קבוצות משדלישצ׳ה, אנו כבר ידענו לאן פניהם מועדות, אבל לא יכולנו לעזור להם במאומה. בינתיים הגיעו אלינו ידיעות, שהמכונה ההיטלרית מתחילה לסבול מפלות בחזיתות. מלבד זאת ראינו, שהגרמנים שולחים פולנים צעירים לעבודה בגרמניה. מסקנותינו היו שנחוצות לגרמנים ידיים עובדות ולכן אלה, שנשארו בחיים ומסוגלים לעבודה, יישארו כבר ולא ייהרגו.

באותה תקופה יצאה גזרה מטעם השלטון הגרמני, שכל יהודי חייב להתייצב לעבודה מדי יום ביומו ולכל עובד הובטחה מנת לחם יומית. מלבד זאת חשבו תושבי שדלישצ׳ה, שהעבודה תבטיח להם ביטחון אישי ותציל אותם מגזירת שילוח לעבודה למקומות מרוחקים. לכן הופיעו כל היהודים לעבודה. חלק האנשים עבד בניקוז, והנשארים — בסלילת כבישים. היהודים לא היו רגילים לעבודות אלה. נוסף על כך היו נחלשים בגלל חוסר מזון מתמיד וקשה היה להם להשתוות בעבודה עם פועלים פולנים מאומנים בעבודות כאלה. מלבד עובדות אלה השפיעו על היהודים גם ההשפלות והביזוי מצד המשגיחים הפולניים והגרמנים, אשר לעגו להם וחקו אותם בלי הרף. למרות הכל התרגלו היהודים במהרה לעבודות קשות אלו ובהצלחה התחרו בעבודתם בעובדים מקצועיים, שכל ימי חייהם התמחו בעבודות אלו. הדבר שוב לא מצא חן בעיני הגרמנים. לכן התחילו הם ברדיפות חדשות נגד היישוב היהודי בשדלישצ׳ה. הם הביאו אלפי יהודים מגורשים מכל קצוות פולין והושיבו אותם בעיירה. הצפיפות היתה איומה. הרעב, המגפות והעינויים הפילו קורבנות ללא ספור. על כך נוספה עוד „גזרת הפרוות" שלפיה חויבו היהודים למסור כל אדרת עור, שברשותם, אפילו פרוות — צווארון, דרשו למסור לרשות הצבא הגרמני. הרוצחים הגרמניים טענו, שהיהודים גרמו למלחמה זו והם שרצו בה, לכן עליהם לסבול ממנה. הקור בבתים היה ללא נשוא, הבתים לא היו

מוסקים, והבגדים החמים בהם היו מתכסים בלילה נלקחו מן היהודים. הסבל והיסורים של היהודים באותה תקופה אי אפשר לתאר. נפוצה גם שמועה שעומדים לשלוח את יהודי שדלישצ׳ה לעבודה מחוץ לאיזור. היהודים ידעו מה זאת אומרת להוציא אותם מבתיהם ומסביבתם. התחילה התרוצצות של עסקני הצבור, יש לציין שלא תמיד עמדו אלה על הרמה המוסרית הדרושה, נאסף כסף, זהב, תכשיטים ודברי ערך אחרים כדי לשחד בהם את הגרמני, שהיה מנהל את עבודות הניקוז ואחר כך רינני אחרי אלה שטיפלו בכך, אולי היו דברים בגו. המצב הורע מיום ליום. באחד הימים הופיע מלורטור (טכנאי ניקוז) חדש. האיש היה ממוצא פולני, קונדרטסקי שמו, לבוש בגדים קרועים ומראהו עלוב ביותר. היודנרט (הנהגת היהודיים) מצא הזדמנות מתאימה כדי לקנות את לבו של האיש הזה למען ייטיב עם היהודים בעבודה. לא עבר זמן רב והמלורטור נשתנה עד ללא הכר. מלובש כיאות, התפטם, ראשו מורם, מבטו חודר ובוטח בעצמו. והעיקר, יחד עם השינוי החיצוני חל גם שינוי פנימי מהותי. יחסו ליהודים נשתנה מן הקצה עד הקצה... שכח לגמרי שאת העבודה ואת התמחותו בה הכיר הודות למהנדסים היהודים שהיו במקום. שכח שגם הודות ליהודים מלובש הוא כבן אדם ונראה טוב. הוא התחיל להתייחס אל היהודים באופן גרוע מכל קודמיו בתפקידו.

באחד הימים, בגמר יום העבודה, חיפש ומצא תואנה כדי להעניש את היהודים העייפים והחלשים. מה עשה? נתן פקודה שהיהודים ישתטחו מלוא קומתם בתוך תעלות הניקוז ובתוך מים קרים למשך כ־20 דקה. לאחר מכן הודיע, שעשרים שנה חיכה הוא ליום זה שבו יוכל להכריח יהודים, שיעבדו לפי טעמו ועכשיו יש בידו לנקום בהם. הוא לא הסתפק בעינויים ודרש מהגרמנים לערוך סלקציה (מיון) ולא להביא לעבודה יהודים שאינם כשרים לעבודה. הגרמנים אך חיכו לדבר כזה. הם פקדו תיכף על היודנרט להביא למחרת היום אל הכיכר המרכזית שבעיירה כל היהודים מקטן ועד גדול, בלי יוצא מן הכלל. שאלנו את עצמנו מה יהיה מחר ולא ידענו, כמובן, לתת תשובה על שאלה זו. חשבנו גם על בריחה בלילה, אבל ידענו שאין לאן לברוח, היות וגויי הסביבה משתפים פעולה עם הגרמנים. ואם אפילו נצליח להסתתר בשדה מאין נקח מזון. המסקנה היתה: להישאר במקום ולסמוך אך על האלוהים. למחרת הבוקר ראינו שמכל הסביבה נוהרים עגלות ריקות לעיירה. הבינונו שעומדים לפני גירוש העומד להתחיל תיכף. זה היה בחודש מאי 1942. כנראה, הודיעו הגרמנים לשכנינו הפולנים על הגירוש מבעוד מועד וגם חילקו ביניהם תפקידים. הם, הפולניים, עזרו לחיילים האוקראינים לגרש את היהודים מבתיהם ושמרו על הדרכים שלא יברח „חלילה וחס״ יהודי מהעיירה. באמצע הכיכר עמדו שמונה קציני ס׳ ס׳, מוקפים קבוצה גדולה של עוזרים פולניים, ופקדו עליהם מה לעשות. הם, שכנינו הפולנים, הוציאו מחיק אמותיהם ילדים קטנים וזרקו אותם לתוך העגלות. הפרידו בין הרשומים לעבודה לבין הלא־רשומים ואת היהודים החולים והזקנים העמיסו על

העגלות. הצעקות והבכי של הילדים האומללים הגיעו עד לב השמים. הם קראו לעזרת הוריהם, ואלה עמדו ממול ללא כל יכולת להושיעם. ילדים, אשר יכלו לדבר צעקו „אמאלה! אבאלה! למה אתם נותנים לקחת אותנו?" והקטנים, שלא יכלו לדבר, בכו ופרפרו על העגלות כגוזלים שהוצאו מקינם. רבים מן המבוגרים לא יכלו לעמוד למראה עינויים אלה והתעלפו, אחרים פרצו בבכי היסטרי. אין דמיון האדם מסוגל לתאר אותם המחזות הטרגיים קורעי הלב שהתרחשו שם בזמן ההוא. ושכנינו הפולניים? — עמדו ומקלות בידיהם ולא נתנו אף לאחד לגשת לילדים. וכך גורשו חלק מיהודי שדלישצ׳ה על זקניה, חוליה ורוב ילדיה לדרכם האחרונה. לאחר יציאתם נשמעו יריות. אנחנו, אלה שנשארנו בעיירה לאחר הגירוש הראשון, לא יכולנו להבין כיצד יכלו שכנינו הפולניים, אשר חיו אתנו יחד כל השנים, להתנהג בצורה כה אכזרית ובכלל איך יכלו לקחת חלק ברצח שכניהם היהודים. עד היום הזה נבצר ממני להבין זאת. אפילו בחלומות הגרועים והשחורים ביותר לא יכולנו להעלות על הדעת שדבר כזה יקרה. עברו 28 שנים מאותם הימים, אבל כאשר אני נזכר במחזה זה נשמעות עוד באוזני הצעקות של הילדים האומללים. לעיני עומדות התמונות המזעזעות של ילדי ישראל טהורים ותמימים, נסחבים בידי רוצחיהם ונזרקים לתוך העגלות. כתם רצחני זה יישאר על מצפונם של הגרמנים, הפולנים והאוקראינים גם יחד כל הימים. ההיסטוריה תשפוט אותם על מעשיהם האכזריים האלה, ואלוהים ינקום את דם הטהורים והתמימים. לאחר הגירוש הראשון נשארו הניצולים מהוממים ואדישים. הגרמנים אמנם הבטיחו שאנו כבר נישאר בחיים ולא יקרה לנו מאומה. אבל אנו לא האמנו להם. היינו כבר שבורים, הרוסים ומדוכאים ולא היה איכפת לנו שום דבר. אבד ממנו הרצון לחיים, איבדנו את האמונה באדם עלי אדמות. ב־10 ליוני 1942 עברו חילות היטלר בסביבתנו בחפשם פרטיזנים רוסיים. באותה הזדמנות הוציאו מביתנו את אמי, את אשתי וילדי, את אחי, את גיסתי ואת ילדה וירו בהם. עבדתי באותו הזמן בטחנה וראיתי הכול מרחוק. הלב נצבט בקרבי מרוב כאב אך אסור היה להוציא הגה מפה — לאחר מכן נודע לי, שאחד השכנים הלשין על משפחתי והראה לגרמנים את הבית שבו גרנו. באותו יום אספו הגרמנים את הפולנים מהסביבה ואיימו עליהם שיירו בהם על הסתירם פרטיזנים רוסיים. אבל בינתיים, כדי להוכיח להם שהם מדברים ברצינות ירו בשתי צעירות יהודיות משדלישצ׳ה. אחת מהן היתה חוה מושקט והשניה ינטה שטרקמן. אחרי כל הצרות שניתכו על ראשי ואחרי כל הרציחות שהייתי עד להן נתאבן לבי בקרבי. הפסקתי להרגיש כאב והעינים לא יכלו להזיל דמעה. עבדתי בטחנה „כרזבוט" בלי מחשבה ובלי להרגיש את הנעשה סביבי. ידעתי רק, שהאסון הגדול, שפקד את עמי לא פסח גם עלי. הייתי חסר יכולת לעשות משהו, הייתי גם חסר רצון לפעול. נשברתי לחלוטין. החיים נראו לי זולים וללא כל ערך ממשי. לא פעם התגרה בי אחד האיכרים והבטיח שלא יישאר אף יהודי לאחר המלחמה, ואני לא הגבתי

אפילו על כך. היינו מקנאים במתים, ואמרנו שטוב להם מאשר לנו שהם כבר השאירו אחריהם את הסבל, הכאב וההשפלות הרבות. לאחר זמן־מה התאוששתי במקצת. רציתי לעבור לקבוצה פרטיזנית ולנקום בגרמנים. אבל בזה הייתי מסכן את קיומם הפיזי של שלושת אחי עם משפחותיהם שתמכתי בהם. הם ביקשו אותי לא להפקיר אותם לגורל האכזרי. לעזוב אותם לא יכולתי, אבל כפליים קשה היה לי לבוא הביתה ולראות את הקירות הריקים, הרהיטים והבגדים של הנרצחים היקרים לי. מלבד זאת הייתי מוכרח לעבור על יד קברותיהם של קרובי, היות והגרמנים ציוו על השכנים הפולניים לקבור את הנרצחים במקום הירצחם. כל זה דרש ממני מאמץ על־אנושי ועצבי ברזל. אפילו הפגישות עם אחי היו עצובות מאוד ודרשו ממני מאמץ נפשי גדול. החלטתי להביא את כל משפחתי, שנהרגה לקבר ישראל. הדבר לא היה פשוט ביותר. אסור היה להוציא גוויות מתוך האדמה ולהעביר אותן למקום אחר. אבל מצפוני לא נתן לי מנוח עד שלא עשיתי זאת. התגברתי על כל הקשיים והוצאתי באחד הלילות את כל הגוויות היקרות לי והבאתי אותן בעזרת יהודי שדלישצ׳ה לקבר ישראל. כאשר נסתם הגולל ואמרנו קדיש אמר פייבל השוחט, אחד מהחברה הקדישא, שהוא מקנא במתים אלה שהיה להם למצער מי שדאג להביא את עצמותיהם לקבורת ישראל. ומי יודע — אמר הוא — איפה נמות אנו, בוודאי לא יהיה מי שידאג לקבורתנו.

בסתיו, שנת 1942 התפללו עוד שרידי שדלישצ׳ה בימים הנוראים ביחד. כל אחד עשה את חשבון הנפש שלו. בעיירה כולה לא נותרה משפחה שלמה אחת. מצב הרוח ה ה ירוד ביותר. התפילות והבכי יכלו לזעזע אפילו אבנים. במקום קדוש זה שפכו היהודים את מר לבם לפני אלוהיהם. הם לא שיערו לעצמם כי זוהי תפילתם האחרונה הנערכת בצוותא. זו היתה בכלל פגישתם האחרונה של יהודי קהילת שדלישצ׳ה הקדושה, „היום־טוב״ האחרון של העיירה היהודית. הרגשתנו היתה מוזרה מאוד. באותו יום לא ביקש אף אחד בעת התפילה להינצל מהגיהנום ההיטלראי. שאלנו את עצמנו במה אנו טובים יותר מאלה שנהרגו. נדמה היה לנו, שבית התפילה מלא הפעם נשמות המתים ויחד אתנו הם מתפללים. כאשר נגמרה התפילה הלכנו כל אחד לביתו. אבל גם הבתים לא היו שלנו. הועברנו על ידי הרוצחים לבתים של יהודים אחרים. הכל עשו כדי להמאיס עלינו את החיים. וכך התיישבנו על יד שלחן של יום־טוב במצב רוח קודר ובדכאון נפש. הלב נצבט מרוב כאב, כי המשפחות לא היו כבר משפחות, אלו היו שרידי משפחות. קשה היה לנשוא את המצב הנורא. לא פעם אמרנו לעצמנו: הלוואי ומתנו גם אנו ונסיים את פרשת החיים המרים וניגאל מהסבל והיסורים שהגיעו עד נפש.

לכאורה נתגלו באותם הימים דווקא כמה סימנים מעודדים. העובדה, שנתנו ליהודים להשבית את עבודת הניקוז ולהתאסף לתפילת הימים הנוראים היתה רבת משמעות בשבילנו. מלבד זאת נודע לנו שמהחזית המזרחית מרוסיה זורמים ללא הרף, יומם

ולילה, רכבות מלאות חיילים גרמניים פצועים. נוסף על כך, כפי שכבר צויין לעיל, התמידו הגרמנים במשלוחי פולנים צעירים לעבודה בגרמניה. כל זה הלהיב את דמיוננו ועודד אותנו לקראת תקוות — אולי! מפה לאוזן עברה השמועה, שהמלחמה תימשך לא יותר מאשר שלושה ארבעה חודשים. נצנצה קרן של אור של גאולה קרובה. אולם כאשר חזרנו לאחר החגים לעבודתנו התברר שבינתיים מינו הגרמנים בורגמיסטר (ראש העיירה) חדש, אוקראיני שונא ישראל, ששנאתו עלתה על זו של הגרמנים עצמם. הוא דיבר בגלוי ובשמחה על שרוב הערים והעיירות כבר „יודנריין" (נקיים מיהודים) ורק בשדלישצ׳ה נותרו יהודים. לכן פנה הוא למפקד הגסטפו וביקש לזרז את ה„טיפול" ביהודים. ההנהגה היהודית פנתה לאותו מפקד, שיחדה אותו והוא הבטיח להשאיר אותנו במקום. אבל ההבטחה קוימה רק למשך של ארבעה ימים — מיום ראשון עד יום רביעי בערב. ביום רביעי, לאחר העבודה, קיבל היודנראט פקודה להוציא למחרת היום בבוקר את כל יהודי שדלישצ׳ה מן העיירה ולהעביר אותם לכפר נובושילק, שהיה רחוק מאתנו כ־12 ק״מ. נאמר לנו, שנעסוק שם באותן עבודות ניקוז, אשר להן הורגלנו בשדלישצ׳ה. הודגש, שהשלטונות הגרמניים נוטים לנו חסד בגלל היותנו פועלים טובים ועל כן מרשים לנו לעבור למקום החדש לבדנו ללא ליווי משטרתי. גם הובטח לנו, שבמקום החדש לא יהיו עלינו משגיחים, לא פולניים ולא גרמניים, ומנהל העבודה יהיה אחד מאתנו וכל זה בגלל היותנו פועלים טובים. אבל הוזהרנו, שאם לא נעבור בזמן הנדרש בעצמנו, יבואו חיילי ס׳ ס׳ ויבצעו את העברה בכוח. אנו היינו כבר מלומדי ניסיון וידענו מה זאת העברה בכוח על ידי חיילי ס׳ ס׳. לכן בחרנו באפשרות הראשונה. ידענו שלא נוכל להתנגד. ובכל זאת התברר למחרת היום שלא הכול התייצבו. חלק מאלה שנשארו ללא משפחות ביכרו לברוח בעוד מועד. בשעות הבוקר המוקדמות הועמדו לרשותנו עגלות איכרים, ואנו טרחנו להעמיס עליהן את כל מטלטלינו, שהיו אז כבר מצומצמים למדי. היהודים עברו דרך כפרים שהיו מיושבים גויים. רבים מתושבי הכפרים נדו להם ובכו בסתר. שכן הכול ידעו מה פירושה של העברה. השמים היו מעוננים, גשם דק טפטף כל הזמן ונדמה היה שגם הטבע מבכה את הגורל המר של היהודים האומללים. וכך נשארה העיירה היהודית שדלישצ׳ה, שהיתה קיימת דורות רבים, ריקה מאדם, עזובה ומיותמת, הבתים הריקים, הקירות הישנים והרהיטים השבורים כאילו בכו יחד אתם. בכו המצבות שבבית הקברות הישן על החורבן היהודי הגדול. בית הקברות על קברותיו ועל מצבותיו גם הוא נשאר מיותם לתמיד... לתמיד... לא יעלו עוד על קבר אבות, לא יפקדו עוד את הקברים ואת המצבות, הכול נגמר, הכול חוסל, הכול נעקר מן השורש. לעולם... לעולם... אני חזרתי מן הדרך לעבודתי בטחנה. גוי מכר, שהיה אחד העגלונים בשיירה סיפר לי לאחר ששב משם שחילקו את היהודים לשתי קבוצות. אחת הקבוצות הוכנסה לגורן ישן ושם החזיקו אותם. למחרת היום בבוקר

ציוו על המיליציה היהודית (שוטרים יהודים מטעם השלטון הגרמני) להוציא את היהודים ולהעביר אותם לכפר הסמוך. אך יצאה הקבוצה את הכפר השיגו אותם חיילי ס׳ ס׳ וירו בכולם לרבות מלויהם השוטרים היהודים. הקבוצה השניה הוכנסה לגור בטחנה ישנה ועוד המשיכו לעבוד תקופה מסוימת. מפי אחד המכרים נודע לי שפייבל השוחט, שהיה בין היהודים שם, ביקש ב־ז׳ אדר, יום פטירתו של משה רבנו, להשיג בקבוק וודקה. על כוסית וודקה באווירה של טרם־מות אמר ר׳ פייבל: „יהודים גזירה היא מן השמים שנמות, הבה נקבל את הגזירה באהבה, רק נאחל לעצמנו שהמיתה תהיה קלה״. הרגישו היהודים שימיהם ספורים. אמנם עוד עבדו זמן־מה ולאחר מכן נשלחו כולם למחנה ההשמדה של סוביבור. כך נסתיימה הטרגדיה האיומה של יהודי שדלישצ׳ה. אנו, זאת אומרת, אחי לייבל ז״ל ואני, המשכנו לעבוד בטחנה. אבל לא היה צריך להיות חכם גדול כדי להבין שביום מן הימים יבואו אנשי הגסטפו ויקחו גם אותנו, וסופנו יהיה כסופם של כל היהודים. לכן החלטנו לעזוב את הטחנה ולהסתתר. בעל הטחנה הגרמני יעץ לנו להישאר בטחנה ולהמשיך לעבוד. „תעבדו בשקט ובשלווה ללא פחד. אני תמיד אגן עליכם״ — אמר הוא. אנו כבר ידענו ערך ההבטחות הגרמניות ולא רצינו לסמוך עליהן. כמה מידידינו הגויים יעצו לנו להסתתר. כולם היו בדעה שהמלחמה תסתיים בקרוב. במיוחד דאגה לנו משפחת קרסנודמסקי. הם הציעו לנו לבוא לביתם להסתתר אצלם. את ההצעה הזאת קיבלנו. לא עבר זמן רב ועוד טרם עזבנו את הטחנה פינו השלטונות את הגרמנים מפולין והעבירום לגרמניה, כמובן, ביניהם היה גם „בעל הטחנה״ שלנו. הטחנה הועברה לידי אוקראיני תושב וורשה, שנשאר ללא קורת גג בעת המלחמה. בבואו אלינו היה גוי מושפל, מדוכדך ועלוב נפש, אבל כעבור זמן מה למד גם הוא להרים ראש ולשחק תפקיד של איש חשוב. בלית ברירה סבלנו גם ממנו ושתקנו. באותו הזמן רציתי לעבור לקבוצה פרטיזנית, אבל לרוע מזלנו חלה אחי ולא יכולתי להפקירו. כאשר הבריא נתברר לי שאין פרטיזנים בסביבתנו. הזמן דחק ואז החלטנו לעזוב את הטחנה ולהסתתר. ביקשתי מאולש, הבן של משפחת קרסנודמסקי, להכין לנו בונקר. הוא עקם את אפו באומרו שהוא מפחד, אבל כאשר קיבל לידיו 100 דולר בתוספת שעון טיסו יפה נתרכך לבו. הפחד עבר מיד, והבונקר הוכן בן לילה. ידענו מראש על כל קשיי החיים בבונקר, אבל לא היתה לנו ברירה. ידענו שעלולים לאחר את המועד אם לא נזדרז. רוב הגויים היו מעוניינים שלא יישאר זכר מן היהודים, כי רובם קיבלו רכוש יהודי לפיקדון או סחבו אותו בהעדרם של בעלי הבתים החוקיים. ראו, שהיהודים נרדפים על ידי הגרמנים ומושמדים, חפצו גם הם שכל היהודים ייהרגו ושרכושם יישאר אצלם. פחדו הם גם שמא יישאר יהודי לאחר המלחמה ויבוא לדרוש את רכוש קרוביו. כך, ללא כוונה וללא רצון הקימו להם היהודים שונאים מבין ידידיהם הגויים. משום כך כאשר עברנו לחיות בבונקר, התחילו

רבים משכנינו להתעניין בנו. כמובן, חשדו במשפחת קרסנודמסקי שהיא מסתירה אותנו ועל כן כדי לא לגלות את מקום מחבואנו נשארנו לא פעם ללא מזון ימים שלמים. פעם, לאחר שרעבנו מספר ימים, עברה הגברת קרסנודמסקי על יד הבונקר, התכופפה, התחילה כאילו לאסוף חתיכות כבול ודברה, כביכול, לעצמה בזו הלשון: „לא שכחנו אתכם, תסבלו קצת שכן אורבת לכם סכנה. זמנים קשים הגיעו, אנשים רעים מאוד עכשיו עוקבים אחרינו, תתחזקו, הגאולה קרובה". לאחר זמן מסויים החלטנו לעבור למקום אחר. ידענו, שעם כל הרצון הטוב, קשה למשפחת קרסנודמסקי להחזיק אותנו פה. באחד הלילות עזבנו את הבונקר ובאנו אל גוי אחר שהרבה פעמים עזרתי לו, והוא היה תמיד אומר לי שבעת צרה אוכל לבוא להסתתר אצלו. אבל כמה התאכזבנו עתה כאשר הוא יעץ לנו ללכת למחנה עבודה גרמני, שכן בטוח הוא שעובדים כמונו לא יהרגו הגרמנים. מקרים כגון אלו היו לנו רבים. הפעם ברצוני לספר על מקרה מיוחד במינו והוא: פעם ביקרתי אצל מכר־גוי ונתקבלתי אצלו. כרגיל לאחר דברים קצרים השאיר אותי בביתו ואמר, שהולך להביא וודקה משכן רחוק. הורגלנו לשתיה באותה תקופה. זה היה מטמטם במקצת את חושינו. הגוי המכר לא חזר במהרה, והדבר נראה לי חשוד במקצת. היצצתי כל הזמן בחלון ופתאום גיליתי דמות גבר ההולכת ומתקרבת אל הבית. יצאתי במהירות ורציתי לברוח, אבל האיש אחז בידי וציווה ללכת איתו לכיוון השדות. ניסיתי בכוח להשתחרר מהגוי, קיבלתי ממנו מכות אבל גם אני לא טמנתי את ידי בצלחת. הרגשתי שהוא מתגבר עלי, אבל פתאום החליק ונפל ארצה. הוא היה בגילופין. לא איבדתי עשתונותי. התיישבתי עליו ובידים ובשינים חנקתי אותו. היתה לי הרגשה מוזרה של נקם. עוד יותר שמחתי לאחר מכן כאשר נודע לי, שהגוי הזה התמחה במיוחד בשדידת יהודים ובמסירתם לאחר מכן לגרמנים. כאשר שקלתי למה רצה הגוי שאלך איתו לשדה, באתי למסקנה שהוא קיווה למצוא אצלי הרבה כסף וכדי להיות היורש היחידי לכספי רצה להתרחק מן הכפר. לדיטותו של הגוי אחרי כספי היתה לו בעוכריו, ואני בזכות זאת ניצלתי. לאחר המעשה שבתי לאחי, הוא שאלני מה קרה, מי פצע אותי. סיפרתי לו על המקרה.

מאז לא נפרדתי מאחי והסתתרנו יחד. אמנם נקמתי בגוי, אבל המכות שקיבלתי הכאיבו לי מאוד. כל איברי כאבו לי. חליתי. ביקור אצל רופא לא בא בחשבון בכלל. לקבל תרופות כל שהן גם היה בלתי אפשרי. הורע מצבי והגעתי לאפיסת כוחות. חשבתי שאני הולך למות. בכוחותי האחרונים יצאתי החוצה מן הבונקר, השתטחתי על השלג ונשמתי במלוא ריאותי אויר צח. אירע לי, כנראה, נס ולאחר כשעתיים הרגשתי שהוטב לי במקצת. נכנסתי שוב לבונקר שלנו. אחי שמח, אבל אני לא הייתי מרוצה. נמאס עלי כל המאבק הזה. חשבתי במה טוב אני יותר מיתר היהודים. רציתי כבר ללכת באותה הדרך שכולם הלכו בה. רציתי שהדבר יקרה מיד. אבל כשמונו לאדם שנים מן השמים אין מנוס מהן. ביקשנו רשות מבעלת הבית לעבור לעלית הגג של הרפת, כי שם היה

יותר אויר ושם יכולנו בין הקש ליישר את עצמותינו. בעלת הבית פחדה לעשות זאת, כי חיפשו בימים ההם יהודים בכל המקומות, אבל כאשר מסרנו לה מספר מטבעות הסכימה לכך ואנחנו עברנו ל„מעוננו" החדש בתוך הקש ומעל לפרות. הריחות של הפרות ושל הזבל הפריעו לנו, אבל שמחנו שיכולים למתוח קצת את אברינו. הוקל לי מכאבי הקודמים אבל הרגשתי כאב חדש בלבי. שכבתי ללא נוע מספר ימים. באחד הלילות ראיתי בחלומי את סבי והוא הביא לי סידור, פתחו והראה על פרקי תהילים ואמר: „אמור הרבה תהילים ויוטב לך" עשיתי כן והוטב לי. באחד הלילות התגנבנו לעלית גג של ביתנו ולקחנו משם ערמת ספרים. קראנו הרבה ובזכות הקריאה עבר הזמן מה־ במחבוא זה בילינו כשלושה חודשים. המלחמה נמשכה, ואנשים לא ידעו מתי היא תיגמר מבחינה נפשית לא היינו מוכנים לדרך החיים הזאת. בשעות הלילה המאוחרות היינו יוצאים ממחבואנו כדי לנשום קצת אויר צח. הרבה פעמים שמענו צעקות יהודים ותחנוניהם בפני מעניהם הפולניים. ודבר זה עוד הכביד על מצב הרוח. מדי יום ביומו היה מספר לנו אולש, בנו של בעל הבית, על מספר יהודים שנהרגו על ידי התושבים הפולנים וכל זה כדי לזכות ברכושם. אולם היו גם כאלה בין הגויים שלא רק החשק לזכות ברכוש יהודי גרם לכך, אלא במשך הזמן נוצר מעין צמאון פראי לדם יהודי. כך למשל חי ־ו יהודי עם אשתו וארבעה ילדים בכפר מוגלניץ. את היהודי, אשתו ואחד הילדים רצחו הגרמנים אבל שלושת הילדים הנותרים, וביניהם הבכור בן השמונה, הסתתרו ביום בשדה ובלילה היו מתגנבים הביתה ולנים שם. בבית היה להם גם מלאי של תפוחי אדמה ולחם יבש. אבל שלושת הילדים הדריכו את מנוחתם... של הגויים השכנים, והם הזעיקו את הגסטפו, והילדים נתפשו והומתו. לפני המלחמה היה בן־ציון בלושטיין, תושב שדלישצ׳ה, מכין קונפקציה זולה ומוכר אותה לאיכרי הסביבה. החייט היה מוכר בכל הכפרים. עכשיו בעת המלחמה בא הוא למקומות אלו כדי להשיג פרוסת לחם ולמצוא מחסה לעצמו. והאיכרים, לא רק שלא נתנו לו פרוסת לחם, אלא תפשו אותו, קשרוהו ברגליו ובידיו בחוטי תיל דוקרניים ועל הכול עינוהו בברזל מלובן. רוב תושבי שדלישצ׳ה הכירו את משפחת מנשה גריצמן מהכפר קאמיונקה. זאת היתה משפחת עובדי אדמה, שחיתה כל הזמן בידידות עם שכניהם האיכרים הפולניים. עם כיבוש פולין על ידי הגרמנים גורשה משפחת גריצמן מביתה, ומשקה העבר לגרמני מתושבי פולין. המשפחה שהורגלה לעבודה עברה תיכף למשקה של בעלת האחוזה הפריצה מבסק. כאשר הגרמנים החליטו שליהודים אין זכות קיום עלי אדמות החליט מנשה גריצמן להסתתר, אבל ללא הצלחה. הוא נתפש על ידי איכרי הסביבה ויחד עם עוד אחד עשר יהודים נקשר בחוטי תיל דוקרניים והובא לגמינה (מועצה מקומית) בשדלישצ׳ה. שם נזרקו היהודים למרתף למשך שלוש יממות ללא אוכל וללא שתיה. לאחר מכן הוציאו אותם מן המרתף וירו בהם. בכפר בזק הסתתרו אחד עשר יהודים משדלישצ׳ה אצל נפח עני. ביניהם היתה

שרה צימרמן, תופרת ידועה (אשתו של אברהם פופקאלעס). היהודים היו בלי כסף ובלי אמצעים חומריים אחרים. והאשה ניסתה להשתכר מספר זהובים בעבודתה כדי לשלם לנפח בעד המחיה שלהם. לאחר הלשנה נתפשו כולם, קשרו אותם וזרקום על עגלה והביאום לגמינה בשדלישצ׳ה. שם נורו כולם, והנפח הגוי ברח מביתו כדי לא ליפול בידי הגרמנים. אותם הגויים השכנים שהיו מיודדים עם היהודים עשרות בשנים נהפכו עכשיו לתלייניהם. קשה לתאר, כיצד יכלו אנשים, שהיו בקשרי מסחר ולעתים קרובות גם ביחסי ידידות עם היהודים להיהפך בן לילה לרוצחים שפלים ללא טיפת רחמנות. לאחר שבסביבתנו לא נשארו יהודים מלבד אלה שהסתתרו בשדות ובכפרים, החליטו הגרמנים להשתמש בתחבולות מחוכמות כדי שהיהודים יבואו בעצמם לידיהם. מה עשו? הודיעו ליהודים, שנמצאו במחנה טראווניקי, שמעתה והלאה לא יאונה להם כל רע. בכוונה תחילה העלימו עין מן השמירה במחנה, ויהודים רבים שהיו להם מכרים או קרובים שהסתתרו במקומות שונים מיהרו להודיע להם שכדאי לבוא למחנה טראווניקי, כי התנאים שם טובים ואפשר לחיות במחנה זה. רבים נתפשו לאשליה זו ובאו ליהנות מהיחס הטוב של הגרמנים. כאשר נוכחו הגרמנים לדעת, שרבים מיהודי שדלישצ׳ה באו למחנה מרצונם הטוב, חיזקו את השמירה עליהם ושלחו אותם לעיר חלם. בהגיעם לעיר זו הוקפו ע״י חיילי גסטפו ונורו כולם. מצבנו הורע מיום ליום. השכנים לא נחו ובלשו אחרינו. הם רצו לדעת את מקום מחבואנו כדי למסור אותנו לגסטפו. הגב׳ קרסנודמסקי סיפרה לנו לא פעם כיצד מנסים השכנים בכל מיני דרכים לקבוע את מקום מחבואנו. כדי להיפטר מהם ולבלבל אותם היתה היא יוצאת נגדם בהתקפת נגד בהאשימה אותם, שהם מסתירים יהודים וכנראה, גם אותנו את האחים לייבל ויעקב, היות והם רוצים לזכות בכסף יהודי. אבל צריך להודות שמצב הגויים, שאצלם הסתתרו יהודים היה גם כן בכי רע. גוי, שנתן מחסה ליהודי ונתפש על ידי הגרמנים, נורה יחד עם היהודי. משפחת קרסנודמסקי היתה במצב לא נוח. האישה עוד איכשהו התגברה על הפחד, אבל האדון קרסנודמסקי סבל מזה מאוד. הוא חלה, איבד את תיאבונו והיה כבר מוכן לבקש אותנו לעזוב את משקו. אבל אשתו לא הסכימה לכך. היא טענה, שאם נעזוב את הבונקר בוודאי ניהרג, והרצח ישאיר כתם בל יימחה על מצפונם. כך המשכנו לחיות בבונקר. באחד הערבים באה אלינו הגב׳ קרסנודמסקי והציעה לנו להיכנס הביתה. היא טענה שבאחד החדרים היא לא הדליקה אור, ושם נוכל קצת להתחמם ולחלץ את עצמותינו. אחי לא רצה משום־מה ללכת, שכנעתי אותו שלא נאה לסרב להצעתה של הגב׳ הזקנה. דרך אגב, קראנו לה אמא. נכנסנו לביתה, התיישבנו בחדר החשוך, התחממנו קצת חילצנו את עצמותינו ופתאום דפיקה על הדלת ולחדר נכנס שוטר אוקראיני מזויין. רעדנו מפחד ולא ידענו מה לעשות. בראותו אותנו התחיל הוא לקלל, הוציא את אקדחו וכיוון אותו אל אחי לייבל ז״ל. בעלת הבית נפלה לרגליו וביקשה לא לירות. הוא סטר

לה על פניה ודחפה הצדה. ברגע זה הלמתי מאחור במוט ברזל, שהיה ברשותי, על ראש השוטר והוא נפל בלי הכרה. הוספתי לו כהנה וכהנה, ופגרו נשאר מוטל באמצע החדר ללא רוח חיים. לקחתי ממנו את האקדח ואת האוטומט שהיה על גבו. הרגעתי את בעלת הבית ואמרתי לה שתיכף אוציאו החוצה. עטפתי את הפגר בסמרטוטים. יצאתי החוצה וציוויתי על העגלון שעמד על הכביש להיכנס. הנשק שהיה בידי, נתן תוקף לדברי והעגלון הלך אחרי. הוצאנו את הפגר ונסענו לכיוון חפירות הכבול. הודעתי לעגלון שאנו פרטיזנים ושחיסלנו את השוטר וכדי שהוא לא ייגלה הדבר שעשינו זאת בביתו של האיכר, עלינו לחסל גם אותו. הגוי נפחד, התחיל לבכות ולבקש רחמים. „יש לי אישה וילדים קטנים, ואני מבטיח לכם שלעולם לא אגלה מה שקרה פה" — אמר הוא. ריחמנו עליו ונתנו לו לרדת מן העגלה וללכת הביתה. את העגלה עם הסוס הבטחנו לו להשאיר במקום מסוים. כן אמרנו לו להודיע לגרמנים, שפרטיזנים התנפלו עליהם ולקחו אתם את השוטר. התנפלויות הפרטיזנים היו באותה תקופה דברים שכיחים ביותר. לכן קיווינו שהדבר יתקבל על דעת הגרמנים. אחי לא נרגע וטען שהוא צדק שלא רצה לצאת מן הבונקר. עכשיו נשארנו ללא מחסה. זרקנו את הפגר לאחד הבורות. השארנו את העגלה עם הסוס במקום שהבטחנו לעגלון ובעצמנו מיהרנו לחפש מקלט חדש באחד הכפרים הסמוכים אצל גוי מכר. הגוי לא קיבל אותנו בהתלהבות יתרה. אמרנו לו שנישאר אצלו מספר ימים, וכדי שהוא לא יחשוב למסור אותנו לגרמנים, הודענו לו שאם יבואו גרמנים נגן על עצמנו, ונשרוף את משקו לפני שניפול לידי הגרמנים ה„שמייסר" שהיה על גבי חיזק את דברי, והגוי הסכים שנישאר. נשארנו פה כשבועיים. כאשר נוכחנו לדעת שעניין השוטר עבר בשקט חזרנו לבונקר שלנו אצל משפחת קרסנודמסקי. נכנסנו לבונקר בלילה בלי ידיעת בעל־הבית. למחרת, כאשר הגב' באה לקחת כבול להסקת התנור גילתה אותנו פה. חשבנו שהיא תכעס עלינו ותגרש אותנו, אבל להפתעתנו נוכחנו שטעינו. כאשר אמרנו לה שבאנו הנה רק למספר ימים אמרה היא לנו שבהעדרנו בבונקר היא דואגת לנו מאוד. והיא מבקשת אותנו להישאר פה והיא ומשפחתה ידאגו לכל מחסורנו. עבר החורף והגיע האביב. השדות הוריקו, אבל מצבנו לא הוטב. אמנם ידענו כבר שגרמניה מפסידה במלחמה אבל אנו עייפנו מכל המאבק. צרה חדשה ניתכה על ראשינו באותם הימים. משפחת קרסנודמסקי החליטה לשכור להם רועה צאן וכדי, שהוא לא יגלה אותנו שם, היה עלינו לעזוב את המקום. הדבר נודע לי מפי הגב' קרסנודמסקי. כאשר האדון קרסנודמסקי בא והודיענו על כך אמרתי לו: „שמע אדוני, אתה רוצה להביא איש זר לביתך ואיך תוכל אז לעסוק בשחיטה" (דין מות היה לאיש העוסק בשחיטה בלי היתר משלטונות הגרמנים) והאדון קרסנודמסקי היה מזמן לזמן שוחט חזיר או כבש ומוכר את הבשר בסתר. דברי השפיעו עליו ואז אמרתי לו: „שמע לעצתי, אתה איש מבוגר, מגיע לך כבר

קצת לנוח. אל תקח לך רועה צאן ותהיה בעצמך רועה ותנוח קצת על המרע, ואני נשלם לך כסף ובכך תוכל להוסיף לתקציבך השנתי ולא תרגיש במחסור. ועם זאת אתה תציל שני ידידים ממות בטוח, דבר שחשוב מאוד אצלך". הגוי הוריד את ראשו, הזיל מעט דמעות ונתן את הסכמתו, נדמה היה לנו שפה אצל משפחת קרסנודמסקי נסיים את המלחמה הקשה על קיומנו, אבל לא כן היה הדבר. באחד הימים באה אלינו בעלת הבית וסיפרה לנו שאחד המכרים ניגש לבנה ואמר לו בזו הלשון: „שמע, אולש, אני לא שונא שלכם, אני רוצה רק להזהירכם. שמעתי שהשכנים שלכם אומרים שאצלכם מסתתרים שני יהודים, האחים יעקב ולייבל, השכנים עומדים לבוא אליכם ולחפש אותם. תיזהרו, הלא יודע אתה מה זאת להסתיר היום יהודי..." הגוי הצעיר לא איבד את עשתנותיו וענה לו בו במקום: „הם יכולים אפילו עכשיו לבוא ולחפש. אצלנו אין יהודים ואין לנו מה לפחד". כאשר נודע לנו הדבר החלטנו לעזוב את המקום. אמנם ידענו, שקשה מאוד למצוא מסתור בטוח. אבל לא היתה לנו ברירה. ידענו שאם השכנים באמת יבלשו אחרינו, עלולים הם סוף סוף לגלות אותנו. רק בימים האחרונים שמענו על המקרה שאירע בסביבתנו, כאשר הגב' לאה קליימן ועוד שבעה יהודים ויהודיות משדלישצ'ה הסתתרו כל החורף בערמת קש שעמדה בלב השדה ועתה כאשר באה התבואה הגדולה והם קיוו להסתתר בתוך הקמה תפשו אותם גויי הסביבה ומסרום לגרמנים. גורלם היה כגורל כל היהודים. הקרקע בערה תחת רגלינו. להישאר במקום אסור היה ולעזוב את המקום היה מסוכן. החלטנו בכל זאת לנסות את מזלנו ולעבור למקום חדש. הגב' קרסנודמסקי ניסתה לשכנע אותנו להישאר במקום, אבל כאשר היא ראתה, שהחלטתנו נחושה, ציידה אותנו במזון למספר ימים ואמרה, שתמיד הם מוכנים לקבל אותנו בחזרה. אם יהיה לנו קשה ונחליט לחזור שלא נשאל רשות, נתקע מקל בשביל וניכנס לשדה שעל יד ביתם ובין הקמה נסתתר. המקל התקוע בשביל יהיה סימן בשבילה והיא תדע להביא לנו מזון. בהיפרדה מאיתנו אמרה הגוייה: „ילדים שלי, לאן אתם הולכים?" והתיפחה בבכי מר. וכך, באחד הלילות יצאנו ממחבואנו. היינו מוקסמים מריחות הנעימים של השדות ומזיו הלבנה. התפלאנו על העולם היפה, שנברא למען האדם ושרק עמנו לא יכול להינות ממנו. הגענו לאחד המשקים ועלינו על עלית הגג של האסם. לא רצינו להעיר את בעל הבית. הוא היה אחד מידידינו שלא פעם נתנו לו להשתכר מספר זהובים בטחנה שלנו. והוא תמיד הזכיר לנו שבעת הצורך נוכל למצוא מחסה בביתו. אבל לא כן היה הדבר. בבוקר כאשר המכר שלנו בא לתת מספוא לבהמות הופענו לפניו. הוא הופתע, ותיכף הודיע לנו שעלינו לברוח מיד כי בנו נלקח לעבודה בגרמניה, והוא ברח משם, והגרמנים עלולים בכל עת להופיע ולחפש אותו. ברחנו וחיינו כמה שבועות בשדה. לבסוף נמאס לנו והחלטנו לגשת לביתנו שעל יד הטחנה. אז גר שם שומר

הטחנה. התגנבנו אל הבית ודפקנו בשקט על החלון. פתחו לנו ועזרו לנו במעט, כי להם עצמם לא היה מה לאכול. אשת השומר אמרה לנו ש„בעל הטחנה" האוקראיני וגם בתו התבטאו לטובתנו, והיא מאמינה, שאם היא תבקש מהם עזרה בשבילנו הם ייענו לה. קבענו זמן ובאנו שוב ובאמת קיבלנו עזרה נדיבה. לאחר מספר ימים הודיע לנו השומר, שבתו של בעל הטחנה טומנת לנו פח ורוצה למסור אותנו לגרמנים. ברחנו כל עוד נפשנו בקרבנו. חזרנו שוב לבונקר שלנו. פה קיבלו אותנו תמיד בלבביות. בעלת הבית, הגב' קרסנודמסקי, שוב הזילה דמעות, ומראנו העלוב נגע ללבה. היא ניחמה אותנו באומרה: „אל תדאגו, ילדי, המלחמה כבר מסתימת. אתם תבלו את הגרמנים". פה, בבונקר המשכנו את אורח חיינו עד שהסובייטים נכנסו לסביבתנו. זה היה ב־24 לחודש יולי שנת 1944. בשמחה עזבנו את הבונקר ונסענו לעיר חלם. אחי לייבל היה חולה ולכן החלטנו למכור או להשכיר את הטחנה שלנו. למטרה זו היינו צריכים להשיג מסמכים ממשרד אפותיקאי שבלובלין. למטרה זו נסעתי לשם. באחד הערבים, כאשר נעדרתי מביתי נכנסו כמה צעירים פולניים לביתנו ובקשו מאחי לייבל שילך איתם לטחנה, כי הם רוצים לקחת משם קמח. הם היו מזוינים ולכן הלך איתם לטחנה ושם רצחוהו. כפי שנודע לי לאחר מכן היו אלה חברי אירגון לאומני פולני, הידוע בשם א' ק' (ארמיה קריובה). כאשר חזרתי הביתה הבחנתי שמשהו קרה פה. בבית היה הכל מהופך. התחלתי לחפש את אחי. בינתיים שמתי לב, ששני צעירים פולניים מתושבי המקום עוקבים אחרי ומנסים להתקרב אלי. הבנתי לכוונתם וברחתי במהירות האפשרית מן המקום. הגעתי לכפר מוגלניץ. שם הסתתרתי אצל משפחה רוסית. בזמן ההוא היתה הטחנה סגורה והאיכרים שגרעיניהם היו בטחנה, פנו למשטרה של המשטר הפולני החדש וביקשו להוציא משם את החיטה. בא שוטר צעיר והציע לחפש את המפתח של הטחנה על יד הדלת שבכניסה. כנראה הוא בעצמו היה חבר א' ק', כפי שזה היה ברוב מקרים באותה תקופה. האיכרים מצאו תיכף את המפתחות, נכנסו לטחנה ומצאו את אחי לייבל הרוג — כאשר נודע לי הדבר שכרתי עשרה יהודים מחלם כדי להביאו לקבר ישראל. הוצאנו את הגופה ונסענו לבית הקברות שבעיירה שדלישצ'ה. בדרך ירו אחרינו, אבל למזלנו לא פגעו בנו. וכך נשארתי יחידי. עזבתי את הטחנה ועברתי לגור בעיר חלם. מחלם עברתי לשצ'צ'ין. משצ'צ'ין עברתי לברלין, לקרייז קסל ומשם עליתי ארצה. פה, ברוך השם, הקמתי שנית משפחה וממשיך את שארית חיי על אדמת ישראל בראשון לציון.

משפחת מנשה גריצמן

משפחת גריצמן חיתה בכפר קאמיונקה הרחוקה כ־5 ק״מ מהעיירה שדלישצ׳ה. זאת היתה משפחת עובדי אדמה. למשפחה זו היה משק חקלאי מפותח. ביתם נמצא בקרבת הכביש הראשי לובלין — חלם, וכל איש שעשה דרכו לחלם העיר, היה עובר על יד בית משפחת גריצמן. בית זה היה פתוח לרווחה לכל עובר אורח. והנכנס לשם לא יצא עד שיסעד את לבו. גם עניי הסביבה הכירו בית זה והיו פוקדים אותו לעיתים קרובות כדי לזכות בתרומה נדיבה.

עגלוני שדלישצ׳ה והסביבה היכירו את בית גריצמן לאו דווקא בגלל קרבתו לכביש הראשי, אלא בעיקר בגלל העזרה שהיו מקבלים שם בעת צרה. גלגל נשבר באמצע הדרך, מי יעזור לעגלון מסכן? כמובן ר׳ מנשה גריצמן. סוס עייף חלה בדרך ואי אפשר להזיזו מן המקום — מי יציל את העגלון המדוכא והשבור? שוב אותו יהודי כפרי מנשה גריצמן.

משקם של משפחת גריצמן היה מטופח להפליא וכאשר באו הגרמנים וכבשו את פולין לטשו עין למשק יהודי זה. ברור, שתיכף נישלו את המשפחה היהודית הכפרית מן האדמה ומסרו את המשק, הבית עם חלקת האדמה שעל ידו לאחד מתושבי פולין הגרמניים. מנשה גריצמן לא חשב הרבה, לקח את משפחתו והלך לפריצה־בעלת האחוזה הגדולה בכפר בסק והשכיר את עצמו ואת משפחתו כפועלים שכירים באחוזתה של הפריצה. כאשר השלטון השטני הגרמני התחיל לרדוף את היהודים, והפריצה הוכרחה להוציא את משפחת גריצמן מאחוזתה, ניסתה המשפחה להיאבק עם הגורל המר. הם הסתתרו ביערות הסביבה, אצל גויים מכרים עד שמנשה גריצמן בעצמו, אשתו פסיל, בניהם אייזיק וצבי ובתם חנה נפלו שדודים על ידי המרצחים. כיצד ניצלו הבנים יעקב, נח והבת רחל גריצמן מציפורני השטן הנאצי? נשמע מפיה של רחל גריצמן, כיום תושבת פתח־תקוה.

רחל טרנר־גריצמן

סיפורה של רחל טרנר־גריצמן

כאשר הוכרחנו לעזוב את אחוזת הפריצה מבסק ברחנו ליער ובו הסתתרנו כחודש ימים. קשה היה לחיות ביער, ולכן התחלנו לחפש מכר

גוי כדי להסתתר במשקו. מצאנו משפחה נוצרית, שהסכימה בעד תשלום, כמובן, שנסתתר אצלם בגורן, שהיה במרחק־מה מביתם. שם שהינו כ־9 חדשים. ממחסור חומרי לא סבלנו הואיל והצלחנו בעוד מועד להעביר את היבול של שדנו וכן שש פרות מפוטמות לאחוזת הפריצה. הקושי היה ביציאה מן המחבוא, קנית מצרכי מזון והבאתם לגורן שלנו צריך היה לעשות כך, שעין רעה לא תפגע בנו בדרכנו. בינתיים נערמו קשיים חדשים בחיינו והוכרחנו לעזוב את הגורן של האיכר.

הסתננו לאחוזת הפריצה והתגנבנו לעלית הגג של האורוות בחצר האחוזה. שם חיינו כשבעה חדשים. הפריצה וגם העובדים לא ידעו על כך.

התלבטנו בבעיה כיצד לצאת מן האחוזה כדי לקנות מזון אצל איכרים, שהיו מוכנים למכור לנו, וגם כיצד להכניס את המזון לתוך האחוזה ולהביאו לעלית הגג של האורווה. הקושי העיקרי היה בלילות, עת כלבים מאומנים היו שומרים על האחוזה. מצאנו לכן את השעות 7—8 בערב כאשר עובדי האחוזה אוכלים את ארוחתם והכלבים עוד לא הותרו מן השרשרות או השעות 4—5 לפנות בוקר כאשר הכלבים כבר נקשרו אל מלונותיהם, והעובדים טרם יצאו לחצר האחוזה. בשעות מתאימות ביותר אלו השתדלנו לצאת או להיכנס לתוך האחוזה. ואוי ואבוי היה לנו אם לא הספקנו להיכנס למחבואנו בזמן המתאים. זכור לי מקרה כאשר אחי יעקב ואני חזרנו לאחוזה לעת ערב ונוכחנו שהכלבים כבר הותרו מרצועותיהם. ובטרם הריחו את נוכחותנו נכנסנו למחסן הקרח שהיה בדרכנו ושם ישבנו כל הלילה כדי שנוכל להכנס לאורווה לפנות בוקר ולא להתפש על ידי מישהו. היתה סכנה שנקפא מקור במקום ההוא. במקרה קנה אחי הפעם בקבוק וודקה, ואנחנו הרקנו אותו לאט לאט כדי לחמם את גופנו במקצת. פחדנו להירדם בקור העז, ששרר במקום פן לא נוכל לקום עוד משנה זו... אחי יעקב הזכיר לי כל הזמן שצריכים להניע את הגפיים כדי שהאצבעות לא יקפאו. פתאום הגיע לאזנינו רשרוש קל ותנועה חשודה מהפינה שממולנו. חלחלה אחזה בנו ומן החושך בקע קול חרישי השואל ביידיש מי אתם? הזדהינו ונתברר, שלאותו מקום נקלע אייזיק הרצען משדלישצ׳ה. שמע את השיחה, וההסתודדות שלנו ביידיש ולכן החליט לשאול מי עוד מצא פה מקלט לילה. כאשר נפרדנו לפנות בוקר כיבדנו אותו בככר לחם גדולה, והוא עמד נבוך ולא ידע כיצד להודות לנו על כך. דמעות גיל עמדו בעיניו מהמתנה הבלתי צפויה והנחוצה לו מאוד. בהעדר אוכל מבושל היווה הלחם המזון העיקרי בזמן ההוא. לכן חיפשנו מקום, שממנו נוכל להשיג לחם לשבוע שלם לפחות ולא נצטרך לצאת מן המחבוא לעתים קרובות. מצאנו משפחה עניה שלא היה להם קמח לאפות לחם לעצמם. הבטחנו להם לספק קמח בתנאי שיאפו לחם לעצמם וגם לנו. היינו יוצאים את האחוזה בסחבנו חצי שק קמח, שקיבלנו מהפריצה על חשבון היבול שלנו, שהיה ברשותה, ומביאים אותו לאיכר. לפנות בוקר היה הלחם מוכן ואנו השתדלנו להכניסו למחבואנו מבעוד

מועד. פעם קרה שנכנסנו לפנות בוקר לאחווה וחשבנו, שהכלבים כבר נקשרו למלונותיהם, ופתאום הופיע כלב־זאב גדול, התחלנו לברוח, לצעוק לא יכולנו... הכלב השיג אותי, קפץ על גבי, קרע לי את המעיל העבה, ולמזלי לא הגיעו שיניו עד הגוף. פחדנו שמא מישהו ראה אותנו בורחים מפני הכלב והחלטנו לעזוב את המקום. באנו לאיכר־מכר, שהסכים בעד תשלום להרשות לנו להסתתר במשקו. אצל איכר זה נשארנו כשלושה חודשים עד שביום בהיר אחד נכנסו שלושה צעירים פולניים מזויינים וציוו עלינו ללכת איתם. הם הובילו אותנו ליער. ודבר ראשון שלהם היה שאמסור להם את מגפי היפים והטובים שהיו על רגלי. התעקשתי והתחלתי להתדיין איתם. בינתיים הספקתי לרמוז לאחי שיסתלקו מן המקום. אחי ניצלו את הריב הקולני שפרץ בינינו וברחו, כאשר הצעירים תפשו את העניין ניסו לירות אחריהם, אבל החטיאו את המטרה. הייתי מרוצה שהצלחתי להציל את אחי. בינתיים הזעיקו הצעירים את הקצין שלהם, שנמצא בכפר הסמוך. הקצין דיבר אתי באדיבות והציע לי ולאחי להצטרף לאירגונם. למטרה זו מוכן הוא לשחרר אותי ושאני אלך ואחזור עם אחי. תחבולתו היתה שקופה למדי. הוא רצה להוכיח לפקודיו, שהוא מסוגל להחזיר להם את היהודים, שאם לא הצליחו לשמור עליהם. קיבלתי, למראית עין, את הצעתו ונשתחררתי. הוא הציע לי אפילו ליווי של אחד הצעירים. דחיתי זאת באדיבות ואמרתי, שהדרכים והשבילים המוסתרים בסביבה זו, נהירים לי היטב. באותו יום נפגשתי עם אחי, שחשבו שאני מחוסלת על ידי הא׳ ק׳. שמחתנו היתה גדולה ותיכף עזבנו את המקום ועברנו לכפר אחר. מצאנו גורן, שהיה מלא קש, בנינו מסתור בגורן זה ובו נשארנו עד לשחרור המקום על ידי הרוסים. בכל השנים הללו היינו באים לבית איכר אחד, שאצלו נאפה בשבילנו הלחם ולפעמים היינו נשארים שם ליום או יומיים. אני הייתי מלובשת גויית, דיבורי גם הוא היה גויי טהור, הואיל וגדלתי בכפר. משום כך לא פחדתי, שגרמנים יחשדו בי שאני יהודיה׳. אחי, לעומת זאת, היו צריכים להסתתר מפני הגרמנים וגם מפני גויים אחרים שלא יגלו את זהותם. פעם קרה, שאחי נח עזר לבעל הבית בעבודתו בגורן, ואני נשארתי בבית לבדי ועסקתי בסריגה. פתאום הופיע חיל גרמני וביקש לקנות ביצים וחמאה. לא איבדתי עשתנותי, מצאתי שבע ביצים ונתתין לו. החיל שאל אותי כמה עליו לשלם בעדן. אמרתי לו שאצל חיילים גרמניים לא לוקחים אנו כסף. היקי נשאר מרוצה מתשובתי „הפטריאוטית״, הוא הודה, הצדיע והלך. נשמתי לרווחה כשלא התחשק לו להיכנס לגורן. פעם אחרת, כאשר הייתי יחד עם בעלת הבית במטבח, נכנס לפתע חיל גרמני ובפיו אותה השאלה: ביצים, חמאה. בעלת הבית התעלפה מרוב פחד. אני לא התרגשתי, תפשתי ספל מים ושפכתי על פניה ולחייל אמרתי שה„מאטקה״ (אמא) חולה. שוב מצאתי מספר ביצים ונתתי לחייל ושוב בלי לקבל תמורה בעדן. בעלת הבית התפלאה מעמדתי האמיצה ואמרה לי: „את רוחצ׳ה״ (ככה היא קראה לי) תבלי את הגרמנים, אבל אני לא אזכה

לראות בסיום המלחמה. וכך היה. היא הגויה הזאת מתה כַּחצי שנה לפני השחרור. לאחר שחרור המקום מידי הגרמנים באתי לאיכר לקבל אי אילו דברים שלנו שהיו אצלו, והוא הצטער על כך ואף ביקש סליחה על שלא יוכל להחזיר לי את מטפחת המשי היפה, הואיל ובה הוא עטף את אשתו קאשיה, עליה השלום, לפי בקשתה לפני מותה. עוד סיפר לנו הגוי, שאשתו סיפרה לו לפני מותה, שאבינו מנשה ביקש ממנה בחלומה שהם ישגיחו עלינו. שלא יאונה לנו כל רע. הגוי היה חרש במקצת, ואשתו ביקשה ממנו שהוא יישן על יד החלון כדי שיוכל לשמוע אם ילדי מנשה יתדפקו על דלת ביתם.

בחודש יולי שנת 1944 נכנסו הרוסים למקום. יצאנו ממחבואנו והלכנו הביתה לכפר קאמיונקה. שם שהינו כחודש ימים ולאחר מכן נסענו לוולבז׳יך. בעיר זו חליתי ונתקעתי במקום. שם בניתי את משפחתי עם אחד הניצולים מעיירה שדלישצ ה ושם נולדה לנו בת. בשנת 1957 עלינו ארצה. פה נולדה לנו הבת השניה. כיום, ברוך השם, אנו ממשיכים את החיים על אדמת המולדת ומקווים שבנותינו לא יצטרכו לשאת את הסבל הנורא שאנו סבלנו בשנות השואה.

ניצולי סיצ׳ין מספרים

בכפר סיצ׳ין, ששכן במרחק של כ־11 ק״מ מעיירתנו שדלישצ׳ה, חיו עשרים וחמש משפ־חות יהודיות. יהודים אלה עסקו במסחר זעיר ובקושי מצאו את פרנסתם בו. על אף המספר הקטן של היהודים במקום, היה בקהילה קטנה זו בית כנסת, ספריה, וכלי קודש כגון: רב, שוחט ומלמד. חיים יהודיים בזעיר־אנפין התנהלו בכפר זה. בעת הכיבוש הנאצי הוכרחו יהודי סיצ׳ין לעבוד בסלילת כביש בסביבה ובאחד מימי החורף של שנת 1942 נורו כל יהודי הכפר במקום עבודתם.

בצלאל טפר

אחד משרידי הפליטה של הכפר סיצ׳ין, אשר נמצא כיום אתנו בישראל הוא בצלאל (צאלע) טפר. בצלאל הוא בנם של מרדכי ורייזל טפר. במשפחתם היו שלושה בנים: יצחק, שמואל ובצלאל ושלוש בנות: פייגה, חוה ושרה. אבי המשפחה ר׳ מרדכי מת עוד לפני המלחמה. הבנים יצחק ושמואל נלקחו לסוביבור באותו הזמן שנלקחו לשם יהודי

יהודי סיצ׳ין בעבודת הכפיה בתקופת השואה

שדלישצ׳ה ושם הוציאו את נשמתם בתאי הגזים. האם רייזל נהרגה בקיץ של שנת 1942 תיכף לאחר חג השבועות בכפר סיצ׳ין עצמו.

הבת פייגה נישאה עוד בשנת 1934 ליהודי מהעיר פיאסקי שבסביבת לובלין העיר ושם נספתה. הבנות חוה ושרה נלקחו לעבודת כפיה בגרמניה בתור „פולניות״ ולאחר הלשנה של גוי עליהן נהרגה חוה על ידי הגרמנים והבת שרה הצליחה להסוות את זהותה היהודית עד הסוף ונשארה עובדת באזור טירנגן שבגרמניה בבית חרושת לנשק עד לכניסת הצבא האמריקאי למקום.

רק לאחר המלחמה, בהיותה כבר במדינת ישראל, מצאה שרה את אחיה בצלאל. היא הקימה לה משפחה. יש לה שני בנים ובת, והיא חיה כיום בעיר נתניה עם בעלה וילדיה. בצלאל ספר נשא אשה מהעיר פיאסקי עוד לפני המלחמה, ושם נשאר לגור. בזמן המלחמה חי בצלאל בגיטו של העיר פיאסקי ושם עברו עליו כל יסורי הגיהנום עלי אדמות יחד עם כל יהודי העיר. עם חיסולו של הגיטו ברח בצלאל ליערות הסביבה והשתתף בקבוצה פרטיזנית. ב־22 ליוני 1944 שחררו הרוסים את פיאסקי והסביבה, ובצלאל יצא מן היער ובא לשדלישצ׳ה. שם הכיר את הניצולה פרומה מבית קליינמן ונשא אותה לאשה. ב־1945 הם עזבו את פולין דרך גרמניה ועלו ארצה. פה על אדמת המולדת נולדו להם בן ובת, והם מקווים שילדיהם לא יצטרכו לעולם לשאת את הסבל הנורא שהיה מנת חלקם של הוריהם.

אמן יאמן!

דמויות וטיפוסים

רב העיירה

הרב רבי יצחק רוז׳נר זצ״ל, רבם של קהילת שדלישצ׳ה הקדושה היה למדן מופלג. משחר ילדותו הצטיין בחריפותו ובהתמדתו בלימודים. הוא רכש השכלה מעמיקה בכל תחומי הקודש. רבי יצחק רוז׳נר התמסר לענייני קהילתו בכל ליבו ובכל מאודו.

במלחמת העולם הראשונה, כאשר גורשו יהודי שדלישצ׳ה מבתיהם והוכרחו לנדוד מזרחה לרוסיה הצארית, הלך אתם גם רבם — רבי יצחק רוז׳נר, אף על פי שכבר לא היה צעיר אז, באותם הימים. לאחר סיום המלחמה שבו רוב יהודי שדלישצ׳ה לעיירתם ובראשם ר׳ יצחק רוז׳נר הרועה הנאמן לצאן מרעיתו.

הרב שירת את קהילתו בנאמנות ובמסירות נפש בלתי רגילה. אהב במיוחד את פשוטי העם והתעניין בבעלי המלאכה והחנוונים הזעירים, אשר לא היו מן הלמדנים ולא יכלו להקדיש מזמנם ללימוד תורה מעמיק. מדי שבת היה מסב אתם הרב לסעודה השלישית ומלמד אותם את פרשת השבוע ופרקי אבות לפי הישגי הבנתם. היה מרבה בדרשות לפני צאן מרעיתו. דרשותיו היו מעניינות ומלאות תוכן. בהתלהבות מיוחדה היה דורש בעשרת ימי התשובה, בשבת הגדול ובהזדמנויות אחרות. רבי יצחק רוז׳נר היה בעל סגולות תרומיות וחביב על צאן מרעיתו — יהודי קהילת שדלישצ׳ה ועל כל מכריו. היה עניו וצנוע, נחבא אל הכלים, אוהב הבריות ורודף שלום. היה משכין שלום בין אדם לחברו, מטפח מתן צדקה בסתר ונותן ידו לעזרת יתומים, אלמנות וצורכי צדקה אחרים. היתה לרב השפעה עצומה על האנשים, הוא היה מנהיג בחסד עליון. את זמנו היה מחלק בין לימודי קודש לבין ענייני קהילתו. חי חיי עוני וצנע והסתפק במועט. לא החשיב את חיי העולם הזה ולא רצה ליהנות מהם. כל חייו היו קודש להכנה לעולם הבא. בעולם הזה ראה טרקלין לקראת עולם האמת. לפי המקובל היה עליו לקבל תשלום עבור שירותים שונים כגון: דין תורה, עריכת חופה וקידושין גט וכדומה. אבל הרב לא עמד אף פעם על שמגיע לו תשלום בעד שרותים אלו: היה מקבל תשלום רק סמלי וגם זאת רק מיהודים שידם השיגה לשלם. מעניים לא רצה בכלל לקבל תשלום. את עיקר לימודיו הקדיש רבי יצחק לחקר „תורת הרזים״ ועל נושא זה כתב גם ספר. לצערנו לא הגיע הספר לידינו. גורלו של הספר היה כגורל רוב יהודי העיירה. רבי יצחק רוז׳נר מת לפני מלחמת העולם השניה בשיבה טובה ובזקנה מופלגת. לפני מותו

הוריש בצוואתו חצי ממצוותיו לאשתו הרבנית. הסביר זאת בכך, שהיא הרבנית גרמה לכך שילמד הרבה ושיזכה במצוות. עוד בחייו הכין לו יורש לכס הרבנות, והוא בנו רבי ישראל (רבי סרוליש). בנו רבי ישראל רוז׳נר ניסה ללכת בדרכי אביו, אבל המלחמה הפסיקה את פתיל חייו קודם זמנו. הוא נהרג על קידוש השם יחד עם הרבנית מרת צינה וחמשת ילדיהם בידי הנאצים הטמאים ועוזריהם.

יהא זכרם ברוך!

ר׳ פייבל השוחט ז״ל

גבה קומה ורחב כתפיים, ישר כארז, נשוא פנים ועבדקן. כזה היה השוחט השדליש־צאי ר׳ פייבל אנגל. מקובל ואהוב על הבריות, בר אורין מחסידי טריסק, שליח ציבור

בנות משפחת אנגל: דובה רחל ובוקי ז״ל

מהולל ומוהל ידוע בעיירה ובסביבה — וכל זה על מנת שלא לקבל פרס. אשתו חנה (חנצ׳ה) לבית לנדו היתה אשה יפת תואר, צנועה ומסורה למשפחה הענפה. במשפחה זו היו

שני בנים ושלוש בנות. כולם יפים, ישרים, נבונים וצנועים כהוריהם. ביתם לא היה משופע בפרנסה, אבל ר׳ פייבל ואשתו חנצ׳ה לא התאוננו מימיהם על מחסור. הם הסתפקו במועט ועל אף אמצעיהם הדלים והצנועים הרימו תרומות צדקה לעניים ביד רחבה. בימי הסתיו הגשומים או בימי החורף הקרים בדרכים המרופשות והמושלגות היה ר׳ פייבל משרך רגליו לכפר נידח, כדי להכניס ילד יהודי בבריתו של אברהם אבינו. גם כאשר יד האב לא השיגה כדי לשלוח עגלה ולהביא את המוהל לביתו. במקרים כגון אלה היה ר׳ פייבל מביא עמו גם בקבוק יין, אשר קנה בפרוטותיו האחרונות. ר׳ פייבל היה מאותם החסידים אשר לא נטו להוכיח בדברי כיבושין את הזולת. הוא דאג לגופו ולנשמתו של הזולת לפי האימרה העממית הידועה. בשנים השחורות של הכיבוש הנאצי עברה משפחת ר׳ פייבל את כל דרך היסורים והתלאות, שהיו מנת חלקם של כלל היהודים. לגירוש האחרון נשאר ר׳ פייבל לבדו. בדרך למשרפות המות של סוביבור הרגיש ר׳ פייבל, שקיצם של שרידי הפליטה מהעיירה שדלישצ׳ה קרוב. זה היה בז׳ אדר — יום פטירתו של משה רבנו. אסף ר׳ פייבל את היהודים סביבו ובאווירה של טרם־מות אמר: „יהודים יקרים, גזרה היא מן השמים שנמות, הבה נקבל את הגזרה באהבה. רק נאחל לעצמנו שהמיתה תהיה מהירה". כזה היה ר׳ פייבל שוחט בחייו וכזה היה גם במותו. יהא תיאור זה זכר למשפחת השו״ב והמוהל השדלישצ׳אי ר׳ פייבל אנגל.

יהי זכרם ברוך!

החסיד חיים־ישראל משדלישצ׳ה

חיים־ישראל שריפט, בן ישעיה (שעיה) מלמד גמרא (רבי) לא התבלט בשום דבר מיוחד. הוא היה גבה־קומה, רזה, עיניו הגדולות מושפלות תמיד מטה. ראשו נראה, כאילו, תקוע בין כתפיו וגבו כפוף, וכרוב ילדי העיירה למד הוא בילדותו ב„חדר". שמע תורה מפי אביו ר׳ ישעיה המלמד ולאחר מכן בילה את רוב זמנו בלימוד תורה בין כתלי בית המדרש שבעיירה. לפני שהתייצב לצבא הפולני עשה שישה שבועות בסגפנות, אמצעי בדוק באותם הימים בין היהודים כדי להיפסל לשירות הצבא ואכן התיצב לפני ועדה רפואית מטעם השלטונות, ונפסל בשל בריאות לקויה. הגיע הזמן להתחתן וכנהוג בבתי יהודים באותם הימים התחילה התרוצצות של שדכנים. אלה לא יכלו, כמובן, לוותר על בחור שכזה: למדן, מנומס וגם ממוצא משפחתי מיוחס. אמנם ידוע ידעו הם, שהוא אינו מסוגל לפרנס משפחה, אבל מי שמפרנס ומזין כל הבריות יפרנס גם את חיים־ישראל ומשפחתו, כך חשבו וכך התחתן החסיד שלנו בשעה לא כל כך טובה ולא מוצלחת ביותר.

לאחר שנה נולדו לזוג תאומים. אבל החיים השקטים ביניהם לא ארכו ימים רבים בשל חוסר מקור פרנסה. התחילו חיכוכים משפחתיים שבסופו של דבר הביאו לגט. אמנם אורח חייו של חיים־ישראל לא נשתנה במאומה, הוא המשיך לבלות את זמנו מן הבוקר ועד שעות הלילה המאוחרות באהלה של תורה בבית המדרש. אט אט נרגעו הרוחות סביב השידוך הלא מוצלח, והשדכנים התחילו לדאוג לזיווג חדש יותר מוצלח בשביל חיים־ישראל. ובאמת, כמה זמן יכלו השדכנים להימנע מלהציע שדוך חדש: שבועות, חודשים אחדים, אבל לא שנים שלמות. כמובן, בענייני השידוכים פנו רק לר׳ ישעיה המלמד ולאשתו שרה־רחל הרבנית (אשת מלמד) ולא לחיים־ישראל בעצמו. תחילה לא רצו ההורים אפילו לשמוע אודות שידוכים, אבל כאשר הוסבר להם על ידי אחד השדכנים „הממולחים" שיש באמתחתו בת ישראל כשרה, שמתחייבת להיות המפרנסת של המשפחה נתרכך במקצת ר׳ ישעיה והואיל בטוב לבו לתת את הסכמתו לשידוך החדש.

בשעה טובה ומוצלחת הובא הזוג הלא כל כך צעיר תחת חופה וקידושין כדת וכדין בישראל; שתו לחיים, שברו כוס, שהזכירה להם את חורבן בית המקדש, והתחילו חיים חדשים. אשת חיים־ישראל, טעמה שמה, עסקה במסחר זעיר. היא היתה מביאה את הפרקמטיה שלה לשוקים של שדלישצ׳ה והסביבה ומציעה אותם לאיכרות. במסחר זה מצאה את פרנסת ביתה, ובעלה החסיד יכול היה באין מפריע להמשיך בלימודיו בבית המדרש ויחד עם זאת להיות בעל נאמן לאישה יהודיה. כלתו של ר׳ ישעיה היתה אשת חיל ובמהרה גדל ופרח עסקה. היא החליטה על כן לבקש מבעלה עזרה במסחר: „תצטרך לצאת אתי לשוק ביום היריד ולהשגיח על הסחורה" — אמרה היא לבעלה. הוא הסכים. כמובן, להצעתה, אמנם לכתחילה ניסה להתחמק בטענו שאינו יודע לדבר פולנית: „לא תצטרך לדבר, רק לעמוד ולהשגיח על הסחורה, והעיקר על הקונות שלא יתגבר עליהן, חלילה, יצר הרע... וינסו למשוך... משהו בהיסח הדעת". כך אמרה לו אשתו. עמד לו חיים־ישראל על יד אשתו הסוחרת ושמע את דרך משא ומתן שבינה לבין האיכרות. ופתאום אוי ואבוי לו, מה אוזניו שומעות? הפלונית שלו נשבעת לאיכרה בעת משא ומתן ביניהן. קפץ הוא ממקומו, כנשוך נחש ארסי, וזעק לעומתה: „אסור להישבע, כך כתוב בתורה הקדושה. אם עוד אשמע אפילו פעם אחת שבועה מפיך אברח מפה מיד". לבת ישראל כשרה שרצתה לפרנס משפחה נותר להשלים עם „הגזירה" או לוותר על עזרת בעלה החסיד, שלא ידע פשרות עם מצפונו הדתי.

יהא סיפור אמיתי זה זכר למשפחה החסידית של המלמד השדלישצ׳אי ישעיה שריפט, שנספתה בשואה.

תלמידו בנימין חרובי (בוקסנבוים).

לזכרם של שלמה־לייב ושיינדל הורן

משפחת הורן היתה אחת המשפחות הטיפוסיות שבין יהודי שדלישצ׳ה. במשפחה זו היו שלושה בנים: יוסל (יוסף) הבכור, יענקל (יעקב) האמצעי, משה הצעיר וארבע בנות: ביילה, ליבה, לאה וקרסל. כן היתה בביתם אם זקנה שהגיעה לזקנה מופלגת. היא היתה כבת שמונים. ביתם עמד במרכז העיירה ולא היה שונה במאום משאר בתי היהודים. בית־עץ קטן קומת קרקע בן שני חדרים. המשפחה לא התאוננה על התנאים הלא נוחים של המגורים ועל הצפיפות הרבה, — משפחה גדולה בבית קטן. כך חיו דורות רבים של יהודים בעיירה בשדלישצ׳ה ולא עלה כלל בדעתם שהגיע הזמן לשנות את סדרי בראשית. ראש המשפחה ר׳ שלמה־לייב היה יהודי עבדקן, רחב כתפיים, ובעל

שלמה־לייב הורן ז״ל

שיינדל הורן ז״ל

קומה בינונית. קולו עמוק, עינים בוערות וערני למדי. יהודי דתי ושומר מצוות היה. בחגים היה עובר לפני התיבה בתפילת שחרית בבית הכנסת הגדול. שליח ציבור היה ועורר בקולו החזק והמסולסל התלהבות בלב המתפללים. את פרנסת ביתו מצא ר׳ שלמה לייב בעיסקי מסחר. אולם עסקיו לא היו מן הפורחים ביותר. המשפחה כרוב המשפחות בעיירה, חייתה חיי צנע. בשעות הבוקר המוקדמות היה קם ר׳ שלמה לייב ומתחיל את יומו באמירת כמה עשרות פרקי תהילים. לאחר מכן הלך לבית המדרש כדי להתפלל תפילת שחרית בציבור. ורק לאחר מכן היה מקדיש את זמנו לענייני פרנסה. מלבד דאגות פרנסה לביתו הטיל על עצמו ר׳ שלמה־לייב מרצונו הטוב גם דאגות הכלל.

הוא היה מכתת את רגליו בין בתי היהודים כדי לקיים מצוות הכנסת כלה. היה תורם בעצמו לפי יכולתו ומתרים אחרים למטרה זו. שבועות רבים לפני חג הפסח היה מקדיש למגבית מעות חיטין, הוא לא שקט ולא נח עד שנוכח כי לאחרון היהודים הנזקקים מובטחים לו צורכי חג הפסח המשמש ובא. היתה לו שיטה מיוחדת במינה בעסקנות זו. היה נכנס לביתו של יהודי, מתיישב על ידו מדבר על דא ועל הא, מספר לו על עברו בצבא הרוסי, אשר בו שימש חצוצרן בגדוד או מעלה זכרונות ממלחמת העולם הרא־שונה. ומספר על המקרה המעניין, כאשר באחת ההפגזות ביקש יחד עם עוד חייל יהודי מחסה באחת השוחות שבקרבת המקום וקצין רוסי שהיה בתוכה גירש אותם בגידופים באומרו שאין פה מקום ליהודים. כמובן, הם התרחקו מן המקום, אולם בו ברגע פגע בשוחה זו פגיעה ישירה פגז האויב הגרמני וחיסל את הקצין ופמליתו, שנמצאו בתוך השוחה המיוחסת. הם נקברו חיים בתוך השוחה.

בסיימו ובראותו שלבו של יהודי נתרכך מן הסיפור פנה אליו כבדרך אגב וביקש ממנו לתרום בעין יפה לצורכי צדקה.

ביתו היה פתוח בפני יהודים נצרכים. פה, אצל משפחת הורן יכלו יהודים לשפוך את לבם ב„סודי סודות"... על מצבם הדחוק, והעזרה לא בוששה לבוא. כאשר פרצה דליקה בעיירה, ודליקות שם לא היו מקרים נדירים, שכן הבתים עשויים עץ ומכשירי אזעקה לא היו נפוצים באותם הימים, היה ר' שלמה לייב ממהר אל ככר העיירה ובקולו החזק מזעיק את היהודים לפעולות כיבוי. את ילדיו חינך ר' שלמה־לייב בקפדנות לפי המסורת היהודית. אחד הבנים (יוסף) למד בישיבת וולודאווה. הבן השני (יענקל) למד בישיבה בעיר פארצבו, ובנות הבית חונכו על ידי ההורים בבית. להן אסור היה ללבוש שמלה עם שרוולים קצרים, אסור היה לדבר עם בנים וכדומה לזה. זה נקרא באותה תקופה פריצת גדר ולכך לא היה מוכן ר' שלמה לייב. אבל מה שלא נראה לרב שלמה־לייב עשה הזמן. המאה העשרים התחילה אט־אט להתדפק גם על ביתה של משפחת הורן השמרנית. הבן יוסל חזר מן הישיבה והתחיל לעסוק במסחר. הוא פירנס את עצמו גם תמך בנצרכים. הבת ביילה למדה את מלאכת התפירה, פתחה מתפרה ובה העסיקה מספר תופרות נוספות והיא ניהלה את העסק. הבת ליבה נסעה לעיר הבירה ווארשה ושם עבדה כזבנית בבית מסחר ברחוב פרנצ'ישקנסקה. גם עקרת הבית, האם שיינדל, לא ישבה בחיבוק ידיים. היא ניהלה את משק ביתה כיאה לבת ישראל צנועה ומסורה. היא בישלה, אפתה, כיבסה, תיקנה בגדים וגרבים לילדיה. תמיד טרודה היתה כדי שביתה יהיה קן חם. בשביל ילדיה, בעלה ואמה הזקנה. אבל גם היא, כמו בעלה, לא הסתפקה בדאגות למשפחתה בלבד. היא היתה לאחת הפעילות בין הנשים הצדקניות בעיירה אשר ערכו מגביות לנצרכי העיירה בימי החול. גם בימי שבת לא נטשה את תפקידה. בליל שבת לאחר הדלקת נרות השבת, עם צאת הגברים לבית הכנסת וויתרה

האם הרחמניה על מנוחתה ויחד עם עוד אישה מנשי שדלישצ׳ה הצנועות יצאה מביתה וכיתתה את רגליה בסימטאותיה של העיירה ואספה פרוסות חלות למען משפחות יהודיות עניות, שידן לא השיגה להכין את צורכי השבת. החיים של משפחה זו כרוב משפחות יהודיות בעיירה שדלישצ׳ה, לא היו קלים, אבל האנשים התמימים קיבלו אותם כגזירה מן השמים ולא התאוננו כלל וכנראה, כדי לא לבוא לידי חטא... הם מצאו בחיים אלה עניין וסדר ושמחו בחלקם. כך חייתה משפחת הורן המסורתית את חייה הצנועים והפ־שוטים עד שעלה הצורר הנאצי האכזרי על יהדות פולין. בחודש ספטמבר 1939 פלשה גרמניה הנאצית למדינת פולין. הצבא הפולני נחל תבוסה מידי הצבא הגרמני. המשטר הפולני התמוטט במהרה. חיילים פולניים התרוצצו ופוזרו לכל עבר. הם היו לחוצים בין הצבא הגרמני מצד אחד לבין הצבא הרוסי מצד שני. החיילים נשארו ללא אספקה ורעבו ללחם. האימהות היהודיות לא יכלו לראות בשוויון נפש את החיילים היהודיים בצבא הפולני רעבים ואירגנו אפיית לחם למען החיילים. בין הפעילות באירגון זה היתה שיינדל הורן, אשר עשתה רבות למען ילדי ישראל. נסתיימה תקופת מעבר, והעיירה שדלישצ׳ה נשארה בתחום השלטון הרוסי. אבל במהרה נודע לתושבים על ההסכם שבין הרוסים והגרמנים שהעיירה וסביבתה עד לגדות הנהר בוג עוברת לשיפוט הגרמני. השלטון הסובייטי הודיע על כך לאוכלוסית השטחים, והעיר שהוא מוכן לקחת לתחומי רוסיה את כל אלה, אשר ברצונם לעבור לשטחם. משפחת הורן היתה בין אלה אשר החליטו בניגוד לרוב יהודי העיירה, לעבור לצד הרוסי. החלטתם הנכונה נבעה, כנראה, מדאגתו של ראש המשפחה ר׳ שלמה־לייב הורן לגורל ילדיו. כאשר נחוץ היה להחליט אם להשאר במקום או לעבור לצד הסובייטי אמר הוא: „יש לי ילדים, ואיני רשאי להפקירם לגורל הבלתי ידוע תחת שלטונם של הנאצים״. לבו ניבא לו, כנראה, רעות. בלב כבד עזבו את העיירה בעיקר בגלל בתם ליבה שנשארה בווארשה ושעליה לא ידעו עכשיו מאומה. אבל לא היתה להם ברירה. אסור היה להשתהות אפילו לזמן הקצר ביותר, כי יכלו להישאר תקועים תחת שלטונה של גרמניה ההיטלרית, הם עברו דרך הערים חלם, דובינקי, לובומל והגיעו לעיר לוצק. שם התחילו לארגן את החיים מחדש. כל המשפחה עשתה מאמצים כדי להביא לחם לביתם. אבל העול העיקרי של פרנסה הבית נפל, כמובן, על שכמו של ראש המשפחה ר׳ שלמה־לייב. הוא היה משכים עם שחר, מתרוצץ בשווקים של העיר עד לשעות המאוחרות של הלילה כדי למצוא מקור פרנסה למשפחה. באותם הימים היה חוזר הביתה עייף ויגע ולא תמיד האירה לו ההצלחה פנים. אבל התקווה לעתיד טוב יותר לאחר המלחמה עודדה אותו להמשיך במאבקו הקשה למען הקיום. בתחילת חודש אוקטובר, כאשר ניתנה האפשרות לעזוב את וואַרשה יצאה ליבה הורן את העיר הגדולה ופנתה לכיוון העיירה שדלישצ׳ה. בקשיים לא מעטים הגיעה הביתה, ופה נודע לה שכל משפחתה עברה את הבוג ונמצאת עתה בצד

הרוסי. היא החליטה להשיג אותם בכל מחיר וביום בהיר אחד הגיעה ליבה ללוצק ומצאה את משפחתה. השמחה היתה גדולה, אבל לזמן קצר מאוד. אביה רץ לקראתה, חיבק אותה בזרועותיו החזקות, לחצה אל ליבו ואמר: „ילדתי היקרה, מאחל אני כל טוב לכל ילדי אבל לך נתונים איחולי הטובים ביותר (אַלע מיינע קינדער זאָל גיט זיין און דיר זאָל זיין אמבעסטן) אלה היו המלים היחידות ששמעה ליבה מאביה, שכן שעתיים לאחר מכן נדרס על ידי משאית ומצא את מותו במקום זר ללא מכרים וללא קרובים רבים. המשפחה נשארה ללא מפרנס עיקרי. לאחר „השבעה" התחילו בני המשפחה בכוחות משותפים לדאוג לפרנסת ביתם. ללא אבא הם החליטו לא לזוז מכאן ולהישאר בעיר לוצק עד סוף המלחמה ולאחר מכן לשוב לעיירת מולדתם שדלישצ'ה. בינתיים החמיר המצב המדיני, והרוסים החליטו להכין את האזור לוצק למקרה של מלחמה נגד גרמניה. השל־טונות הרוסיים ציוו על התושבים הזמניים, או כפי שהם היו קוראים להם ה„ביז'נצים", (פליטים) לעזוב את המקום ולעבור לפנים רוסיה. הביז'נצים כבר ידעו שהמצב בפנים רוסיה אינו שפיר ולכן ניסו רבים להתחמק מגזירה זו. כתוצאה מכך נאסרו רבים על ידי הנ'ק'ו'ד' ונשלחו בקרונות סגורים לאזור נובוסיבירסק לטייגה. ביניהם היתה גם משפחת הורן. באזור ההוא היו מחנות אסירים ובקרבת המחנות האלה הקיימים מזמן הורידו את הבאים וזירזו אותם להתחיל בבניית צריפים לעצמם. עצים היו אמנם במקום, אבל הם לא היו מתאימים לתכלית זו וגם הגולים לא היו מאומנים במלאכת הבנייה. שלטונות המחנה ידעו, שרוב הגולים לא יעמדו בתנאים הקשים של ימי החורף בטיגה וימותו בהמוניהם, ואלה שיישארו בחיים ישלימו עם השעבוד וישארו עבדים משוללי כל זכויות אדם ובהכנעה ישאו את סבלם. האסירים הפוליטיים, שחיו במקום ההוא והכירו את המצב מקרוב, ריחמו על הגולים החדשים, שזה עתה הובאו, ולחשו להם בסתר: „תברחו ממקום זה ולא — תמותו כולכם בטייגה הסיבירית". ליבה קורן היתה צעירה, מלאת מרץ נעורים, ודברי האסירים עוררו אותה לפעולה. יחד עם עוד מספר אנשים אירגנה התנגדות המונית ודרישה כללית להעביר את האנשים ממקום זה שאין בו אפילו צריפים פשוטים למענם למקום אחר. בלית ברירה העבירו שלטונות המקום כאלף וחמש מאות איש ואשה למחנה אחר ואיכסנו אותם בצריפים מוכנים. אבל השלטון הסטאליני לא יכול היה לעבור בשתיקה על מפלה כזו וסוכני נ'ק'ו'ד' התחילו לחטט בין האסירים כדי למצוא את האשמים במרידה. בעקבות החקירה אסרו קבוצת אנשים והושיבום בבית הסוהר. ביניהם היתה גם ליבה הורן. היא ישבה שישה חודשים בבית הסוהר הסיבירי כאסירה פוליטית והאשימוה במזימת תוכנית לעירעור אושיותיו של המשטר הקומוניסטי ברוסיה, רק הודות להסכם שנחתם באותו זמן בין הממשלה הסובייטית לבין הממשלה הפולנית הגולה בלונדון, שבראשה עמד גנרל שיקורסקי, שוחררה היא יחד עם אסירים אחרים אזרחי פולין לשעבר ממאסר

ונסעה עם משפחתה לעיר אומסק. בעיר זו עבדה כזבנית בצרכניה ופירנסה את משפחתה. בשנת 1942 עברה משפחת הורן לגור לעיר דז׳מבול, בעיר זו פתחה משפחת הורן מסעדה, ובני המשפחה התפרנסו ממנה בכבוד ותמכו גם לא במעט בפליטי־המלחמה אחרים, שהיו שם ואשר חיו במצוקה. ב־24 לאפריל 1942 נישאה ליבה הורן למשה קורן מלובלין, נצר לבית הגאון מנחם בינם, הבן של הצדיק מקוצק. יחד אתו עברה את כל תלאות המלחמה. נולדו להם שלושה בנים: שלמה־לייב הבכור, בינם האמצעי ואפרים הצעיר. כיום חיה המשפחה בגרמניה המערבית. משפחת קורן פעילה במגביות למען מדינת ישראל. הגברת ליבה קורן פעילה ומפעילה בעלית הנוער. היא יושבת ראש של עלית הנוער בעיר פרנקפורט על המיין, זה למעלה מעשר שנים. כיום נחשבת משפחת קורן כבעלת אמצעים, והיא אמנם תורמת בעין יפה למגביות למען הארץ ובטחונה. הגברת קורן אינה שוכחת גם את עיר מולדתה. היא מבקרת מפעם לפעם במדינת ישראל ומשאירה תרומות למען ארגון יוצאי שדלישצ ה בישראל. גם הוצאת ספר זה נתאפשרה הודות לתרומתה של משפחת קורן. ביתם הוא בית יהודי, ילדיהם מתחנכים ברוח הציונות. בזמן מלחמת ששת הימים הפסיק הבן בינם לבית קורן את לימודיו ובא כמתנדב לישראל כדי לעבוד בקיבוץ הזורע. לאה הורן אחותה של הגברת ליבה קורן נישאה בעת המלחמה בשנת 1942 למשה וגנר מלובלין, להם נולדו שלושה בנים והם חיים כיום באמריקה. גם משפחה זו לא מתנכרת למקור מחצבתה. הם תורמים למען ישראל ולמען יוצאי שדלישצ׳ה בישראל. יחד עם לאה הורן עבר לאמריקה הבן משה למשפחת הורן. גם הוא הקים לו משפחה. לו שני ילדים. בן ובת. וגם משפחת משה הורן נמנית עם התורמים למען ישראל ולמען פעילות יוצאי שדלישצ׳ה בישראל.

בילה הורן, אחותם של לאה, ליבה ומשה הורן, נישאה עוד בשנת 1940 בעיר לוצק במערב אוקראינה ולה נולדה בת. היא נשארה לגור עם בעלה בעיר לודמיר וכדי להקל על משפחתה לקחה היא לביתה את אחותה קרסל. משפחה זו לא הצליחה לברוח עם הצבא הסובייטי הנסוג בעת פלישת הגרמנים לרוסיה ב־1941. הם סבלו יחד עם כלל ישראל עד שגורשו למחנה השמדה על ידי קלגסי היטלר ועוזריהם ושם הומתו.

לאחר המלחמה ביקרה משפחת הורן בלודמיר וניסתה לברר את גורל אחותם ומשפחתה ונודע להם שכולם ניספו, מלבד בתם הקטנה חדוה בת חצי־שנה שנמסרה למשפחה גויית בעת גירושם למחנה ההשמדה ושם היא נשארה עד סוף המלחמה. בעת ביקורם בעיר לודמיר מצאה משפחת הורן את גיסה של אחותם בילה מר בן־ציון הרבסט אשר הקדימם בחיפושיו אחרי בת אחיו הקטנה ובקשיים אל־אנושיים הצליח לגלותה אצל המשפחה הגויית. הוא ניסה לקבל את בת אחיו לידיו והציע למשפחה הגויית תשלום בעד הטיפול וכל ההוצאות. אבל לשוא היתה כל הטרחה הזאת הגויים לא אבו להיפרד מהילדה ולא רצו להחזירה אל קרוביה החוקיים. בלית ברירה פנה מר הרבסט

לחיל יהודי מהצבא הרוסי, ובעזרתו הוצאה הילדה בכוח הזרוע מידי הזרים.

מר הרבסט הגיע לישראל בשנת 1945 ועמו בת אחיו הקטנה שהיתה אז בת 4. פה בישראל בנה הוא את משפחתו ובביתו חונכה גם בת אחיו. היא קיבלה השכלה פדגוגית באחד הסמינרים בארץ. כיום היא אם לשלושה ילדים ומשמשת מחנכת לילדי ישראל.

לאחר שחרורה של פולין חזרו שרידי משפחת הורן לשדלישצ׳ה, ושם נודע להם על האסון הגדול שפקד את עיירתנו ואת משפחתם. בנם יוסל הורן, שהיה נשוי לשרה פסטברג ולהם היה כבר ילד קטן, לא הספיק לברוח עם משפחתו מהעיר סרני בעת פלישת הגרמנים לרוסיה בשנת 1941, והם כולם נספו שם.

משפחת הורן עברה לגור זמנית לעיר לובלין. משם היו נוסעים לעתים קרובות לעיר חלם, שבה התקבצו באותם הימים שארית הפליטה של הסביבה, כדי לחפש שם מקורות פרנסה לביתם. באחד הימים הופיעו שני יהודים מהעיר ריובצה וסיפרו שנשדדו על ידי בחורים פולניים, אשר מיהרו לברוח לתחנת הרכבת עם הגזל, בידיהם. יענקל הורן ועוד מספר בחורים החליטו להחזיר בכוח הזרוע את הגזל מידי הפורעים. „חיי היהודים ורכושם לא צריכים להיות הפקר לאחר מה שקרה לנו", אמרו הם. בפעולה זו למען הגנה על כבוד ישראל נפל יענקל הורן שדוד בתחנת הרכבת של העיר חלם. הוא השאיר אשה שגרה היום במדינת ישראל. לאחר המקרה מיהרה משפחת הורן לעזוב את אדמת פולין המקוללת, מקום שם נספה רוב מניינה של יהדות פולין המפוארת וביניהם גם קרבנות יהדות שדלישצ׳ה והסביבה.

הגב׳ שיינדל הורן התיישבה באמריקה על יד ילדיה לאה ומשה. היתה מבקרת לעתים תכופות במדינת ישראל. תמיד היתה אומרת לילדיה שהיתה רוצה לסיים את חייה על אדמת ארץ־ישראל. רצה הגורל ובאחד הביקורים שלה במדינת ישראל, כאשר באה לחוג את חג הפסח של שנת תשכ״ו הצטננה ומתה פה.

היא הובאה לקבורה בבית הקברות של העיר חולון באדמת הקודש של ארץ־ישראל. יהא סיפור זה מצבה צנועה לזכרה של משפחת שלמה־לייב ושיינדל הורן משפחה שברובה נספתה בשואה.

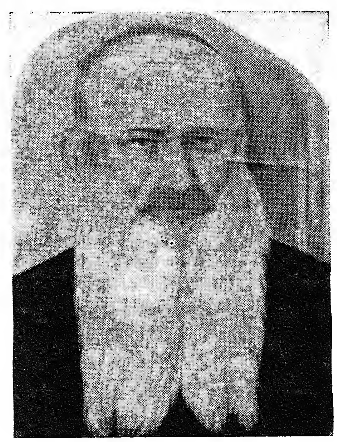
ידיד משפחת קורן
בנימין חרובי רחובות.

לזכרם של משה בוקסנבוים ואשתו בילה־ליבה

משה בוקסנבוים היה לפי מראהו יהודי בעל קומה בינונית ורחב כתפיים, בעל שרירים חזקים ועבדקן. שערות שיבה עיטרו את ראשו וזקנו עוד לפני גיל החמישים. מבטו היה חד, רציני ועם זאת חייכני.

את יום העבודה שלו היה מתחיל עוד לפני זריחת השמש ומסיים אותה בשעות הלילה המאוחרות. יום שלם בתוספת חלק הלילה היה קודש לעבודה — עבודת הסנדלרות. פרט לאותן השעות, שהיה מקדיש לתפילת שחרית וערבית וארוחותיו הדלות.

אמנם בעל־מלאכה היה. אבל אדוק היה ושומר מצווה בקפדנות יתירה. עם זריחת השמש, שעה שאדם היה מכיר בקושי במרחק כמה מטרים בין תכלת ללבן, ראו אותו כשטליתו תחת בית־שחיו רץ לבית הכנסת לתפילת שחרית. ריצתו היתה מיוחדת במינה: צעדיו מהירים, גופו נטוי קצת לפניו, ראשו שמוט הצידה וזקנו מתבדר ברוח. בבית־הכנסת היה מן המשכימים והזריזים. בבחינת זריזים מקדימים. אכן, כדרך בעלי־מלאכה

משה בוקסנבוים ז״ל

בילה־ליבה בוקסנבוים ז״ל

לא היה מאריך בתפילה, שכן דאגת הפרנסה התלויה במלאכה, דחקה, אבל תפילה חטופה זו יצאה מעומק הלב כפי שאנשים מאמינים תמימי דרך מסוגלים לה. בדרך „רחמנא ליבא בעי״. וכשם שתפילתו היתה חטופה כך ארוחותיו החדגוניות היו חטופות.

הפסקה קצרה במלאכתו חלה אך עם ערוב היום. אך התחילה החמה שוקעת מיהר ר׳ משה להחליף את בגדו העליון ורץ לבית־הכנסת לתפילת מנחה ומעריב וכדבריו כדי לזכות ב„קדושה״ ו„ברכו״. בשובו מבית־הכנסת אכל יחד עם כל בני־משפחתו, והפעם

את הארוחה העיקרית של היום, והיא ה„וצ׳ירה״, שהיתה מורכבת לרוב ממנה של מרק סמיך ולעיתים בתוספת של מנה שניה דלה. לאחר ברכת המזון היה שוב מתיישב לשולחן העבודה וממשיך עד השעות המאוחרות של הלילה.

כך היו עוברים ימי החול אצל ר׳ משה בוקסנבוים — הסנדלר — בשדלישצ׳ה.

אולם שונים, תכלית שינוי היו ימי החגים והשבתות. בערבי ימים אלה היה ר׳ משה מכלה את מלאכתו מבעוד יום ומתחיל מכין את עצמו לקראת יום המנוחה. קודם כל בית־המרחץ. אחר כך הכנות אחרות, ועם החלפת בגדיו כאילו באה החלפת נשמתו. ממש נעשה אדם אחר — בעל נשמה יתרה, ומעכשיו הלאה ריצה ופסיעה גסה של יום חול ובמקומה — הליכה מתונה, עקב בצד אגודל. אין עוד דאגות פרנסה. אלא שקט פנימי. שקט חגיגי. קדושת שבת אפפה את כל ישותו בבית ובבית־הכנסת, מקום שם נאמרה התפילה בציבור בחגיגיות וברננה, בדבקות ובשירה. רוממות נפש בכול. שמח היהודי בשבתו ובחגו ומאושר הוא בחלקו.

עברו ימים, ושנים נקפו. יום רדף יום וחג הדביק חג. והעולם היהודי כמנהגו נוהג עד שבא אותו רשע ובלבל את האומות והרס את חיי היהודים באירופה ועמהם גם את העולם היהודי בשדלישצ׳ה. וממילא — גם את עולמו של ר׳ משה.

אשתו של רבי משה — בילה־ליבה היתה לו עזר כנגדו במשמעותה המלאה של המלה. מלבד היותה עקרת הבית וטרודה בניהול משק הבית לקחה חלק פעיל בעסקו של בעלה, כלומר במכירת תוצרת בעלה הסנדלר. מהשכמת הבוקר ועד שעה מאוחרת בלילה היתה עסוקה. קודם בענייני הבית, בהכנת הילדים ל„חדר״ ולביה״ס, איש איש לפי גילו, בהלבשתם ובהאכלתם ולאחר שנפנתה מעיסוקה זה בבית פנתה לעיסוקה במסחר: יציאה אל הכפרים למכור את תוצרת בעלה או לגבות חובות מאלה שקנו בהקפה.

מלא וגדוש היה יום העבודה של בילה־ליבה, אבל לשיא הגיעה ביום ה׳ בשבוע — זה יום היריד בשדלישצ׳ה. כל היום היתה שקועה בענייני מסחר, אבל עם סיום העבודה לעת ערב בחוץ, התחילה העבודה המאומצת בפנים, בבית. התרוצצות לאין שיעור בענייני קניות, מהן לכבוד שבת ומהן גם לצורכי השבוע, שכן לפי המנהג של הימים ההם היו אופים בערב שבת יחד עם החלות לשבת גם לחם שיפון לכל ימות השבוע.

בכלל היה הלילה, אור ליום ו׳ במידת־מה ליל שימורים בבית בילה־ליבה. היה צורך לטפל בכול: בלישת כל סוגי הבצק והשגחה עליהם שיעלו יפה, בהכנת עצי הסקה לבישול ולאפיה, ובדאגה שכל סוגי התבלין יהיו במדה הדרושה ולא יחסרו בעת הצורך. והעיקר — הדאגה, שהכל יהיה מוכן בטרם בוקר, וכשתיתעוררו בני הבית ימצאו כבר על השולחן את הפיתות החמות — המאכל המקובל מאז בימות השישי של השבוע. בעצם היו הילדים משכימים לקום באותו יום, שכן הריח המגרה של הפיתות הטריות עורר אותם בטרם זמן וזירז אותם לקום.

ביום זה היו ידיה המצומקות של בילה־ליבה מלאות עבודה כמעט עד שקיעת החמה, שהרי היא צופיה הליכות הבית מלבד מלאכת הבישול והאפיה. אך עם רדת היום מתפרקת היא אט־אט מעבודתה המייגעת. אווירה של שלוות נפש משתלטת בבית. מטפחת צחורה עולה על ראשה ובחרדת קודש ניגשת היא להדליקת נרות השבת כשאצבעותיה הגרמיות מאהלות על פניה. הבית מתמלא קדושת שבת.

כך פעלה האם המסורה והאישה הכשרה כל ימי חייה הקצרים עד שעלה הכורת האכזרי על עץ החיים של הקיבוץ היהודי באירופה.

באה שנת 1939. גייסות היטלר כיסו את פני הארץ. פולין נכבשה במהירות הבזק. יהודים בהמוניהם עזבו את בתיהם וברחו. ר׳ משה לא חשב כלל על בריחה, הלא הוא כבר מתקרב לגיל ה־50 מה יעשו לו הגרמנים? וכי לקומוניסט יחשבוהו? כך חשב הוא לתומו, אך לאחר שעמד על טיבם של רוצחים אלה ונוכח לדעת שאלה אינם מבחינים בין יהודי ליהודי, והגיל אינו קובע כלל במידת שנאתם ליהודי, היה כבר מאוחר. נשתבשו ונסגרו הדרכים. אין יוצא ואין בא, והוא נשאר תקוע במקום, נתון יחד עם שכמותו בציפורני החיה ההיטלראית — ואז התחילו הימים הנוראים של סבל ועינויים. בתחילה עם פרוץ הפרעות הסתתר ר׳ משה במרתף ביתו, אולם לאחר מכן, כשראה שאין בכך משום מחבוא. המים הגיעו עד נפש והמצב נעשה רציני מיום ליום — ברח לעיירה סלאווטיצ׳ה שעל הנהר בוג, ושם ישבו הוא, אשתו בילה־ליבה ובתם טובה עד שבא היום המר והנמהר.

ביום א׳ של חג הסוכות, שנת תש״ג (1943) גורשו כל יהודי סלאווטיצ׳ה והובלו אל משרפות מחנה סוביבור וביניהם גם ר׳ משה ואשתו. מבתם טובה נמנע גרוש זה, שכן חלתה ומתה עוד לפני בוא הגזירה. לא עמדו לו לר׳ משה כוחותיו הדלים, לאחר כל מה שעבר עליו, להגיע למחנה. ועוד ביום הראשון למצעד גורלי זה פיגר בדרך ונורה בידי חייל גרמני ליד העיר וישניץ. וכך נשאר שם מוטל על אם הדרך. הבא לקבר ישראל — מי יודע?

אשתו בילה־ליבה המשיכה עוד לסחוב את רגליה יום אחד והספיקה להגיע לעיר ביאלי. שם נורתה בידי הגרמנים ביום ב׳ של חג הסוכות. גם עצמותיה לא הובאו, בודאי, לקבר ישראל. מצבות לא הוקמו במקום קבורתם על כל פנים אין איש יודע, היכן קבורים ר׳ משה ואשתו עד היום הזה.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים של כל קדושי ישראל, שעונו ומתו מות קדושים וטהורים על קדושת שם ישראל. תהיה רשימה זו הכתובה בדם לבם של בניהם מצבה חיה לזכרם הטהור — תחליף למצבת אבן וציון לדור אחרון.

הבנים: הירש, שרה, אלי ובנימין

לזכר בית אפלבוים

מוצאם של הורי אמי הוא מעיירות שונות. גם סבתי וגם סבי ז״ל התייתמו בגיל צעיר על כן גדלו והתחנכו עד בגרותם בין משפחות קרוביהם. סבא, יוסף בן מאיר־מנס אפלבוים, נולד בגורשקוב. היה איש נמוך קומה ויפה תואר חייט במקצועו. בגיל צעיר — לאחר שירותו הצבאי — הופגש עם מי שעתידה היתה להיות רעייתו הנאמנה והמסורה בלהה־ליבה (ביילה־ליבה) אף היא קטנת קומה ונאה למראה, ילידת העיירה שדלישצ׳ה ואשר סבה לבית גרינשפן נמנה מבין מייסדיה של הקהילה.

יוסף (יוסל־עליס) אפלבוים, אשתו בילה־ליבה, בנם עלי ובתם דבורה

מסיפוריה של אמי מצטייר ביתם של סבתא וסבא כבית יהודי חמים ומאושר. הם מצאו בזיווגם מרפא לסבלם מימי ילדותם המיותמת, חיו בהבנה והקימו בית מאושר לעצמם ולילדיהם. נולדו להם 8 ילדים, אך נותרו בחיים רק 6 מהם, 4 בנים ושתי בנות. בתחילת דרכם המשותפת ידעו סבתא וסבא תלאות רבות. במלחמת העולם הראשונה כשהם מטופלים בילדים בעודם רכים בשנים נאלצו לנדוד ממקום למקום. אך משחזרו לעיירה החלו החיים להאיר להם פנים. סבא יוסף או כפי שכינוהו בעיירה יוסל־עליס (כך נהגו

לכנות בעיירות הקטנות אנשים בשמות „מעובדים" לפי יחוס משפחתי או שהמציאו כינויים בהזדמנויות שונות ומשונות) — היה חייט טוב וחרוץ, הקפיד מאד בעבודתו ולרוב עבד בשביל קונים גויים, שהעריכו את עבודתו הנקיה וכן נהגו מהנקיון והסדר ששרר בבית. זאת באה כמובן בהשגחתה הנמרצת של סבתא ביילה־ליבה החרוצה. סבתא — כפי שמסתבר מהזכרונות לא הרבתה — משגדלו הילדים — לעזור לסבא בעבודתו אלא התמסרה כל כולה למשק הבית. היא הקפידה על סדר וניקיון וכן — לארוחות בזמן לבני הבית. שמה הלך לפניה בתבשיליה הטעימים ובנקיונה. לרוב מצויה היתה העבודה אצל סבא ועל כן גם המצב הכלכלי היה שפיר. משגדלו הבנים וגמרו את החדר עזרו לסבא בעבודות החייטות. בעיקר היתה זו חובתם של הבוגרים מבין הילדים בבית. ביניהם היתה גם אמי, הבנים עזרו בעבודה בבית, ואילו אמי משגדלה קיבלה על עצמה את תפקיד „שרת החוץ", שכן היתה ממונה על העניינים הכספיים שדרשו טיפול. היא שלטה יפה בשפה הפולנית מאחר שלמדה בבית הספר יסודי פולני ונחשבה שם לתלמידה חרוצה ועל כן גם לא סבלה כל כך מילדי הגויים. ידיעותיה בשפה הפולנית איפשרו לה להסדיר ענינים מחוץ לבית וע"י כך שוחרר אבי המשפחה והבנים מכל עול שמחוץ לעבודתם המקצועית.

חיי החברה בבית סבא וסבתא היו ערים מאד. הבית שקק חיים מחברים וחברות ומידידים של ההורים. כולם הרגישו שם בנוח. בין השאר הייתה שם אפשרות לעיין בעתונים שהיו מצויים בבית כיוון שמשנת 1924 היו מנויים על שני עתונים „היינט" ו„מאָמענט", שהגיעו מהכרך הגדול ווארשה. (באותם ימים לא רבים היו הבתים בעיירות אשר עתונים הגיעו אליהם ואילו בני הנוער צמאים היו לידע מהעולם הגדול). בני הבית הצעירים השתייכו לתנועות נוער כמו השומר הלאומי, הבית"ר והיא"פ. בבית זה היו מתארגנים לקראת פעולות תרבותיות וחברתיות וכן נרקמו שם תכניות מתכניות שונות בין בני הנעורים המתקדמים בעיירה. גם סבא יוסף ז"ל נתפש לרעיון גאולת הארץ והיה בין אלה ששילמו בעד חלקת אדמה בארץ־ישראל, אשר גורלה אבד יחד אתם. לרוע המזל נדבק אחד הבנים בחידק הקומוניזם אשר הדביק הרבה מבני הנוער היהודי, כאשר השלטון בפולין רודף אותם ללא רחם. סבא רגז מאד על דרכו זו של בנו חיים, אך הבן לא שינה דרכו. אולם בהיותו בחוג המשפחה נהג דרך־ארץ ברגשות בני הבית, על אף הניגוד להשקפותיו הפוליטיות נהג להתפלל כל בוקר ולהניח תפילין. בן אחר בשם אלי — יפה תואר ובעל כשרונות מוסיקליים — ניגן בכנור והיה בין מנהיגי תנועות הנוער בעיירה. האווירה בבית הייתה ברוח הקדמה של תחילת המאה ה־20. סבא ז"ל הקפיד על הופעתו, לבושו היהודי טפוסי אך מודרני וזקנו מטופח. כן שלט יפה בשפה הפולנית אשר היהודים בקהילות הקטנות נהגו לזלזל בה ועל כן גם לא הייתה שגורה בפיהם בצורה נאותה כדי להיות בקשר עם הגויים הסובבים.

אמי מספרת בגעגועים רבים ובהערצה על בית הוריה. האווירה הייתה שם תמיד שלווה ואפופת אושר של אנשים עמלים החיים בכבוד בהתאם ליכולתם. שומרים על מסורת ומחנכים את ילדיהם לדרך ארץ, משתפים אותם בעול הפרנסה וזאת מתוך רצון כן מצד הבנים לעזור ולסייע להורים. השמירה על המסורת היהודית הטהורה מצאה לה ביטוי חזק במיוחד בימי חג ושבת. התכונה בהכנת השבת והחגים החדירה בבני הבית את הקשר החזק למסורת, שעברה מדור לדור על אדמת הנכר. בלילות השבת, כשבני הבית ישבו לשולחן לקבל את פני השבת, מצוי היה תמיד אורח בבית מאותם אורחים יהודים, שנטו ללון בדרכם ממקום למקום. הוא התכבד בכך שישב ליד בעל הבית בראש השולחן כשהוא שותף רצוי לאווירת החגיגיות וסופג לתוכו את נועם הזמירות בין מנה למנה, אותן זמירות ונעימות אשר בכל בית יהודי נשמעו מדי חג ומועד. כל אחד מבני הבית ידע את מקומו ליד השולחן וכן שמור היה לכל אחד הכלי שלו בגודל המתאים לגיל.

חלפו השנים, הבנים בגרו, הבכור מאיר נשא אשה ויצא בשנות השלושים לדרך ארוכה לעולם הגדול לחפש שם את מזלו, ועד לברזיל הגיע. כמו כן עזב הבן חיים את הבית, כיוון שלא מצא הבנה להשקפותיו הפוליטיות במקום הצר של הקהילה היהודית השמרנית ועל כן עבר לכרך הגדול ווארשה. גם אמי חנה תל״א עזבה את הבית משנשאה לאבי ויחד תכננו את חיי משפחה בעיר גדולה יותר עם אפשרויות התקדמות. גם הבן אלי הספיק לשאת אשה לפני פרוץ המלחמה. נותרו בבית הבן אברהם שיבל״א והבת דבורה — בת הזקונים.

כך יכלו להמשיך את החיים היפים והשלוים, אך בא הצורר ועושי דברו ושמו קץ לחיי יקירנו. גזלו מאתנו את הסבתות והסבים, הדודות והדודים וכל אותם ילדים רכים בשנים. ומההורים שלנו — את יקיריהם הם — הורים אחים ואחיות, ולנו לא נותר אלא לשאת את זכרם ולהנציח את חייהם על דפים ובזכרונות למען ימשיכו להתקיים ולהקרין עלינו מקרנה של אותה יהדות, שהם היו נושאיה ואנחנו ממשיכיה.

יהי זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור החיים

נחמה גינזברג
לבית ביאלוביץ

לזכרו של בן־ציון ברגר ז״ל

בן־ציון ברגר ז״ל

בחודש הראשון לפרוץ מלחמת העולם השניה ברח בן־ציון ברגר ומשפחתו מהעיירה שדלישצ׳ה למערב אוקראינה. שם הם חיו חיי פליטים יחד עם רבים מבני עיירתנו. כאשר הרוסים התחילו לחשוש מפלישה גרמנית למערב אוקראינה שלחו את כל פליטי היהודים, שנשארו במקום לערבות סיביר. בין הגולים היתה גם משפחת בן־ציון ברגר. חיי הגולים היו קשים, אבל הם השלימו עם גורלם, הלא ידעו הם — שמתנהלת מלחמה קשה נגד כוחות הרשע הנאציים. הם קיוו להתגבר על כל הקשיים ובסיום המלחמה ישובו לעיירת מולדתם שדלישצ׳ה, כדי להתחיל את החיים מחדש ולהוודע מה עלה בגורלם של משפחתם. אכזבה מרה חיכתה להם בשובם לשדלישצ׳ה. כל משפחתם הענפה, שנשארה בשדלישצ׳ה הושמדה. בן־ציון ואשתו לאה, הועברו על ידי השלטונות הפולניים לחלק המערבי של פולין החדשה לעיר פיטרולשי. שם היו צריכים להתחיל לבנות את החיים מחדש. אבל זכר בני משפחתם שנספו על אדמת פולין לא נתן להם מנוח. הם לא יכלו להישאר על אותה אדמה שספגה דם יהודי לרוב. השפה הפולנית, הערים, הרחובות, השדות — כל זה הזכיר להם יום־יום ושעה שעה את האסון הגדול שפקד את עמנו. קשה היה להאמין, שהגורל פגע בנו כל כך קשות. קשה היה להאמין לעובדות האכזריות. רבים חיו באשליה שמא ובכל זאת נשאר מישהו ממשפחתו בחיים ויופיע.

באחד הימים נודע למשפחת ברגר שיעקב פלכטמן, אחיה של לאה ברגר־פלכטמן נשאר בחיים ונמצא בעיר לובלין. הם החליטו להביאו אליהם ויחד עמו לעלות ארצה. וכן היה. בן־ציון ברגר ז״ל נסע לעיר לובלין, מצא את גיסו יעקב פלכטמן והביאו לפיטרולשי. הם שמחו מאוד והתחילו לעסוק בהכנת ניירות הדרושים לנסיעה. נודע להם, שיש צורך להשיג ליעקב פלכטמן תעודת לידה. בשביל זה היה צורך לנסוע לעיר המחוזית לובלין. שוב הוחלט, שבן־ציון יסע לשם וישיג את התעודה. זאת היתה נסיעתו הגורלית שממנה לא שב עוד.

באותם הימים היו יהודים רבים משארית הפליטה מכתתים את רגליהם בכל הדרכים בחפשם קרובי משפחה. כמובן, לא קשה היה לתושבים הפולניים להכיר בפנים

חדשות אלו, שזה עתה שבו מרוסיה או שיצאו ממחבואיהם בתוך פולין עצמה, שהנם יהודים. יהודים אלה היו לצנינים בעיני האנטישמיים הפולניים, משתפי הפעולה עם הנאצים. הם, האנטישמיים דברו בגלוי על כך, שהיטלר עשה מעשה טוב בזה שניקה להם את פולין „מחלאת היהודים" ועל כך מגיע לו פרס. מלבד שונאי ישראל אלו היו גם פולנים שלא היו אנטישמיים מושבעים וגם הם לא ראו בעין יפה את שובם של שארית הפליטה היהודית לפולין. הם פחדו שמא יגלו היהודים האלה את רכושם, שהם־שכני היהודים, — ירשו בעת הגירושים והרדיפות. מכוח נסיבות אלה נעשו היהודים בפולין לאחר המלחמה שנואים ובלתי רצויים. וכך צמחה בפולין הסוציאליסטית שלאחר המלחמה האנטישמיות הפרועה שהצמיחה את הקרקע לפרעות קלץ.

על נסיעתו של בן־ציון ברגר ז"ל ועל המאורעות שבה, יספר לנו עד ראייה — יוסף זילברמן, לשעבר תושב שדלישצ'ה וכיום תושב העיר רמלה בישראל.

סיפורו של יוסף זילברמן

הרכבת נסעה מוולבז'יך לכיוון העיר לובלין. בין הנוסעים ברכבת זו היו עשרות ואולי מאה או יותר יהודים וביניהם שלושה מתושבי שדלישצה: בן־ציון ברגר ז"ל, קלמן לרר הגר כיום בנס־ציונה ואני. כאשר התקרבה הרכבת לסביבת צ'נסטוכוב הבחנו בהתקהלויות הנוסעים הפולניים בתוך הקרונות, בלחישות ובהסתודדויות. לבסוף התחילו בגלוי להסית נגד יהודים. שמענו שמאשימים אותנו בכך שאנחנו הרגנו, כביכול, בסביבת קלץ ילד נוצרי לצרכים ריטואליים. היינו אובדי עצות. לא רצינו להפריך את השמועה כדי לא לגלות את זהותנו. בינתיים גברה התסיסה בין הפולנים. התקרבנו לתחנת רכבת כפרית בשם הרבי. כאשר הרכבת נעצרה פרץ לתוכה המון פורעים ואליהם הצטרפו הפולנים שבתוך הרכבת. הם הוציאו בכוח את היהודים מתוך הקרונות והתחילו לערוך בהם שפטים. ההמון הפרוע השתמש בכל הבא ליד: מוטות ברזל, מקלות, אבנים וכדומה. הסתתרתי באחת הפינות וראיתי כיצד הוציאו יהודי צעיר וגבה־קומה מן הקרון. אשתו שהיתה בחודשי הריון האחרונים נדחפה בעצמה אחריו. כאשר הבינה האישה מה עומד להתרחש קפצה לפני בעלה ובצעקות היסטריות זעקה לעומת הפורעים: אם אתם רוצים להרוג את בעלי הרגו אותי קודם. אחד מן הפורעים ניגש אליה וירה בה ולאחר מכן הרגו את בעלה. רבים מן היהודים ניסו להימלט מן הקרונות, אבל הפורעים התחלקו לקבוצות קבוצות ורדפו אחרי היהודים הבורחים והכו בהם. גם בן־ציון, קלמן ואני ניסינו לברוח. את קלמן השיגו הפורעים והתחילו להכות בו. הוא נפל על האדמה וכיסה את ראשו בידיו. הם הכוהו עד אובדן הכרתו ועזבוהו לנפשו. את בן־ציון השיגה קבוצה אחרת של פורעים. אני נסיתי לברוח לכיוון היער, אבל גם אותי תפסו והתחילו

להכות בי בצעקם: „אתם יהודים הרגתם ילד נוצרי". התחננתי לפניהם ואמרתי להם „הלא אני לא הייתי שם" מה אתם רוצים ממני? בינתיים נשמעה צפירת הקטר של הרכבת. הפורעים התחילו למהר לרכבת, אבל קודם לכן כיבדו אותי במספר מכות נוספות. אט אט שבתי לתחנת הרכבת והתגנבתי לתוכה. בחוץ עמד עוד המון זועם. מצאתי שם שוטר נפחד. כנראה, בעצמו ניסה להסתתר מפני הפורעים. ביקשתיו שיצלצל למשטרת העיר קלץ, ויודיע להם על המתרחש ויזעיק עזרה. השוטר התקשר עם המשטרה והודיע להם על המצב במקום. משום־מה בוששה העזרה לבוא.

רק כעבור שלוש שעות הגיעו מספר משאיות צבאיות ובהם כוחות בטחון פולניים, והם התחילו לאסוף את ההרוגים, הפצועים והניצולים. בין הפצועים תיכף מצאתי את קלמן לרר שהיה כולו זב דם. ההרוגים היו מכוסים שמיכות לכן לא יכולתי לראותם. לאחר מכן נודע לי שגם בן־ציון נמצא בין ההרוגים. את ההרוגים והפצועים העבירו לבתי־חולים ואת הניצולים, וביניהם גם אותי, הכניסו לבניין משטרת הבטחון. לאחר מספר ימים התקיימה הלוויה המונית ובה ליווינו עשרות קרבנות פרעות קלץ לקבר אחים.

יהי זכרם ברוך.

לזכר בית ביאלוביץ

תולדות חייהם של סבתי מרגלית וסבי צמח ביאלוביץ מסופרים כאן בכאב ובגעגועים בשורות אלו. סבתי מרגלית ז"ל לבית זילבר מוצאה מהעיירה שדלישצ'ה ומשפחתה נמנתה אף היא, כמשפחתה של סבתיביילה ליבה, עם ראשוני העיירה. משנשאה סבתא מרגלית בתחילת המאה ה־20 לסבי צמח ביאלוביץ עברה לגור לעיירה בשם גרבוביץ, שהיתה מקום ישוב גדול יותר. חלק מבני משפחת סבי עיסוקם היה בעיבוד עורות ואף סבי עסק בענף זה. משנולדו להם 4 ילדים וצורכי המשפחה גדלו יצא ראש המשפחה לעולם הגדול מעבר ליבשת אמריקה כדי לעשות שם ממון ומשחסך סכום כסף סביר החליט בכל זאת

צמח ביאלוביץ ז"ל

לשוב לעיירתו ולמשפחתו. אך לרוע המזל בערה הקרקע ביבשת אירופה, ומלחמת העולם הראשונה פרצה וסחפה גם את סבי לשורות חייליה. בזמן שירותו הצבאי בהיותו על אדמת גרמניה הצליח להשתלם במקצועו (גרבר) בורסי ומשהשתחרר וחזר למשפחתו הקים בשנת 1918 בית מלאכה לעיבוד עורות ופרוות בשותפות. הגורל רצה אחרת. — משהחל העסק לשגשג, והחיים נראו מבטיחים, נפל למשכב במגיפת הטיפוס שהשתוללה באירופה, וכשהוא עוד בבתחילת דרכו בחיים וצעיר לימים נפטר והניח אחריו אלמנה צעירה מטופלת ב־4 ילדים צעירים. מתוך חשש שמא לא תוכל לשאת לבדה בעול פרנסת ילדיה המיותמים וכדי להרגיש עצמה בטוחה יותר ומוגנת, חזרה עם ילדיה אל משפחתה שבשדלישצ׳ה. עול פרנסת המשפחה הוטל במלוא כובדו על כתפיה הצעירות של סבתא מרגלית. היה עליה להיאבק קשות כדי לתת אמצעי קיום מינימליים לילדיה. היא נסתה כוחה בכל מיני מקורות פרנסה אם זה בשותפות עם אחות לצרה — במסחר, על ידי חכירת עצי פרי ומכירת פירותיהם ואם במכירת בגדי ילדים שהגיעו אליה מהעיר הגדולה. היא נאבקה בכל כוחותיה וכל מבוקשה היה לתת לילדיה אוכל ולבוש ולהכינם לקראת החיים למען עתיד טוב יותר ובטוח יותר. אמונתה גדולה היתה באלוהים שיהיה בעזרה כדי להגשים חלומותיה. אלא לא די היה כנראה לסבתי שבעלה נלקח ממנה בצעירותה אלא היא הוכתה עוד בסבל נוסף משנפגע הבן הצעיר נתן בעיוורון לאחר מחלה. אך גם כאן התגברה ובכח רצונה והתושיה שחיפשה ומצאה בעזרת אנשים טובים, הצליחה לשלוח את בנה לוינה כדי לרכוש השכלה ומקצוע מתאים. הוא למד בבית ספר מיוחד לעוורים קרוא וכתוב וכן את מקצוע הקליעה בקש וייצור מברשות. כך היה גם הוא לאדם עצמאי עומד ברשות עצמו. ערב פרוץ מלחמת העולם השניה עבר להולנד ואף נשא לו אישה. אך יד הצורר השיגתהו גם שם, והוא אבד יחד עם משפחתו.

שאיכתה זו של סבתא מרגלית להקנות לילדיה מקצוע מבטיח ובסיס איתן בחיים נבע מאפיה שהיה עירני ושל תבונתה. היא רצתה, שילדיה ילמדו מקצוע מכובד ויוכלו לעמוד ברשות עצמם. הבן הגדול — אבי ברל יצא לווארשה במטרה ללמוד את מקצוע הכובענות אך מה אומללה הייתה סבתא מרגלית משהתברר, שהבן החליף את המקצוע המקובל בין היהודים — כובענות במקצוע הצבעות, שהיה מקצוע פיזי לא קל, אך פרנס בכבוד את בעליו ובניגוד לדעה השמרנית בחברה היהודית באותם ימים שלפני המלחמה. את שתי הבנות רבקה ופסיה בת הזקונים הכשירה להיות תופרות וכך הוקל לכולם. משהתבגרו הילדים והאם שאבה נחת מנישואיה של הבת רבקה עם בחיר ליבה, והנאתה מחיי רווחה. מאחר שקוימה הבטחתו של אבי לסבא צמח, אשר לפני מותו ביקש מבנו בכורו לא להינשא לפני האחות הצעירה רבקה, יכול היה אבי לבנות את ביתו הוא, אך קשריו לאמו ולבני הבית המשיכו להיות הדוקים. גם לאחר נישואיהם המשיך אבא לתמוך באם ולדאוג לנוחיותה וצרכיה.

עם פרוץ מלחמת העולם נותרה הבת הצעירה פסיה עם האם, והיא פירנסה בכבוד את שתיהן. בשנת 1942 השיג הצורר את שתיהן בלוצק ושם קץ לחייהן. כך הגיעה לקצה פרשת חייה מלאי המאבק ויחד עם זאת, חדורי אמונה ותקווה לעתיד טוב יותר, של סבתי מרגלית כאם וכאדם.

נספו במלחמה אכזרית זו דודתי רבקה עם חמשת ילדיה הרכים — מהם תאומי־בנים שנולדו שנה לפני פרוץ המלחמה, כן נספו דודי נתן ורעייתו הצעירה בהולנד ופסיה בת הזקונים יחד עם האם סבתי מרגלית.

בכאב ובצער אך בכבוד ובהערצה הנני מעלה את זכרם של יקירנו אבות משפחתי, שלא זכו לראותנו ממשיכים את השושלת.

יהי זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור החיים.

נחמה גינזברג לבית ביאלוביץ

רחלה מריוויץ

אשה זריזה, קטנה וכולה תנועה וערנות, רצינית ועניינית, תמיד טרודה במשק ביתה, מטפלת בילדיה ועוזרת לבעלה הכובען בעבודתו. רוח החיה היתה רחלה בביתם של משפחת שמעון וינטרויב הכובען משדלישצ׳ה. היתה משכימה עם שחר, מכינה את ארוחת הבוקר למשפחתה, שולחת את ילדיה לבית הספר ומתיישבת לעבודה על יד בעלה הכובען.

זריזותה היתה להפליא. העבודה בערה ממש תחת ידיה. ביתה היה נקי, מסודר, ומצוחצח. הילדים תמיד מטופחים, בגדיהם מסודרים, נקיים ומגוהצים. האישה הזאת מצאה תמיד זמן כדי לבשל, לאפות, לשמור על נקיון ביתה, לסדר אותו בטעם טוב ולעזור לבעלה בעבודתו. עליה ניתן לפסוק את הפסוק של החכם מכל אדם במלא המובן: „אשת חיל מי ימצא״...

משפחת שמעון וינטרויב הגיעה לעיירה שדלישצ׳ה מהעיירה הסמוכה ריובצה בשנות השלושים.

שכרו דירה בת שני חדרים. חדר אחד שימש להם כחדר עבודה והאחר — חדר מגורים. מספר פעמים בשבוע נסעו שמעון ואשתו לירידים שבסביבה והיו מוכרים שם את כובעיהם לאיכרים. מקום לתפילה מצא לו שמעון בבית המדרש בין בעלי המלאכה. בכלל הרגישה המשפחה את עצמה בנוח בין יהודי המקום והתאקלמה במהרה. מן העבר

נשאר להם רק הכינוי „ריוויצר", כלומר מוצאם מריוויץ. במשפחה זו היו ארבעה ילדים. שלמה הבכור, אידה הצעירה ממנו, חיים ומימי הצעירה במשפחה.

בפרוץ המלחמה היה הבן שלמה בצבא הפולני ומשפחת וינטרויב ישבה בביתם וחיכתה לשובו. בגבור הפרעות בעיירה מצד הגרמנים שלחה רחלה את בעלה ואת בנה חיים למקום מבטחים למערב אוקראינה, שהיתה תחת שלטון הסובייטי, והיא ובנותיה נשארו לשמור על ביתם וגם לחכות לבנה שלמה, שמא בכל זאת יופיע. שמעון וחיים מצאו במהרה את שלמה בעיר לוצק. הם ניסו שם את מזלם במסחר ואמנם מצאו בו את לחמם, אבל מנוחה לנפשותיהם לא מצאו. הואיל והתגעגעו לבני משפחתם שנשארו מעבר לגבול. הם רצו להיות אתם יחדיו בכל — בשמחה ובעצב. החלטתם היתה נחושה לשוב הביתה בכל מחיר. לעבור את הגבול בצורה בלתי ליגאלית לא היתה כל אפשרות באותה תקופה. לכן פנו הם לשלטונות הסובייטיים יחד עם יהודים אחרים וביקשו רשות לשוב הביתה. השלטונות הסובייטיים העמידו לרשותם רכבת משא והם עלו לתוכה. כאשר הרכבת נתמלאה יהודים סגרו עליהם את הדלתות והרכבת, אמנם זזה, אבל לא לצד מערב לכיוון פולין, אלא לכיוון מזרח, לסיביר. וכך עברה משפחת וינטרויב החצויה את ימי המלחמה כגולים במחנות סיביר. בשובם לפולין לאחר המלחמה נודע להם על האסון הגדול שפקד את עמנו ועל המחיר שגם הם שילמו בו. האישה והאם המסורה רחלה ושתי בנותיה אידה ומימי נרצחו על ידי הרוצחים הגרמניים. שמעון וינטרויב ושני בניו שלמה וחיים הגיעו לישראל. הבנים בנו פה את משפחותיהם, והאב שמעון חי עד היום בבית שלמה, ומנחם את עצמו בנכדיו, שזכה לראותם על אדמת ישראל.

תהי נשמתם של רחלה מריוויץ ושתי בנותיה אידה ומימי צרורות בצרור החיים, וזכרם ישאר אתנו לנצח.

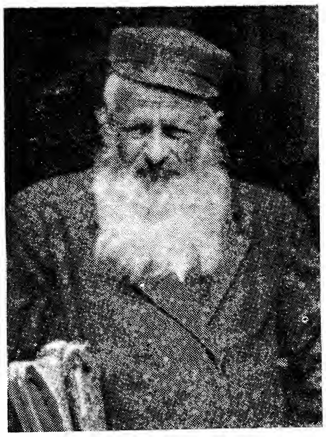
ידיד מבאי ביתם בשדלישצ׳ה — בנימין חרובי.

משפחת נטע טרנר ז"ל

נטע טרנר, או כפי שהיו קוראים לו, נוטע קיוועס, חי במרכז העיירה שדלישצ׳ה. משפחתו היתה ענפה וברוכת ילדים. בה היו שבעה ילדים.

חיים, רייזל, יידל, מינצ׳ה, חנה, טילה והצעיר במשפחה עקיבא.

פרנסתם היתה על המאפיה, שבה עבדה המשפחה. אם המשפחה מתה אחרי מלחמת העולם הראשונה, וראש המשפחה נטע טרנר לא אבה להתחתן שנית ולהביא אשה זרה לביתו בין ילדים מתבגרים.

נוטע טרנר ז״ל

וכך נוהל הבית על ידי בנות הבית המתבג־רות ועל ידי ראש המשפחה. ר׳ נטע טרנר היה משכים קום ורץ לבית הכנסת כדי להתפלל תפילת שחרית בציבור והיה תמיד בין הוותיקין. בשובו מתפילת שחרית היה נכנס למאפיה, בו־דק את מהלך העבודה, נותן אי־אלו הוראות והולך לסעוד ארוחת הבוקר בחברת משפחתו.

הבת רייזל נישאה לתושב העיירה שמעון צימרמן (שמעון מוץ) היא ילדה לו בן. הם התפרנסו ממסחר זעיר במרכולתם. הבת מינצ׳ה נישאה לבן כפר ונולדו להם ילדים. הבת חנה נישאה לבן העיירה — יהושע לרנר. הם לקחו חלק במפעל המשותף של המשפחה — במאפיה.

הבן חיים נשא אשה מהעיירה הסמוכה פיאסקי, הם חיו בעיירה שדלישצ׳ה והתפרנסו ממסחר בתבואה. הבן יידיל היה חובש בית־המדרש, חידד את מוחו בפלפולים תלמודיים ונמשך אחרי לימודים חילוניים. היות והתנאים לא איפשרו לו לעזוב את הבית ולהתמסר ללימודים סדירים הוא נעשה אוטודידקט. התעמק בתורות החברה והתחיל לרעות בשדות זרים. היה יושב־ראש „היאפ״ (יידישיע ארבייטס פארטיי) אירגון שמאלני קומוניסטי מוסווה.

כאשר המשטרה עלתה בעקבות פעילות קומוניסטית זו של האירגון ונשקפה לו סכנה להיאסר נמלט יידיל לרוסיה הסובייטית. הוא התחיל שם להשלים את השכלתו הבלתי מסודרת ובהתמדתו של חובש ספסל ישיבה הצליח לסיים בית ספר גבוה להנדסה.

יידיל לא היה מטבעו מאומרי „הן״ ולכן נאסר ברוסיה ונעלמו עקבותיו.

אחותו טילה הלכה בדרכיו וגם כן שירתה אלילים זרים. היא היתה פעילה באירגון הקומוניסטי בעיירה. נאסרה ובילתה שלוש שנים בבית הסוהר כאסירה פוליטית. רק בזמן המלחמה נתפכחה טילה משכרון „הרעיונות הנעלים״ שאותם שירתה, אבל זה היה כבר מאוחר. היא נספתה בדמי חייה בהיותה מאוכזבת ומדוכאת.

בשנים האחרונות לפני המלחמה מת גיסו של ר׳ נטע טרנר, ואחותו עברה לגור בביתם המשותף של המשפחה. מפי השמועה נודע לנו שבעת הגירוש מהעיירה שדלישצ׳ה אחז נטע טרנר את אחותו שרה בידו ויחד הלכו לדרכם האחרונה.

רצה הגורל ומכל המשפחה הענפה נשאר רק הצעיר שבמשפחת טרנר, הבן עקיבא. הוא נמלט בתחילת המלחמה לרוסיה הסובייטית. שם עברו עליו כל תלאות המלחמה ובסיומה עזב את רוסיה ועלה לארץ ישראל דרך פולין.

פה במדינת היהודים בנה את משפחתו וממשיך לקיים את הענף המסועף של משפחת טרנר על אדמת ישראל.

יהא סיפור זה מצבה צנועה למשפחת נטע טרנר, שהיתה ואיננה עוד.

לזכר סנדקי ליבוש מץ

לייבוש וחיה מץ ז״ל

יהודי בגיל העמידה היה. קומתו בינונית, זקנו מכסיף, בעל הדרת פנים נעימות, רגוע, שלוו ושקט; מבטו רך ואבהי. דמות שכולה אומרת כבוד. בגדיו תמיד נקיים ומסודרים כיאות. לא התערב בענייני הציבור ולא לקח חלק במריבות שפרצו בעיירה. את זמנו הפנוי ביכר לבלות על יד גמרא בביתו הצנוע במרכז העיירה. כזה היה ליבוש מץ או כפי שהיו קוראים לו לייביש „וולר״. כזה היה סנדקי מיום שזכרתי אותו, מאז שהתחלתי ללמוד חומש הייתי מבקר אותו מדי שבת בשבתו בביתו על יד שלחן השבת, אשר מפה צחורה פרושה עליו ושני פמוטים גדולים ויפים מזכירים כעדות נאמנה על היום הקדוש. קראתי לפניו את פרשת השבוע, והוא ישב על ידי ושמע בהקשבה ובהנאה רבה. גם אשתו היתה יושבת מן הצד ומקשיבה בהקשבה לקריאתי, ובגמר הפרשה כובדתי על ידה בעוגית שבת מעשה אופה, מלאכת ידיה ובצביטה קלה על לחיי מידי סנדקי. אשתו של ר׳ ליבוש היתה אשה שקטה וצנועה ולא היתה מעורבת במיוחד עם הבריות. השכנים ברחוב, שבו

גרה, לא הרגישו בנוכחותה בימי החול, והשכנות בעזרת הנשים לא חשו בה בבית הכנסת בימי החגים. כזו היתה חיה מץ, אשת ר׳ ליבוש מץ. לפרנסת ביתם לא דאג זוג הזקנים, כי שנים מבניהם נמצאו בארצו של הדוד סם ושלחו להוריהם דולרים לקיומם. ככה חיתה לה משפחת מץ השקטה חיי אידיליה ממש. החיים השקטים של ר׳ ליבוש ואשתו בלטו במיוחד על רקע המריבות התכופות בעיירה. אמנם ר׳ ליבוש השתדל לעמוד תמיד מן הצד ולא להיגרר אחריהן ולרוב הצליח בכך. אבל כשפעם התעוררה בעיית קיפוחן של פרנסות יהודיות בעיירה, לא עמדה לו הסתייגותו העקשנית, והוא נסחף ממש בכוח על־ידי כמה מיהודי שדלישצ׳ה לריב לא לו. והמעשה שהיה כך היה: ביום בהיר אחד הופיע בעיירה איש ממוצא פולני, אשר החליט לבנות לו בית בן קומתיים. לכאורה מה יכול להיות פשוט מזה — הוא קנה מגרש במרכז העיירה והחל להתכונן לבניה. בקרוב נודע לתושבי העיירה, שהתושב החדש מתכונן לפתוח בקומת הקרקע שורה של חנויות ואת הקומה העליונה להשכיר לדיירים. ברור היה שלפרנסות היהודים צפוייה סכנה, ומחשבה זו התחילה מנקרת במוחם של היהודים. גם תושבי שדלישצ׳ה הפולנים אשר ניהלו בתי מרזח גם הם חששו מהתחרות. מלבד זאת גרם מקום הבניה לסלע מחלוקת ובמהרה הפך להיות ריב גלוי. וזה דבר המחלוקת: הבנין לפי תיכנונו עמד לקום כבליטה, המכערת ומקלקלת את הכיכר המרכזית של העיירה ועם זאת מסתירה את הראות לשני רחובות, הנמצאים משני צדי הכיכר. המאבק קבל משנה תוקף הואיל ובאחד הרחובות המוזכרים גרו כמה משפחות פולניות מיוחסות. (יבורסקי) באורח כזה התארגנו לפעולה נגד הבניה הבלתי רצויה כל העיירה על יהודיה ועל עשרת התושבים הפולנים, לכתחילה ניסו לפעול בדרכים המקובלות והחוקיות. אבל כאשר נוכחו לדעת שידם על התחתונה החליטו לפעול באיומים ובאלימות.

היה זה באחת השבתות בחודש אוגוסט של שנת 1927, כאשר נודע, שקבוצה של פועלי בנין ניגשה לחפור יסודות לבנין החדש העתיד לקום במקום, יצאו רוב תושבי שדלישצ׳ה לכיכר. התפילות בבתי הכנסת ובמנייניםן של חסידי שדלישצ׳ה נפסקו. הפעילים והמפעילים עברו מבית לבית וגייסו את הכל למאבק נגד הבנייה. וכך יצאו כמעט כל תושבי העיירה אל הכיכר. בין המגוייסים על ידי המפעילים היה ר׳ ליבוש מץ, אשר כל ריב היה לו לזרא. לכתחילה איימו הנאספים על הפועלים אם לא יפסיקו את עבודתם, וכאשר האיומים לא השפיעו התחילו לידות בפועלים אבנים, קרשים ומכל הבא ליד. השוט־רים ובראשם מפקד המשטרה „הארוך״, כך כינוהו, באו חמושים ורוביהם המכודנים בידיהם וניסו לפזר את הקהל. אבל הכל היה לשוא. איש לא זז ממקומו. הרעש, הצעקות וההמולה גברו. יהודי אחד (מרדכי־יוסף כץ) מילא את ידיו חול והשליך מלוא חפנו על ראש אחד השוטרים (וואווה שמו), השוטר כיוון אליו את רובהו. ברגע קריטי זה התקרב ר׳ ליבוש אל השוטר והתחנן לא לירות. השוטר לא אבה לשמוע בקולו ולא נתן לו

לגשת אליו. הוא ירה בו והרגו במקום. בשמעו את היריה הוסיף מפקד המשטרה עוד יריה אחת. ההמון יצא מכליו. המהומה התגברה. העבודה נפסקה והפועלים והטכנאים ברחו. בעידוד ובעזרת התושבים הפולנים נעשה ניסיון לערוך שפטים בשוטר שירה ביהודי. בקושי רב הצליחה המשטרה לברוח מן המקום בהצילם את השוטר הנרדף. המשטרה הזעיקה תגבורת מהעיר המחוזית חלם. התגבורת המשטרתית באה. נערכו דוחות, נגבו עדויות והתחילו מאסרים בין התושבים. עשרות יהודים ברחו לכפרים הסמוכים כדי לא להאסר, אחרים הסתתרו במקומות סתר בעיירה גופה. בית הסוהר המקומי נתמלא אסירים. העיירה היתה כולה כמרקחה. זמן רב עבר עד שהתחיל המשפט, והוא נמשך לסרוגין כשנתיים. כדי לא לעורר מהומות העבירו את המשפט מן העיירה וערכו אותו לא בעיר חלם הסמוכה, אלא בעיר קראסניסטאוו הרחוקה. נשכרו עורכי־דין טובים ולבסוף יצאו מספר יהודים בקנסות קלים. הבניין שבגללו פרץ ריב הוקם, אבל בעל הבניין לא זכה לראותו מושלם. הוא מת באורח פתאומי לפני סיום הבניין, והיהודים ראו בכך, כמובן, אצבע אלוהים.

בנימין בוקסנבוים

מפעולה הציונית בשדלישצ׳ה בשנות 1931—1935

מאת מרדכי הרצוג

מרדכי הרצוג

אינני מתיימר לכתוב בהיקף רחב את ההיסטוריה של חיי העיירה ולעצב את דמויותיה בכל גוני הקשת שהיוו את הפסיפס של גולה נידחת טיפוסית. כמאות ואלפי קהילות יהודיות אחרות ברחבי התפוצות כך חיתה את חייה התוססים גם העיירה הקטנה שדלישצ ה בגלות פולין.

אינני יכול לעשות זאת משתי סיבות:

א. התוודעתי לעיירה זו בשנים 1931—1935, השנים הללו היו שנות מאורעות חשובים בינלאומיים. בכלל וכן מאורעות יהודיים, בכרט, כגון ניצחון הנאציונל סוציאליזם (הנאצים) בגרמניה, האנטישמיות הזואולוגית שהשתוללה בשנים הללו בפולין, שהיתה אז הריכוז היהודי הגדול ביותר בעולם.

ב. הרבה דברים נשכחו מזכרוננו, אין לנו ארכיון, אשר בו נשמר חומר אוטנטי והרבה דברים אולי ההשובים ביותר ירדו לטמיון. לכן זכרונותינו החיוורים עלולים להטעות אותנו.

בתיאורי הדמויות שאנו מביאים למטה השתדלנו לתת תאורי הערכה לכל איש ואיש לפי פעלו ולפי השתלבותו בעבודה הציונית ובחיי הקהילה של אז. אמנם יש אי־אלו חברים, שזכו להערכה יותר מקיפה, עם פרטים יותר מדויקים ויש חברים שאולי במקרה „קופחו" מסיבה זו או אחרת. נהגנו לא לפי איפה ואיפה. אלא פשוט חסרו לנו הפרטים הדרושים לשם השלמת הדמות ועם ה„מקופחים" הסליחה. באותן השנים התחילה התנועה בתנופה גדולה להסתער על המוני בית ישראל כדי לארגנם במסגרת התנועה הציונית על כל שלוחותיה ולרתמם למאבק הציוני, בעיקר התנער הנוער היהודי להגשמה חלוצית. תסיסה גדולה הורגשה בכל הערים והעיירות שבהם היו ריכוזים של יהודים. מאבק נגד המנדט הבריטי, דרישה לסרטיפיקטים, עליה ב׳ „מעפילים" — מושגים אלה נעשו מובנים ברחוב היהודי. כן חיי הניוון בתנאי הגולה מחד והרצון העז שתקף את המוני היהודים לעזוב את הגולה מאידך גרמו למחשבה: כיצד להמיר חיים אלה בחיי חירות

וחופש על אדמת המולדת העתיקה והמתחדשת. יהודים רבים שאפו לעלות ארצה לבנות ולהיבנות בה. געגועים חזקים וכיסופי גאולה פעמו בכל לב יהודי. נשלחתי על יד הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בוורשה להפגש עם עסקני המקום, שהומלצו לפני כגרעין ראשון לועד המקומי שעתיד לקום. פגישתנו הראשונה לא הצליחה, היא הסתיימה פשוט בכישלון מוחלט. הפגישה התקיימה בספריה שיד הקומוניסטים היהודיים במקום היתה שם על העליונה, או כפי שקראו להם „האדומים" (די רויטע). ואלה ארבו לנו ואיימו לעשות בנו שפטים אם נעז להכניס „צלם" ציוני לספריה. ביניהם היו עסקנים משכילים שהסתירו את פעילותם הקומוניסטית תחת מסווה של פעילות ספרותית. כדי למנוע שפיכות דמים לא היתה לנו ברירה אלא להסתלק מן המקום במהירות האפשרית ולקבוע מקום חדש לפגישתנו. הוברחתי על ידי החברים המקומיים דרך הפתח האחורי. נפגשנו שנית בבית פרטי והחלטנו לקרוא לאספה פומבית, להזמין אוהדים לרעיון הציוני ולייסד סניף מקומי. אספת היסוד הראשונה התקיימה בביתם של משפחת אלצטר (שמואל־אברהם ז"ל ואשתו שרה תלא"ר). כותב הטורים האלה הרצה על הרעיון הציוני ועל הצורך לארגן סניף ציוני במקום, לייסד תנועת הנוער הציוני והחלוץ. נשאלו שאלות שונות ובסיכומו של דבר הוקם במקום סניף של ההסתדרות הציונית. הסניף התחיל בפעולות. יחד עם זאת התחילו להתארגן נגדנו מספר הולכי בטל, אברכי־משי וחובשי בית המדרש, שהיו סמוכים על שולחן הוריהם או חותניהם. הם ראו בנו פורצים מסוכנים בחומת ישראל סבא. ולהוריהם הסבירו שהמדיח הציוני הוא משומד להכעיס, ובא

לעיירתנו כדי להדביק את הנוער שלנו במחלת הציונות ר״ל. ב„לוקלים״ שלהם — טענו הם — מתאספים בצוותא בחורים ובחורות, שרים ורוקדים יחד הורה, שומו שמים! הם הז־הירו את ההורים ודרשו מהם לאסור על בניהם לבקר ב„לוקלים״ ולהוציאם בכוח אם לא ישובו מדרכם הנלוזה בטוב. כמובן, לא הועילו איומיהם, והעיירה שדלישצ׳ה נהייתה עיר ציונית. מיטב הנוער המקומי וחלק גדול של המבוגרים התרכזו בתנועה הציונית. בלית ברירה נאלצו להשלים עם קיומנו גם כוחות הימין של הדתיים הקיצוניים וגם כוחות השמאל של הקומוניסטים היהודיים. נהיינו לעובדה בנוף הפוליטי של העיירה. עוד תנועה אחת שלא ראתה בעיין יפה את התפתחותנו ויציאתנו למרחב — היא תנועת הצה״ר — בית״ר שראו בנו, ובצדק, מתחרים רציניים. הם חששו, שחלק מחבריהם יעבור אלינו נוכח פעולותינו הרבות: הרצאות, שיחות, טיולים, שעורים אינטנסיביים בעברית, יידיש ובדברי עם ישראל והציונות. באמת, היו מקרים שחברי בית״ר עברו אלינו והיו חברים נאמנים בתנועתנו. הצלחתנו הכתה גלים בסביבה: בעיירות ובכפרים יהודיים. הכפר הגדול ציצוב היה מאוכלס יהודים אמידים, סוחרים ובעלי מלאכה. עזרנו ליהודי ציצוב לארגן סניף של הנוער הציוני. שיתפנו אותם לא פעם בפעולותינו.

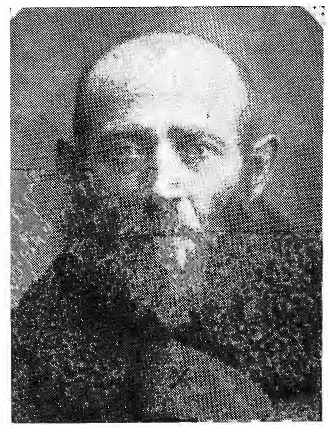
החלוצים בעת ארוחתם בשדה הקיבוץ קוליק ע״י שדלישצ׳ה

גם עם העיר המחוזית חלם היה לנו קשר ומגע קרוב מאד. נעזרנו על ידיהם במרצים, במדריכים ועוד. אפילו גויי הסביבה, אשר התייחסו לא פעם בביטול ובבוז לשכניהם היהודים, התחילו עתה להתייחס אלינו ביתר כבוד. הופעת „השומרים" על תלבושתם עוררה את תשומת לבותיהם. באספות הציוניות השתתף חלק גדול של יהודי העיירה. הפעילות הציונית הורגשה היטב בעיירה ובסביבה הקרובה. בל"ג בעומר וב־כ' תמוז, ביום הכרזת בלפור וימים האחרים הראויים לציון היו נערכים מפקדים של „השומרים" על יד דגל הסניף. הנפת דגלים, שירת ההימנון הלאומי ותהלוכה בסך, המלווה שירי לכת עבריים היו מעוררים את כל תושבי העיירה ומשתפים אותם במאורעות היום. גולת הכותרת של פעילותנו הענפה היה ייסוד שתי קבוצות הכשרה, האחת בכפר קוליק הרחוק כ־7 ק"מ מהעיירה. זה היה קיבוץ חקלאי, בו היו עשרים וחמישה חלוצים וחלוצות מכשירים את עצמם לעליה, וקיבוץ שני עירוני ע"ש „העבודה" בשדלישצ'ה גופא. גם פה נתנסו החלוצים בעבודות, שלא הורגלו להן מקודם כדי להכשיר את עצמם לעליה ארצה. אחד מחברינו, מאיר פלדמן, שהיה מדריך בצבא הפולני, כיום תושב ישראל, היה אחראי לאימון צבאי למחצה של חברי הקיבוצים וגם של בוגרי הנוער הציוני. הוא מילא את תפקידו באמונה. והחברים ידעו הודות לאמוניו התכופים פרק בהגנה עצמית. את ההצלחה הבלתי משוערת של תנועתנו יש לזקוף לחבר פעילים מסורים ונאמנים, שאת דמויותיהם ננסה לצייר למטה.

שמואל־אברהם אלצטר ז"ל

בעל בעמיו. איש עבודה, נאמן ומסור למשפחה. ביתו היה הגדול בעיירה. פרנסתו היתה מצויה ולא סבל חלילה ממחסור. איש מכובד ומקובל על כל תושבי העיירה, אפילו על שְכנינו הגויים. שמו הלך לפניו כאיש ישר ותמים. היה בין הראשונים שהצטרף לתנועתנו עם הקמת הסניף בעיירה. דחה בשאט נפש את טענות המתנגדים על שהוא „איש מן היישוב" מתחבר עם בחורים ובחורות — „אורחא פורחא" — חלוצים כביכול, המחפשים הרפתקאות ולכן חפצים לנסוע ל„פלשתינה". „מה חסר לך פה?" — היו שואלים אותו — והוא השיב להם מלחמה שערה: „סופכם שגם אתם תרצו לנסוע לפלשתינה. כאן לא מקומכם. מי יוֹדֵע אם לא יהיה אז מאוחר? אם לא תאחרו את המועד". ניבא ולא ידע מה שניבא. הוא חש בפשטות האינסטינקטיבית את השואה המתקרבת. הוא ראה בעיניו את מי המבול הגואים ובאים, והזהיר את העם שצריך לחפש מפניהם מפלט — מעין תיבת נח. בחפץ לב היה מוסר לנו את ביתו לאספות, להרצאות, לערבי שאלות ותשובות,

שהיו לפעמים נמשכים משעות הערב המוק־
דמות עד לשעות הקטנות של הלילה. לשם
זה היה צורך לא פעם בהעברה של הרהיטים
בבית ושינוי סדרי בראשית בדירתו, אבל
תמיד נענינו בחיוב. שמואל־אברהם ז״ל היה
מאושר, שגם ילדיו נדבקו ברעיון הציוני
ונעשו חברים פעילים בתנועה. ר׳ שמואל־
אברהם לא אהב להידחק לכותל המזרחי, כדרך
איש אמיד ומקובל על הבריות וכפי שזה היה
נהוג באותה תקופה. הוא לא אהב להתבלט ולא
גרס התנשאות. הוא אהב לרכוש דעת לפי אמרת
חז״ל „מכל מלמדי השכלתי״. לא פעם היה
מתיישב לאחר העבודה, בלי להחליף אפילו את
בגדי העבודה, ומבקש שיקראו לפניו מן העתונות

שמואל־אברהם אלצטר ז״ל

העברית של אותם הימים שהגיעה מארץ ישראל, או מעיתון אחר. בצמא ספג לתוכו כל מלה ומלה ולא הרגיש בזמן העובר. לא פעם היה מהרהר בקול רם וראה את עצמו כעולה לארץ ישראל. עשה חישובים כמה יקבל בעד רכושו כדי שיוכל להסתדר בארץ עם משפחתו.

פרצה המלחמה, מלחמת העולם השניה. בקושי הצליח הוא ובני ביתו להימלט על נפשם. כמעט בעירום ובחוסר כל ברחו. כל רכושם, עמל של שנים רבות, ירד לטמיון, צרות רבות תכפו עליו בהיותו בקולכוז הנידח. קשה היה לו להסתגל למצב החדש. סביבה זרה, חוסר תזונה ועתיד לא ידוע. בסופו של דבר חלה ר׳ שמאל — אברהם במחלה אנושה ונפח את נשמתו הטהורה בנכר, בערבות סיביר הקרה ורחוק מישוב יהודי. נגדע בדמי ימיו לעולם. יהא סיפור אמיתי זה מצבה לזכרו.

וועד הסניף הנוער הציוני בשדלישצ׳ה

שיחה בענייני דיומא בעת הפסקת הצהרים בשדה־העבודה של הקיבוץ קוליק ע״י שדלישצ׳ה,
מדריך הקבוצה מרדכי הרצוג

חברי סניף „התחיה" וקבוצת בוגרי הנוער הציוני בשדלישצ'ה בשנת 1933.

חברי הקיבוץ עם חברי התנועה הציונית בשדלישצ'ה

קבוצת הנוער הציוני בשדלישצ׳ה

החלוצים בחווה החקלאית בקוליק על יד שדלישצ׳ה בשעת מנוחתב

יטקלה „הציונית" (יוטה בלטר) ז"ל

היא לא היתה חברה בשום ארגון ציוני, לא בעיירתנו ולא בשום עיר אחרת. את שם הלוואי „ציונית" רכשה ככינוי על שבביתה התאכסן המדריך הציוני והמייסד של התנועה הציונית בעיירתנו. בטלנים קרתניים בעיירתנו ניסו בכל מיני דרכים להשמיץ את המדריך. לשם כך ניסו לתהות על קנקנו על ידי יטקלה כדי להווכח אם באמת הוא מסית ומדיח, האם הוא באמת בא לעיירתנו כדי להטות את הנוער ואת המבוגרים כאחד מדרך הישרה ולהפוך אותם לפורקי עול תורה ומצוות. אולם „המבקרים" ו„החוקרים" לא הסתפקו בשאלותיהם ובחקירותיהם האובייקטיביות, כביכול, ובתשובותיה של יטקהל'ה אלא כפו על הקהל את דעתם. שפכו קיתונות של בוז על המדריך ועל הנלווים אליו הציונים. יטקלה התווכחה איתם ועמדה על כך שהמדריך הוא איש ישר, מתפלל יום יום ואף לומד דף גמרא בזמנו הפנוי. בכלל התאמצה להוכיח, שהציונים הם יהודים טובים „שחטאם" היחיד הוא שרוצים ללכת לארץ ישראל. „מה אתם כי תלינו עליהם"? שאלה. משום כך הדביקו לה את הכינוי „הציונית". לאמיתו של דבר היתה יטקהל'ה אישה תמימה, פשוטה וישרה. היא התאלמנה ונשארה עם ארבעה בנים. קשה לדעת כיצד הצליחה האשה הזאת לפרנס את משפחתה, לדאוג לחינוכם של הבנים ולהקנות לכולם מקצוע.

בדומיה נשאה את יגון אלמנותה. ביתה היה תמיד מסודר ונקי. היא קיוותה שבנה הצעיר דב יסע להכשרה, יעלה ארצה ויעלה לאחר מכן גם אותה. אולם המלחמה שיבשה את תוכניתה. בנה דב הצליח אמנם להימלט לרוסיה ומשם עבר עם הצבא של גנרל אנדרס דרך פרס לישראל.

ויטקהלה הציונית לא זכתה להגיע ארצה. היא נספתה יחד עם יתר קדושי עיירתנו. תהא נשמתה צרורה בצרור החיים לנצח.

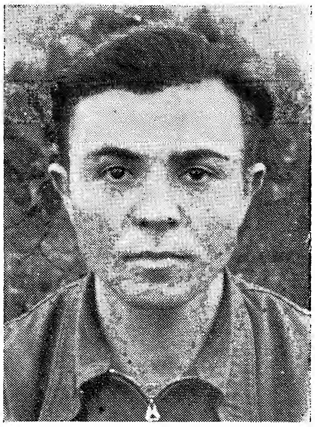
פייבל הולצמן ז"ל

היה מחברי הועד הראשונים, שהצטרכו לתנועתנו. שימש זמן רב יו"ר וועד הסניף, מורשה הקק"ל, חבר הוועד המקומי לענייני שקל וכו'... היה פעיל בסניפנו ומפעיל אחרים. הוריו היו סוחרים אמידים, והוא לא סבל ממחסור. משפחתו היתה ממוצא חסידי והיו נוסעים מדי שנה בשנה לאדמו"רים ומושפעים מהם הרבה מאוד. מובן, שהוריו לא ראו בעין יפה את בנם פייבל „סוטה מן הדרך הישרה", כביכול, והצטרף לציונים,

במקום להיות חובש בית — המדרש ובעל תכלית. אבל הוא חש, שדרכו היא הנכונה והתמסר בכל להט הנעורים שלו לתנועה. אופטימי מטבעו, תמיד עליז, שמח בחלקו ומאמין בעתיד הטוב — בהגשמת שאיפותיו. הוא נספה יחד עם כל קדושי עיירתנו.

יהא זכרו ברוך.

אליהו אפלבוים ז״ל

אליהו אפלבוים ז״ל

אליהו היה אדם חסון, בריא בגופו, קומתו בינונית, פניו אדמדמות ומבטו רציני. למד בחדר, סיים את בית הספר היסודי הפולני ולמד נגינה בכינור. קרא הרבה ורכש ידיעותיו כאוטודידקט. אהב לקרוא ספרים על נושאים יהודיים ובמיוחד הרבה לקרוא על נושאים היסטוריים. על הציונות ומנהיגיה. בביתם שררה אווירה תרבותית. כל הבנים היו יודעי ספר ובקיאים ב„אור־תיות הזעירות״. אלי היה גם מוכשר במלאכת הציור ולפעמים הקדיש לנושא זה מזמנו הפנוי. אבל כרוב הנוער השדלישצ׳אי לא יכול היה לנצל את כשרונו־תיו ולפתח אותם בכיוון הרצוי. הוא נרתם לעבודת החייטות כדי לעזור לאביו במלאכתו. עם התעוררות התנועה הציונית בעיירה הצטרף לסניף בית״ר והיה בו חבר המפקדה המקומית ובין פעיליה הבולטים. חבריו העריכוהו והעריצוהו מאוד. אבל נפשו לא מצאה את סיפוקה בבית״ר, והוא עבר לתנועתנו —ל„נוער הציוני״. כאן מצא כר נרחב לפעולה. הוא התמסר לעבודה בסניפנו והקדיש את כל כוחו ואונו לפיתוח הסניף. לא בחל בשום תפקיד שהוטל עליו. חיבה יתרה נודעה ממנו לשכבה הצעירה של תנועתנו, בה ראה חזות הכל. השתתף עמם בטיולים, במשחקים, בשיחות, וכו׳. רצה לעבור הכשרה ולעלות ארצה, אבל בגלל סיבות משפחתיות לא עלה הדבר בידו. בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה. הוריו עמדו על כך,שיעזוב את העיירה ויברח לרוסיה. גם אשתו ביקשה שלא יישאר בעיירה ויסכן את עצמו.

ללא רצון ובלב כבד עזב אלי את הוריו ואת אשתו הצעירה ועבר למערב אוקראינה. אבל לא מצא שם מנוחה לנפשו וטען בפני חבריו — מכריו, שאינו יכול להישאר שם בו בזמן שאשתו עומדת ללדת. הוא שב הביתה כדי להימצא על יד הוריו ועל יד משפחתו שזה עתה התחיל לבנותה.

הגורל המר והאכזר הביאהו ישר לתוך גיא הגיהנום, והוא ניספה באיבו יחד עם קדושי עיירתנו.

יהא זכרו ברוך.

יעקב גרינשפן ז״ל

איש עמל ועבודה, טרוד תמיד בחנותו שעל יד ביתם. עזר גם לאביו במסחרו. היו נוסעים לירידים שבסביבה כדי למכור לאיכרים את סחורתם: מגפים, נעלים וכדומה. משכימים קום באשמורת הבוקר. מכינים את סחורתם, מעמיסים אותה על העגלה ויוצאים בשיירה ארוכה של עגלות איכרים ליריד שבעיירה השכנה. יעקב היה מטלטל את עצמו יחד עם אביו ועם אחד האחים בעגלת איכרים בדרכים משובשות. יום כזה היה יום של עבודה קשה ומפרכת, דאגות והתרוצצויות ולא פעם גם של אכזבה. לא פעם היו חוזרים בשעה מאוחרת בלילה עייפים ולפעמים במצב רוח לא מרומם ביותר, מאוכזבים וממורמרים בגלל הפדיון הקטן, או בגלל הפסד שבמשיכת־יד של גוי גברתן, או בגלל מסיתים אנטישמיים, שלא נתנו לאכרים לגשת לדוכן היהודי. בכל זאת לאחר יום עבודה שכזה רץ יעקב לסניף לראות ולשמוע מה נעשה שם. כל דקה פנויה מעבודה היתה קודש לתנועתנו. הוא היה חבר מן השורה. לא בחל בשום עבודה, לא חיפש כיבודים והיה מסור בכל נפשו ובכל מאודו לתנועתנו. חלם לעלות ארצה, אבל הדבר לא נסתייע בידו בגלל סיבות משפחתיות וגם בגלל גזרת הסרטיפיקטים. היה איש חביב וישר, אוהב צדק ודובר אמת. בשנים האחרונות לפני המלחמה הקים לו משפחה והתיישב בעיר וולודאווה. שם מצא את מותו יחד עם כלל היהודים.

יהא זכרו ברוך.

זינבל רוזנבוים ז״ל (זיינבל־זישי)

יהודי עממי במלוא מובן המלה. יהודי של כל ימות השנה. חביב ונעים הליכות היה. עיניו שפעו רוך וחיוך תמידי. איש צנוע ובלתי מפלגתי. נערץ על הכול. תרם לקרנות הציוניות בעין יפה ופיזר צדקה ביד רחבה. ידיד היה לנו ולתנועתנו. לילדיו השתדל לתת חינוך טוב, הוא שלח אותם לתנועתנו וקיווה שהם ימצאו בעזרת התנועה הציונית את הדרך לחיים. ביתו היה בית יהודי־מסורתי, וילדיו היו יהודים גאים. הם השתתפו בכל פעולות הסניף והשתדלו להיות ציונים טובים. בתו הבכירה, חנה, עשתה „מעשה

נועז", לפי המושגים של אותם הימים. היא עזבה את הוריה, את ביתה ונסעה להכשרה קיבוצית, כדי להתכונן לעלות ארצה. ר' זיינביל בעצמו עבד קשה במסחר הביצים כדי לפרנס את משפחתו. אשתו היתה לו עזר כנגדו ופתחה מעין מסעדה — קיוסק עם משקאות קלים, בשביל יהודים — סוחרים, שבאו ליריד השבועי שהיה מתקיים כל יום חמישי. גורלה של משפחה זו לא היה שונה מגורל כל קדושי קהילתנו.

יצחק גרינשפן (איצ'ה) ז"ל

יצחק (איצ'ה) גרינשפן ז"ל

שקט, נחבא אל הכלים, למד בחדר, היה תלמיד מצטיין בבית הספר הפולני. הצטרף לתנועת הנוער הציוני בעודנו תלמיד בית הספר. ספג לתוכו מן ההווי היהודי שבעיירה והפליא את כולם בדייקנותו. היה ממושמע ומקבל מרות מבוגרים. הכול חיבבוהו. את הקן של הנוער הציוני ראה כביתו וכל זמנו הפנוי הקדיש למענו. השתתף בכל פעולות הקן: הרצאות, שיחות, טיו־לים, לימוד השפה העברית וכו'... השתתף גם בפעולות למען הקק"ל, בהרקת קופסאות וכו'.

בפרוץ המלחמה ניסה להימלט מהגורל המר וברח לרוסיה הסובייטית אבל הגורל המר רדף אחריו והשיגו בעת פלישת הגרמנים לרוסיה הסובייטית בשנת 1941, והוא עודנו עול ימים. יהא זכרו ברוך.

שלום כץ ז"ל

איש עניו וצנוע „נחבא אל הכלים". בר אוריין, ומצניע לכת. את פרנסתו מצא בחנותו הקטנה. לא אהב לעסוק בענייני ציבור, ברח מן הכבוד והתרחק מסכסוכים ציבוריים. לא היה חבר בתנועתנו, לא לקח חבל בפעולותינו. אבל כאשר נתבקש לעשות משהו למעננו לא סירב מעולם לעשותו. היה כולו שקוע בעבודה יום־יומית שבחנותו. היה מסור למשפחתו ודאג לחינוך ילדיו. התרחק מהולכי רכיל, וכל דקה פנויה הקדיש

לתלמוד תורה. את הכול קידם בברכה, היה אהוב ואהוד על הכל. היה אופטימי מטבעו וראה הכל בעד אספקלריה ורודה. תמך בכל נצרך ביד נדיבה, אף שהוא עצמו לא היה עשיר ביותר. לא תיאר לעצמו ולא האמין, ששואה איומה מתקרבת ובאה על כל בית ישראל.

הוא נספה יחד עם משפחתו ברצח ההמוני של קהילתנו.

יהא זכרו ברוך.

שושנה טפר – טרנר ז״ל

היתה מן הראשונות שהצטרפה לתנועת הנוער הציוני תיכף עם יסוד הקן המקומי. הוריה השתדלו לתת לילדיהם חינוך מסורתי, כפי שהיה מקובל בימים ההם. שושנה (רייזל) הצטיינה בלימודיה בבית הספר הכללי הפולני ושקדה על לימוד השפה העברית, שהיתה אז מעין חידוש גדול בעיירה. השתתפה באופן פעיל בפעולות רבות, שאורגנו

שושנה טפר־טרנר ושני ילדיה ז״ל

על ידי ההנהגה הציונית המקומית וביצעה את כל ההוראות שקיבלה מן הממונים עליה בקפדנות יתרה. היתה חברה מסורה ובעלת הכרה ציונית. חיוך מלבב היה תמיד נסוך על פניה. קראה הרבה והתעמקה בבעיות היהדות והציונות. קראה עיתונות יומית והיתה מעודכנת בכל המתרחש בעולמנו הגדול. היתה בת מסורה להוריה והיתה עוזרת לאמה בניהול משק הבית. היתה צמאה לשמוע מן המתרחש וקיוותה לעלות ארצה. רצתה להכשיר את עצמה בהכשרה קיבוצית לקראת העליה, אבל ויתרה על רעיון זה כדי לא לגרום לקרע בינה לבין הוריה, שהתנגדו נמרצות לרעיון זה. צעירה ומלאת מרץ נעורים נספתה למרבה הצער והכאב עם הוריה, שני ילדיה ועם יתר קדושי עיירתנו.

יהא זכרה ברוך.

דוד טפר ז״ל

חבר ההנהגה המקומית של התנועה הציונית, חבר הוועד של סניף „התחיה״ התמסר לעבודת התנועה בכל נפשו ובכל מאודו. במיוחד קסמה לו העבודה בקרב הנוער המקומי והקדיש הרבה מזמנו הפנוי לתנועת הצופים של הנוער הציוני. דוד היה תמיד הולך בראש ומושך אחריו את האחרים. היא שימש להם דוגמא. בפשטותו, במסירותו ובהתלהבותו לעניין היה מדביק אחרים. היה בין ראשוני החלוצים שלנו, שיצאו בעצמם להכשרה והתכונן לעליה. היה חלוץ למופת בקיבוץ של העיר ביאליסטוק, הסתגל במהירות לכל העבודות הקשות והקלות כאחד וכאות הוקרה על כך מסרו לו את ניהול הקיבוץ. בגלל מחלת אביו הקצב, נאלץ לחזור הביתה, להירתם לעבודה ולשאת בעול הפרנסה.

התגייס במשנה מרץ לעבודה בסניפנו. לא רצה להשלים עם הרעיון להישאר בגולה. חיפש דרכים כיצד לעלות ארצה. לדאבונו ולדאבוננו איחר את המועד ונרצח יחד עם קדושי עיירתנו.

יהא זכרו ברוך!

חנה רוזנבוים ז״ל

חנה היתה חברה נאמנה ומסורה בקן. מאז הצטרפה לתנועה חלמה על הגשמה. שאפה להמיר את חיי הגלות לחיי מולדת. למטרה זו החליטה לעבור הכשרה חלוצית ולהתכונן לעליה. הדבר לא היה קל באותה תקופה בעיירתנו השמרנית. חנה לא התחשבה ברינונים של „חכמי ליזשנקה״ ונסעה לקיבוץ כדי להכין את עצמה לעליה ולהגשמה.

לא עזרו כל הבקשות והתחנונים של הוריה, שרצו להניא אותה ממעשה זה ויעצו לה לחשוב יותר על „תכלית". חנה לא קיבלה את דעתם של ההורים ואפילו הצליחה לשכנע אותם שזוהי הדרך הנכונה, שבה היא צריכה ללכת. בלית ברירה הסכימו הוריה לדעתה וברכוה לדרך. חנה התחבבה על חבריה החדשים בקיבוץ כשם שהיתה חביבה על חבריה בקן שלנו. חנה סיימה את ההכשרה ואושרה לעליה. היא היתה מאושרת ובאה הביתה כדי להפרד ממשפחתה, מחברי התנועה ומכריה. לרוע מזלה פרצה מלחמת העולם השניה והיא נשארה תקועה בעיירתנו יחד עם כל יהודי העיירה. חנה נספתה על קידוש השם באחת „האקציות" הידועות לשמצה.

יהא זכרה צרור בזכרון יוצאי עיירתנו.

חיה כץ מבית טפר ז"ל

ביתה היה שופע אור וחמימות. היא היתה אישה נאמנה. עקרת בית למופת. תמיד היתה טרודה ועסוקה בניהול הבית ובחינוך ילדיה. היתה יושבת אוהל, מעין „בת מלך"

חיה כץ מבית טפר ושלושת ילדיה:
שרה, פייגה ודינה־איטה

כבודה פנימה. כל מעשיה כלכלה בתבונה ובדעת והיתה מכובדת ונערצת על כל מכריה ושכנותיה. חיה היתה אשת חיל ועליה אפשר להגיד את המימרא הידועה של חז״ל: „מצא אשה — מצא טוב״. תמכה במפעלים הציוניים בעיירתנו, בקרנות, במפעל השקל והמשיכה לחיות את חיי הגלות מתוך אינרציה והרגל כפי שעשו זאת רבים בעיירתנו. בינתיים פרצה הדליקה הגדולה ששרפה את כל בית ישראל באירופה. בעלה שמואל כץ יל״א הציע לה לברוח לרוסיה הסובייטית, אבל היא לא אבתה לשמוע לו ונשארה במקום כדי לשמור על ילדיה ועל ביתה.

קשה היה לה להחליט לעזוב את הבית ולהיטלטל בדרכים לא ידועות עם ילדים קטנים. מסירותה לילדיה ודאגותיה לביתה היו לה בעוכריה. והיא ניספתה יחד עם ילדיה הקטנים עם כל בית ישראל בשדלישצ׳ה.

כבוד ויקר לזכרה.

פישל פינגרהוט ז״ל

מבוגרי „הנוער הציוני״ היה. עזר לפרנסת הוריו בעבודתו במאפיה שלהם.

נשא בעול המשפחה מרובת הילדים. קשור היה להוריו וכיבדם מאוד. השתתף בכל פעולות „הקן״. לא נעדר מאסיפה או פעולה כלשהי. האזין תמיד בהקשבה לדברי המרצים והמדריכים. לא התבייש לבקש הסבר נוסף, כדי ללמוד היטב את הנושא. שאף לעלות ארצה ולמטרה זו רצה לעבור הכשרה באחד מקיבוצי התנועה. על רקע זה היו לו ויכוחים וחילוקי דעות עם הוריו. לא פעם שפך את לבו לפני חבריו ב„קן״ וסיפר על לבטיו הפנימיים שמדריכים את מנוחתו. עם גמר העבודה בבית היה קופץ ל„קן״ להשתתף בשיחה יומית של ה„קן״. היה בין החברים הצעירים, הבולטים והמסורים, אשר ביצעו כל תפקיד שהוטל עליהם.

פישל פינגרהוט ז״ל

פישל לא הספיק להגשים את חלום חייו ולעלות ארצה. הוא נספה בדמי ימיו יחד עם קדושי עיירתנו.

יהא זכרו ברוך!

שרה אלצטר (אלמנת ר׳ שמואל־אברהם)

„אשת חיל" זהו השם ההולם אותה ביותר. אשה פקחית, עקרת בית למופת. חינכה את ילדיה ברוח המסורת הלאומית. ניהלה את ביתה בתבונה ובמסירות. ביתה היה פתוח לכל דכפין. פיזרה צדקה ביד רחבה לכל נצרך. שלחה את ילדיה לתנועה הציונית ובעצמה עשתה מאמצים כדי שהסניף שלנו יגדל ויתפתח. ברצון רב מסרה את דירתה לאספות שלנו, להרצאות, לערבי שאלות ותשובות וכדומה ולא התחשבה בכל הטירחה הרבה שהיתה כרוכה בדבר. בפרוץ המלחמה ברחה יחד עם בעלה המנוח ועם ילדיה לרוסיה. הם נפלו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. מחיי שלוה ופרנסה מסודרת לחיי סבל ורעב בקולכוז נידח. בעלה ר׳ שמואל ז״ל לא החזיק מעמד, אף על פי שהיה איש חסון בגופו, ונפטר בנכר. היא נשארה גלמודה ושכולה עם 6 ילדיה בסביבה זרה וללא מפרנס עיקרי.

בדומיה נשאה היא את יגונה, ובלבה היתה מפעמת אמונה שתזכה לחיות בארץ ולראות נחת מילדיה. כאשר פליטי פולין הורשו לשוב לביתם, עזבה יחד עם משפחתה את רוסיה ודרך פולין וגרמניה עלתה לארץ. כעת היא מוקפת כבוד והערכה מצד ילדיה. חברי התנועה הציונית בשדלישצ׳ה זוכרים לה את „חסד נעוריה" ויחד עם כל ניצולי שדלישצ׳ה מאחלים לה הרבה נחת ושנים רבות של חיים טובים.

משה לכר (מושקה)

התמסר לרעיון הציוני, זמנו הפנוי והלא־פנוי היה קודש כול כולו לתנועה. עבד בחברת אוטובוסים שפעלה בקו שדלישצ׳ה־חלם, שדלישצ׳ה־לובלין. ניצל את תפקידו כדי להוביל את אנשינו, שהיו זקוקים לסידורים שונים בערי המחוז לובלין, חלם, וללא תמורה, פשוט ללא כסף. בזה סיכן את מעמדו בחברה. לא פעם קיבל נזיפות מהממונים עליו על שעסוק יותר מדי כפטרון החלוצים בענייניהם מאשר בעבודתו בחברה. ניסו אפילו לפטרו, אבל הודות לתקיפותו ולמעמדו בחיי החברה בשדלישצ׳ה הצליח להתגבר על כל הקשיים ולהמשיך בפעולתו הברוכה. היה גם מכובד על השלטונות המקומיים, כגון: המשטרה והגמינה (מועצה המקומית). קשה לתאר את קיומם של נקודת הכשרה חלוצית בכפר קוליק שבסביבת שדלישצ׳ה וקיבוץ עירוני בעיירתנו ללא עזרה פעילה של חברנו מושקה לכר. לעת ערב, עם גמר עבודתו בחברה, לא הלך הביתה לראות את משפחתו, את ילדיו, אלא בא קודם כל לראות את החברה. לראות ולשמוע אם הכל בסדר. לא פעם הוציא מכספו הוא כדי להוסיף לתקציב המוגבל של הקבוצה. בימי החורף הקשים, כאשר

החלוצים לא עבדו והמצב הכספי היה בכי רע, הרגיע את החברה ולא פעם ציוה להכין ארוחה לקבוצה על חשבונו הוא. רק כאשר נוכח שאין רעבים ח"ו בין החלוצים הלך הביתה לבלות בחיק משפחתו. נוסף על עזרתו החומרית, שהיה מגיש לחלוצים, היה גם למליץ ולפה בפני השלטונות המקומיים, במיוחד אצל מפקד המשטרה שעמו היה מיודד. אנו מציינים בסיפוק ובקורת־רוח שחברנו מושקה הצליח לעבור את המלחמה ולבוא עם משפחתו לארץ, שאליה שאף ולמענה עבד בכל כוחו ובכל מאודו וזכה לראות בהתגשמות חזונו במדינת ישראל העצמאית.

אסתר קליינמן

חברה מסורה ופעילה בקן של הנוער הציוני ובסניף „התחיה", יצאה מבית יהודי טיפוסי. גם אחיה ואחיותיה היו פעילים בתנועה שלנו. היא היתה מה„נחשונים". הראשונה שעזבה את הבית, את העיירה ונסעה לעיר ביאליסטוק כדי לעבור הכשרה חלוצית ולהתכונן לעלות ארצה.

באותה תקופה, בשנות השלושים, היה מעשה כזה נועז מאוד. היא לא התחשבה בדעת הקהל שבעיירה, בידידי משפחה ובכל מיני מטיפי מוסר, שראו בזה פריקת עול. התמידה בעבודתה בהכשרה ולא נרתעה משום קשיים שנערמו בדרכה. רכשה את יסודות השפה העברית, השתלמה בידיעת הארץ, בקורות עם ישראל והתנועה הציונית. היתה חלוצה נאמנה ומסורה. עם שובה לעיירתנו שדלישצ'ה היתה פעילה בתנועה עד לעלייתה ארצה. כיום גרה בעיר נתניה וזכתה לראות נכדים, כן ירבו.

עקיבא טרנר

יצא מבית מסורתי, נתייתם בנעוריו מאמו ומצעירותו השתתף בפרנסת הבית. נמשך ללימודים, אבל התנאים לא איפשרו לו ללמוד הרבה. הסתפק בידיעות שרכש בחדר, כרוב ילדי ישראל בעיירה, אבל הוסיף על כך עם קריאת עתונים, קריאת ספרים על תולדות עם ישראל, על קורות התנועה הציונית ומנהיגיה וגם על נושאים אחרים. היה מה„שומרים" הצעירים ומילא תפקידים שונים בקן. היה נאמן לתנועה, במסירות ובלהט נעוריו התמסר לפעולות בקן המקומי. עז היה רצונו לעבור לקבוצת הכשרה כדי לעלות ארצה. משפחתו התנגדה לכך בחושש שזה יפגע בפרנסתם. עקיבא נאלץ לכבד את רצון משפחתו. וכך נשאר בעיירה עד שקלגסי היטלר פלשו למדינת פולין וכבשוה.

ברגעים האחרונים הצליח להתחמק מידי הנאצים ימש"ו וברח לרוסיה הסובייטית. שם התנסה, יחד עם אחרים, בכל יסורי הפליטים. הוגלה למקום נידח ונשא את סבלו עד סיום המלחמה. לאחר המלחמה עלה לארץ, הקים משפחה וזכה לראות בהגשמת חזון חייו. היה בין מייסדי אירגון יוצאי שדלישצ'ה בישראל משתתף בקביעות באסיפות ובמאורעות משפחתיים של שרידי עיירתנו.

אברהם אברך (אברהמצ'י אפלבוים)

אברהמצ'י בא לסניפנו לאחר תקופה ארוכה של פעילות ציונית בבית"ר. היה ממושמע, פעלתני, מתעניין במלה הכתובה. למד את השפה העברית והיה פעיל בכל האירועים שבסניפנו. מילא בדייקנות את כל התפקידים שהוטלו עליו ויחד עם זאת הצליח להיות תלמיד מצטיין בבית הספר הפולני. הרבה בקריאה והתעניין בכל הנעשה בעולם היהודי והלא־יהודי כאחד. עם פרוץ המלחמה הצליח לברוח לרוסיה הסובייטית. זמן מסויים למד ברוסיה והספיק להחליף מספר מקצועות. בין היתר עבד גם במחצבות פחם בדונבס. אחרי גילגולים רבים שב לאחר המלחמה לפולין ומשם עלה ארצה. הקים בארץ משפחה והתיישב בחיפה העיר.

חיים טרנר

אחד מפעילי ארגון הנוער הציוני בשדלישצ'ה וממארגניו. חבר הנהגה המקומית וסניף „התחיה". ממעצבי דמות השומרים. השתתף בכל הפעולות כפעיל וכמפעיל. דאַג להתפתחותו של הקן והתמסר בכל מאודו למען הצלחת תנועתנו. היווה דוגמה אישית של ציוני נלהב ושומר צופה. מוצאו מבית יהודי טיפוסי, שומר מסורת. הוריו עמלו קשות כדי לפרנס את המשפחה מרובת הילדים. הם לא חסכו עמל כדי לתת לילדיהם חינוך יהודי מסורתי ומפי מלמדים יודעי תורה. בהיותו בכור במשפחה נאלץ חיים להפסיק את לימודיו בבית המדרש ולהירתם בעול פרנסת הבית. הוא עזר לאביו באטליז, שבו מצאו את לחמם בדוחק. למרות עיסוקיו היום־יומיים היה מופיע בקן מדי ערב בערב ודואג שהפעילות בו תתקיים על הצד הטוב ביותר. עוד בהיותו בשדלישצ'ה רכש לו את יסודות השפה העברית. הכיר היטב את חיי ארץ־ישראל, שלל את הגולה ושאף לעלות ארצה. עם פרוץ מלחמת העולם השניה נדד יחד עם אחרים לרוסיה הסובייטית. התענה בין הפליטים ובסיום המלחמה שב לפולין והקים שם שנית משפחה. לבסוף עלה ארצה יחד עם משפחתו, והתיישב בפתח־תקווה.

יואל קליינמן

היה בין השומרים הצעירים בקן הנוער הציוני השדלישצ׳אי. התמסר לקן ול׳תנועה הציונית בלהט נעורים ואת כל זמנו הפנוי הקדיש להם. לא הזניח שום הרצאה, שיחה או אסיפה. עשה תמיד אזנו כאפרכסת, כדי לספוג תורה ציונית ולהתבשם ממנה. בנעוריו התייתם מאביו ועל כן היה נאלץ לעזור לאמו בפרנסת ביתם. אבל הדבר לא הפריע לו להיות גם בין הפעילים בסניף. נשא בקרבו את יגונו הכבד, אולם כלפי חוץ העמיד פנים של שמח בחלקו.

חבריו בתנועה ידעו על סבלו הרב וניסו לעודדו. עם פרוץ מלחמת העולם השניה נסחף עם זרם הבורחים, שנעו לרוסיה הסובייטית. בעת המלחמה סבל חרפת רעב ולאחר תלאות רבות, כשנפתח פתח הצלה, עזב את רוסיה והיה בין הראשונים שהגיעו עם צבא אנדרס לארץ. פה הקים לו משפחה והוא פעיל בארגון יוצאי שדלישצ׳ה בישראל ומספר שנים הוא יושב ראש שלו.

הייתי בבית"ר

באחד מימי השבת של קיץ 1930 הופיעה בעיירתנו קבוצת בית"רים מהעיירה הסמוכה ראיובצה (רייוויץ). הם בקשו להקים סניף מקומי לאירגונם בשדלישצ'ה למטרה זו קיבלו רשות ממשה גרינשפן לערוך בביתו אספת יסוד של הארגון. באותה אספה הרצו החברים משה אפלצווייג ומשה פלדמן מראיובצה. לאחר ההרצאות נשאלו שאלות ולבסוף נגשו לייסד ארגון בית"ר בשדלישצ'ה. עם יסודו של הסניף היו בו כ־30—35 חברים וחברות. כדי להתחיל בפעילות סדירה תרמו החברים מפרוטותיהם הדלות. בכסף זה שכרו „אולם" ובו התחילה הפעילות היום־יומית של האירגון. מדי ערב היו מתאספים, לומדים עברית, שרים שירים ציוניים ורוקדים הורה. במיוחד רבה השמחה באולם בערבי שבתות וחגים. בערבים אלה היה הנוער מתאסף, תיכף לאחר הסעודה החגיגית, ומתחיל בשירה עברית. החברים היו משוחחים ביניהם, משחקים, קוראים וכדומה. אבל העיקר באותם הערבים היו ההרצאות על נושאים ציוניים ועל המאורעות המרכזיים של חיי היהודים באותם הימים. ערבים כאלה היו בדרך כלל מסתיימים בריקודי הורה נלהבים. למחרת, לאחר סעודת הצהרים החגיגית היו חברי בית"ר מתאספים על יד „האולם" ומשם יוצאים בסך ליער הסמוך. ביער התאמנו בתרגילי סדר ובמשחקי שדה. לעת ערב היו חוזרים הביתה עייפים אבל שמחים ומלאי רשמים. יש לציין שכל הפעילות באירגון נוהלה על ידי החברים המקומיים עצמם על אף העובדה שכוחותינו האינטלקטואליים היו דלים ביותר. מפעם לפעם היו מזמינים מרצים מן המרכז כדי לשמוע הרצאה מעניינת. בין ההרצאות המעניינות במיוחד זוכר אני עד היום את הרצאתו של ד"ר שמשון יוניטשמן ז"ל. היתה זו מאורע חשוב בעיירתנו. בשנים 1933—1934 עם עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה ועם גבור האנטישמיות בפולין קיבלה הפעילות הציונית שלנו תנופה מחודשת. באותו הזמן התחיל לפעול אירגון הצוה"ר (הרוויזיוניסטים). הנוער התחיל ללמוד את השפה העברית באינטנסיביות. הוקמה ספריה, ורוב חברי האירגון היו קוראים קבועים בה. התחיל לפעול קורס לחברי בית"ר צעירים לכתיבה וקריאה. מספר חברי בית"ר מבין המבוגרים השתתף בקורס של מדריכים, אשר אורגן על־ידי המפקדה בוורשה. היתה קיימת תחרות שקטה בין האירגונים הציוניים בעיירה. הצוה"ר — בית"ר מצד אחד והציונים הכלליים — השומר הלאומי מצד אחר. כל אחד מן הארגונים השתדל להוכיח את עליונותו על ידי פעילות יתר, כגון מכירת מספר שקלים גדול יותר לקונגרסים הציוניים, על ידי התרמות מוגברות לקרנות הקק"ל וקרן תל־חי. לפעילות שיא הגיעו חברי הצה"ר והבית"ר בשנת 1934, כאשר זאב ז'בוטינסקי ביקר בעיר חלם הסמוכה לנו ובעיר המחוזית לובלין.

היו קיימים גם חיכוכים בין האירגונים הציוניים לבין עצמם על רקע המאבק הכללי

של מרכזי המפלגות. אבל בסופו של דבר נסתיימו כל המריבות בסולחות ולא נשארה אף פעם טינה אישית בין החברים. רצה הגורל ורוב חברי הצוה"ר ובית"ר נספו בשואה ורק חלק קטן מהם הגיע לאחר נדודים קשים למדינת ישראל.

נרכין את ראשינו בפני חברי הצוה"ר ובית"ר, אשר לא הגשימו את משאת נפשם ולא עלה בידם להגיע לארץ־ישראל. שדודים נפלו על ידי חיית הטרף הנאצית בשדלישצ'ה ובסביבתה:

אקרמן יענקל	סלונימסקי צבי
אקרמן בריש	סלונ'מסקי דוד
גרינשפן ברל	פלכטמן יצחק
גרינשפן אלי	פיין אליעזר
גרינשפן לייבל	פיין לאה
זילברמן לייבצ'ה	פיין שרה
טרנר עקיבא בן ישראל־שמואל	פוקס סוניה
ליבהבר זאב	קומר ינטה
לבקוביץ אברהם	קיזמן סימה
מגדל נוטע	שניידרמן לייבוש
מגדל לאה	

מיומנו של תושב שדלישצ'ה לשעבר

בבוקר של האחד בספטמבר 1939 התנפלה גרמניה ההיטלרית על פולניה ולאחר מכן הכריזה עליה מלחמה. הידיעה על הכרזת מלחמה הגיעה אלי בהיותי בעיר ווארשה, בירת פולין. באותו היום נפגשתי עם חברי יצחק שלוו והחלטנו להתגיס לצבא הפולני. חשבנו שגורל האומה במלחמה ואחריה קובעים לא פוליטיקאים, אלא חיילים, אשר לרשותם נשק. רצינו להיות ממעצבי דמות פולין לאחר המלחמה, לכן מיהרנו אל משרד הבטחון כדי להתגייס לצבא הפולני. במשרד שרר אז אי סדר ובהלה. קצין זוטא, שנמצא במקום, הודיע לנו שאין מקבלים מתנדבים. ווארשה שינתה את צורתה בן־רגע: תורים ארוכים הזדנבו על־יד החנויות והבנקים. אנשים ברחובות נראו לא הולכים אלא רצים מבוהלים ונפחדים. ווארשה הופצצה לפנות בוקר עוד לפני הכרזת המלחמה הרשמית. והיא טרם הספיקה להתאושש מההלם הראשון. בימים הראשונים של המלחמה אורגן בווארשה גדוד צבא עזר (בטליון עבודה), שמתפקידו היה לבצר את ווארשה. להילחם נגד שריפות הנגרמות על ידי הפצצות האוויר וכדומה. נרשמתי לצבא גדוד העזר ושירתי בו כל חודש ספטמבר. העבודה בבטליון היתה קשה, מעייפת ומסוכנת. לא פעם קרה שאחרי יום של עבודה קשה ומפרכת היינו נקראים בלילה לפעולות הצלה בקרבת החזית או בבתי החולים שבעיר. לאחר שבוע של מלחמה הפכה ווארשה לעיר נצורה, אין יוצא ואין בא. הגרמנים סגרו עליה מכל הצדדים ורק הודות למגיניה יכלה לעמוד נגד הפולש הגרמני עוד שלושה שבועות.

בנימין חרובי

התנאים היו קשים, ההפצצות מן האויר עשו שמות בתושבי ווארשה, רשת החשמל יצאה מכלל שימוש, המים נותקו. אנשים רצו קילומטרים רבים לנהר ויסלה כדי להביא מעט מים הביתה. הימים היו ימי החגים, והאש־מדאי היטלר כיוון את הפצצותיו הכבדות ביותר מן האוויר ומהארטילריה שמסביב לעיר דווקא לימי החגים היהודים. כך קרה הדבר בערב ראש השנה ובערב יום הכיפורים. ווארשה בערה. אנשים יצאו מבתיהם והתחילו בריצה מבוהלת, אבל בקרוב נוכחו לדעת שאין מפלט מאש התופת, השולטת סביב.

תמונה מזעזעת במיוחד מאותם הימים נחרתה בזכרוני כאשר הופצצו בתי החולים,

כנראה, במתכוון כדי לעורר בהלה, שהיתה בלאו הכי גדולה. חולים שלא נפגעו ואשר יכלו ללכת בכוחות עצמם ברחו מן הבניינים הבוערים: מי בפיג'מה, מי בלבנים ומי שעטף את עצמו בסדין לבן. הכול נעו כמו עדר נפחד הבורח מפני הזאבים. באמצע הרחוב זאמנהוף נפגשו שני מחנות חולים אשר נעו מכיוונים שונים. בפגישה דרמטית זו נוכחו לדעת שני המחנות שאין מפלט מן האש. הצעקות, הבכי והאנחות היו כעין ליווי מוסיקלי להתפוצצויות ולרעש הנשמע באויר. כאשר שקטה במקצת ההרעשה נרגעו הרוחות והא־נשים התרגלו למצב, השלימו עמו ומצאו להם מקלט בין הרחובות הבוערים — נתגלו לעיניהם מאות הרוגים שהתגלגלו ברחובותיה של ווארשה. המזון אזל מן העיר. אנשים רעבו ללחם. הגרמנים ידעו על כך ובכרוזים, שפיזרו מאווירוניהם מעל לעיר הנצורה, לעגו לתושבי ווארשה, שניזונים בדג מלוח ושותים ממי הוויסלה. מי שחי באותם הימים בווארשה בוודאי זוכר כיצד נשים וגברים היו ממש עטים על סוסים שנפצעו או נהרגו מפגזים גרמניים ברחובותיה של ווארשה וחותכים מבשרם חלקים. מי שזכה בשלל זה נחשב למאושר.

ערב אחד בוארשה הלוחמת

היה זה באחד הערבים של אמצע חודש ספטמבר. עייפים וסחוטים, אחרי יום של עבודה קשה ומפרכת, חזרנו לקסרקטין שלנו ברחוב לאשנה. אכלנו ארוחת ערב והתכוננו לנוח מעמל היום. אמנם לפני שהספקנו לעלות על מצעינו הוזהרנו להיות מוכנים לצאת לפעולה נוספת בלילה. עם רדת החושך גברה ההרעשה ונדמה היה שרוחות רעים נישאים בחלל האוויר. הפיצוצים התכופים, השריקות המשונות ונביחות הכלבים הטילו אימה ופחד על תושבי ווארשה ויצרו סימפוניה מלחמתית מיוחדת במינה. בשעה שמונה בערך הוזעקנו וקיבלנו פקודה לצאת לאחת החזיתות של ווארשה כדי לפנות משם הרוגים ופצועים שהכבידו על הפעולות הקרביות. יצאנו כמאתיים איש ותיכף בקצה הרחוב לאשנה פינת ביאלאנסקה נכנסנו לשטח האש הארטילרית של הגרמנים. נוסף על כך בערו בתים רבים ורחובות שלמים של העיר, והמעבר ביניהם היה בלתי אפשרי. נתחלקנו לקבוצות קטנות, וכל קבוצה ניסתה להגיע למקום המיועד בדרך הנראה לה. האש הארטילרית גברה משעה לשעה ולא נתנה לנו להרים את ראשינו. בקושי רב התקדמנו ליעד. נאבד הקשר בין הקבוצות, רבים נפלו; ולבסוף, בשעה שתים עשרה בערך הגעתי עם קבוצה קטנה לאחד הבתים ברחוב מארשאלקובסקה. אש צולבת ניתכה עלינו מכל הצדדים. הסתתרנו בפתח הכניסה של אחד הבתים על יד השער וחיכינו. כעבור זמן־מה הופיע קצין מן החזית והודיע לנו שאי אפשר לגשת לחזית ושיכולים אנו לחזור לקסרקטין. חזרנו. ניצלנו את ההפסקות הקצרות ביותר בהרעשה ופילסנו לנו דרך בין הבתים הבוערים. בשל הקפיצות הרבות, שעשינו אבד לי הקשר עם כל אנשי

הקבוצה ונשארתי לבדי ברחובותיה של ווארשה הבוערת והמורעשת. למזלי, הכרתי היטב את הסביבה עוד מלפני המלחמה והמשכתי לבדי בקפיצות בין פיצוץ לפיצוץ עד שהגעתי לקסרקטין. הייתי הראשון מן החוזרים. רק למחרת היום חזרו האחרונים שנשארו בחיים.

הייתי עייף

זכור לי מקרה מעניין מאותה התקופה, אחרי יום של עבודה מפרכת חזרנו לעת ערב לקסרקטין. אכלנו ועלינו לקומה השלישית ללינת לילה. בגלל העייפות נרדמתי במהרה וישנתי שנת ישרים כל הלילה. כאשר התעוררתי למחרת היום בבוקר לא מצאתי איש סביבי. איה חברי החיילים? חשבתי: הלא ישנו פה כמאה איש?

התבוננתי במקום ובחדרים הסמוכים ורק חלונות עקורים ממקומותיהם, שברי זכוכית מפוזרים ורוח פרצים משתוללת בכל הבנין העידו על המתרחש. ירדתי לקומת הקרקע וזוג ידיים שהוציא אחד החיילים מן המרתף עזר לי לפתור את החידה... בעת הפגזה כבדה של הבנין ירדו כולם למרתף ובילו בו כל הלילה בחושך ובמחנק דחוסים כמו דגים בחבית ואני — ישנתי...

ווארשה נכנעה

אחר חודש של עמידה איתנה נגד הכוחות הגרמנים נכנעה וארשה. יצאתי את העיר ופניתי מזרחה לביתנו לעיירה שדלישצ'ה שבסביבת חלם. אחרי יומיים של הליכה ונסיעות לסירוגין הגעתי לעיירתנו שדלישצ'ה. העיירה היתה באותם הימים ללא שלטון. הרוסים נסוגו מן העיירה לאחר עשרת ימי שלטונם בה, והגרמנים טרם נכנסו אליה. קבוצות פרחחים פולניים הפילו אימה על התושבים היהודיים שבעיירה. הגעתי לעיירתי בשעה מאוחרת בלילה. העגלון ישראל פלדמן, הזהירני לבל אפגש עם הפרחחים הללו. „היש לך נשק" — אמר הוא — שכן הם עלולים לרצוח אותך. ירדתי מן העגלה ובשקט עשיתי את דרכי לביתנו. השתדלתי לא להיפגש עם חבורה זו, שהיתה מוכרת לי עוד מימי הלימוד המשותף בבית הספר הפולני. הגעתי לביתנו, דפקתי על הדלת האחורית ולא נעניתי. הבינותי שמפחדים לפתוח את הדלת. התקרבתי אל החלון, מקום שם ישנה אמי ז"ל וקראתי: אמא! אמא! הכירו את קולי ופתחו את הדלת. לאחר שמסרתי ידיעות אחדות על המתרחש בדרכים ולאחר ששמעתי על המתרחש בעיירתנו הלכתי לישון.

בבוקר נכנס אלינו שכננו יחיאל שולמן והודיע לאבי, שהגרמנים נכנסים לעיירתנו וכדאי שאני ובנו משה, שבא יחד אתי מוואַרשה, נעזוב את העיירה, ואף את פולניה הכבושה ונעבור לרוסיה הסובייטית. „אנחנו כבר זקנים מה יעשו לנו" — אמר יחיאל — „הילדים צריכים לברוח". אבי נענה להצעתו ואחרי הכנה קצרה ביותר נפרדתי מהורי,

מאחי ואחיותי ויצאתי יחד עם חברי משה את העיירה מזרחה לגבול הרוסי. בדקה האחרונה ממש הבחין אבי ז״ל שנעלי קרועות והחליף לי את נעלי הקרועות בנעליו החדשות. אחרי יומיים הגענו לגבול. משמר של הצבא האדום השיט אותנו דרך הנהר לעבר הממשל הסובייטי. פניתי לעיר ליובומל (ליביוונע) שבמערב אוקראינה ושם שהיתי כשבועיים. הידיעה על פרעות הגרמנים ביהודי פולין הגיעה אלי בהיותי בעיר זו בחודש אוקטובר 1939.

החלטתי לחזור לעיירתי שדלישצ׳ה ולהציל את הורי, אחי ואחיותי. חציית הגבול היתה כרוכה בסכנות רבות הן מצד השלטון הסובייטי והן מצד השלטון הגרמני. למען האמת, חייב אני להודות שלא חשבתי באותם הימים על הסכנה שבדבר. רגש האחריות המשפחתית גבר, כנראה, על רגש הפחד. לולא רגש תת־הכרתי זה לא הייתי בוחר בדרך אשר הלכתי. בדרך לגבול הצטרפתי לכמה בחורים תמימים כמוני ולקבוצה גדולה של מבריחי גבול, אשר סחרו בכל הבא ליד. כיומיים הסתובבנו בכפרים אשר בקרבת הגבול ולא הצלחנו לחצותו. על כן חזרתי בלא כלום ללובימל. נזכרתי, שהעיירה דומצ׳ווו שעל יד ברסט נמצאת בקרבת הגבול. שם גר קרוב משפחתנו. לכן מיהרתי לשם. ביום בואי לדומצ׳ווו הספקתי להכיר את סביבת הגבול והדרכים המובילות ממנו לעיירה. למדתי ל„שחק״ תפקיד של פליט יהודי, אשר ברח מהגרמנים ובכוונתו לעסוק במסחר בעיר באוקראינה המערבית. דברים אלו לא נעמו, כמובן, לאזני שומרי הגבול הסובייטים, והם אסרו אותי ויחד עם קבוצת יהודים, אשר מנתה כעשרים איש, נשלחתי חזרה לפולין הכבושה.

בקבוצה זו מצאתי, במקרה, בן עיירתי ניסן פוקסמן (כיום תושב פתח־תקוה), שהשאיר בעיירתנו את אשתו הצעירה, שלא מזמן נשא אותה. החלטנו יחד לפלס לנו דרך לעיירתנו. הסביבה היתה מוכרת לניסן היטב, והוא החליט שנלך בלילה, אף־על־פי שהגרמנים הכריזו על עוצר לילה. „בדרכים שאנו נלך הגרמנים לא יבואו״ — הסביר לי ניסן. בדרך לעיירתנו ביקרנו בבית הוריו של ניסן. אביו קיבל אותנו בקרירות מופגנת ואמר לנו גלויות, שבורחים מפני הגרמנים רק קומוניסטים. להלך רוח זה היו מהלכים בין יהודים פשוטים ותמימים, אשר עד כה לא סבלו מהגרמנים. לא נתרשמנו מדבריו ואחרי אכילה של פיתה טריה וטעימה, שנאפתה לכבוד שבת, עזבנו את הבית ובצעדים שקטים המשכנו בדרכנו.

לפנות בוקר התקרבנו לעיירתנו. זה היה באחד מימי השישי בשבוע שבחודש אוקטובר. כדי לא לעורר תשומת לב של תושבי שדלישצ׳ה החלטנו לא להכנס לעיירה יחד. כל אחד בחר לו כיוון אחר. ניסן הלך בדרך שבקרבת בית המטבחיים, ואני — בדרך העוברת על יד בית הספר. אחרי הפרידה הספקתי לעבור עוד כמאתיים־שלוש מאות מטר לכיוון העיירה, ופתאום הגיעו לאזני צעקות ויריות מן העיירה. נעצרתי, עמדתי על יד בית איכר אחד, הסתכלתי בכיוון העיירה וניסיתי להבין את פשר המהומה, שקמה

שם. לא חיכיתי זמן רב, כי לכיווני רצה יהודיה, שהכרתיה מרחוק. זאת היתה הסבתא בינה, שהיתה מוכרת עלי חמציץ (שצ׳או), התקרבתי אליה ושאלתיה מה קרה בעיירה. היא סיפרה לי שהגרמנים פורעים ביהודים. לא יכולתי להאמין לדבריה. חשבתי שהגרמנים רצו, בוודאי, לקחת כמה יהודים לעבודה וכאשר הם ברחו ירו הגרמנים באויר. הסבתא בינה התרחקה בפחד ובמהירות לכיוון הכפרים הסמוכים, ואני נשארתי במקום כמאובן. הרהרתי בלבי מה לעשות? נעצתי את מבטי בעיירה המבוהלת וחשבתי על גורל תושביה. הגרמנים לא נתנו לי הרבה זמן לחשוב, כי במהרה הופיעו שני חיילי היטלר. הם רדפו אחר כמה יהודים שניסו להמלט מידיהם. עתה נעשה לי הכל ברור. התרחקתי מהמקום במהירות האפשרית והגעתי לבית איכר מכר, יושצ׳ינסקי שמו, שהיה במרחק של קילומטר וחצי מן העיירה. במהרה נתאספה שם קבוצת יהודים, אשר נמלטה מן העיירה. הם סיפרו לי, שזאת לא הפעם הראשונה שהגרמנים עורכים פרעות ביהודי שדלישצ׳ה. נודע לי שבאחד הפרעות לקחו הגרמנים קבוצת יהודים כבני ערובה כדי לקבל מהעיירה כופר בזהב .הכופר אמנם נאסף ונמסר לגרמנים, אבל הקרבנות האומללים לא חזרו עוד לעולם לעיירה, הם הומתו בגסטפו של העיר חלם. במקום ההוא על יד בית האיכר נשארתי עד לשעה שלוש אחרי הצהרים. אך כאשר נוכחתי, שהגרמנים עזבו את העיירה ונסעו בחזרה לעיר חלם, הבנתי שהאקציה (פעולה) נגמרה. נכנסתי לעיירתי הנפחדת והמבוהלת. שקט של בית קברות שרר בה. בחוצותיה לא נראתה נפש חיה. הבתים סגורים ומסוגרים, התריסים מוגפים, נכנסתי בזהירות לביתנו דרך הפתח האחורי. הורי נבהלו ולא הבינו למה חזרתי. הסברתי להם את מטרת בואי והוחלט שבמוצאי־שבת נעזוב את העיירה וננסה לעבור לרוסיה הסובייטית. לא בקלות החליט אבי לעזוב את ביתנו. מלבד כל הקשיים לא נעם לו המשטר ברוסיה הקומוניסטית בשל רגשותיו הדתיים. באותם הימים לא ידע איש מה ילד יום ואף־על־פי־כן לא עלה בדעתנו לנסוע בשבת. גורל האיש היהודי היה תלוי ברצון החייל הגרמני, שנזדמן בדרכו. כל יהודי, שעזב את מקום מחבואו שבביתו דומה היה למפקיר את גורלו בידי המקרה העיוור. בהתחשב במצב זה פחדנו לצאת מביתנו עם כל הרכוש הדל שלנו, פן ניפול בידי הגרמנים ונוכל להציל במקרה הטוב רק את נפשותינו. אבי ואמי לא יכלו להשלים עם המחשבה שלעת זקנה עשויים הם להישאר בלי כר וכסת. על כן החלטנו להשאיר לפי שעה את אמא ואת אחותינו טאובה החולנית בביתנו ויחד אתן את המטלטלין העלובים שבביתנו. הוחלט שכאשר נצליח להגיע למערב אוקראינה אשוב אני לקחת אותן. לפני עזבנו את הבית העמדנו שורה שלמה של בקבוקי סמי רפואות ותרופות לרוב על יד המטות. „השתעשענו” במחשבה, שדרך זו תהיה הצלה ל„נשים החולות” במקרה של פרעות. כנראה, פעל אצלנו הכלל הידוע שהטובע מוכן להיאחז אפילו בלהב החרב כדי להינצל. הידיעה, שאנו עוזבים את העיירה ומתכוננים להגיע אל מערב אוקראינה, עשתה

לה כנפיים בעיירה, כשבאנו במוצאי שבת אל העגלון מצאנו אצלו כמה יהודים, אשר רצו אף הם לברוח מפולין הכבושה ולעבור בעזרתנו לרוסיה. כך עזבנו את עיירתנו בחברה של קבוצת יהודים, שמנתה כעשרים וחמישה איש. כמה מהם הגיעו אתנו עד לעיר וולודאווה ושם נפרדו מאתנו בתקווה לחצות שם את הגבול. לעומת זאת, חלק מהנוסעים שביקשו את עזרתי, משפחתי ואני המשכנו בדרכנו עד לעיירה סלוואטיצ׳ה, שישבה על הגבול. בעיירה הנ״ל התקשרנו בעזרת יהודי־מכר עם איכר־דייג, שהבטיח בעד תשלום כספי מסויים לפי גולגולת להשיט אותנו בסירה לגדה השניה של הנהר בוג, אשר היווה באותם הימים את הגבול בין גרמניה ההיטלרית לבין רוסיה הסובייטית. לפנות ערב של אותו יום התאספנו כולנו באסמו של האכר וחיכינו לסימן המוסכם, שלפיו היינו צריכים לצאת בשקט ממחבואנו, לגשת אל הנהר ולהיכנס לסירה בלי לעורר רעש, כדי לא ליפול בידי שומרי הגבול. חילקנו את אנשינו לשתי קבוצות. בראש קבוצה אחת, שרובה היתה מורכבת מבני משפחתי עמדתי אני ובראש הקבוצה השניה מיניתי את מאיר פלדמן (כיום תושב באר־שבע). מאיר פלדמן היה לפני המלחמה סמל בצבא הפולני והתמצא בטופוגרפיה ועם זאת היה גם שחיין מעולה. התיישבתי עמו ותיארתי לפניו את התנאים הטופוגרפיים. לא שכחתי להביא בחשבון את כל המכשולים העלולים להופיע בדרכנו. הוא שמע את ההסברים בהקשבה רבה ולבסוף פסק: „הכל ברור, אל פחד, נצליח במשימתנו" באשמורה השלישית הופיע לפנינו בנו של האיכר, צעיר חסון כבן עשרים. ספר שבעה אנשם הראשונים והוציאם אל הנהר. ביניהם הייתי גם אני. ניסיתי להסביר לו את תוכניתנו, אבל בתשובה על ההגה הראשון שהספקתי להוציא מפי, קיבלתי סטירת לחי מצלצלת ופקודה לשתוק. שתקתי וכך הושטתי דרך הגבול בלי בני משפחתי. כולם נשארו בקבוצה השניה. בחשכת הלילה התרחקנו מן הגבול ושכבנו לנוח בין שיחים ועשבי שדה. כעבור זמן מה הבחנתי מרחוק בשומרי הגבול המובילים קבוצת פליטים למשטרת העיירה דומצ׳ו. ביניהם הכרתי מרחוק גם את בני משפחתי. כאשר עברו מלפנינו והתרחקו לכיוון העיירה, לקחתי את קבוצתי ודרך השדה בין שיחים עצים וגדרות תיל התחלנו קודם לזחול ואחרי כן לרוץ כפופים עד שהגענו לעיירה דומצ׳ו. שם הודעתי לאנשי הקבוצה, שהם חופשיים ויכולים עתה ללכת ולנסוע כראות עיניהם. אני לעומת זאת מיהרתי למשפחתי שבעיירה, החלפתי את בגדי והלכתי למשטרה כדי לנסות להוציא משם את משפחתי שזה עתה נתפשה על ידי שומרי הגבול הרוסיים. עתה הייתי צריך להוכיח ,שאני תושב כשר של מערב אוקראינה עוד מלפני פרוץ המלחמה ומצאתי דרך לכך.

בשנת 1937 רציתי להגר לאורוגווי לאחי יצחק הבכור ז״ל. לשם כך ביקשתי מהרשות המקומית בעיר לובומל, מקום מגורי באותם הימים, דרכון. אחרי שבועות אחדים של ציפיה קיבלתי את הדרכון המבוקש. עתה שימש לי הדרכון הנ״ל כהוכחה, שהנני אזרח

אוקראיני ולפי ההסכם שבין רוסיה לגרמניה היתה לי זכות לחזור לאוקראינה בכל עת ולהשאר בה. על סמך זה פניתי למפקד המשטרה ולרשות הצבא האדום במקום ובקשתי שישחררו את משפחתי. נעניתי בשלילה. ונאמר לי שלפי ההוראות שבידיהם יש לי הזכות לחזור לאוקראינה בכל עת, אבל לא למשפחתי, שלא גרה כאן לפני פרוץ המלחמה.

החלטתי לפעול בכוחות עצמי. התגנבתי לבין היהודים העצורים בחצר המשטרה ומשם הובילוני יחד עם כל העצורים לכיוון הגבול כדי להחזיר אותנו לפולין הכבושה. הצלחתי לארגן את בריחתה של משפחתי. שתי אחיותי ושני אחי הצליחו להתערב בין המון היהודים, שליוו אותנו עוד בהיותנו ברחובות העיירה. עתה נשאר רק אבי במעצר. השמירה לא היתה חזקה, בסך הכל ארבעה — חמישה חיילים ליוו את קבוצתנו, שמנתה כחמישים־שישים איש. החיילים לא השתמשו בנשק ורק נזפו באיש, שניסה לברוח ונתפס על ידיהם. נוער יהודי מתוך העיירה דומצ'ו ליווה את העצורים בעברם את רחובותיה של העיירה ובכל מיני תחבולות ותירוצים עזרו לעצורים לברוח. הלכתי על יד אבי וביקשתי ממנו לנסות לברוח. הוא לא שעה לעצתי בטענה שהוא היחידי בקבוצה בעל חזות פנים יהודית בולטת. זקן ארוך, מכסיף ומלבין כיסה את פניו. לא נאה לו, טען הוא, שהחיילים הגויים יגידו שיהודי דתי רוצה לרמותם, וכך ליוויתי את אבי עד הגבול. שם שוב ניסיתי לדבר על לבו של הקצין האחראי (הפוליטרוק). אבל הכל היה לשוא. הקצין אמר אם ברצוני לא להיפרד מאבי רשאי אני לעבור אתו יחד לפולין. ואם ברצוני להישאר פה אז רק לבד. אבי הרגיעני בטענה שהוא מרוצה שליווה את ילדיו למקום מבטחים ולבסוף הבטיח להיענות לבקשתי ולנסות למחרת היום לעבור שוב את הגבול. בבכי מר נפרדתי מאבי והוא שוב הבטיחני לשוב הנה. חיכיתי יום, יומיים ואבא אין. החלטתי על כן לחזור לפולין ולהביא את הורי ואת אחותי טאובה החולנית, וכך עשיתי.

שוב על אדמת פולין

באחד מימי הסתיו שנת 1939 שוב דרכתי על אדמת פולין הכבושה. בדרך מצאתי קבוצת יהודים, שפניהם היו מיועדות מערבה. שכרנו עגלה, התיישבנו בה ונסענו לכיוון העיר חלם. כשהגענו למחצית הדרך, בקרבת העיירה ציצוב יצא לקראתנו קצין גרמני בלוויית בת מבנות הגרמנים המקומיים (פולקסדוצ'ה) וציווה עלינו לרדת מן העגלה. הוא העמיד אותנו בשורה, התקרב אל הראשון שבשורה ושאלו מה משלח ידו. היהודי חשב כנראה, שהגרמנים אוהבים עובדי אדמה ולכן אמר לו שהוא איכר. בתשובה קיבל שתי סטירות לחי. לאחר מכן שאל הקצין את כל הנותרים לפי תורם על משלח ידם. התשובות של היהודים היו שונות, אבל תשובת הקצין היתה אחידה. — כל אחד קיבל שתי סטירות. אני הייתי הצעיר שבחבורה ועמדתי האחרון בשורה. קלסתר פני

לא העיד כנראה, על יהדותי. אמנם הקצין ידע בבטחה שהנני יהודי, כי גויים לא שוטטו באותם הימים בדרכים בלתי אם יהודים. הבנתי שברצונו של הקצין להשתעשע על חשבוני בשאלתו התמימה, כביכול: „האם הנך יהודי״? בלי היסוס עניתי בחיוב. הלא ידעתי שאין חשיבות לתשובתי. תשובת הקצין לא איחרה לבוא — שתי סטירות לחי. אגב קיבלתי אותן באדישות. לאחר מכן הוציא הוא מכיסו זוג מספרים גזר מראשו של כל אחד מאתנו קצת שערות והשתדל להשאיר בראש שביל המסמל את צלב הקרס. לאחר מכן הכריח את המבוגר שבינינו ללקק את המספריים בלשונו כדי לנקותם. לבסוף הרים מגלב והחל להכות בנו ולצרוח לאוף! לאוף! (רוץ! רוץ) כל עת העינויים עמדה על ידו בת־לווייתו, הגרמניה מתושבי המקום, וחזרה בנעימה של רחמנות. „הנס מן בראוכט ניכט״, (הנס, לא צריך) אמנם כאשר „גמר״ להתעלל בנו לחשה לו „הגרמניה הטובה״ על אזנו: „הנס, עס פאַרן נאָך יודן״ (הנס עוד יהודים נוסעים). היא כנראה היתה מודאגת מאד פן יעברו יהודים בכביש בלי לקבל „טיפול״ נאות מידי הקצין. כמאתיים שלוש מאות מטר ממקום ה„ביקורת״ התלקטו אנשי קבוצתנו. לאחר נסיעה של ארבע חמש שעות נפרדתי מהקבוצה והמשכתי ברגל עוד קילומטרים מספר. הגעתי הביתה ותיכף התחלתי לארוז את החפצים הנחוצים ביותר. האוצר הגדול ביותר בין החפצים היו כמובן הכרים, הכסתות ושק אחד עם עור לתפירת נעלים. העור היה מקור הפרנסה של משפחתנו, שכן בלעדיו לא היה כל ערך למלאכת הסנדלרות של אבי. שכרנו עגלה ונסענו לכיוון הגבול לעיירה סלבאטיצ׳ה. פחדנו שמא ניתפש על־ידי הגרמנים ואז יקחו מאתנו את העור, שהוא כאמור היה הבסיס החומרי לקיומנו. על כן החלטנו להסתיר אותו בין גלגלי העגלה לבין התיבה, העומדת עליהם. כך עברנו את רוב הדרך ונשאר לנו אך הקטע האחרון שבמסענו שבין העיר וולודאווה לבין העיירה סלבאטיצ׳ה, כתאום הופיעו חיילים גרמניים במדים לא מוכרים לנו עד כה, כפי שנתברר לנו לאחר מכן היו הם שומרי גבול גרמניים, שזה עתה באו. הם גרשו אותנו מן העגלה, התיישבו בה ופקדו על העגלון להמשיך לעיירה סלבאטיצ׳ה. נשארנו עם המטלטלין שלנו באמצע הדרך בלי שק העור שהיה בעינינו אוצר יקר־ערך. חשבנו שהכל אבד. החלטנו לשכור עגלה ולהגיע למחוז חפצנו. עזבתי את משפחתי בצדי הדרך והתחלתי לחפש אכר מתושבי הסביבה שיסיע אותנו לסלבאטיצ׳ה. נכנסתי לבית האיכר, הראשון אשר נזדמן לי בדרכי והצעתי לו להסיע אותנו לסלבאטיצ׳ה. האיכר נקב בסכום מוגזם במקצת. בלית ברירה הסכמתי ולאחר כשעה של נסיעה הגענו למבואות העיירה המבוקשת. להפתעתנו הגדולה בא לקראתנו העגלון שלנו והודיע לנו ברמז שהכל נשאר במקום מחבואו. בעל העגלה זה היה יהודי לא מוכר לנו. כנראה, בלבו כעם לב יהודי חם. נפרדנו מבעל העגלה הגוי ועברנו לעגלה הקודמת שלנו. היהודי סיפר לנו כיצד הוא הצליח להערים על הגרמנים ב„שחקו״ תפקיד של עגלון גוי. וכך הגענו לעיירה סלבאטיצ׳ה לביתו של יהודי מכר

בעיירה זו. באותו היום נפגשנו עם האיכר הדייג וביקשנו ממנו שישיט אותנו דרך הנהר בוג לעבר השני של הגבול. מפי האיכר נודע לנו על המצב החדש שנוצר. השמירה על הגבול מן הצד הגרמני עברה לידי יחידות גבול מיוחדות. עד כה שמרו על הגבול חיילים מיחידות סדירות של הוורמאכט. האיכר יעץ לנו לחכות עד שהוא יכיר את שומרי הגבול החדשים, יקשור אתם יחסי ידידות באמצעות בקבוק וודקה, אווזים צלויים וכדומה...

שמענו לעצתו של האיכר ובכך היה עלינו לחכות למעלה מחודשיים. בינתיים נעשה הגבול לדבר של קבע ושמרו עליו משני הצדדים ביתר הקפדה. בין כה וכה היה עלי להכין סרט לבן ועליו מגן דוד כחול ולענדו על זרועי בצאתי מן הבית. בלי סמל זה אסור היה ליהודי להיראות בחוץ. הגרמנים פקדו על התושבים לחלוק כבוד לחיילי גרמניה. כל אחד חייב היה בפגשו חייל גרמני להוריד את כובעו ולקוד קידה עמוקה בפניו. פעם הלכתי לקנות לחם במאפיה והנה מרחוק ראיתי חייל גרמני הבא ממולי. כדי לא לברך אותו בשלום ולא לקוד קידה עברתי לצד השני של המדרכה, אולם „היקי" הבחין בזאת וקרא לי לבוא לפניו. בלית ברירה התקרבתי אליו והעמדתי פנים תמימות. הוא סטר על פני וצעק: „לחייל גרמני חייבים לחלוק כבוד". הרמתי את כובעי, שנפל והמשכתי בדרכי.

גרנו בבית, שנמצא על גבעה המשקיפה על הגבול והיינו עדים לתפיסת פליטים מדי יום ביומו, משני עברי הגבול. לבסוף נוכחנו לדעת שהמצב על הגבול הולך ומחמיר והסיכויים לחצותו ולא ליפול בידי שומרי הגבול אפסיים כמעט. הורי נתייאשו לגמרי והציעו לי שאעבור לבדי לצד הרוסי ומשם לפנות לרשויות המוסמכות ולבקש מהם רשות כניסה בשבילם ובשביל אחותי טאובה. הדבר נראה להם כטבעי ביותר, הואיל ורוב המשפחה נמצאה עתה בצד הסובייטי. לדעתם אין איחוד המשפחה צריך להי־תקל בקשיים. נוסף על כך ערכו באותם הימים רשימה של התושבים הנמצאים בעיירה. הדבר נעשה לפי דרישת הגרמנים, שהודיעו שבכוונתם לשלוח חלק מן התושבים לעבודה. הועמדתי בפני ברירה: או להישלח לעבודה על ידי הגרמנים למקום בלתי ידוע או להסתכן לעבור לתחומי רוסיה.

בחרתי באפשרות השניה. בעשרים וחמישה לחודש דצמבר בשעה שלוש אחרי הצהריים בחסות הרוח המשתוללת והשלג הסמיך שירד ארצה וטישטש את עקבותי, חציתי את הנהר בוג הקפוא, זרקתי את הסרט שעל זרועי ובהצלחה, אך לא בלי קשיים, הגעתי אחרי כשעתיים של מאמצים לעיירה דומצ'וו שבצד הסובייטי.

השמחה בין אחיותי ואחי היתה גדולה. הם לא תיארו לעצמם שעודני חי הואיל ולא חזרתי אליהם תיכף. פנינו לשלטונות וביקשנו רשות להביא את הורינו ואת אחותנו. קיבלנו תשובה שעל הורים לפנות לשלטונות גרמניה ולבקש היתר יציאה מתחומיהם. הודענו על כך להורים במכתב. ההורים אמנם שלחו בקשה זו לשלטונות גרמניה, אבל

לתשובה לא זכו. לאחר כמה שבועות עזבנו את העיירה דומצ׳ו ונסענו לעיר סארני שבמערב אוקראינה. שם היו רבים מבני עיירתנו. נוסף על כך נמצא שם גם דודנ: יידל (יהודה) בוקסנבוים עם משפחתו. בעיר זו נמצאו באותו הזמן פליטים רבים. השלטונות הסובייטיים הציעו לפליטים לעבור לגור לשטחים הסובייטיים הישנים, כלומר מזרחה לגבול שהיה קיים עד לפרוץ המלחמה. נרשמנו יחד עם יתר המשפחות מעיירתנו וקיווינו להגיע לעיר רוסטוב. לפי ההבטחה שקיבלנו מהשלטונות בעת ההרשמה. אחרי נסיעה של שבוע ימים הגענו לכפר נידח בערבות הדון, שהיה רחוק מרוסטוב כשלוש מאות קילומטר. במקום ההוא שנקרא בשם „זרנו־סובחוז 694״ (משק גרעינים ממלכתי מס׳ 694) חיינו עד לקיץ 1940. בגלל קשיים כלכליים עזבו רוב המשפחות שבאו יחד אתנו את הסובחוז ושבו לעיר סארני. נשארנו במקום רק שלושה צעירים, שלמדו שם מקצוע: אחי עלי הצעיר ממני, עוד נער מהעיר חלם ואני. בסובחוז זה נשארנו עוד כחצי שנה. הרגשנו את עצמנו בודדים בסביבה זרה והחלטנו לעזוב את המקום. להפתעתנו נודע לנו, שהדבר לא כל כך קל כפי שחשבנו. היה צורך ברישיון מיוחד מטעם הנ.ק.וו.ד. (המשטרה הפוליטית) כדי לעזוב את המקום. תחנת המשטרה היתה במרכז האזור, רחוקה כשמונים קילומטרים ממקומנו, ולא היתה כל אפשרות להגיע לשם. היה קיץ, קציר החיטים. עבדתי בקציר כעוזר לנהג הקומבין. בגמר הקציר הועברתי לעבודה באסם התבואה. ימים ולילות היינו שולחים מכונות משא, טעונות גרעינים לממגורה האזורית. שבתחנת אובליווסקאיה. באחד הימים נודע לי שיש צורך בסבל, אשר יעבוד במשמרת לילה בממגורה. הצעתי את עצמי לעבודה זו בתקווה שבלילות אעבוד ובימים אוכל להשתדל בנ.ק.וו.ד. לקבל רשיון יציאה מן המקום. ואמנם, לאחר כמה ימים של השתדלויות, לפי עצת סתר של רוסי אחד, הצלחתי להשיג את הרישיון המבוקש. אחי עלי ואני באנו לעיר נובוצ׳רקאסק, שבה כבר גרה אחותנו שרה, היא הצליחה עוד קודם לכן לקבל רשות ישיבה במקום. שם הסתדרנו בעבודה וחיינו עד לפרוץ המלחמה בין רוסיה לרגמניה בשנת 1941. מכאן התכתבנו עם הורינו וכן עוד הספקנו לשלוח להם כמה חבילות מזון, הם קיבלו את מתנותינו, הודו לנו וביקשו לשלוח להם להבא רק סוכר וקמח כדי שלא יתעוררו אצלם בעיות של כשרות. מסארני קיבלנו מכתבים מאחותנו רבקה ומאחי יעקב (יאנקל). המכתבים הללו לא היו מעודדים ביותר. החיים שם היו קשים והפרנסה מצויה בצמצום רב. עם פרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה ב־21 ליוני 1941 נפסק הקשר עם ההורים וגם עם אחותי ואחי שבסארני. אחי עלי, אחותי שרה ואני חיינו בעיר נובוצ׳רקאסק עד לפרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה. כאשר התקרבה החזית אלינו ברחנו ברכבת טעונת פחם, שעברה מדונבס. במשך הנסיעה הארוכה לכיוון קאווקז על גבי ערמות הפחם. טבעי הוא, שגם אנו נעשינו שחורים כצבע הפחם. לאחר מכן התגלגלנו במקומות רבים עד שגויסנו לצבא. את אחי ואותי

שלחו לפלוגות העבודה של הצבא האדום, (רבוצ׳י בטאליון). לפני סיום המלחמה, בחודש ינואר 1945 קיבלתי חופשה מן הצבא וביקרתי בעיר סארני בתור חייל בצבא האדום. שם נודע לי שכל יהודי סארני הושמדו באופן האכזרי ביותר. בימים הראשונים לכבוש הגרמנים גורשו תושבי סארני היהודים מבתיהם. הם הובלו ליער בקצה העיר. שם הוכרחו לחפור בורות גדולים ולאחר מכן הוכנסו לתוך אותם הבורות ונורו. חלק גדול מהם נקבר שם חיים. מעיר זו המשכתי מערבה לעיירתנו שדלישצ׳ה. שם מצאתי רק ארבע נפשות שנשארו בחיים מהטבח הנורא והאיום ההוא. זהו הסך־הכל של עיירה יהודית שהיו בה לפני המלחמה כשלוש מאות בתי אב יהודיים פעלתניים ותוססי חיים תרבותיים.

בשנת 1948 חזר אחי עלי לפולניה. אחותנו שרה ואני חשבנו לבנות את עתידנו ברוסיה. לא רציתי לחזור לפולניה ולחיות בארץ ספוגת דם יהודי רב. התיישבנו בעיר אורדזוניקידזה שבקאווקז וחשבנו להשתרש במקום. בשנת 1956 ביקר אצלנו אחינו עלי. הוא הציע לנו לצאת את רוסיה ולעבור לפולניה. בהשפעת עילת הרופאים, מאסרים של יהודים וכל התעמולה שליוותה פעולות אלו החלטנו לצאת את רוסיה ולעבור לפולניה העממית. בסוף שנת 1956 עזבנו את גבולות רוסיה ובאנו לפולין. ידע ידעתי, שחלק גדול מדי בשפיכת הדם היהודי היה לפולנים, משתפי הפעולה עם הגרמנים. כנינו מועדות היו לעיר לודז׳, מקום מגוריו של אחינו עלי, באחת מתחנות הרכבת עלה לקרון שלנו מוכר תפוחי עץ, איש פולני בגיל העמידה, צולע באחת מרגליו. בעברו על ידינו הכיר בנו שהננו יהודים. הוא עבר לקצה שני של הקרון, התעכב בין הקהל הפולני שבקרון והכריז: „רואים אתם, פאנוביה, היהודים שוב חוזרים לפולין שלנו. הייתי שוחט אותם במו ידי וכדי לעשות רושם על שומעיו הוא הדגים בתנועות ידיו כיצד היה הוא שוחט את היהודים. זאת היתה קבלת הפנים השניה שערך לנו הנציג הלא רשמי של העם הפולני. „פגישה” זו דיכאה אותנו עד מאוד וטישטשה את הרושם של קבלת הפנים הרשמית של נציגי פולין העממית, שזכינו לה קודם לכן. הגוי הזה עזר לנו, כנראה, בהחלטתנו המיידית לעלות למדינת ישראל. לאחר חודשים מעטים עזבנו את פולין ועלינו ארצה. אומרים, שהמזל האיר לנו פנים במלחמה זו הואיל ונשארנו בכל זאת שלש נפשות מבית אחד.

אולם אני עושה את חשבוני בדרך אחרת. במשפחתנו הענפה היו קרוב לארבעים נפש: הורי, אחי אחיותי, דודים, דודות וילדיהם ובסך הכל נשארו שש נפשות בלבד. זהו הסך הכל האפור והעצוב של משפחתנו, המהווה חלק קטן מן החשבון הכללי היהודי של שישה מיליון קרבנות — מכנה משותף לפרט ולכלל.

זכור את אשר עשה לך עמלק הנאצי?

בנימין חרובי

תודעת השואה בביה״ס והעיירה שדלישצ׳ה

השואה, שישה מיליון קרבנות, שליש מעמנו — מלים איומות אלו מצלצלות באוזניהם של ילדי ישראל מדי שנה בשנה בעת לימוד הנושא „השואה והגבורה״. כל אימת שהייתי ניגש לנושא זה שאלתי את עצמי האם באמת נתפס מושג „השואה״ על ידי ילדינו לפי ממדיו האמיתיים? האם המספר שישה מיליון לא הפך בעיני ילדינו לסטאטיסטיקה של אנשים מלומדה גרידא? הרגשה זו ליוותה אותי ולא נתנה לי מנוח. החלטתי, איפוא, לא להסתפק ב„מקורות ישראל״ וניסיתי להוסיף על החומר מתוך מקרא סיפור קטן על אודות ניצול זה או אחר. אשר הכרתיו. וראה זה פלא. הילדים נעצו בי את עיניהם הסקרניות ושאלו שאלות לרוב. — „האם זה באמת קרה? האם באמת אותו הנער שעליו סיפרת, מורה, חי עתה בחולון? האם נוכל לראותו? ועוד שאלות רבות. בינתיים הציע מר גדעון האוזנר לאמץ קהילות ישראל, שחרבו ולהנציח אותם על ידי בתי הספר. ביה״ס, שאני מלמד בו החליט לאמץ את קהילת שדלישצ׳ה הקטנה שבגלות פולין הרחוקה ולהנציח את זכר יהודיה. מצאנו שישה ניצולים מאותה העיירה. רשמנו מפיהם את קורות חייהם בעת השואה. למדנו על חיי יהודי העיירה לפני המלחמה ועל סבלותיהם בעת השואה. קבוצת ילדים עם מחנכם השתתפו באזכרה השנתית לקדושי העיירה. שם נפגשו הילדים עם הניצולים ועם יוצאי העיירה בישראל. בפגישות אלו למדו הילדים להכיר עוד יותר את חיי העיירה היהודית בגולה על כל גוניה וספגו לתוכם את אוירת השואה. ערכנו טכס הנצחת הקהילה היהודית הקטנה. בטכס השתתפו מלבד ילדי בית ספרנו גם ילדי הכתות ז׳, ח׳ של בית ספר השכן לנו עם מחנכיהם, ומלבדם — משלחת ילדי בית הספר „יבנה״ שבתל־אביב ובראשם מחנך כתה ח׳ מר יחזקאלי, המפקח מר י. רז, נציגי המוסדות המקומיים, יוצאי העיירה המונצחת בישראל וארבעה מיוצאי העיירה מחוץ לארץ. יו״ר ארגון יוצאי שדלישצ׳ה בישראל מר יואל קליינמן סיפר על חיי העיירה היהודית לפני המלחמה והספיד את יהודיה שנספו. הניצולים שיבצו בסיפוריהם פרטים מתקופת האימים. הילדים יחד עם המבוגרים השתתפו בצערם של הניצולים ושל יתר יוצאי העיירה שנחרבה ובכו מר על גורל הנספים. המספר של שישה מיליון קרבנות לבש עור וגידים והפך למשהו ממשי. על ידי הכרת אנשים חיים שראו בעיניהם בשבט עברתה של השואה נעשו כל הסיפורים יותר מובנים. הסטאטיסטיקה האיומה והנוראה הוארה עכשיו באור לגמרי אחר. שישה המיליונים קיבלו ממדים ממשיים, ממדים של חיים יהודיים, חיים מלאי ערך ותוכן יהודי ותרבותי. הקדשנו לעיירה המונצחת פינה בכיתתנו, ילדים כתבו חיבורים על אודות יהודי העיירה. תלינו תמונות של אנשי העיירה בכיתתנו. ילדי הכיתה המנציחה התכתבו עם בני יוצאי העיירה המונצחת. ובספר „לזכרם״ שיוצא מטעם „יד ושם״ פורסמו רבים מחיבורי

הילדים — משלחות של הילדים משתתפים בכנסים של בתי ספר בירושלים, שהנציחו גם הם קהילות ישראל. אירגון יוצאי העיירה בישראל תרם לבית ספרנו ספריה קטנה, ובה חלק גדול של ספרים על השואה. כל הספרים הוחתמו בחותמת מיוחדת לזכרם של קרבנות השואה מיוצאי שדלישצ׳ה. העיירה היהודית הקטנה, התיססת חיים יהודיים ותרבות עברית נגאלה משכחה וקמה לתחיה על אדמת המולדת בלבותיהם של ילדי ישראל. העיירה היהודית על יהודיה ועל חייה המעניינים הפכה לסמל, העוזר לנו להבין את יהדות המפוארת של אירופה שנכחדה. וכך הנציחו ילדי ישראל את העיירה היהודית האלמונית והקימו לה גל־עד — על אדמת ישראל, שאליה נכספו כל כך יהודי העיירה. זכר העיירה היהודית המחיש בפני הילדים את שותפות הגורל של עמנו והחדיר בהם את תודעת השואה בצורה מוחשית ביותר.

טכס האימוץ של קהילת שדלישצ׳ה ע״י ביה״ס הממלכתי „חולות״ יבנה

מנהל ביה״ס „חולות״ יבנה מר משה שנק פותח את טכס האימוץ, שהתקיים ביום השואה והגבורה בשנת תשכ״ה.

„התכנסנו כאן ביום הזה, יום של השואה והגבורה, לזכור בעצמנו ולהזכיר לתלמידינו את אשר עשה לנו עמלק־הנאצי בדרכנו הארוכה בתקופת הגולה האחרונה לפני היותנו שוב לאומה עצמאית בארצנו. בימים שבין חג החרות משעבוד מצרים לבין יום קוממיות ישראל בארצנו המתחדשת. חובתנו היא לזכור וללמוד פרק על ימי אפלה וסבל בהיסטוריה שלנו ועם זאת גם להצביע על עמידת הגבורה של מעטים מול כוחות רבים ואדירים של הרשע. למטרה זאת הפסקנו את לימודינו היום־יומיים — ובאנו אל טכס הנצחת אחת הקהילות שנחרבו. במעשנו זה אנו מהווים חוליה אחת בשרשרת בתי הספר, אשר בהם מקיימים טכסים דומים להנצחת קהילות.

חברנו, המורה בנימין חרובי, שחי בעיירה שדלישצ׳ה שבפולין ינחה אותנו בשבילי הצער של יום זכרון זה. נקשיב לדבריו. נלמד ונזכור את הסבל של העם ואת הגבורה של אנשי המחתרת והלוחמים שעמדו על כבוד העם. נלמד לקח מן העבר המר ונדע גם לעמוד מול כל אויב בהווה ובעתיד למען נהיה חפשיים מעתה לנצח. במולדתנו העצמאית והאהובה.

מדברי המנחה:

אורחים נכבדים, קהל נכבד, וילדים יקרים! ביראת כבוד ובחרדת קודש אנו ניגשים היום למפעל הנצחת קהילת שדלישצ׳ה, שנחרבה בימי מלחמת העולם השניה בעת השואה. בית ספרנו קטן ונמצא ביישוב עולים, וזכות היא לנו שעם כל זאת היינו אנו בין הראשונים במפעל חשוב זה. היום אנו מאמצים את קהילת שדלישצ׳ה, שנחרבה על ידי הצוררים הנאצים ועוזריהם.

אין ביכולתנו להחיות את המליונים שנרצחו, נטבחו, נחנקו בגזים, נשרפו ונקברו חיים. אבל לזכור אותם אנו חייבים. מיליוני עיניים של ילדי ישראל התמימים, אשר לעולם לא תפתחנה עוד, מביטות אליכם ילדי ישראל ומבקשות מכם: אל תשכחו אותנו. זכרו את הדמויות הנעלות של ילדי ישראל שהיו ואינן עוד. אלפי קהילות ישראל, בדומה לשדלישצ׳ה, שהיו תוססים חיים יהודיים, אינן קיימות עוד.

נדמו בהם החיים היהודיים. נשתתקה בהם התורה. דממת קבר נשתררה בעיירות היהודיות וברחובותיה. עליכם, ילדים, לקשור קשרים עם הניצולים, לאסוף ידיעות על אודות יהודי העיירה שדלישצ׳ה, שנספו ולהעלות את דמויותיהם הנעלות.

נלמד עליהם. נספר על חייהם, עבודתם וסבלותיהם הקשים. לימוד זה יחזק אותנו, יגביר את כוחנו ואת אמונתנו בנצחיות עם ישראל.

לקח השואה יאיר לנו את דרכנו, יכפיל את כוחותינו ויחזק את לבנו. אתם, ילדים, חיים במדינת ישראל החופשית, אשריכם שזכיתם לכך, אבל אל לנו לשכוח שגם היום יש צוררים אשר זוממים להכחידנו. הצוררים האלו נמצאים אפילו במחיצתנו. רק כוחותינו הרוחניים והפיסיים כאחד יכולים להיות מכשול לאויבינו.

ילדים, התמידו בלימודכם, התכוננו להיות מגינים נאמנים למולדתנו. תגדלו ותעבדו במסירות ובכשרון למענכם, למען משפחותיכם, למען ארצנו.

זאת תהיה ערובה לנו ולאחינו בני ישראל בגולה שהשואה האיומה, שפקדה את עמנו בעבר לא תשנה לעולם.

מדברי נציג ילדי ביה״ס.

בשם תלמידי כתות ז׳—ח׳ ובשם כל תלמידי בית ספרנו הנני מצהיר חגיגית בעת טכס האימוץ, שאנו מוכנים לקבל על עצמנו את המשימה הקדושה: להנציח את קהילת שדלישצ׳ה. נשתדל להשקיע את מיטב יכולתנו ומרצנו כדי להעלות את דמות חייה של הקהילה עד השואה ואת דמות בניה שסבלו ושהשתתפו במבצעי הגבורה נגד האויב האכזרי.

אנחנו גאים על הכבוד שנפל בחלקנו. שאנחנו תלמידי בית ספר של יישוב עולים נהיה בין הראשונים בפעולה חשובה זו, נקווה שפעולתנו תוכתר בהצלחה ויהיו לה ממשיכים בבתי ספר אחרים בכל הארץ.

מגילת־הנצחה

בית־הספר הממלכתי "חולות" ב־ יבנה במדינת ישראל
מצהיר בזה חגיגית, כי ביום כ"ל לחודש ניסן תשכ"ה קיבל עליו את המשימה הקדושה
להנציח את קהילת שדלישצ'ה (בארץ פולין)
שנחרבה בשנות השואה על ידי קלגסי הנאצים הטמאים וגרוריהם.

תלמידי בית הספר, בשיתוף עם הרשויות החינוכיות ועם ארגוני הקהילה בארץ ובתפוצות, ובעזרת הוועדה הארצית להנצחת הקהילות שעל יד יד־ושם בירושלים, יעשו כמיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה הנ"ל בחייה ופעלה, עד לשואה וכן בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן.

על החתום:

מנהל(ת) בית הספר משה שש [illegible] מחנך(ת) הכיתה [illegible]

נציגי התלמידים המנציחים: א) [illegible] ב) שרה [illegible] ג) אברהם [illegible]

ב"כ ארגון הקהילה: א) [illegible] ב) [illegible] ג) [illegible]

מגילה זו נתקבלה ביד ושם למשמרת עולם.

מנהל ביה"ס מר משה שנק פותח את טכס ההנצחה

שריד קהילת שדלישצ׳ה, המורה בנימין חרובי מנהל את טכס ההנצחה

התיחדות

הנשיאות בטכס ההנצחה

יושבים מימין לשמאל: הניצול נח גרינשפן, מנהל ביה"ס הממ"ד מר ראובן שרעבי, נציג ביה"ס „יבנה" שבתל־אביב מר יחזקאלי, המפקח מר אברהם רז, הזוג שולקלפר מארגנטינה מיוצאי שדלישצ'ה, מר שמואל כץ ומר מושקה לכר

מפקח משרד החינוך והתרבות מר אברהם רז מתיחד עם זכרם של קרבנות השואה

הילדים המנציחים והנשיאות בטכס ההנצחה

יו״ר א־רגון יוצאי שדלישצ׳ה בישראל.
מר יואל קליינמן נושא את דברו
לזכר קהילת שדלישצ׳ה

הגב׳ אסתר קליינמן מוסרת על תרומת
האירגון לספריית בית הספר

הניצולה ברכה פריברג־קלינמן מספרת מזכרונותיה של תקופת האימים

יו"ר ארגון יוצאי שדלישצ'ה בישראל, מר יואל קליינמן מדליק נר זיכרון במנורת ששת הקנים

המפקח מר אברהם רז מתכבד בהדלקת נר זיכרון במנורת ששת הקנים

מנהל ביה"ס מר משה שנק מתכבד בהדלקת נר זיכרון במנורת ששת הקנים

הניצול מר נח גרינשפן מדליק נר זיכרון במנורת ששת הקנים

ראש המועצה, מר' אפרים לוי מתכבד
בהדלקת נר זיכרון במנורת ששת הקנים

נציג מועצת הפועלים מר' ראובן ברכה מתכבד
בהדלקת נר הזיכרון במנורת ששת הקנים

מנהל בית הספר הממ"ד מר ראובן שרעבי מתיחד עם זיכרם של קרבנות השואה

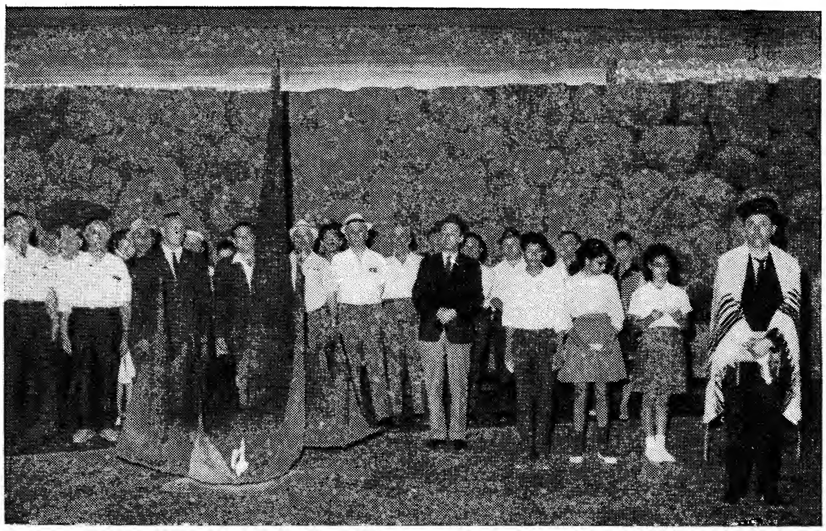
קדיש השרידים

ילדי בית הספר בטכס ההנצחה

יוצאי שדלישצ'ה בישראל בבית הספר „חולות" יבנה ביום ההנצחה

ילדי ביה"ס הממ' „חולות" יבנה משתתפים בטכס הדלקת נר התמיד באוהל יזכור ביד ושם בירושלים

חסיד אומות העולם מר' אנטל קרשי בחברת ילדי בית הספר הממ' „חולות" יבנה לאחר שנטע עץ בשדרת חסידי אומות העולם ביד ושם בירושלים

הד להנצחה

שמעתי על רשמים חזקים ויפים מהמאורע (טכס ההנצחה) שכולו אומר כבוד, יראה ושביטא חום — אותו חום הקשור בלב היהודי מאז. כנראה, האימרה: „עם ישראל חי", לבשה צורה ממשית וחיה ואותה עיירה יהודית קטנטונת ובלתי ידועה קמה והיתה למשהו ממשי. אותו קומץ אנשים שנותר ממנה התאסף ובא ברובו, מכל פינות הארץ ואפילו מחוצה לה. דרוכים לראות ולשמוע מה ייאמר וייעשה ע"י אנשים וילדים שלא שמעו ולא ידעו על קיומו של מקום כזה בעולם ועל אנשים הקשורים בו. ילדים הזילו דמעות כנות וחמות. מורים השתתפו בצערם של אנשים זרים להם ובלתי מוכרים. זהו דבר נפלא, מאורע לאומי חם ויפה שיתן ודאי אותותיו בעתיד ויוסיף גאווה לאומית ברוח העם. כאם בישראל עלי לציין שאם ירבו מפעלים כגון אלה תהיה לנו אומה בריאה וגאה, וילדיה יהיו חזקים ומאוחדים למען עתיד טוב וחפשי על סמך עבר עצוב וספוג פורעניות ושנאה. הלואי ידעו ילדינו רק צער ההשתתפות בימי הזכרון של העבר הרחוק, אשר בו התנסינו — אנו, הורינו ובני המשפחות נאחל לילדינו שיחיו כל ימות השנה חיי שמחה וחרות לדורי דורות וישאו בגאווה את צער העבר. הרשיתי לעצמי לצאת מחיי השגרה של עקרת בית ישראל, הקשורה בקהילה זו דווקא, ולכתוב מספר מלים כביטוי למה שעורר בי מאורע ההנצחה של קהילת שדלישצ'ה על ידי ילדי בית הספר. בישוב עולים. כל הכבוד למנהל ביה"ס מר משה שנק, לצוות המורים, לילדים ובעיקר ליוזם ההנצחה מר בנימין חרובי..

מי יתן ותראו ברכה וסיפוק בעבודתכם.

נחמה גינזבורג לבית ביאלוביץ

ביה״ס הממ׳ „חולות״ יבנה והעיירה שדלישצ׳ה

בית הספר „חולות״ יבנה נמנה עם שש מאות בתי־הספר אשר הנציחו קהילות ישראל שחרבו בשואה. ילדי בית ספר זה משתתפים בקביעות בחוברות „לזכרם״ היוצאות מטעם „יד ושם״ והוועדה להנצחת קהילות ישראל שחרבו. והנה מדבריהם:

דברי תלמידים — קובץ שנה ראשונה

חיי העיירה היהודית שחרבה ואיננה

בגליל לובלין, קרוב לעיר חלם שכנה לה עיירה יהודית בלתי ידועה בשם שדלישצ׳ה. שדלישצ׳ה, היתה כמו כל העיירות הרבות הנפוצות בגלות פולין. החיים היהודיים בעיירה לא התבלטו בשום דבר מיוחד. חיי העיירה היו דומים מבחינה כלכלית, תרבותית, עזרה הדדית והעבודה הציונית לכלל העיירות האחרות. תושבי העיירה עסקו במסחר זעיר ובמלאכה. בעיירה היו סנדלרים, חייטים ונגרים. בכל יום חמישי היה מתקיים שוק בעיירה. החנונים היהודים היו מוכרים לאיכרים את מרכולתם: סוכר, נפט, תה, וכדומה. האיכרים היו מביאים לשוק תוצרת חקלאית: תבואה, תפוחי־אדמה, פרות, סוסים, תרנגגולות, ביצים ועוד. יהודי העיירה התפרנסו בצנע ובעוני.

חיי התרבות בעיירה היו מפותחים ביותר. היו בה כשלוש מאות בתי־אב ובכל זאת היו בה שני בתי כנסת גדולים והם שימשו גם כבתי מדרש לילדי ישראל שגמרו את לימודיהם בחדרים ורצו להמשיך בלימוד. בעיירה היה רב ודיין וכבודם היה רב בעיני היהודים. היו גם כמה בתי כנסת קטנים (מיניינים), שלוש ספריות, שהיו מספקות קריאה לכל מי שרצה בכך. הקהילה היהודית דאגה לכך, שכל הבנים ילמדו בחדרים. שם למדו ראשית כל: תפילות, תורה רש״י וגמרא. בכמה מן החדרים למדו גם חשבון קרוא וכתוב ביידיש.

גם חלק הבנות לא קופח. היה קיים בית ספר מיוחד לבנות ושמו „בית יעקב״. הבנות למדו קריאה, כתיבה, תפילות, שירי שבת ומועדים והיו בעלות זכויות מלאות בחברה היהודית. הקהילה דאגה גם לעניים. היו אנשים שידם לא השיגה לשלם שכר דירה, על כן הם שוכנו בבית ה„הקדש״. בנין זה היה בעבר בית־כנסת, וכאשר נבנה בית כנסת חדש הקדישו את בית הכנסת הישן ל„הקדש״. בו גם מצאו מקום לינה יהודים מעיירות הסביבה, שנזדמנו לשדלישצ׳ה, ולא יכלו לשלם בעד לינת לילה. היתה גם קופה עזרה

הדדית, שהיתה מלוה לכל יהודי נצרך סכום כסף ברבית נמוכה, והוא היה מחזיר אותו לאחר מכן. חבורות נשים צדקניות היו דואגות לצרכיהם ההכרחיים ביותר של הנצרכים לעזרה והיו מספקות להם חלות ונרות לשבת. גם בעת מחלה לא הופקר איש יהודי לגורלו. נמצאו אנשים תורמים מרצונם לתכלית זו. העזרה ההדדית שהיתה קיימת בין היהודים היתה דוגמא ומופת לכל וגם לגויים השכנים.

בעיירה פעלו תנועות נוער ציוניות כגון „בית״ר ו„הנוער הציוני״. פעלו גם „הציונים הכלליים והרוויזיוניסטים״. ארגונים אלה דאגו לכך, שחלק מהנוער יתכונן לעלות לארץ־ישראל ולעזור בבנין הארץ. אבל כל זה הופסק באופן פתאומי ובאכזריות רבה על־ידי הנאצים הגרמנים ימח שמם.

הם פרעו, שדדו, רצחו וגזלו את כל רכושם הדל של בני העיירה הצנועים, הישרים והחפים מפשע. העינויים והרציחות לא פסקו מיום כניסתם של הגרמנים ועד הגירוש האחרון. חיילי היטלר העבידו את יהודי שדלישצ׳ה בעבודות שונות ומשונות. הם עשו הכל כדי לדכא ולהשפיל את כבוד האדם היהודי. הגרמנים אסרו על הפולנים לסחור עם היהודים וזאת כדי להרעיבם. ולבסוף תיכננו כמה אקציות (פעולות) כדי להשמיד כליל את בני העיירה היהודית. משלוש מאות בתי־אב בעיירה נותרו בחיים אך ורק שבע נפשות, שמהם חמש עלו ארצה לאחר המלחמה.

בני העיירה היו חלק מקהל עם ישראל. חלק זה היה ואיננו. ואנו כחלק מהגוף הפצוע וההי מצווים להנציח את זכרם של אחינו שניספו בשואה.

לא נשכח שגם כיום ישנם עמלקים חדשים הרוצים להשמידנו. לקח השואה יעזור לנו לעמוד על נפשנו, כל קרבן לא ייחשב לנו כגדול כדי לעמוד מול הסכנות האורבות לנו וכדי להגן על מדינתנו. אך בימים אלו שמענו ברדיו וקראנו בעתונות על הקרבן היקר — אלי כהן ז״ל אשר עמד על משמר המולדת ומת מות גיבורים. שמו יירשם עם כל גיבורי ישראל שמתו על קידוש השם והאומה.

נרכין את ראשינו בפני אחינו ואחיותנו היקרים שנספו בשואה ובהגנה על המולדת ונבטיח להם שלעולם לא נשכח אותם. יהא זכרם ברוך.

גבריאל נזירי **כתה ה׳**
אירן אליאסי **כתה ח׳**
דוד אליאסי **כתה ח׳**

טכס ההנצחה בבית ספרנו

ילדים יקרים ואורחים נכבדים! כעת אנו פותחים את טכס הנצחת העיירה שדלישצ׳ה שנחרבה בעת השואה — במלים אלה פתח מנהל בית ספרנו את טכס ההנצחה. הכורת הנאצי השמידה מתחת שמי ד׳ וגורל תושבי העיירה דומה היה לגורל שאר היהודים שנרצחו, נשרפו, נחנקו ועלינו להנציח את זכרם לעד.

יושב ראש של ארגון קהילת שדלישצ׳ה בישראל, מר יואל קלינמן, סיפר וקונן לפנינו במעמד זה. הוא אמר: בודדים מתושבי העיירה ניצלו ואלו נמצאים אתנו כאן. כל השאר — טף ונשים, זקן ונער, נספו ואינם — — דממת מות שררה באולם. נשמעו קולות בכי חנוקים — —

המנחה מזמין אל הבמה: א. אחד הנצולים, ב. מפקח בית הספר, ג. נציג המועצה המקומית, ד. נציג מועצת הפועלים, ה. יו״ר ארגון יוצאי שדלישצ׳ה והסביבה, ו. מנהל בית־ספרנו — להדלקת אחד משש הנרות במנורה בת שש הקנים לזכר ששה מיליון היהודים שאבדו ואינם. לאחר הדלקת הנרות אמרו יוצאי שדלישצ׳ה קדיש בציבור. רעד עבר בגופנו.

המנחה הזמין את הניצול נח גרינשפן כדי שיספר זכרונותיו מאותם הימים הקשים. הניצול נ. ג. החל בסיפורו העצוב אך לא יכול היה להמשיך, דמעות חנקו את גרונו. הוא התייפח בבכי מר. ההתרגשות באולם גברה בין ילדי ביה״ס, אשר הכירו את נח לפי הסיפור שלמדו עליו, הילדים התחילו לבכות. יחד אתנו בכו גם המבוגרים. בכיו זה של הניצול גילה לנו את נבכי נפשו.

לאחר מכן ביקש המנחה את ברכה פרייברג־קלינמן, אחת הניצולות, שהיא תספר לילדים על אודות חייה בתקופת השואה בעיירה המונצחת ובסביבתה. והיא סיפרה לנו:

— — — „אחותי נהרגה בידי הגרמנים, ואני ברחתי בעת הגירוש האחרון. אני ואמי הסתובבנו ליד ביתו של הפריץ. הוא הבחין בנו ואמר לאמי, שהוא אינו יכול לעזור לה, אך הוא הציע לאמי שתשאיר אותי אצלו בארמונו, והוא יציל אותי. אמי הסכימה, נפרדתי מֵאמי ומאותו היום לא ראיתיה עוד. „המספרת מפסיקה. בוכה, ולאחר מכן ממשיכה, „הפריץ רצה לטשטש את זהותי והוא השיג תעודת־לידה על שם נערה פולניה בגילי, שמתה זה מכבר. עם תעודה זו ליווני משרת הפריץ לתחנת הרכבת ושלחני בברכה חרישית. משם נסעתי לחלם העיר ומהעיר חלם ללובלין. באתי ללובלין, הערב ירד, ואני הייתי זרה בעיר לא מוכרת לי וללא תעודת זהות. פניתי לאשה הראשונה שנזדמנה לי ושאלתיה למקום שינה. היא שאלתני אם מצויידת אני בתעודת זהות. עניתי בשלילה. היא אמרה: ללא תעודת זהות לא תוכלי להיכנס לבית מלון, ובכלל אסור לך להימצא ברחוב. החווּרתי. האשה הבחינה בחוורוני והמשיכה: הלילה תוכלי לישון בביתי.

בלית־ברירה הסכמתי. למחרת היום בבוקר העירתני האשה ושלחתני לדרכי. הגעתי לפריץ מפיטרוביצה עם מכתב המלצה מחברו ממוגלניץ. בתחילה קיבלו אותי שם יפה, אבל לאחר מספר ימים הודיעו לי שהם מפחדים להחזיק אותי בביתם. החלטתי לנסוע לעיר חלם ולחפש את חברתי יאנקה שאתה התידדתי בהיותי בארמון הפריץ ממולגניץ. מצאתיה. היא היתה אז בחדשי הריונה האחרונים ודרושה היתה לה עוזרת. אני קפצתי על מציאה זו והייתי לעוזרת בביתה. לאחר לידתה ידעתי שלא אוכל להישאר עוד זמן רב. המיילדת ביקשה ממני, בינתיים, להשיג לה עוזרת בית. אמרתי לה שאוכל לבוא אצלה בעוד שבועות אחדים. היא הסכימה לזאת ברצון. וכך עבדתי אצלה, והיא היתה מרוצה מעבודתי. בקשתיה להשיג לי תעודת זהות לפי תעודת הלידה שהיתה בידי. כעבור כמה ימים קיבלתי תעודת זהות „כשרה" למדי.

יום אחד עבר בחור בחור פולני משדלישצ'ה שהכירני והודיע למיילדת שמחזיקה היא בביתה ז'ידובקה (יהודיה). מיד פוטרתי מהמקום. התחלתי לחפש עבודה בחלקה האחר של חלם, ומצאתי עבודה כעוזרת אצל תופרת גויית. התופרת העירה לי שעובדת אני כמו יהודיה, חששתי שמא זהותי תתגלה ועזבתיה. לאחר ימים אחדים השגתי עבודה במטבח הקסרקטין של הצבא הגרמני. שם נשארתי עד לשחרור העיר על־ידי הסובייטים.

הקהל עמד על רגליו ושר את שירת התקוה. הטכס הסתיים, אך זכרם של יהודי העיירה, שנרצחו וזכרם של כל קרבנות השואה לא ימח לנצח.

אנחנו, חלק מן העם היהודי, שסבל מאד בכל ימי גלותו מחוייבים לזכור את הנעדרים: את אלה שנהרגו במיתות שונות, ומשונות, ולהנציח את שמם. מאז ומתמיד זממו שונאי ישראל להכרית את עם ישראל מעל פני האדמה. אך הדבר לא עלה בידיהם.

כיום נמצאים אנו במדינתנו החופשית, היא מדינת ישראל. אך אל לנו לשכוח, כי אורבות לנו סכנות רבות. מסביבנו אויבים רבים, המתנכלים לנו, והזוממים להשמידנו. אנו נגן על מולדתנו, נשמור עליה ולא נחוס על כל קרבן אשר יידרש מאתנו על אפם ועל חמתם של שונאינו. „עם ישראל חי!"

מרים נחום
כיתה ז'

מדוע לא התקוממו?

בית הספר, שבו אני לומדת הנציח את קהילת שדלישצ׳ה שבפולין, וכאשר אני חושבת על האסון הגדול, שפקד את עמנו בימי מלחמת העולם השניה, עומדים לעיני מאות היהודים, היהודיות וילדיהם מעיירה שדלישצ׳ה, אשר הובלו להשמדה אכזרית, כשהם מוכים, מושפלים, רעבים וחלשים. הנה רואה אני בדמיוני את הגב׳ רחל קליינמן ובתה פרומה, שהצליחו להתחמק מידי הרוצחים, והן בורחות ליער, לשדה. הן בורחות מפני אנשים, מפני גויים, מפני אותם הגויים שאתם גרה הגב׳ קליינמן וכל יהודי העיירה כל חייהם בשלום. גב׳ קליינמן שכלה את בעלה יהושע, את שני בניה: יואל ואליעזר ושתי בנותיה. עתה בורחת היא ובתה מפני הגויים מחשש שמא יסגירו אותן לידי המרצחים. בורחות כחיות רדופות מתחבאות. כשהקור הציק להן היו מתגנבות לרפתים ולאורוות סוסים ושם נחות עד זריחת השמש. כאשר אזלו אמצעי הקיום, החליטה פרומה להציע את עצמה כמשרתת במשקו של אכר אחד כדי לזכות במנת אוכל זעומה לעצמה ולאמה. לא מן הדברים הקלים היה באותם הימים למצוא משפחה שתתן ליהודי לדרוך על סף ביתה. ועל כן לא יכלה לשבת הרבה זמן בבית האיכר. וכך נתגלגלו הגב׳ קליינמן ובתה פרומה בשדות, ביערות, ברפתים, ובאורוות ובמקומות סתר רבים. רק לעתים רחוקות זכו להיכנס לבית, שבעליו נתן להן מחסה זמני. כל רשרוש הפחיד אותן. נדמה היה שעצביהן לא יחזיקו מעמד. גופותיהן כוסו פצעים. הן היו חולות וחלשות, מי ימנה את סבלן, ומי יתאר את הרגשתן ואחרי כל זה יש אנשים בעולם השואלים מדוע לא התקוממו? היכלו נשים אלו ומאות אלפים כמוהן להתקומם? לא ולא!

עלינו מוטלת החובה לזכור את אחינו ואחיותינו המעונים והאומללים שנרצחו בידי קלגסי הנאצים ועוזריהם, עלינו להנציח את הקהילות שנפלו וחרבו מתוך מזימת רשע למחות את שם ישראל ותרבותו מתחת לשמים, לזכור ולא לשכוח את הזקנים, הנשים ומיליון הילדים. לעולם לא לשכוח כי „הזכירה היא שורש הגאולה״. (הבעש״ט) ניתן כבוד ליהדות השואה. נרכין את ראשינו בפני אפר הקדושים ובפני זכרם.

אירן איליאסי
כיתה ח׳

אגדת הפחדנות

הנה לפניכם סיפור אופייני של נערה יהודיה מעיירה שדלישצ׳ה, אשר אותה הנצחנו ואשר על יהודיה למדנו:

קראו לה ברכה, והיא היתה אז רק בת 15, כל משפחתה אבדה. נשארו בחיים רק היא ואמה ללא מזון וללא מקלט. השתים נרדפו רק בגלל היותן יהודידת. נתמזל להן מזלן ונמצא להן פריץ מוכר, אשר נתן להן מקלט והסכים לקבל את ברכה אל ביתו, הואיל וקלסתר פניה שיווה לה דמות של גוייה צעירה. היא נאלצה להיפרד מאמה האהובה עליה. לא ארכו הימים, והפריץ הפנה אותה בצירוף המלצה לפריץ אחר שגר ע״י העיר לובלין. לאחר כמה ימי מחסה במקום החדש גורשה שוב. הפעם עברה לעבוד אצל תופרת גויה, בעיר חלם. פעם העירה לה התופרת, כי היא עובדת כיהודיה ואז נאלצה לברוח אף מכאן מחשש שהגוייה תזהה אותה. הפעם נתקבלה כעוזרת בית אצל מיילדת באותה עיר חלם וגם מכאן נאלצה לעקור, מאחר שגוי מעיירה שדלישצ׳ה הכיר אותה והעיר למיילדת שהיא מחזיקה בביתה ז׳ידובקה (יהודיה). וכך היתה כל פעם מחליפה מקומות־עבודה לאין ספור. היא היתה חיה בהרגשה שמישהו רודף אחריה. שמישהו יגלה את זהותה האמיתית. צלו של המוות רדף אחריה כל הזמן. ועתה נשאלת השאלה מה יכלה לעשות ברכה ורבבות כמוה? האם יכלו היהודים הזקנים והטף, הרעבים והנחלשים להתקומם נגד הגרמנים. צבאות מדינות אירופה החזקים לא הצליחו לעמוד נגד הצבא הגרמני הכובש. מדוע אותם לא מאשימים ורבים כמוהם בפחדנות? האם ניסה מישהו מהמאשימים להעמיד את עצמו במצב של נערה זו ורבות כמוה? באיזו זכות פוצים אנשים פה בשאלה זו? הס לכם מלהאשים אותם. בני ישראל משועבדים היו במצרים 400 שנה ולא העיזו למרוד. אך לאחר שיצאו את מצרים הצליחו לכבוש 2 עמים גדולים את סיחון ואת עוג. מדוע לא הראו מעשי גבורה במצרים? וכיצד זה קרה שבשעה שבמחנות ההשמדה הושמדו אלפי יהודים ביום אחד ובאותו זמן נלחמים אחיהם של אותם היהודים ומצטיינים במעשי גבורה בשורות צבאות בעלות הברית?

האם אלה מבני גזע אחר הם? והאם היה קיים הבדל בין הרוסי המתענה במחנה ריכוז לבין הרוסי הלוחם ע״י סטלינגרד ואף מנחיל מפלה לגרמנים.

מכאן שאין לדבר על פחדנותם של יהודים בימי צרה ויגון אלה, והראיה — היהודים ולא עם אחר היו הראשונים למרד.

שתי שאיפות היו למורדים: לנקום ולמות בכבוד, „אלה היו רגעים המאושרים ביותר — הרגעים שהנחלנו מפלה לגרמנים״ — כך כתב מרדכי אנילביץ׳ במכתב לחבריו, שנשלח

מגטו ווארשה הלוחם. חובה עלינו לזכור את ששת המיליונים מבני עמנו שהיו ואינם עוד. עלינו לספר לדורות הבאים אחרינו מה שעוללו לנו הגרמנים האכזריים ושותפיהם, לזכור ולא לשכוח. יהי זכרם ברוך.

דוד אליאסי
כתה ח׳

הנער משדלישצ׳ה

„הזכירה היא מקור הגאולה" (הבעש"ט). עלינו לזכור את המאורעות על כל הסבל והיסורים שעברו על עמנו בכל הזמנים. בשמענו את סיפורם של גיבורי הגיטאות אנו עומדים משתאים לעומת גבורתם, אומץ לבם וגאותם הלאומית של המגינים.

אנו דור החורבן והשואה, אשר בו הושמדו שישה מיליונים מבני עמנו. חייבים לזכור ולהזכיר את אומץ לבם של הגיבורים הנערצים שעמדו בעוז ובחירוף נפש בתנאים אל־אנושיים נגד כנופיות היטלר ועוזריו, עלינו לזכור ולחלוק כבוד גם למיליוני היהודים, שלא יכלו ושלא היתה להם אפשרות לעמוד נגד קלגסי היטלר בקרב, והם התנגדו להם בצורה פסיבית. הם בזו למעניהם ובראש מורם הלכו בדרכם האחרונה, בתקווה שזוועות הנאציזם הגרמני תחלופנה והדורות הבאים יחיו חיים חופשיים. רבים משונאינו יחידים אפילו מידידינו חושבים שאחינו הלכו להשמדה כצאן לטבח וכי אפשרות אחרת היתה להם ?

והם הלא מזי רעב היו, חולים, נרדפים ע"י הגרמנים וגם על ידי התושבים המקומיים. הסביבה היתה עויינת להם, לא היה לאן לברוח. הם היו בלי ציוד וללא נשק, כיצד יכלו הם לעצור כוח להתנגד לנוכח השתוללותם המתמדת והאכזרית של קלגסי הנאציזם. הגרמנים נקטו תחבולות ערמה שונות ומשונות כדי לזרוע הרס וחורבן בין המוני היהודים. הם הקימו אפילו מחנה עבודה לדוגמה בטארזינשטאט ובו החזיקו את העצורים היהודים זמן קצר בלבד והכריחום לכתוב מכתבים הביתה ולספר על התנאים „הטובים" השוררים שם. לאנשים, שכבר הובאו למחנות ההשמדה ונועדו למיתת שרפה וחנק, נאמר שמובילים אותם למקלחות לשם חיטוי. כיצד יכלו היהודים התמימים להאמין שמעשים כה איומים ואכזריים נעשים על ידי בני אדם? רק לאחר זמן רב נתגלו תחבולותיהם של הגרמנים, אז גברה התנגדותם של היהודים וכשנוכחו הגרמנים לדעת שאכן לא יועילו להם עוד השכנועים והשידולים הערמומיים כלפי היהודים החליטו לנהוג בכוח הזרוע. הם ערכו אקציות בישובי היהודים ובהן הושמדו המון רב.

הנה עומד לנגד עיני הנער הצעיר בן ה־13 מהעיירה שדלישצ׳ה, אשר אותה

קבוצת נוער יהודי משדלישצ'ה לפני השואה

הנצחנו. בשנת 1942 ברח הנער יחד עם בני משפחתו למרתף של תפוחי אדמה שעמד בשדה הרחק ממשכן אדם ושם הסתתרו הם. צעיר פולני שהזדמן למרתף זה גילה אותם, רצה לזכות בשלל הביזה ומשום כך זמם להסגירם לידי הגרמנים. ראש המשפחה שיחד אותו. והלה הלך כלעומת שבא. באחד הימים תפסו אותם קבוצת גויים מהסביבה והסגירום למשטרה הגרמנית. הם הובלו לבית הכלא והוחזקו שם עד לעת ערב. בערב הוצאו מתאיהם לחצר. לפתע בקעה את הדומיה קריאת המפקד „שכב"! החלו לירות לעברם. כל בני המשפחה נרצחו פרט לנער הצעיר נח, שניצל בנס.

הוא ברח משם כשהוא פצוע וזב דם, כשהוא מנסה בשארית כוחותיו להימלט מעיניהם הבולשות של הגרמנים ושל גויי הסביבה. הנער הסתתר בין סבכי השיחים. הגרמנים לא מצאוהו. ירו מספר צרורות בכיוון למקום מחבואו, כדי להיות בטוחים במות הנער, אך הנער לא מת, אם כי הוא חשב את עצמו למת. הוא היה חלש, יגע ועיף, אך החיים שבו המריצוהו לקום ולנסות להמשיך לברוח. הוא קם בשארית כוחותיו ורץ לעבר היער. שם הוא מצא את אחיו הגדול ממנו בשנים מספר. הם הסתתרו יחד ביערות, בשדות ובשאר המקומות עד שהגיע הלילה המר והנמהר.

והנה שומע הוא יריות ואחיו איננו עוד... הוא התעורר משנתו ואכן נכון היה דבר החלום. אחיו של נוח יצא לבקש פרוסת לחם ולא שב. הגויים הרגוהו. ונח ישן וחלם את חלומו. השריד האחרון של משפחתו נלקח ממנו. נח נשאר בודד ללא ידיד וללא מכר. הוא הסתתר ביערות ובמתבנים עד השחרור. הלאומנים הפולנים לא יכלו לסלוח לעצמם על שנשאר עוד נער יהודי על אדמת פולין והם באו לבקש את נפשו. אך הוא הצליח להימלט גם מידיהם ובא לעיר חלם. מחלם נסע הוא ללובלין ולקראקוב, מקראקוב דרך צ׳כיה לבוקרסט ומשם יחד עם נערים יהודים נרדפים כמוהו עלה ארצה. כיצד יכול היה הנער היהודי הלז להתנגד? וכיצד יכלו לעשות זאת מאות אלפים כמוהו? אם ניטיב לחקור יסתבר לנו שלא כל היהודים השלימו עם גורלם המר.

חברי תנועת הנוער הציוני החלו בהכנות לקראת התנגדות ומרי נגד הגרמנים, ואכן גרמו להם אבידות כבדות. הם הצטיינו באומץ לבם ובעוז רוחם. אין להם לשונאי ישראל הזכות לטעון שאחינו הובלו למות כצאן לטבח.

מי היו הראשונים באירופה שמרדו במשטר ההיטלרי המדכא אם לא אחינו? וכי שכחו זאת שונאינו? ומדוע לא מרדו האחרים? בחיבורו „כצאן לטבח" אומר ק. שבתאי: „האם הרוסים שישבו במחנות ההשמדה היו גיבורים יותר גדולים מאחינו היהודים, יושבי המחנות? ליושבי מחנות ההשמדה המטופלים בילדים, לזקנים ולחולים לא היו תנאים להתנגדות. חוסר מזון, רעב מחלות, חוסר ציוד ותחמושת — כל אלה מנעו מהם מלהתקומם נגד המשעבד האכזרי. איומה היתה השואה ובנפשנו חרתה רשמים עמוקים. האם אפשר היה להעלות על הדעת שבני אדם יתנהגו באכזריות כזאת.

הגרמנים כרתו ענף נכבד מעץ היהדות. פצעינו עמוקים מאוד. חובה קדושה היא לנו לא לשכוח את מוראותיה וזוועותיה של השואה. עתה כשיש מדינה לנו, מובטחנו שלא יישנה הדבר. עלינו ללמד לקח מן השואה האיומה. נגן על מולדתנו מפני שונאינו ומפני אלה המבקשים רעתנו. נדע לשמור על כבודנו ועל גאוותנו הלאומית. נזכור ולעולם לא נשכח את אחינו שנרצחו ללא עוול על ידי הנאצים האכזריים.

יהי זכרם ברוך

מרים נחום
כתה ח׳

יום חול בעיירה שדלישצ׳ה

השעה היתה שעת בוקר מוקדמת כאשר נראה הרוכל הראשון שהוציא את סחורתו מתוך השקים, שהיו מונחים בצידי הכביש, וסידר אותם על דוכנו. אחריו הופיעו רוכלים, שזה עתה באו מן העיירות הסמוכות פיאסקי, ראיובצה ועוד.

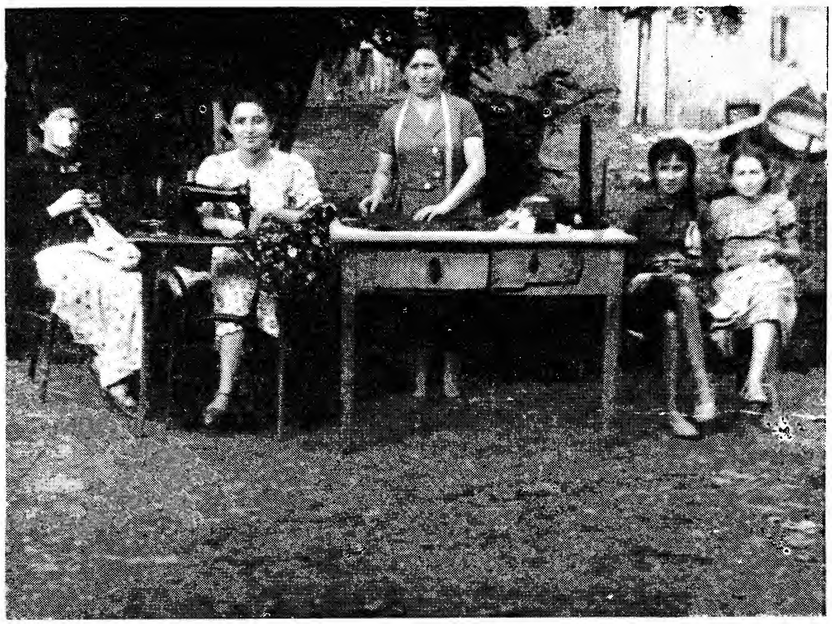
הסנדלר הנודד גם הוא כבר התעורר ושם פעמיו לכפר הקרוב כדי לעסוק במלאכתו שם. ליד החנויות הופיעו קונים, פה ושם ניראו גם ילדים קטנים, אשר הקדימו קום

משפחת יוסף (יוסל) וחיה־רייזל קרפף הענפה, לפני השואה

לרגל היריד המתקיים ביום זה. יהודים רצו לבית הכנסת ובחפזה התפללו תפילת שחרית. לאחר מכן מיהרו הביתה כדי להכין הכל ליום היריד העומד להתקיים.

אחדים ערכו את סחורתם ממש על הארץ ליד עמודי הטלגרף. רעש המוכרים והקונים נשמע בעיירה. האחד מכריז על מרכולתו הטובה, והשני מצעק על בדיו המשובחים והשלישי על כליו היפים והאחר על נעליו הזולות. רק בשעת מנחה אספו היהודים את כל הסחורה לשקיהם ואצו לבית הכנסת. בבית הכנסת נשארו

רסל גרינשפן ז״ל במתפרה שלה עם עוזרותיה

עד שגמרו תפילת ערבית. אחרי התפילה חזרו אל בתיהם כדי לסכם את פדיון היום. כזה היה היום החמישי בעיירה, יום היריד הידוע, וכזאת היתה העיירה שדלישצ׳ה שבגלות פולין, בקרבת העיר חלם עד ספטמבר 1939. עם התחלת המלחמה הופסקו החיים הרגילים של העיירה היהודית. סבל, עינויים, והשפלות היו מנת חלקם של יהודי העיירה הקטנה. עד שבא היום המר והנמהר של קיץ 1943, ושרידי יהודי שדלישצ׳ה הובלו למשרפות סוביבור. תהי נשמתם צרורה בצרור החיים וזכרם ישאר לנצח בקרבנו.

שלמה מיארה, כתה ח׳

ערב שבת בקהילת שדלישצ׳ה

אור הבוקר ליום שישי הפציע מוקדם, כנראה, כדי לאפשר ליהודי קהילת שדלישצ׳ה להכין את הדרוש לכבוד שבת ולהתכונן לקראת קבלת שבת המלכה. פה ושם נראו יהודי המניין הראשון כשהם נחפזים לבית הכנסת. היו אלה בעלי המלאכה שהשכימו קום לקראת עמל היום.

לאחר תפילת שחרית ממהרים הם כל אחד לעבודתו היום־יומית כדי למצוא בה את פרנסת ביתם. באופק נראתה השמש כאילו מעפילה לראש ההר ושולחת את קרניה החמימות קמעה ומלטפת את כל היקום, פעלו של הקדוש ברוך־הוא. אט־אט מופיעים ילדים ברחובות העיירה, אחדים מהם הולכים ל„חדר" והאחרים פונים לכיוון הכפר מוגלניץ לבית־הספר היסודי. נשים כמעט שלא נראו בחוץ. הן טרודות בהכנותיהן לקראת שבת. זאת הבעירה אש בתנור, זו כותשת לה במכתש. זו לשה את הבצק וזו מגישה ארוחת־בוקר לבעלה ולילדיה.

פה ושם מופיע יהודי זקן בפתח הדלת וקופסת צדקה בידיו. הוא מברך בבקר טוב, מקבל תרומה ונחפז הלאה, הלא ערב שבת היום! בעלי המלאכה והחנוונים הזעירים נועלים את עסקיהם וממהרים לבית המרחץ כדי להתנער ולהשתחרר מאבק החול וללבוש

משפחת יהושע ורחל קליינמן לפני השואה

בגדי השבת. לפנות ערב סיימו הנשים את העבודות במטבח, רחצו ילדיהן הקטנים, חפפו את ראשיהם והלבישום בגדי שבת. פרשו מפה צחורה על השולחן וערכוה לקראת שבת. את ראשיהן כיסו במטפחת לבנה ובחגיגיות ברכו על הנרות. הגברים עוזבים את בתיהם והולכים עם הבנים לבית הכנסת. הרחובות נתמלאו יהודים וכולם נחפזים לבית־הכנסת.

אווירת שבת הורגשה בכול — בבית, ברחוב ובבית הכנסת. זמירות שבת נישאו מבית הכנסת ומילאו את כל הסביבה בחגיגיות ובשמחה. באותו זמן אפשר היה לראות ברחובות העיירה כמה זוגות נשים צדקניות, שאספו לחם וחלות לעניי העיר, אשר ידם לא השיגה להכין צרכי שבת למשפחותיהם.

כוכבים נוצצים נראו מעל העיירה ומחלונות הבתים בקעו אורות השבת. היהודים סיימו את התפילה ובהמוניהם נהרו הביתה. ברכו איש את רעהו בשבת שלום ופזמו לעצמם זמירות שבת. אכלו את הסעודה החגיגית של שבת ולאחר מכן התיישבו לעיין בספר, מי בפרשת השבוע, מי בפירוש רש״י, מי בגמרא, מי בשיר השירים, ומי בספר מכל הבא לידו. הנוער שהשתייך לאירגונים ציוניים הלך לאחר ארוחת השבת לשמוע הרצאות, לרקוד — הורה, לשיר ובכלל לבלות את הערב בצורה נאה ומעניינת. כך חיו יהודי שדלישצ׳ה עד 1939, עד שגייסות היטלר חדרו לפולין והפסיקו את מהלך החיים התקין של יהדות אירופה כולה ובתוכן גם של יהודי שדלישצ׳ה הקטנה.

משה פרץ, כתה ח׳

העיירה שדלישצ׳ה שאנו הנצחנו

העיירה שדלישצ׳ה היתה קטנה, נקייה ושקטה. בתיה היו בנויים עץ, רחובותיה קצרים ובכל בית שני חדרים. בדירות אלו התגוררו משפחות יהודיות שומרי מסורת. ביום שישי, ערב שבת, הזדרזו האנשים לסיים את עבודתם כדי לקבל את פני שבת המלכה. בערב קדוש זה פסקה התנועה, והרחובות היו מלאים זקנים, נשים, וטף לבושים בגדי שבת נקיים ומבריקים. נעליהם מצוחצחות, פני כולם היו מיועדות לבית הכנסת. בבית הכנסת היו שתי קומות בקומה הראשונה התפללו הגברים, והקומה השניה היתה מיועדת לעזרת נשים. היו כאלה שהקדימו לבוא לבית כנסת כדי לקרוא לפני התפילה שירי השירים. אולם עם שמיעת דפיקות השמש על הבמה נשתררה דומיה, והחזן התחיל את התפילה. אחריו המשיך כל הקהל להתפלל ולזמר ומשסיימו את התפילה יצאו מבית הכנסת שלווים ועליזים. בדרך פגשו יהודים אחרים שיצאו מבית הכנסת של חסידי

טריסק ושל מנינים אחרים וברכו איש את רעהו בשבת שלום. כשהגעו הביתה, הרגישו אווירה שונה מזו של ימי החול האפורים והקודרים. אווירה חגיגית וחמימה המעודדת לבבות. ראש המשפחה הרים כוס מלאה יין, כולם קמו על רגליהם והאב קידש על היין. המשפחה טעמה מן היין, נטלו את ידיהם והאב בירך על החלות המוציא לחם... האם הגישה למשפחה את המנה המסורתית דגים ממולאים. בין מנה למנה שרו זמירות שבת. כאשר נסתיימה הסעודה, הלכו הילדים לבלות באירגוני הנוער הלאומי ובבית״ר שם שרו ורקדו, שמעו הרצאות וקראו עיתונים. המבוגרים הלכו לקרובים, לשכנים או לחברים להתארח. נשים פטפטניות שוחחו עם שכניהן על הא ועל דא. ומכמה בתים עוד בקעו קולות של שירים לכבוד שבת. כך חיו אנשי שדלישצ׳ה עד שבאו קלגסי היטלר והשמידו את היהדות הזו, שופעת חיים, מלאת תרבות יהודית.

יהי זכרם ברוך

דרורה אלבז כתה ח׳

לוח הזיכרון לקהילת שדלישצ׳ה

השנה החלטנו לקבוע לוח זיכרון בבית ספרנו לזכר הקהילה. ביום הזיכרון לשואה ולגבורה הזמנו נציגים של יוצאי שדלישצ׳ה בישראל, אשר נכחו בטכס הסרת הלוט. הטכס נערך בחצר בית ספרנו בנוכחות ילדי בית־הספר. בהסרת הלוט כיבדנו את הניצול נח גרינשפן, אשר חי בעת השואה בסביבת שדלישצ׳ה. לאחר הטכס ביקש מורנו מנח שיבוא לכיתתנו ויספר לנו על חייו באותה תקופה קשה. בחרדה וברטט שמענו מפי נח את דבריו. הוא היה בן 12, כאשר אביו, אחיו ברל והוא ברחו מן העיירה לפני הגירוש האחרון, זאת אומרת לפני השילוח למחנה סוביבור להשמדה. הם הסתתרו במקומות שונים ביערות, במתבנים ובשדה. באחד הימים נתפשו על ידי איכרים פולניים מתושבי הסביבה יחד עם עוד חמישה יהודים והובלו למאסר בעיירה. שם החזיקו אותם עד הערב. לפנות ערב באה קבוצת אנשי גסטאפו, הוציאה אותם מחדר המאסר והשכיבתם על האדמה בתוך החצר. לאחר מכן ירו בהם ובדקו כל אחד לחוד אם הוא נהרג. מי שלא נהרג ביריה הראשונה נורה פעם נוספת. נח נפצע בפעם הראשונה בידו ובפעם השניה התכוון

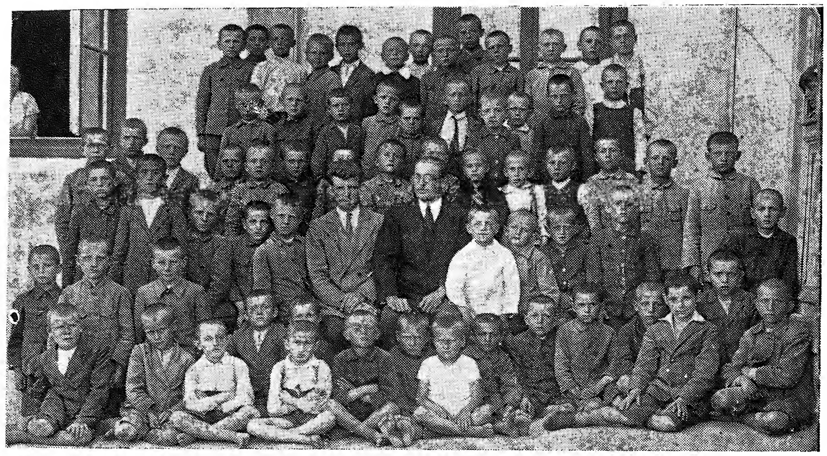
הריצח הגרמני לפגוע בראשו. אבל פגע בצווארו בצורה קלה. לאחר שהרוצחים התרחקו מן המקום, קפץ נוח מן המקום וברח. התושבים הפולניים הזעיקו את הרוצחים למקום, והם התחילו לרדוף אחריו. נוח נפל בבוץ בין השיחים והם לא ראו אותו. לאחר מספר צרורות־אש שנורו לעברו חשבוהו למחוסל. הם שבו למכוניתם ועזבו את המקום. כאשר נסתיימה המלחמה בא נח לעירתו, אבל לא מצא בה יהודים. בימים הראשונים הלך לגויה מכרה, אשר רחמה עליו, והרשתה לו לחיות אצלה כמה ימים. באחד הלילות, כאשר ישן נח על מתבן קש בחצרה של הגוייה, ראה קבוצת בחורים פולניים מתקרבים לבית הגוייה. ושאלו: איה היהודי הצעיר. אלה היו פולנים, שונאי ישראל. הגוייה שיקרה להם ואמרה שלא נמצא פה ילד יהודי. הפולנים האמינו והלכו. בבוקר ברח נח מן המקום והגיע לעיר חלם. לאחר מכן עבר ללובלין ולבסוף נשלח על ידי ארגון ציוני, שפעל במחתרת לקרקוב. בעזרת ארגון זה של עלית הנוער הגיע נח לישראל. פה עברו עליו כמה ניתוחים בידו הפצועה, למד מקצוע והקים משפחה. כיום יש לו שני ילדים. הוא עובד ומפרנס את משפחתו בכבוד. התרשמנו מדברי נח וביקשנו אותו לבוא אלינו שוב עם שני ילדיו.

נסים בן־שטרית, כתה ו׳

שדלישצ׳ה לפני השואה

יהודי קהילת שדלישצ׳ה הקטנה חיו בשקט ובמנוחה. החיים היומיומיים זרמו להם במסלולם הרגיל. כל אחד היה עסוק בעבודתו ובעסקיו ומצא לו בקושי רב את פרנסתו. ילדי העיירה למדו בחדרים ובבית־הספר הממלכתי. הילדים לא היו מפריעים להוריהם בעיסוקיהם כאשר חזרו מלימודיהם. כאשר ראש המשפחה היה מתפנה לשעה קלה לאחר הארוחה המשותפת, היה שואל את ילדיו על מהלך הלימודים בחדר, והילדים היו מספרים ברצון על הישגיהם בלימודים.

בערב שבת היתה כל אם טרודה בהכנות לקראת השבת. האמהות, בעזרת הבנות המתבגרות שבבית היו דואגות לנקיון הבית לכבוד שבת. עוד ביום חמישי בערב היו האמהות הולכות לחנות המכולת, קונות את כל המצרכים הדרושים ובאותו ערב מכינות את הבצק ללחם, לחלות, לפיתות ולעוגות. ביום שישי, לפנות בוקר נישא למרחוק ריח נעים של מעשה מאפה מכל בתי היהודים. בערב שבת היו האבות מסיימים את עבודתם, רצים לבית המרחץ שבעיירה ושבים משם נקיים, מתלבשים בבגדי שבת וחג ומוכנים לקבל את פני שבת המלכה. האמהות סיימו לזמן הזה את כל הסידורים

ילדי שדלישצ׳ה בבית הספר הממלכתי הפולני בשנת 1931
בשורה הראשונה מלמטה, השלישי מימין, יושב עורך הספר המורה בנימין חרובי

בבית. על השולחן היתה פרושה מפה צחורה ועליה שני פמוטים מבריקים ושתי חלות מכוסות במפית רקומה. בחרדת קודש נגשה האם לפמוטים הללו, שלשלה לפני זה פרוטות מעטות לקופסת רבי מאיר בעל הנס או לקופת הקרן הקיימת לישראל, האהילה על פניה בשתי כפות ידיה, הדליקה את הנרות וברכה עליהם. רוח שבת השתררה בבית. האב והבנים שבבית מיהרו לבית הכנסת לתפילת ליל שבת. בשובם מבית הכנסת היו כולם מתיישבים לסעודת שבת חגיגית. האב בירך על היין ועל החלות, והמשפחה כולה ענתה אמן והסעודה התחילה.

בעת הסעודה, בין מנה למנה שרו זמירות שבת וסיימו את הסעודה בברכת המזון. בשבת לאחר מנוחת הצהרים היו הילדים קוראים בפני אביהם את פרשת השבוע בניגון המסורתי, והאב שבע נחת מילדיו העושים חיל בלימודיהם.

כך חיו יהודי שדלישצ׳ה בגלות פולין המדינה עד ליום המר והנמהר עד שהתחילה השואה. למגינת לבנו נספו רוב רובם של יהודי שדלישצ׳ה.

זלדה גמליאל, כתה ו׳

צדקה בעיירה שדלישצ׳ה

הקהילות היהודיות בפולין היו מאורגנות להפליא. הם יכלו לנהל את חייהם לפי רצונם. עיירת שדלישצ׳ה לא היתה מן העשירות. היהודים בעיירה חיו בפשטות ובצנע. דאגתם העיקרית היתה כיצד להשיג פרנסה למשפחותיהם. ביום שישי היה כל יהודי דואג שבביתו ימצאו צרכי שבת כגון: חלות ודגים, בשר ונרות. אם נודע בקהל, שמשפחה יהודית נשארה ללא צרכי שבת חס וחלילה אז לא נחו ולא שקטו עד שסיפקו את צרכי השבת ההכרחיים למשפחה הנצרכת. נשים צדקניות היו עוברות מבית לבית, אוספות פרוסות חלות ולאחר מכן נותנות אותן בסתר למשפחה הנזקקת. גם לחולים היתה דואגת הקהילה, אם מישהו חלה ולא היה לו כסף להזמין רופא. בימים ההם היה הרופא מקבל 5 זלוטות עבור ביקור, ולא כל משפחה יכלה להרשות לעצמה לשלם סכום כזה, כי ב־5 זלוטות יכלה משפחה להתקיים יומיים. היו גבאי העיירה עוברים מבית לבית, אוספים תרומה ל„ביקור חולים״, והיו מזמינים רופא על חשבון העיירה. לקראת חג הפסח דאגה הקהילה למצות לעניים. ראשי הקהילה היו מתאספים ודנים כיצד לספק מצות לפסח לכל הנזקקים. היו מעלים את מחיר הקמח המיועד למצות, וכסף זה היה קודש למעות חטין. גם דאגו שבנות ישראל תינשאינה בזמן אפילו כאשר לא היתה נדוניה מצויה. למטרה זו היו אוספים כסף לקופת „הכנסת כלה״ וממנים את הוצאות החתונה וכו׳. הקהילה דאגה גם ליהודים עניים עוברי אורח, אשר לא היה ביכולתם לשלם בעד לינה בבית מלון. למטרה זו הקדישו את בית הכנסת הישן שנקרא „הקדש״, בו יכול ללון כל נצרך ללא תמורה. ביום שישי ראה כל יהודי חובה לעצמו להזמין אורח מהיהודים הזרים שנמצאו בעיירה באותה שבת. המארח היה מזמין את האורח בבית־הכנסת לאחר התפילה, והאורח היה מתקבל בסבר פנים יפות על ידי בני המשפחה והיה מקבל מקום מכובד ליד שולחן השבת. היו משתפים את האורח בתפילה, באכילה ובשירה, כדי שהאורח, ירגיש את עצמו טוב. הקהילה אירגנה גם קופת „תלמוד־תורה״. ילדים ממשפחות עניות, שלא יכלו לשלם שכר לימוד למלמד, היו לומדים בחדר בלי תשלום, והקהילה היתה משלמת בעדם מקרן „תלמוד תורה״. הקהילה אירגנה גם קופת „גמילות חסדים״, ובה יכול היה כל יהודי נצרך לקבל הלואה ללא ריבית. העזרה ההדדית היתה מפותחת ביותר ושימשה לא פעם דוגמה לגויים בסביבה. היהודים בעיירה שדלישצ׳ה לא שכחו גם את הקרנות הלאומיות: הקרן הקיימת וקרן תל־חי, והיו תורמים בעין יפה לקרנות אלו. לא היה בית יהודי שבו לא נמצאה קופת הקרן הקיימת, קרן תל־חי, קופת ר׳ מאיר

בעל הנס או קופה אחרת. כל החיים המאורגנים יפה עם העזרה ההדדית המפותחת חוסלו על ידי הנאצים האכזריים ימח שמם וזכרם. הם השמידו את הקהילות היהודיות באכזריות נוראה. אנו, ילדי ישראל, נזכור תמיד את נשמותיהם של בני ישראל שמתו על קידוש ה׳.

יהי זכרם ברוך.

תלמידי כתה ח׳: סולטנה בן־שמואל, מזל אפללו

בית־הספר בעיירה

מאז ומתמיד היה נהוג אצל היהודים לשלוח את ילדיהם ללמוד. כל ילד מגיל 5 היה מבקר בחדר. היו הורים עניים, שלא יכלו לשלוח את ילדיהם ללמוד, כי לא היה להם כסף לשלם בעד הלימוד (הלימוד היה בשכר). אז היו ילדיהם לומדים על חשבון הכלל ובעדם שילמו מקופת הצדקה של „תלמוד תורה". בחדר למדו הילדים מן הבוקר עד הערב. גם בימי החורף כאשר בשעה 5 התחיל להחשיך, היו גומרים את הלימודים בשעה 7—8.

העיירה לא היתה מוארת על ידי פנסי רחוב ולכן התקינו הילדים לעצמם פנסים מנייר ובהם היו מתקינים נר ומדליקים אותו, וזה היה מאיר להם את הדרך הביתה. בבוקר השכם היו האמהות מעוררות את ילדיהן, מלבישות אותם, מאכילות אותם ומלוות אותם אל החדר. החדר עצמו לא היה דומה בכלל לבית הספר שלנו. זה היה חדר אחד בתוך ביתו של הרבי. לרוב היה הבית מורכב משני חדרים קטנים. באמצע החדר עמד שולחן ארוך עשוי קרשים פשוטים. מסביבו עמדו ספסלים ועליהם היו יושבים הילדים. הרבי, כמובן, ישב בראש השולחן. אצל מלמדי הדרדקים היו מתחילים את הלימוד מן הסידור. הרבי היה אומר קמץ אלף אָ והתלמידים הקטנים חוזרים קמץ אלף—אָ, קמץ בית — בָּ, והילדים שוב חוזרים קמץ בית — בָּ וכך הלאה. אצל המלמדים אשר לימדו תורה ורש"י התחילו את יום הלימודים בלימוד מתוך חמישה חומשי תורה עם פירוש רש"י, ומלמדי גמרא היו, כמובן, מלמדים עמוד גמרא או סוגיה כלשהי. ביום שישי למדו את פרשת השבוע בניגון המסורתי. ביום שבת היו הילדים נבחנים על ידי הוריהם או על ידי מישהו אחר בפרשת השבוע.

מגיל 7—8 עבר חלק מן הילדים לבית הספר הכללי הפולני. שם למדו מיום שני ועד יום שישי משעה 8 עד 12 ולפעמים עד השעה 1. לאחר מכן היו הולכים לחדר להמשיך בלימודי קודש. ילדים אשר הוריהם לא רצו לשלוח אותם לבית הספר הכללי הפולני נשארו בחדר עד שסיימו את לימודיהם אצל מלמד הגמרא והמשיכו ללמוד בבית המדרש יחד עם בחורי ישיבה ועם מבוגרים אחרים. בחדרים היו גם לומדים קריאה וכתיבת

מכתבים ביידיש. חלק מן הילדים היו לפעמים גם לומדים אצל מורה פרטי קרוא וכתוב ביידיש.

יום הלימוד של הילד היהודי בעיירה שדלישצ'ה היה מלא וגדוש. לא נשאר זמן למשחקים, אבל גם לא נשאר ילד יהודי שלא ידע קרוא וכתוב ושלא ידע תפילות וחמישה חומשי התורה עם פירוש רש"י.

ילדי ישראל בעיירה שדלישצ'ה היו שומרי מצוות, וכאשר ערכו בבית הספר הפולני הכללי טיול ליער ביום שבת לא היו הם משתתפים בו, כי ההורים טענו שביער מונחים ענפים רכים רבים תחת העצים, והם נשברים בקלות כשדורכים עליהם, והשבירה היא מעין מלאכה ומלאכה אסורה בשבת.

החיים השקטים והשלווים של ילדי ישראל בשדלישצ'ה נמשכו כך עד תחילת מלחמת העולם השניה. עם פרוץ המלחמה נגמר הכל. בתחילה עוד ניסו ילדי שדלישצ'ה היהודית ללמוד, אבל השטן הנאצי התחיל להציק להם, להרעיב אותם ולמרר את חייהם. ילדי ישראל יחד עם הוריהם ניסו לעמוד נגד כל הגזירות והתלאות עד שבא היום המר והנמהר שבו הובלו אחרוני תושבי שדלישצ'ה על זקניהם ועל טפם למשרפות אושוויץ הידועות לשמצה. שם הוציאו הם את נשמותיהם הטהורות יחד עם אחיהם, אחיותיהם והוריהם. כיום אין עוד ילדים יהודיים בעיירה שדלישצ'ה. נדמו קולותיהם של ילדי ישראל בעיירה היהודית. לא לומדים עוד תורה שם. לא נשמעה שם עוד תפילה זכה מפי ילדי ישראל. הכל נדם. הכל נגמר לעולם, לעולם...

יהא זכרם ברוך.

תלמידי כתה ח': אסתר בן סימון, דוד ציון, מזל בכר.

הארגונים הציוניים בעיירה

בעיירה שדלישצ׳ה היו קיימים כמה ארגונים ציוניים והם: בית״ר, הנוער הציוני, הציונים הכלליים, הצה״ר (רביזיוניסטים) וצעירי אגודת ישראל. כל ילד שהשתייך לתנועה היה משלם מס חודשי בערך 20 אג׳ לחודש ובכסף זה היו מקיימים את פעולות הארגון. מדי ערב היו מתכנסים החברים לאולם, קוראים עתונים בעברית וביידיש, לומדים את השפה העברית ולומדים שירים עבריים. בערבי־שבתות ובמוצאי־שבתות היו שומעים הרצאות מפי מרצים ושיחות על נושאים ציוניים. בשבתות ובחגים היו יוצאים לטיולים ולאימונים חצי־צבאיים ומסיימים את הפעולות ברקודי הורה. החברים בארגונים היו מתאמנים כיצד להתגונן בתרגילי ספורט שונים. במוצאי שבת היו מתקיימים ערבי שאלות ותשובות והיו עורכים ויכוחים על נושאים ציוניים וכלליים. כן היו עורכים גם ישיבות של ההנהלות ומתכננים את העבודה להבא. היו ערבים שהוקדשו למשחקים, לריקודים וכו׳. השבתות והחגים הורגשו ברחובות העיירה שדלישצ׳ה. מַצב הרוח המרומם, השירה וריקודי ההורה הנלהבים משכו את תשומת לב התושבים ונתנו גוון חדש לחיי העיירה.

ב־1939 בא הקץ לימים הטובים של יהודי העיירה. מלחמת העולם השניה פרצה ורוב יהודי העיירה נספו בה. הם הומתו במיתות שונות ומשונוֹת: ברעב, בתאי הגזים ובעבודת פרך. מעטים מיהודי שדלישצ׳ה נותרו בחיים, ואלה ברובם עלו ארצה לאחר מלחמת העולם השניה. מקווים אנו, שילדיהם לא יצטרכו לעבור את כל התלאות, שעברו הוריהם בגלות פולין.

יהי זכרם ברוך.

זלדה גמליאל, כתה ח׳
נסים בן־שטרית, כתה ח׳
רותי אלפסי, כתה ח׳

הד להופעת „לזכרם"

לכבוד
מר שנק משה
מנהל ביה"ס „חולות"
יבנה

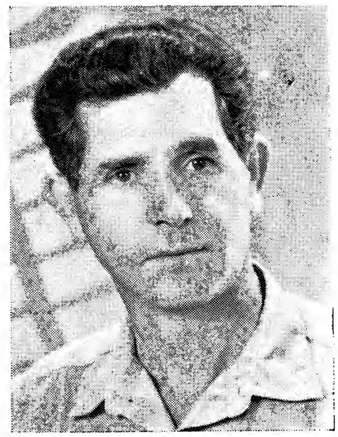
א. נ.,

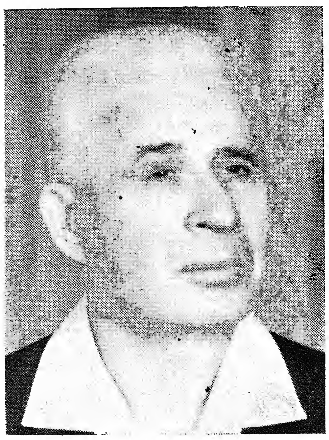
קראתי את דברי התלמידים בחוברת „לזכרם", קובץ שנה שניה, ורואה בכתבות של תלמידי בית ספר „חולות" ביבנה תופעה חיובית ביותר מבחינה חינוכית ומבחינה הרחבת הלימוד בתודעה היהודית.

החדרת הכרה בקרב תלמידינו בשואה, כמניע פועל ומפעיל בחיי דורנו, היא מצווה לאומית וחינוכית גם יחד. הכרה ברציפות קיומו של העם ואופיו, יכולת עמידתו, כולל העמקה במשמעות ההיסטורית של שנות הגזירה ת"ש—תש"ה, תסייע בידי תלמידינו להגיע לידי הערכה נכונה של התקופה, ולהסקה מסקנות לגבינו — יהודים במדינת ישראל. פעולותיך המדריכות ופעולות צוות המורים של ביה"ס בשטח זה, ובמיוחד מסירותו הבָבה של המורה בנימין חרובי הפעיל והמבצע, היא תרומה ברוכה ונכבדה לחינוך ילדינו בדרך הנכונה, דבר הראוי להערכה חיובית ולציון לטובה. יחסכם הרציני לעבודה, חוסר שאננות וחיפוש דרכים חדשות לקרב את הנושא הכאוב לתודעת ילדינו, יסייע לכם ללא כל ספק להגיע להצלחות נוספות ותוצאות רצויות בשטח כה חשוב לכולנו.

בברכה
א. שחר, מפקח

וועד אירגון יוצאי שדלישצ׳ה בישראל

יואל קליינמן

משה זילברמן

מושקה לכר

שמואל כץ

חיים טרנר

עקיבא טרנר

עקיבא זילברמן

מפעולותיו של אירגון יוצאי שדלישצ׳ה בישראל

אירגון יוצאי שדלישצ׳ה בישראל הוקם בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם השניה. הדבר התחיל עם בואם של ראשוני פליטי השואה מעיירתנו. הניצולים הבודדים שהגיעו ארצה הרגישו את עצמם גלמודים. אלו היו אודים מוצלים מהשריפה הגדולה, אשר העבירה מן העולם דרך משרפות אושווינצ׳ים, מאידנק, חלמנו, סוביבור ובדרכים אחרות את רוב מנינה של יהדות אירופה ובתוכה את יהדות פולין, שבה חיו יהודי שדלישצ׳ה הקטנה. כל אחד מן הניצולים הרגיש צורך נפשי לפגוש אחים לצרה, לשפוך לפניהם את מר לבו ויחד לנוד ולספוד לקרובים ולידידים שנלקחו. רק עתה בסביבה

יהודית, בין יהודים אחים לצרה, כאשר ארצות השואה נשארו מעבר השני של הים, התעורר צורך נפשי לשחזר בזכרון את כל הטרגדיה האיומה שפקדה את עמנו ולהתיחד עם זכרם של קרבנותיה. היה מין דחף פנימי, אינסטינקטיבי להעביר את הדברים לדורות הבאים ולא לתת להשכיח את זכר השואה האיומה. וכך התחילו החיפושים הקדחתניים של הניצולים אחר מכרים. כל גל של עליה הביא עמו מספר חברים נוספים. אירגוננו מייצג כיום בסך הכל כשבעים חברים. הם הנם שרידים של קהילה יהודית קטנה בגלות פולין ששמה שדלישצ׳ה. בעיירה יהודית זו חיו פעם כשלוש מאות בתי אב שהיוו קרוב ל־1800 נפש.

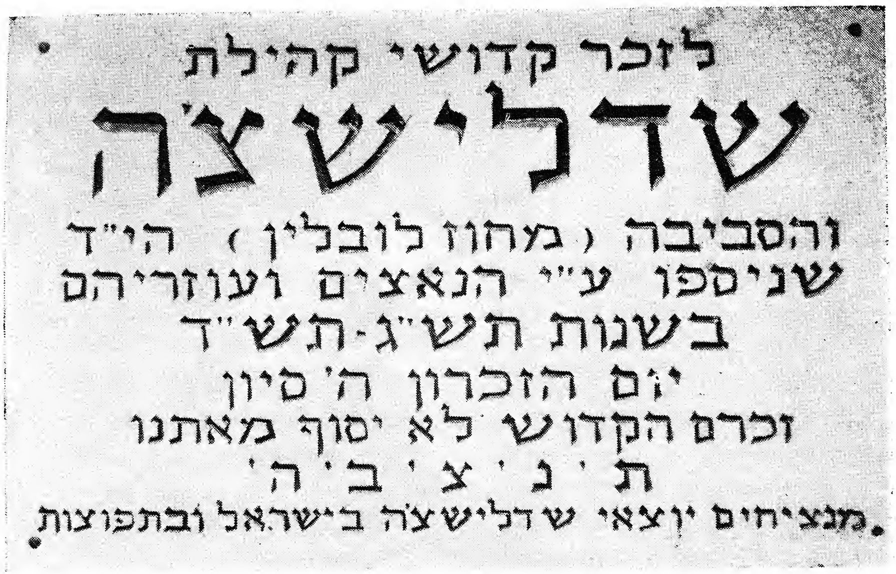
בשנת תש״י (1950) התקיימה האספה הראשונה של יוצאי שדלישצ׳ה בישראל. באווי־רה מיוחדת במינה, ספוגת רשמים של הרפתקאות ניצולים, שעברו שבעת מדורי הגיהנום על אדמת פולין המקוללת הועלו זכרונות עצובים של גולי סיביר הרחוקה. חברים נפגשו עתה ונדמה היה להם כאילו שבו „מעולם הבא״. שמחה ויגון השכול נתערבבו בפגישה זו. נערכה אזכרה ראשונה לקהילתנו הקדושה, שהוכחדה על ידי פראי־האדם ההיטלרי. הקהל פרץ בבכי. כל אחד עשה את חשבון הנפש שלו, „חשבון״, כל קרוביו ויקיריו—קרובים ורחוקים שהיו ואינם עוד. באסיפה זו הונח היסוד לאירגוננו. נבחר הוועד הראשון, שבו נכנסו יוזמי האירגון החב׳ יואל קליינמן, עקיבא זילברמן, עקיבא טרנר ויצחק זידנברג.

מאז, מדי שנה בשנה, ביום הראשון שלאחר חג השבועות (לפי ידעותינו חוסלה בתאריך זה הקהילה היהודית בעיירתנו) מתקיימת האזכרה השנתית לקדושי עיירתנו. אמנם במשך הזמן נתחלפו חברים בוועד. וחברים חדשים נוספו: משה זילברמן, שמואל כץ, מושקה לכר וחיים טרנר, אבל פעילות האירגון נמשכת ומתרחבת. חברי האירגון מתרימים את עצמם כפי יכולתם. בכסף זה מקיימים את הפעילות השוטפת ועוזרים לכל חבר נצרך.

בשנת תשט״ו (1955) נטעו חורשה „ביער הקדושים״ של הקק״ל ובתוכה הוקמה מצבה לזכר קדושי שדלישצ׳ה והסביבה.

קבוצת יוצאי שדלישצ׳ה בישראל, בביקורם ביער הקדושים ביום הזכרון לשואה ולגבורה

המצבה במרתף השואה בירושלים

בשנת תשכ״ד (1964) הוקמה מצבה לזכר קהילתנו במרתף השואה, אשר על הר ציון בירושלים. בשנת תשכ״ו (1966) הוכנס ספר תורה על שם קדושי עיירתנו בבית הכנסת של העובד הדתי בפתח־תקווה. בשנת תשכ״ח (1968) נקבע לוח זכרון ומצבה לקדושי יהודי שדלישצ׳ה בחצר בית הספר הממלכתי חולות־יבנה. בשנת תשכ״ח תרמה משפחת משה וליובה קורן 1000 ל״י ליסוד קופת גמילות חסדים על שם הוריהם, שלמה־ליב ושיינדל הורן. גולת הכותרת לפעילות אירגון יוצאי שדלישצ׳ה היתה הנצחת קהילת שדלישצ׳ה על ידי בית הספר הממלכתי „חולות" יבנה.

שרידי קהילת שדלישצ׳ה, שנשארו „אחד מעיר ושנים ממשפחה" כדברי הנביא, היו כחוליות קרועות משרשרת מפוארת וחזקה. הודות לאירגוננו קשרנו אט אט את החוליות הבודדות לשרשרת אחידה. היום קרוב לשלושים שנה לאחר החורבן — אנו מהווים גוף אחיד הקשור בקשרי עבר והווה גם יחד. אנו משפחה אחת גדולה ומשתפים איש את רעהו בכל האירועים המשפחתיים השמחים והעצובים כאחד. שמחת היחיד היא שמחת הכלל וצרת הפרט משרה עצב על כולנו. מי יתן ושרידי קהילת שדלישצ׳ה יתרבו על אדמת המולדת ומספרם יגיע לפחות לממדים של אותה קהילה יהודית קטנה שהיתה ואיננה עוד.

מדברי נציג ילדי ביה״ס „חולות״ יבנה בעת האזכרה השנתית בשנת תשכ״ד

עצרת נכבדה, שרידי העיירה שדלישצ׳ה! תרשו לי להביא לפניכם את רגשי השתתפות בית ספרנו, כיתתנו והשתתפותי אני בעצרת זו שנקראה לזכר אחינו. אנו ילדי יבנה — חולות משתדלים ללמוד את ההיסטוריה של עיירתכם, שהיא תולדות העיירה היהודית, והורבנה בשואה האיומה אינו אלא חלק מתולדות עמנו. על ידי הכרת חיי העיירה נטיב להכיר את יהדות פולין ואת ההיסטוריה של מיליוני היהודים שהושמדו באופן אכזרי. אנו מעלים את זכר הקדושים שהיו פאר עמנו. אנו לומדים על חייהם ומעשיהם כדי שנהיה ממשיכים ראויים למורשת האבות וכשנגדל נדע להיות אזרחים מועילים. נבנה בארצנו חברה חפשית, וכל איש בישראל ישב לבטח בשלום ולא נדע עוד שואה לעולם.

מדברי נציג בית הספר „חולות״ יבנה בעת מסירת מגילת ההנצחה באזכרה השנתית בשנת תשכ״ה

קהל נכבד! בשם ילדי בית הספר „חולות״, יבנה! הנני מוסרת לכם את מגילת הנצחה זו. היא תעיד לדורות הבאים על השואה האיומה שפקדה את עמנו בשנות מלחמת העולם השניה ועל מאמצינו להנציח את זכר קרבנות השואה.

מן ההספד בעת הכנסת ספר תורה לזכרם של קרבנות שדלישצ׳ה ביום האזכרה השנתית בשנת תשכ״ו

מדי שנה בשנה, ביום הראשון בשבוע שלאחר חג השבועות מתאספים אנו יוצאי שדלישצ׳ה בישראל כדי להעלות על זכרוננו ולהספיד את קרובינו היקרים, שנספו בשואה. אין איש בינינו, אשר לא ידע שכול ואלמן מהו! אבות ואמהות, אחים ואחיות, ילדים ונשים וסתם קרובים — כולם נחטפו מאתנו בצורה האכזרית ביותר. אנו נשארנו „אחד מעיר ושנים ממשפחה״.

עלינו הנשארים בחיים מוטלת החובה המוסרית לזכור ולהזכיר את אלה שנרצחו ושנטבחו, שנחנקו בגזים ושנשרפו בכבשני השמדה. אין ביכולתנו להחיותם, אבל לזכור אותם אנו חייבים. בין ששת מיליוני הקרבנות ששכל עם ישראל בימי השואה, נמצאים גם קרבנות שדלישצ׳ה והסביבה.

בימים הראשונים שלאחר שבועות לפני 22 שנה (בשנת 1943) הובאו תושבי שדלישצ׳ה היהודית לסוביבור ושם הוציאו את נשמתם בכבשנים הנודעים לשמצה. היתה זו עיירה יהודית תוססת, מלאת חיים יהודיים ותרבות ישראל ואיננה. היו בה יהודים

תמימים וצנועים ואינם עוד, היו בה אנשי עבודה ועמל ואבדו. היה נוער יהודי נפלא ואינו. הכול הושמד — מקטן ועד גדול, מטף ועד זקן. על הכול עלה הכורת האכזרי והשמיד את האילן היהודי הפורח באדמתה של גלות פולין. וכיום עשרים ושתים שנה לאחר החורבן הגדול של שדלישצ׳ה וסביבתה אנו עומדים כפופי ראש לפני עפר קדושינו ושואלים את עצמנו: הכיצד?! איך יכול היה לקרות הדבר הנורא הזה? כיצד יכול היה העולם הנוצרי, שבתוכו חיינו קרוב לאלף שנה, לעמוד מן הצד ולהסתכל בשוויון נפש, אם לא למעלה מזה במתרחש. אין זאת כי אם להיסטוריה פתרונים. בבואנו היום לזכור ולהספיד את יהודי שדלישצ׳ה והסביבה נזכור את בעלי המלאכה היהודים. נזכיר את הסוחרים הזעירים, אשר לא שכחו חלילה וחס, לרוץ, אני מדגיש לרוץ ולא ללכת, לבתי הכנסת כדי להתפלל בציבור: שחרית, מנחה ומעריב, למרות היותם עסוקים וטרודים בדאגות פרנסה נזכור את פרנסי שדלישצ׳ה, שדאגו לצורכי הכלל והפרט, דאגו שיהודי נצרך יוכל לקבל הלוואה בעת הצורך. נזכור את עסקני הצבור הציוניים, שדאגו גם לבניין הארץ. נזכור את הנשים הצדקניות, שלא נחו אפילו ביום שישי לאחר הדלקת הנרות ודאגו לעניי העיירה שלא ישארו, חלילה וחס, רעבים בשבת. נזכור את האלמנות, אשר עשו לילות כימים כדי להביא לבתיהם לחם ליתומים. נזכור את חסידי שדלישצ׳ה שקימו את הפסוק: „והגית בה יומם ולילה״ — פשוטו כמשמעו. נזכור את כל תושבי שדלישצ׳ה, אשר עמדו במשך כארבע שנים מול החייה הנאצית האכזרית. נזכור כל אלה, אשר עברו שבעה מדורי גיהנום של פרעות בעיירתנו, סבלו יסורים בל ישוערו בימי שלטון הרשע הנאצי. נזכור את כולם ולא נשכח אותם לעולם, לעולם.

מדברי המנחה בעת גילוי לוח הזכרון בבית הספר „חולות״ יבנה לזכר קרבנות שדלישצ׳ה והסביבה בשנת תשכ״ח

בית ספרנו היה בין הראשונים להנצחת קהילות ישראל שחרבו. אנו הנצחנו את קהילת שדלישצ׳ה שבפולין. קשרנו קשרים עם יוצאי עיירה זו בישראל. למדנו על עברה מלפני השואה וגם על גורל יהודיה בעת השואה ואחריה. מאז ההנצחה עברו שלוש שנים. אותם התלמידים שהנציחו את הקהילה כבר סיימו את בית ספרנו ובמקומם באתם אתם, ילדים, ועתה עליכם ללמוד כמו חבריכם להכיר את הקהילה הזו שהיתה ואיננה.

על ידי לימוד קהילה קטנה זו תכירו את יהדות פולין וכמו כן את יהדות אירופה כולה. שאבדה לנו בשואה. כדי שהקשר הזה בין בית ספרנו לבין יוצאי שדלישצ׳ה בישראל לא ינותק, החלטנו להציב לוח זכרון לקרבנות שדלישצ׳ה בשואה בבית ספרנו וליחד לו פינה.

עליכם, ילדים, יהיה לשמור על פינה זו, לטפל בה ולהתייחס אליה ברטט ובכבוד.

פינה זו תזכיר לנו יום יום ושעה שעה את ששת המליונים מבני עמנו אשר הושמדו ע״י הצורר הנאצי האכזרי. פינה זו גם תהווה מורה דרך אשר תכוון את רגשותינו לאהבת ישראל, לאהבת ארץ־ישראל ולאהבת מדינת ישראל. אני מכבד בזה את נציג קהילת שדלישצ׳ה בישראל את חברנו נח גרינשפן, אחד מניצולי שדלישצ׳ה, להסיר את הלוט מלוח הזיכרון.

אל מול לוח הזכרון בביה״ס הממלכתי „חולות״ יבנה

היה זה יום בהיר וקריר על סף האביב של שנת 1968 — יום מימות השנה אך לא יום רגיל. בסיירנו בין שביליה של העיירה יבנה התנהלנו חבורה קטנה של אנשים לכיוון ביה״ס „חולות״ יבנה, השוכן במרומי גבעה המשקיפה על נוף כפרי של ירק ובתים צנועים מפוזרים. הלב לא שש לקראת הבאות ורק ההתרגשות מלאה את כולנו. וזאת מכיון שאלה אנשים הנושאים את כאבם בשקט, במיוחד ביום זה — יום השואה. כאב חרישי אך צובט עולה יחד עמם אל אותה גבעה מתנשאית.

שם, במרומי הגבעה צפה לנו טכס צנוע, טכס הנצחה בצורת לוח זכרון על אחד מכתלי ביה״ס, לזכר אנשי העיירה הקטנה, שדלישצ׳ה, אשר בפולין ושנספו בשואה. שרידיה של קהילה זו הוזמנו ע״י יוזם ההנצחה — בנימין חרובי — מחנך ומורה כיום בבי״ס זה, שריד הקהילה הזו, ובשיתוף עם הנהלת ביה״ס ומחנכיו פעל כדי לכבד את שמם וזכרם של אלה, שלא זכו להיות בתוכנו.

משהתקרבנו לתחומי ביה״ס ונתקבלנו בחביבות ובחמימות ע״י המנהל והמורים נפלו כל המחיצות הזרות. הרגשנו מיד שיש קרבה בינינו — כעין אחדות לבבות, השתתפות בנשיאת הכאב — קרבה של כל ישראל חברים. מעמד גילוי הלוט מעל הלוח היה עוד לפנינו. עצבונו של יום השואה הורגש בכל פינה מפינות ביה״ס. תמונות עצובות ורוויות כאב של שואת אירופה ניבטו מכל עבר. משהתחיל הטכס כשכיתת הבוגרים ומחנכיהם והמוזמנים מתאספים נוכח הלוח, היה הלב כבד והעצב מילא את כולנו. כאב זה מצא את ביטויו בדבריו של יוזם ההנצחה. משהעלה את העיירה — עיירת הולדתו וילדותו וזכר קהילתו החרבה — אמר אל כולנו בהביטו אל הלוח: „לצערנו, זה נשאר כיום מקהילתנו — קהילת שדלישצ׳ה — הלוח הדומם זכרה״.

אך כשלוח זה, הנושא את שמה של הקהילה, קבוע בכתלו של בית ספר על אדמת ישראל בתוך תוכה של עיירה, בישוב עברי וכשסביבו של הלוח מסתובבים כל ימות השנה ילדי ישראל — אין הוא סתם לוח זכרון — זו שלהבת — שלהבת אשר אותה

לוח ומצבת הזיכרון בביה"ס הממ' „חולות" יבנה

נשא בן מבני הקהילה הקטנה מהניכר דרך דרכים ללא דרך על אדמת אירופה החרבה והביא אותה אל ילדי ישראל — בני־חורין לתוך תוכה של העיירה הקטנה „יבנה" וקבע אותה ביניהם, ואלה הילדים להיבוה יותר במבטיהם בשעת משחקם, שמחתם ועצבונם ותהיה לאש תמיד למען אותם יהודים ואחים שלא זכו להגיע לכאן. כי קמו עליהם זדים, זדים באדמת הניכר והשמידום. אך כאן בביתנו בישראל החופשית והשלמה תהיה שלהבת זו וכמוה עוד רבות אחרות לזכרון של קהילות גדולות כקטנות — לאור גדול שיגביר את הכוח והרוח של דור ההמשך והעתיד למען לא ידעו עצב ולא ידע טעם ניכר. ילדים אלה ומשפחותיהם הופכים עצמם חלק מאותה משפחה — משפחת שארית הפליטה וכלל ישראל, אשר כל צר ואויב לא יכול לה מעולם ולא יוכל לה לעולם.

אותם רגעי התיחדות עם אנשי הקהילה יקרים מאוד וקרובים מאוד ללב ועל אף שחלפה כבר שנה תמימה מאותו יום, נשמרים עדיין הרגשות העזים והמרשימים ויישארו שמורים ימים ושנים.

כבוד ויקר לאותם ילדים הזוכים לשאת בגאון את זכרה של קהילה שהושמדה, גם ההנהלה והמחנכים של ביה"ס ייזכרו לטוב על ההדרכה והנכונות בכל לב במפעל זה של ההנצחה ושמירת השלהבת.

נחמה גינזבורג
לבית ביאלוביץ.

על קברה של הגב' רחל קליינמן ז"ל

ביום שני, כ' בשבט תשכ"ח (19 בפברואר 1968) מלאו שלושים לפטירתה של הגב' רחל קליינמן ז"ל. ביום זה עלו מוקירי זכרה לגילוי מצבה על קברה. והנה מדברי ההספד בעת גילוי המצבה: כולנו יודעים שאין אדם חי לעולמים, אבל כאשר נפטר מאתנו איש יקר קשה לנו להשלים עם עובדה זו, באותו ערב כאשר נודע לי שהגברת רחל קליינמן הלכה מאתנו, התיישבתי על יד שולחן הכתיבה, הוצאתי מן המגירה את הרשימות על אנשי שדלישצה וקראתי מחדש את הרשימה המספרת על אודות הסבל והיסורים, שהיו מנת חלקה של הנפטרת. תמונה מזעזעת עלתה לעיני. באשר הגרמנים אספו את שרידי היהודים לדרכם האחרונה, יצאה רחל קליינמן — האם היחידה מכל העיירה שנשארה בדרך נס מן העיירה והגיעה בדרך לא דרך לאחד הכפרים הסמוכים לעיירתנו והתחילה את המאבק האיתן נגד המציאות המרה והאכזרית. היא האשה היהודיה, הטובה, הרחמניה והחלשה הועמדה נגד הכח הנאצי הגס, החזק והאימתני, שהשתלט באותה תקופה כמעט על כל אירופה. היא עמדה גם כנגד הסביבה הפולנית העויינת, אשר היתה

מוכנה למסור כל יהודי לשטן הנאצי בעבור כוס מלח או כוסית וודקה. בקור של החורף הפולני, בגשם ובשלג, בבוץ הטובעני, בדרכים לא ידועות היא סללה לעצמה את הדרך לחיים. היא ניצחה את השטן הנאצי והגיעה לחוף המצופה — לארץ־ישראל. שבורה וחלשה, אבל תוך רצון חזק להמשיך את החיים על יד ילדיה, ששרדו מן התופת ההוא.

אנו יוצאי שדלישצ׳ה בישראל ראינו בה סמל. היא סימלה לנו את כל האמהות שלנו, שלא זכו להגיע עד הלום. הגברת רחל קליינמן התייחסה אלינו כאל ילדיה, ואנו ראינו בה אם שדלישצאית. תמיד היתה שואלת לשלום משפחתנו, אף על פי שלא תמיד הכירה אותם. שמחתנו היתה שמחתה ויגוננו—יגונה. במדינת ישראל זכתה לראות נכדים ונינים. אבל החיים הקשים והסבל הנורא שהיו מנת חלקה בתקופת השואה, נתנו בה את אותותיהם. פה, על קברה, בעת גילוי מצבתה נאמר בשם יוצאי שדלישצ׳ה בישראל: תהי נשמתך צרורה בצרור החיים ותקל עליך אדמת הקודש של ארץ ישראל, אם יקרה.

פגישת רעים

מדברי הח׳ בנימין חרובי בפגישת האורחים זאב ורסל שולקלפר מארגנטינה, משה ולאה הורן מארצות הברית, אשר לכבודם נערכה המסיבה בתל־אביב

ידידים יקרים ואורחים נכבדים! פגישתנו היום, המוקדשת לאורחים שלנו, זאב ורסל שולקלפר מארגנטינה וללאה ומשה הורן מאמריקה, נפתח בדקה של דומיה כדי לחלוק כבוד לקדושי עיירתנו שדלישצ׳ה אשר הומתו שם וכן לחיילינו אשר נפלו על הגנת המולדת במלחמת ששת הימים. נתייחד עם זכרם בקימה ובעמידת דום. (נא לשבת). ידידים יקרים! מדי שנה אנו מתאספים ביום הראשון שלאחר חג גשבועות, כדי לקיים את האזכרה ולהזכיר את יקירנו, אשר נרצחו על ידי קלגסי היטלר. השנה לא יכולנו לקיים את האזכרה במועדה. כי היטלר חדש קם במזרח התיכון, התכונן לצאת במלחמה נגדנו. הוא רצה להשמיד את אלה שניצלו מתאי הגזים ומכבשני השרפה של היטלר. אמנם נאצר וחסידיו לא הפחידו אותנו לא בגזים ולא במשרפות, אבל הם הבטיחו בריש גלי לשחוט אותנו ולהשליכנו לתוך הים התיכון. ומה אמר על כך העולם התרבותי? חלק מן האנושות „המתקדמת" היה חרש ואילם ולא אמר מאומה. החלק האחר כבר התכונן לנוד ראש לנו ולשפוך דמעות תנין על קברי שניים ורבע מיליון יהודי מדינת ישראל. אחד „מידידינו" הגדולים, שבמקרה ניחן באף יהודי,

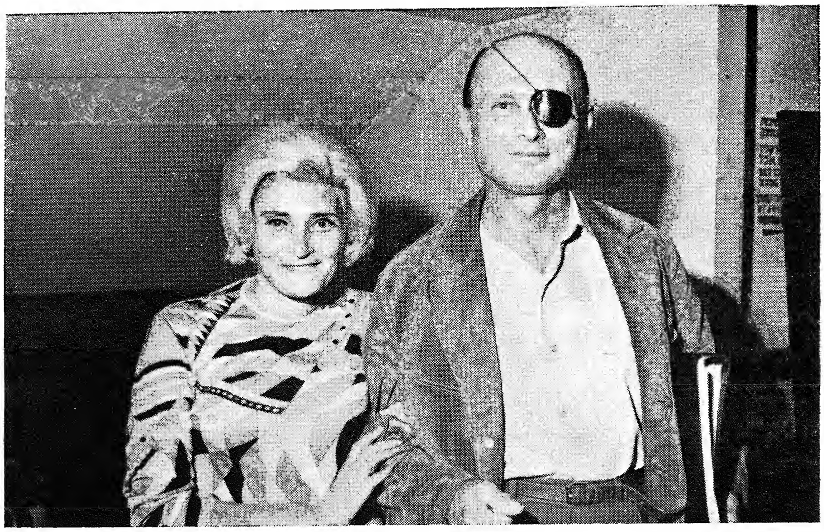
הזהירנו לבל נתנגד לאויבנו, כי הדבר עלול לגרום למלחמת עולם שלישית. כדאי להזכיר פה שאחת המעצמות הגדולות שרוממות דברי „יושר וצדק" בפיה בכל הנוגע לבעיות העולם שוכחת את הדברים האלמנטריים הקטנים ביותר, כאשר הדבר נוגע ליהודים ולמדינת ישראל.

מדינה סוציאליסטית „מתקדמת" זו סיפקה ועדיין מספקת ללא הגבלה כלי השמדה ל־80 מיליון הערבים „המסכנים" כדי שיוכלו להתגונן בפני שניים ורבע מיליון יהודים. העולם „הנאור", כנראה, שכח ששלושים השנים האחרונות לימדו אותנו משהו. העולם שכח ששנת 1967 אינה שנת 1937. מקטן ועד גדול, מזקן ועד נער בעמנו קמו להגן על מולדתנו העתיקה המתחדשת. חיילנו, צבאנו וקציניו הראו לעולם למה מסוגלים משהלעך ושלמה׳לעך, כאשר הם יודעים למען מה ולטובת מי הם לוחמים. אותם היהודים שהיו ללעג בארצות הגולה ונחשבו כחיילים לא יוצלחים, מקובלים כיום בכל העולם כחיילים מצטיינים — גיבורים. באותו רגע ש„ידידינו" בעולם כבר היו מוכנים לנוד לנו ראש ולערוך הספד, שחררו חיילנו את ירושלים העתיקה, את החלק המערבי של הירדן, כבשו את עזה, עלו על הגולן והשתלטו על חצי האי סיני.

הימים, אשר בהם אנו חיים יירשמו בהיסטוריה שלנו כימים גדולים ויפים של עם ישראל. הניצחון לא ניתן לנו כמתנה מן השמים, כל העם הועמד בשורה הלוחמת כדי להתגבר על האויב ולנצחו. והיה מוכן לכל קרבן שיידרש. עם ישראל — בארץ ומחוצה לה עשה את המאמץ העליון להתגבר על האויב ולנצחו.

אנו גאים על כך שגם מבני עיירתנו בחוץ לארץ השתתפו במגבית החרום ושלחו את בניהם לישראל בעת הכוננות. חושבני שאבטא את הרגשת כולם כאשר אגיד, שאנו שמחים להיפגש עם אורחינו ולקבל את פניהם בברכה המסורתית שלנו, „ברוכים הבאים לארצנו".

העבירו דרישת שלום חמה לבני קהילתנו בחוץ לארץ. אנו מאחלים לכולכם אושר ובריאות ומקווים לראותכם אצלנו כתושבים קבועים, הלוקחים חלק פעיל בבניין הארץ ובפיתוחה. היו ברוכים!

הגב׳ ליבה קורן באחד הביקורים שלה במדינת ישראל לאחר מלחמת ששת הימים,
במסיבה ציונית בחברת שר הביטחון מר משה דיין

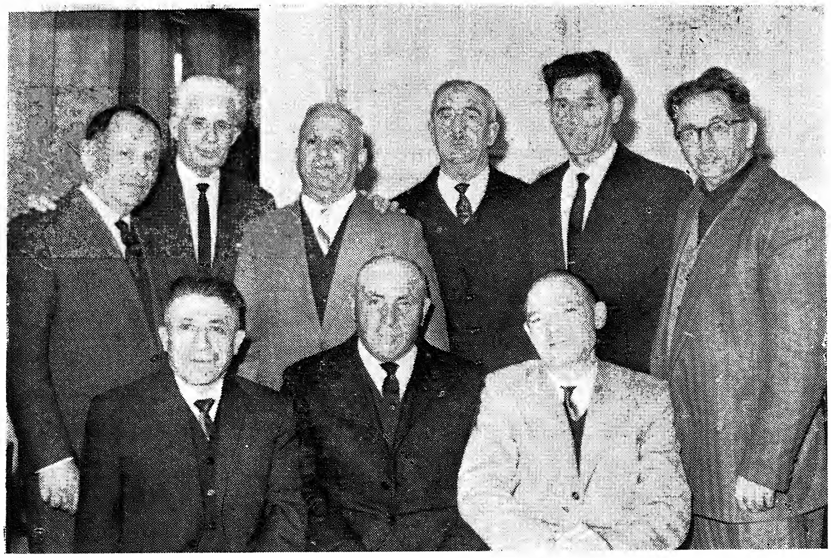
החבר הרובי מברך את לאה קליינמן במסיבת הבת מצוה שלה

יוצאי שדלישצ'ה בארגנטינה במסיבה משפחתית

הגב' שיינדל הורן ז"ל ויל"א משפחת משה וליבה קורן

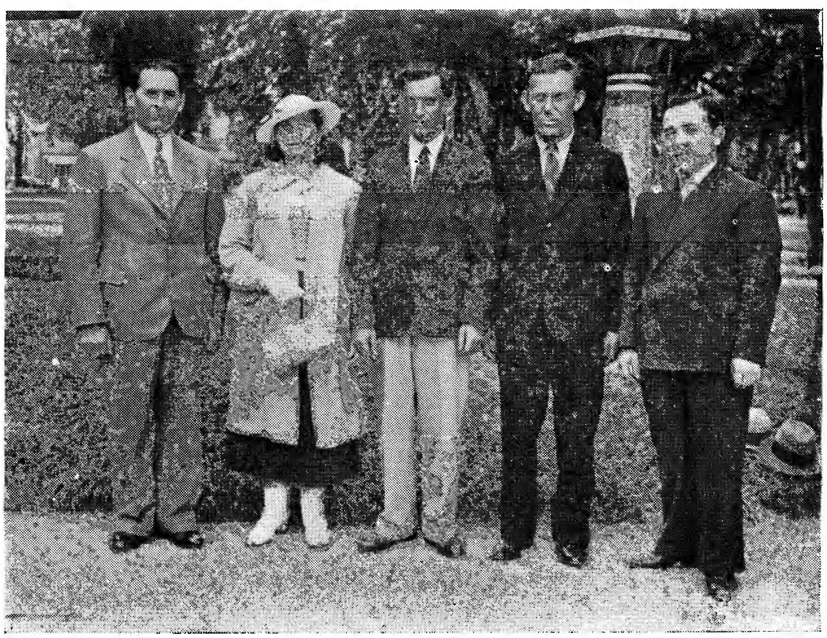
קבוצת יוצאי שדלישצ׳ה בישראל במסיבה משפחתית

הגב׳ רחל קליינמן ז״ל ויל״א הגב׳ דבורה גרטמן ובעלה אליעזר במסיבה משפחתית

מסיבה לכבוד זאב (וולוול) ורסל שולקלפר (יושבים באמצע) בעת ביקורם בישראל בשנת 1968

יוצאי שדלישצ'ה בארגנטינה. מימין לשמאל
מאיר אפלבוים ז"ל, חיים־לייב אקרמן ז"ל, ויל"א זאב (וולוול) ורסל שולקלפר ומרדכי לבקוביץ ז"ל

משפחת לבקוביץ בברזיל

קבוצת יוצאי שדלישצ׳ה בישראל במסיבה משפחתית

זאב (וולוול) ורסל שולקלפר מהגרים לארגנטינה והעיירה מלווה אותם, לפני השואה

מימין לשמאל: יושבים בשורה ראשונה למטה — ברל ליפשיץ, ואהרן טננהולץ
בשורה שניה — ישראל מץ, שלמה גרינשפן וטוביה זיידנברג
עומדים — יצחק גרויסקופ ובריש טננהולץ

יזכור־בוך

קהילה שעדלישטשע

און געגנט

ארויסגעגעבן דורך דער שעדלישטשער לאנדסמאנשאפט אין ישראל

תל־אביב, תש״ל - 1970

געזאַמלט, באַאַרבעט און רעדאַגירט:

בנימין חרובי (באָקסענבוים)

איבערגעזעצט אין יידיש און קאָרעגירט:

זאב איגרת

דאָס בוך איז דערמעגלעכט געוואָרן אַרויסצוגעבן אַ דאַנק דער שפּענדונג פון דער משפחה **ליבע** און **משה קאָרן**, געווידמעט זייערע עלטערן: **שיינדל** און **שלמה־לייב האָרן** און דער פאַמיליע, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה.

אַן אָנדענק־ליכט מיינע עלטערן **משה** און **ביילע־ליבע באָקסענבוים**, מיינע שוועסטער **ריבטשע** און **טויבע**, מיין ברודער **יענקל**, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה.

בנימין חרובי (באָקסענבוים)

אינהאַלט

טיפּן און געשטאַלטן

טיפּן און געשטאַלטן פון ציוניסטן אין שטעטל שעדלישטשע
געשריבן דורך ה׳ מרדכי הערצוג, געוועזענער ציוניסטישער מדריך אין שעדלישטשע

אַריינפיר־וואָרט

אין גיכן וועט ווערן 30 יאָר צום אונטערגאַנג פונעם אייראָפּעאישן יידנטום און מיט אים אויך אונדזער קליינע קהילה שעדלישטשע. מיר ווייסן, אַז די צייט טוט אירס. פיל איינצלהייטן ווערן פאַרגעסן. זכרונות פון די ווייניק גערעטעטע, וואָס קענען אויפלעבן געשטאַלטן פון דער פאַרגאַנגענהייט ווערן פאַרטושט. דערום איז אַ הייליקער חוב אויף די, וואָס לעבן נאָך ביים היינ־טיקן טאָג, צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזער שטעטל. צוליב דעם האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסגעבן אַ בוך, וואָס אין אים וועלן דערשיינען אַלע בילדער, וואָס מיר קענען נאָך אויפלעבן אין אונדזער זכרון. כדי אונדזערע קינדער, וואָס ווערן געשפייזט פון ברעקלעך דערציילונגען וועגן יענער טראַ־גישער עפּאָכע, זאָלן קענען שעפּן זייער אינפאָרמאַציע פונעם ערשטן קוואַל, פון די העלדן פון יענער שרעקלעכער דראַמע, פון די גערעטעטע דורך אַ נס. די מגילה פון ליידן, וואָס מיר וועלן אויפוויקלען אין דעם בוך, וועט אַנט־האַלטן די מאַרטיראָלאָגיע פון דער יידישער קהילה אין שעדלישטשע. די שוידערהאַפטע שילדערונגען פון לעבעדיקע עדות, וואָס זענען אין די לעצטע מינוטן אַנטלאָפן פון טויט־טאָל, וועלן דערציילן די שפּעטערדיקע דורות וועגן שרעקלעכן חורבן און שוידער אויף אונדזער פאָלק אין אייראָפּעאישן גלות, ווו זעקס מיליאָן יידן זענען אומגעקומען אויף אַן אוממענטשלעכן אופן. זעקס מיליאָן יידן — אַ דריטל פון אונדזער אומה — דאָס בעסטע פונעם פאָלק, — פון וועלכן אַלע טיילן פון אים האָבן געצויגן זייער קולטור־רעלע שפּייז.

טויזנט יאָר זענען יידן געזעסן אין פוילן. מיט זייער אינטענסיווער אַרבעט און ענערגיע האָבן זיי געשאַפן אוצרות פון קולטור און מיט איין וויש האָט די ווילדע נאַציִשע חיה אַלץ אָפּגעמעקט. אויך אונדזערע שכנים, די פּוילישע און אוקראַאינישע איינוווינער — עשו׳ס אייניקלעך, האָבן זיי מיטגעהאָלפן אין זייער „שיינער" אַרבעט. אין טעג פון נסיון האָבן זיי אַרויסגעוויזן זייער אמתן פרצוף.

זאָלן אונדזערע קינדער פון אונדזער דור און קומענדיקע דורות דאָס וויסן, זאָלן זיי זיך פאַרטיפן אין שיינעם עבר פון אונדזערע עלטערן. זאָל דער בוך זיין אַ „ספר זכרונות" פון אונדזער שטעטל, זאָלן מיר נישט לאָזן דעם „שר השכחה" געוועלטיקן איבער אונדז, ווייל „דערינערונג איז דער שורש פון

אויסלייזונג" (בעש"ט). דער בוך, וואָס וועט זיך געפונען ביי יעדן יידן פון אונדזער שטעטל וועט דערמאָנען אים אונדזער פאַרגאַנגענהייט און וועט אויפברענגען די ליכטיקע געשטאַלטן פון אונדזערע טייערע, וואָס זענען יונג אַרויסגעריסן געוואָרן פון אונדזערע שורות. בלעטערנדיק אין דעם בוך וועלן די קומענדיקע דורות אויפפאַסן וואָס די עמלקים פון אונדזער צייט, צו־זאַמען מיט זייערע מיטהעלפערס, אוקראַאינער און פּאָליאַקן, האָבן אונדז געטאָן — דעם גרעסטן אומרעכט אין דער וועלט און אין דער מענטשעלכער געשיכטע.

אונדזער ציל אין פאַרעפנטלעכן דעם „יזכור בוך" איז:

1. פאַראייביקן דאָס יידישע שטעטל און דער עיקר די יידן, וועלכע זענען געהרגעט געוואָרן, געקוילעט, דערשטיקט דורך גאַזן און פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריומס, נאָר ווייל זיי זענען יידן געווען.

2. מיר ווילן, אַז דער „יזכור־בוך" זאָל זיין אַ דערציאונגס מיטל צום פאַרטיפערן דאָס וויסן וועגן אומקום (השואה) ביי דער יוגנט פון ישראל און די שפּעטערדיקע דורות, כדי זיי זאָלן זען אין א ריכטיקער פּערספּעקטיוו די יידישע פאַרגאַנגענהייט. דער בוך דאַרף דערציען די יוגנט צו איבערגע־געבנהייט פאַרן פאָלק און מדינת ישראל.

3. מיר האָפן, אַז דאָס קליינע שטעטל שעדלישטשע וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שפּיגל, אין וועלכן ס'וועט זיך אָפּשפּיגלען אין געהעריקער ליכט און מאָס די פּאָזיטיווע זייטן פון דעם יידנטום בעת דעם אומקום (השואה).

4. מיר וועלן פאַרטיפערן און פאַרשטאַרקן דעם „זכרון" איבערן חורבן און אומקום (השואה) און אין מוח און אין האַרצן פון יידן אין גייסט פונעם פסוק: „זכור את אשר עשה לך עמלק".

הלוואי זאָלן אונדזערע האָפנונגען פאַרווירקלעכט ווערן אַפילו טייל־ווייז און דאָס וועט זיין דער לוין פאַר דער אַרבעט, כדי אַרויסגעבן דעם בוך.

מיר זענען נישט קיין שריפטשטעלער, אויך אונדזערע עלטערן זענען נישט געווען קיין שריפטשטעלער, דאָך זענען מיר זיכר אַז מיר וועלן נישט גע־טאַדלט ווערן פאַר דער חוצפה, וואָס מיר האָבן געוואַגט פאַרצייכענען מיט אונדזער אָרעמער פעדער אַזעלכע טיף־רירנדע געשעענישן. מיר האָבן דאָס געטאָן מיט דער בעסטער כוונה, כדי צו פאַראייביקן אונדזער שטעטל שעד־לישטשע — אַ ששטעטל וואָס איז געווען און מער נישטאָ. יעדנפאַלס, מיט דעם בוך פּרווון מיר אָנצינדן אַ „נר תמיד" צום אָנדענק פון די קדושים פון אונדזער שטעטל.

דאָס שטעטל פון פאַר דער מלחמה

די געשיכטע פון שטעטל שעדלישטשע און איר אַנטשטייונג איז אונדז נישט גענוי באַקאַנט. אַ פאָלקס־לעגענדע דערציילט, אַז דעם יסוד פאַרן שטעטל האָבן געלייגט אָנפאַנג 19טן יאָרהונדערט 2 יידישע זעלנער פונעם צאַרישן מיליטער. אַלס אויסצייכענונג פאַר 13 יאָר געטרייער דינסט אין צאַרישן מיליטער האָבן די 2 זעלנער באַקומען אַ לאַנדווירטשאַפטלעכן גרונטשטיק, וווּ זיי האָבן זיך באַזעצט און זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט. דער נאָמען שעדלישטשע קומט פונעם פוילישן וואָרט אושעדליע וואָס באַדייט קאָלאָניזאַציע. לויט דעם זעלבן „מקור" איז דאָס שטעטל עטלעכע מאָל אָפּגעברענט געוואָרן און אויף ס'ניי אויפגעבויט געוואָרן אויף דעם זעלבן פּלאַץ. ביז דער קאַטאַסטראָפע האָט די באַפעלקערונג געציילט 1800 נפשות, די מערהייט יידן.

שעדלישטשע איז געווען איינע פון די הונדערטער טיפּישע יידישע שטעטלעך אין פוילן. די איינוווינער פונעם שטעטל האָבן נישט צו באַצייכענען קיין באַזונדערס אין זייער געשיכטע. „חיונה" האָבן זיי געצויגן פון אַרבעט און קליינהאַנדל.

אין משך פון יאָרן איז די שטאָט געווען באַוווּסט אין דער גאַנצער געגנט מיטן

די שטעטלדיקע יידן באַגלייטן דער משפחה שולקלאַפער צו זייער אָפּפאָרן קיין אַרגענטינע

פאַך פון פלעכטן פיש־נעצן. גאַנצע פאַמיליען זענען געווען באַשעפטיקט אין דער אַרבעט. יידישע מיידלעך זענען געזעסן פון די פריע שעהן ביז שפעט אין דער נאַכט און געווען באַשעפטיקט ביים פלעכטן. נישט האָבנדיק קיין אַנדערע פאַרוויילונגען איז די אַרבעט געווען אַ סאָרט פאַרוויילונג, ווייל דאַביי האָבן זיי געזונגען פאָלקס־לידער און דערציילט פונעם יידישן פאָלקלאָר. אַזוי אַרום האָט זיך געאַרבעט בעסער און שנעלער.

יעדן דאָנערשטיק איז פאָרגעקומען דער וואָכן־יריד און די פויערים פון דער סביבה פלעגן ברענגען צו פאַרקויפן און איינקויפן די נייטיקע אַרטיקלען פאַר זייער געברויך. אמת, די פרנסה אין שטעטל איז נישט געווען „בשפע", אָבער יידן האָבן זיך נישט באַקלאָגט, ווייל פון שטענדיק אָן איז מען געוווינט געווען צום אָרעמען און שפּאָרזאַמען אַרט לעבן. דאַקעגן, טראָץ דער אָרעמקייט אין מאַטעריעלן זין האָט אין שטעטל געשפּרודלט אַ פיל פאַרצווייגט קולטורעל לעבן. 2 גרויסע שולן און נישט קיין קליינע צאָל מנינים האָבן באַדינט די 300 יידישע פאַמיליעס, וועלכע האָבן געוווינט מערסטנטייל אין קליינע הילצערנע צוויי־חדרימדיקע הייזקעס. אַלע יידישע קינדער האָבן געלערנט אין חדרים, ווו די הויפּט־לימודים זענען געווען חומש מיט רש"י, תלמוד און תפילות. די קהילה האָבן באַדינט אַ רב, אַ דיין, 2 שוחטים, 6 מלמדים און 2 מאָדערנע העברעישע לערער.

אייניקע מלמדים האָבן געלערנט לייענען, שרייבן יידיש און חשבון. די מיידלעך האָבן געלערנט אין דער שולע „בית־יעקב". אַ טייל קינדער האָבן אויך געלערנט אין דער אַלגעמיינער פּוילישער שולע. חוץ דעם אַלעמען האָבן עקזיסטירט אין שטעטל באַזונדערע קורסן פאַר דערוואַקסענע צום לערנען העברעיש און יידישע געשיכטע, ווי אויך דריי ביבליאָטעקן. אויסער דעם זענען געווען טעטיק אין שטעטל ציוניסטישע גרופּירונגען, ווי אַלגעמיינע ציוניסטן, רעוויזיאָניסטן, בית"ר, השוה"ל און דערביי נאָך אַן אַלגעמיין פּראָלעטאַרישע גרופּע. דער גרעסטער טייל פון דער יידישער יוגנט איז געווען אָנגעשלאָסן אין די ציוניסטישע גרופּירונגען און איז בכלל געווען טעטיק אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט. פון צייט צו צייט פלעגן פאָרקומען לעקציעס אויף פאַרשידענע טעמעס.

כדאי צו באַצייכענען, אַז די הוצאות פון די אַלע גרופּירונגען זענען געווען אויפן חשבון פון די גרופּירונגען זעלבסט. יעדער מיטגליד פלעגט רעגולער ברענגען זיין מאָנאַטלעכן אָפּצאָל. זעלבסט פאַרשטענדלעך, אַז די ציוניסטישע גרופּירונגען פלעגן אַרבעטן פאַר די ציוניסטישע פאָנדן, ווי קק"ל און קרן תל־חי.

פאַרשטענדלעך, אַז אין שטעטל האָבן נישט געפעלט קיין צדקה־חברות, עזרת עניים ווי אויך אַ קאַסע פון קעגנזייטיקער הילף, ווו יידן האָבן באַקומען הלוואות אויף

מינימאַלע צינדזן. די פרויען־אָרגאַניזאַציע האָט זיך פאַרנומען מיט הילף פאַר די נויט־באַדערפטיקע פון שטעטל.

דאָס לעבן פון דער קליינער יידישער געמיינדע, באַזונדערס די פאַרצווייגטע קעגנזייטיקע הילף, האָט געדינט אַלס ביישפּיל דער אָרטיקער פּוילישער באַפעלקערונג.

שבת און יום־טוב האָט דאָס שטעטל גערוט. דער דופק פון אַרבעט און האַנדל האָט נאָך פון ערב־שבת אָדער ערב יום־טוב זיך לחלוטין אָפּגעשטעלט. דאַקעגן האָט דאָס גייסטיקע לעבן אָנגעהויבן אַרבעטן אין פולן טעמפּאָ, אין פולן פאַרנעם, סיי אין שול, סיי אין די קולטור־פּלעצער.

אַזוי האָט געאַרבעט און געווירקט אַ קליינער קיבוץ יידן אין אַ קליין שטעטל שעדלישטשע אין פּוילן, וואָס איז אין מזרח־איראָפּע. כדי נישט צו פאַרטוישן דאָס שטעטל מיט אַ צווייטעס, וואָס טראָגט דעם זעלבן נאָמען, האָט מען אונדזער שטעטל געגעבן אַ צו־נאָמען, אייגנטלעך האָט דער צו־נאָמען זיך באַצויגן צו די איינוווינער: „שעדלישטשער ציגן". מעגלעך, אַז דער „צונאָמען" איז געקומען צוליב די פיל ציגן, וואָס אונדזער שטעטל האָט פאַרמאָגט אָדער צוליב דער באַזונדערער אייגנשאַפט פון אונדזערע יידן, וואָס האָבן שטענדיק געברויזט, נישט געקענט זיצן אויף אַ פּלאַץ אָן אַרבעט, שטענדיק נאָר געזוכט, גענישטערט, געשפּרונגען ווי ציגן... מ׳דאַרף באַמערקן, אַז די שעדלישטשער האָבן זיך קיין מאָל נישט באַליידיקט פון דעם צונאָמען, פאַרקערט, מיט ליבע אים אָנגענומען און אַפילו מיט אים זיך געגרויסט.

יידישע יוגנט אין שעדלישטשע פון פאר דער מלחמה ביי עפנטלעכע אַרבעט (שאַלוואַרק)

דאָס שטעטל אין דער מלחמה־צייט

דער 1טער סעפטעמבער 1939 האָט באַדעקט דאָס שטעטל ווי מיט אַ שוואַרצן וואָלקן, וואָס האָט אָנגעזאָגט שלעכטע „בשורות". די דייטשן האָבן אָנגעהויבן מאַרשירן און אַריינדרינגען אין פוילן. שעדלישטשער יידן האָבן אינסטינקטיוו דערשפּירט די אָנקומענדיקע צרה, אָבער זיי האָבן זיך נישט פאָרגעשטעלט, פונקט ווי ס'האָבן זיך נישט פאָרגעשטעלט אַלע יידן אין פוילן, אַז דער מצב וועט דערגיין צו אַ מאַסשטאַב פון פאַרניכטונג און אויסראָטונג. ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן באַמערקן די בייזע כוונה פונעם שונא האָט מען געפּרוווט זוכן וועגן פון רעטונג. די ערשטע, וואָס האָבן געמאַכט דעם פּרווו איז געווען די יוגנט. פאָרט אַ רירעוודיקער עלעמענט. זי האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל און זיך געלאָזט לויפן אין ריכטונג פון רוסלאַנד. די עלטערן האָבן נישט געשטערט, פאַרקערט, נאָך מיטגעגעבן ווונטשן און זיי געמוטיקט: „איר זענט נאָך יונג גייט און ראַטעוועט זיך. מיר, עלטערע, וואָס קענען זיי אונדז טאָן?" אַזוי האָבן עלטערן באַגלייט קינדער אין זייער גורלדיקן וועג.

אין אָקטאָבער 1939 האָבן די דייטשע מערדער איינגעפירט זייער בעסטיאַלישן רעזשים אין שטעטל, אַ רעזשים וואָס איז דורכגעזאַפּט מיט בלוט, טרערן און שווייס. יידיש בלוט האָט זיך געגאָסן ווי וואַסער אין די גאַסן פון שעדלישטשע, גלייך ווי דער מלאך המוות איז אַראָפּ פון די הויכע הימלען און שפּאַצירט אין די גאַסן פון שטעטל. אין גאַס, אין שטוב און אין אַנדערע פּלעצער האָבן זיך געוואַלגערט טויטע יידישע קערפּער. אמת, די ערשטע צייט איז אין שטעטל נישט געווען צו באַמערקן דייטשע זעלנער, אָבער זייער אַרבעט האָבן אויסגעפילט זייערע פאָרשטייערס — די אָרטיקע דייטשע איינוווינער. צייטנווייז נאָר פלעגן קאָמאַנדאָס פון עס־עס באַזוכן דאָס שטעטל כדי צו קאָנטראָלירן די אַרבעט פון זייערע פאָרשטייער און דאַביי זיי געבן אַ לעקציע אַ ממשותדיקע, מיט ביישפּילן ווי אַזוי מען מאַכט פּאָגראָמען אויף יידן.

די באַזוכן זייערע האָבן די מערדער געצילט דווקא פרייטיק און מיט אַ קלאָרער כוונה צו שטערן די רו פונעם יידישן שבת. דעם ערשטן באַזוך האָבן די מערדער דורכגעפירט אין האַרבסט 1939 ווען האָט געקאָסט דעם שטעטל אַ היפּשע צאָל אומשילדיקע קרבנות. נאָך דעם זענען די באַזוכן געוואָרן אָפטער. יעדער באַזוך האָט געוואָרפן אויפן שטעטל שרעק און אומעט. האָט מען נאָר זיך דערוווּסט, אַז די דייטשן קומען אָן אין שטעטל, האָבן די מענער באַלד זיך אויסבאַהאַלטן, די פרויען און קינדער האָבן זיך פאַרשפּאַרט אין די הייזער אונטערן שלאָס און ריגעל. אָבער דאָס מיטל איז געווען נוצלאָז, ווייל די מערדער האָבן געקענט די מלאכה פון ברעכן טיר און פענצטער. די סאַדיסטישע מאַשין פון די דייטשן האָט געאַרבעט אין פוילן גאַנג און דער רעזולטאַט

פון אַזאַ באַזוך איז געווען רציחות, מערדערישע פייניקונג פון פרויען און קינדער, רויב און צעשטערונג פון פאַרמעגן.

אין איינעם פון די פרייטיק־טעג, אין האַרבסט 1939, האָבן די מערדער נאָכן אָפּריכטן אַ פּאָגראָם, אַרעסטירט אַ גרופּע פון 12 יידן און געפאָדערט פאַר זיי אויסלייז־געלט. אין געציילטע שעהן האָט מען צונויפגעזאַמלט דעם געפאָדערטן סכום דורך אַן אויסקויף פון אַלערליי צירונגס־זאַכן: פינגערלעך, אוירינגלעך און אַנדערע טייערע זאַכן. די דייטשן האָבן דאָס אַלץ זייער שיין צוגענומען, צוגעזאָגט אַז די אַרעסטירטע וועלן זאָפאָרט באַפרייט ווערן, אָבער זיי האָבן דעם צוזאָג נישט אויסגעפירט. די אַרעסטירטע וואָס זענען דערווייל איבערגעפירט געוואָרן קיין כעלם זענען דאָרטן שרעקלעך געפייניקט געוואָרן, ביז זיי האָבן דאָרט אויסגעהויכט זייער אָטעם.

אַזוי אַרום האָט דער גײַעג נאָך יידן זיך אָן אויפהער געצויגן. אין דער צייט פון די אָפטע באַזוכן האָבן די מערדער יעדעס מאָל צוגעטראַכט נייע מיטלען כדי שטאַרקער צו פייניקן, שטיקן און דערנידעריקן די זעלבסט־ווירדע פונעם ייד. מערסטנטייל פלעגן די מערדער צונויפטרייבן די יידן אין צענטער פון שטעטל און דאָרטן האָבן זיי עפנטלעך געפירט סאַדיסטישע שטראָף איבער די אומגליקלעכע, נישט שאַנעוודיק פרויען און קינדער, אַלטע און קראַנקע. ס׳איז באַוווּסט אַזאַ פאַל: צווישן דער גרופּע געפירטע צום פלאַץ האָט זיך געפונען אַ גייסטיק קראַנקער ייד — זלמן מעץ — ווען מ׳האָט זלמנען אַוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט אַנדערע יידן און אָנגעהויבן זיי פייניקן, האָט ער אָנגעשטעלט אַ פאַרגליווערטן קוק אויף די זעלנער און רויִק אויסגעברומט: „מילא, איך פאַרשטיי ס׳פירט זיך אַ מלחמה צווישן דייטשלאַנד און ענגלאַנד, אָבער וואָס געהערט דאָס צו אונדז יידן".

דאָס וואָס ס׳האָט פאַרשטאַנען דער גייסטיק קראַנקער זלמן, האָט נישט געקענט און אפשר נישט געוואָלט אויפפאַסן היטלער און זיין באַנדע.

איינע פון די סאַדיסטישע מיטלען, וואָס די דייטשן האָבן אָנגעווענדט אין שטעטל איז געווען: צוויי שוואַכע יידן האָבן גערדאַרפט האַלטן אַ לאַנגן לייטער אין ווערטיקאַלן צושטאַנד און אַ דריטער ייד, אַן אַלטער און שוואַכער האָט באַדאַרפט קלעטערן אויף זיינע שטאַפלען און דערגרייכן ביזן שפּיץ. ווען דער אַלטער האָט זיך אויסגעגליטשט און איז אַראָפגעפאַלן, זיך צעקלאַפּט אָדער טויט געפאַלן אויפן פלאַץ, זענען היטלערס חברה־לייט זיך צעגאַנגען פון נחת.

און נאָך אַ פאַל. אין שטעטל איז געווען אַ ברונעם, וואָס האָט צוגעשטעלט וואַסער פאַר דער גאַנצער באַפעלקערונג. דאָס וואַסער האָט מען אויפגעבראַכט דורך אַ ראָד, און דער קוואַנטום וואַסער איז געווען אָפּהענגיק פונעם שנעלן טעמפּאָ פון דעם ראָד דרייען. צו דעם ברונעם פלעגן די דייטשן ברענגען דריי יידן. איינער האָט באַדאַרפט

האַלטן אונטער דער ראָד אַ זיפּ און די 2 אַנדערע האָבן געמוזט דרייען דאָס ראָד מיט אַזאַ שנעלקייט, אַז די זיפּ זאָל זיך אָנפּילן מיט וואַסער, און ווייל דאָס איז געווען אומ־מעגלעך האָט מען די יידן געשלאָגן אַזוי לאַנג ביז זיי זענען אַוועקגעפאַלן. דאַן האָט מען די געפאַלענע פאַרביטן מיט אַנדערע, אַזוי אָן אויפהער.

די דייטשן פלעגן גיין פון שטוב צו שטוב, זאַמלען סידורים, מחזורים, סליחות און אַנדערע הייליקע ספרים און זיי ברענען. יידישע מיידלעך האָט מען צונויפגעטריבן אין אַן עפנטלעכן פּלאַץ און זיי אויפגעפאָדערט זיך אויסטאָן און בלייבן אָדם־נאַקעט. ס'זענען געווען פאַלן ווען די מיידלעך האָבן דעם ווילדן באַפעל נישט אויסגעפילט און געבעטן, אַז מ'זאָל בעסער אין זיי שיסן, אָבער די צעווילדעוועטע זעלנער האָבן אַן אַנדערע דערציִונג באַקומען. זיי האָבן מיט שפּאָט און געלעכטער זיי געטריבן נאַקעטערהייט איבער די גאַסן פון שטעטל אין די קאַלטע ווינטער טעג און נישט געשאָסן.

פון עלטערע יידן האָט מען אויסגעצופּט די האָר פון באָרד און פּיאות און נאָך דעם וואָס מ'האָט פון זיי גענוג אָפּגעחוזקט, געלאָזט ליגן אויף דער גאַס.

אַ מאָל האָט מען דעם אַלטן יאָשע בעל־עגלה, אַ נידריקוווקסיקן יידן, געצוווּנגען איינוויקלען זיך אין טלית און אים צונויפגעפאָרט מיט דער הויכער מאַלע בוק און באַפוילן, אַז זיי זאָלן טאַנצן און זינגען אין צענטער פון שטעטל... דאָס בילד האָט פאַר־ווײַלט די דייטשע זעלנער. אייניקע יידן וואָס זענען נישט געווען אימשטאַנד איבערצו־טראָגן די ליידן און שפּאָט האָבן בקומען אַ האַרץ־אַטאַק שטאַרבנדיק אויפן אָרט.

כדי צו דערנידעריקן דעם רעליגיעזן און נאַציאָנאַלן געפיל פון יידן האָבן די דייטשן פאַרוואַנדלט די צענטראַלע שול פון שטעטל אין אַ שטאַל פאַר פערד. אָבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ. זיי האָבן די ספרי תורה אויסגעשפּרייט אויף דעם דיל (פּאָל) און אַוועקגעשטעלט אויף זיי אַרײַנגעבראַכטע פערד און דאַביי מיט חוזק געפרעגט די יידן: „נו, זאָגט: ווו איז אייער גאָט”?

ווען די דייטשן איז לאַנגווייליק געוואָרן איין אַרט פּייניקונג, האָבן זיי געביטן דעם שטייגער, און קיין אויסוואַל האָט זיי נישט געפעלט. אַזוי, צום ביישפּיל, האָבן זיי אַוועקגעשטעלט דריי לייטערס, צוויי ווערטיקאַל אין אַ געוויסער דיסטאַנץ איינע פון דער צווייטער. איבער די צוויי איבערגעלייגט אַ דריטן האָריזאָנטאַל און אויף דעם דריטן לייטער האָט מען געצוווּנגען אַלטע יידן שפּאַנען פון איין עק צום צווייטן. זייער ווײַניק האָבן אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען. כמעט אַלע זענען אַראָפּגעפאַלן און געהרגעט געוואָרן. דאָס איז געווען איינע פון די בעסטע פאַרווײַלונגען פון די דייטשן.

אין דער צײַט פון אַ פּאָגראָם אין שטעטל האָט די יונגע פרוי מרים ביאַלאָוויטש, וואָס איז געווען אין לעצטן חודש פון שוואַנגערן, זיך געפּרוּווט אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם.

אַ דייטשער זעלנער האָט זי דאָרטן באַמערקט. פון שרעק האָט זי אויפן אָרט געבוירן. דער זעלנער האָט דאָס ניי־געבוירענע קינד דערשטאָכן מיט זיין שפיז און זיין טאַט באַגלייט מיט אַ טייוולאָנישן געלעכטער.

דער ווינטער 40־1939 איז געווען אַ באַזונדער שווערער. גרויסע קעלטן זענען געווען די גאַנצע צייט. פונקט פורים האָבן די דייטשן געמאָלדן, אַז ס׳קומט אָן אין שטעטל אַ טראַנספּאָרט יידן פון צענטראַל־פוילן. דער פּאָרזיצער פון אָרטיקן יודענראַט האָט געבעטן פון די אָרטיקע יידן אויפנעמען די פּליטים מיט אָפענע אָרעמס און צוגרייטן פאַר זיי וואַרעמע טיי. יענע פורים־נאַכט איז געווען זייער קאַלט. די אָנגעקומענע זענען געווען ממש דערפרוירן פון קעלט און מיד פון וועג. די שעדלישטשער יידן האָבן אויס־געפילט די ביטע פונעם פאָרזיצער און מקיים געווען די מצווה פון הכנסת אורחים ווי געהעריק. ממש זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן. אָבער דעם זעלבן טאָג האָט מען זיך דערוווּסט, אַז אין לובלין האָבן די דייטשן אַוועקגעפירט הונדערטער יידן אויפן אָרטיקן בית־הקברות און דאָרטן זיי דערשאָסן. דער פאַל האָט אויפגעטרייסלט אַלע יידן אין שטעטל און האָט זיי דערדריקט... דאָס לעבן פון יידן איז געוואָרן הפקר. דער פורים פון יענעם יאָר איז גאָרנישט געווען קיין פריילעכער.

זומער 1940 האָבן די דייטשן אָרגאַניזירט אַן אַרבעטס־לאַגער אין דער אומגעגנט פון שעדלישטשע, וווּהין זיי האָבן געבראַכט 150 יידן פון פאַרשידענע ווינקל׳עך פון פוילן. דאָקעגן די יוגנט פון שעדלישטשע האָט מען אַוועקגעשיקט אין אַן אַנדערן לאַגער — לאַגער בעלזשעץ.

דער אָנפירער פונעם שעדלישטשער לאַגער איז געווען אַ דייטש פון פוילן (פאָלקס־דויטשע). ער האָט דערלויבט די פּליטים נעכטיקן ביי די אָרטיקע יידן, וועלכע האָבן זיי האַרציק און ליב אויפגענומען. „אין דעם זכות וואָס מיר באַציִען זיך מענטשלעך צו די פרעמדע קינדער וועלן אַנדערע מיט דער זעלבער מאָס באַצאָלן אונדזערע קינדער״. אַזוי האָבן געזאָגט די יידישע פרויען אין שעדלישטשע.

אין יאָר 1941 האָבן די דייטשן איינגעפירט דעם סיסטעם פון אַרבעטס־קאַרטן. די יידן פון שעדלישטשע האָט מען געשיקט אויף לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעט אין די אַרומיקע דערפער: מאַגעלניץ, חאינא, קוליק און אַנדערע. יעדער אַרבעטער האָט באַקומען אַ פערטל ק״ג ברויט אַ טאָג און די פויערים האָבן באַקומען אַ שטרענגן באַפעל, לויט וועלכן ס׳ווערט פאַרבאָטן צו פאַרקויפן יידן שפייז־פּראָדוקטן און ווער ס׳וועט נישט אויספירן דעם באַפעל, סיי דער פאַרקויפער און סיי דער קויפער, וועט פאַרמשפט ווערן צום טויט. אַזוי אַרום האָט דער יידישער באַפעלקערונג געדראָט דער געפאַר פון הונגער. אָבער מיט דער צייט האָבן יידן זיך אַן עצה געגעבן.

אין יאָר 1941 זענען צוגעקומען צו דער „מכה״ פון פיין און פאַגראָם אויך די

מכות פון הונגער און עפּידעמיע. אין שטעטל זענען אַלע מאָל אָנגעקומען טראַנספּאָרטן. די ענגשאַפט איז געוואָרן גרעסער פון טאָג צו טאָג און דאָס האָט געדינט אַלס באַזע פאַר קראַנקייטן. באַזונדערס האָט זיך געשטאַרקט די טיפוס־עפּידעמיע. ביידע שולן זענען געווען פול מיט קראַנקע, און דער איינציקער דאָקטער אין שטעטל — ד״ר בורמאַן — איז געווען הילפלאָז אין קאַמף מיט דער קראַנקייט. דאָס שטעטל איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַבריק פון טויט. לוויות אָן אויפהער. האַלב־לעבעדיקע האָבן באַגראָבן די טויטע, און זיי זעלבסט וואַרטן אין דער ריי אַלס קאַנדידאַטן באַגראָבן צו ווערן אין גיכן.

פרילינג 1942 האָבן די דייטשן צו ביסלעכווייז איבערגעריסן די יידישע אַרבעט אין די לאַנדווירטשאַפטלעכע פאַרוואַלטונגען און אָנגעהויבן באַשעפטיקן יידן ביי דרענאַזש־אַרבעט אין דער געגנט. אין דער צייט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אַ געטאָ, אָבער פלוצלינג האָבן זיי אויף דעם פּלאַן פאַרציכטעט. באַלד נאָך פּסח האָבן גרופּעס זעלנער אַרומגערינגלט דאָס שטעטל פון אַלע זייטן, און די יידישע באַפעלקערונג האָט באַקומען אַ באַפעל זאָפאָרט זיך שטעלן אויפן זאַמל־פּונקט אין צענטער פון שטעטל. יעדער זאָל ברענגען מיט זיך באַגאַזש נישט מער פון 10 ק״ג. ווער ס׳וועט נישט פאָלגן דעם באַפעל וועט אויפן אָרט דערשאָסן ווערן. די מערהייט האָט געפאָלגט, און די וואָס האָבן זיך צוריקגעהאַלטן זענען טאַקע דערשאָסן געוואָרן. קינדער וואָס מ׳האָט געפונען אין די הייזער האָט מען געוואָרפן דורך די פענצטער. אין דער אַקציע האָבן אָנטייל גענומען אוקראַינער, זעלנער און פּוילישע בירגער האָבן זיי געוויזן די פּלעצער ווו יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. אויפן זאַמל־פּלאַץ האָט מען די יידן קלאַסיפיצירט אין דריי גרופּן: 1) אַרבעטס־פעיקע, 2) אומפעיקע צו אַרבעט, 3) אַלטע, קראַנקע און קינדער, וואָס זענען נישט פעיִק אפילו צו גיין. די לעצטע האָט מען געדיכט אָנגעלאָדן ווי בהמות אויף פורן און זיי אַוועקגעשיקט אין אַ נישט־באַוווסטער ריכטונג. שפּעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז מ׳האָט זיי צוערשט געשיקט קיין סטאַוו און פון דאָרט גלייך אין וואַגאָנען צום קרעמאַטאָריום אין סאָביבאָר. קינדער, וואָס האָבן מיט אייגענע כוחות נישט געקענט אויפשטייגן, פלעגן די רוצחים כאַפּן ביי די פיס אָדער מיט דער הילף פון שפּיזן אָדער שפּיצן און זיי וואַרפן אין די וואַגאָנעס.

דער גורל פון דער צווייטער גרופּע איז נישט געווען אַנדערש ווי פון דער ערשטער, נאָר מיט דעם אונטערשיד, וואָס קיין סטאַוו האָט זי געמאַכט דעם וועג צופוס און פון דאָרט קיין סאָביבאָר. די וואָס זענען געבליבן אונטערשטעליק אין וועג זענען אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן און זייערע טויטע קערפּער האָבן זיך געוואַלגערט ביי די זייטן פון שאָסיי.

דאָס איז געווען די ערשטע אויסזידלונג פון שטעטל שעדלישטשע. דער ציל איז

געווען אַ קלאָרער: פיזישע פאַרניכטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. כדי צו פאַר־לייכטערן זייער טייוולאָנישן פלאַן האָבן די דייטשן פאַרשפרייט, דורך זייערע פוילישע פאַרבינדעטע, קלאַנגען, אַז מ׳פירט איבער די יידן אין די אוקראַינישע סטעפּעס אויף אַרבעט — אין די צעשטערטע קאָלכאָזן. ס׳זענען געווען יידן, וואָס האָבן דערין גע־גלייבט. בכלל האָט מען זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז מענטשן זענען פעיק אויף אַזעלכע סאַדיסטישע טאַטן; הרגענען מיליאָנען — נאָר ווייל זיי זענען יידן.

די געבליבענע אין שעדלישטשע נאָכן ערשטן גירוש זענען געווען שרעקלעך נידער־געשלאָגן. ס׳האָט זיך נישט געפונען איין גאַנצע פאַמיליע. ס׳זענען נאָר געבליבן רעשט־לעך פון אַ שטעטל, וואָס האָט נישט לאַנג געברויזט מיט לעבן, מיט מעשים און קולטור. ס׳זענען געבליבן בלויז יתומים, לעבעדיקע „מתים", וואָס זענען געוואָרן גלייכגילטיק צו אַלעמען, אָן יעדער פּרוּוו אפילו פון פּאַסיוון ווידערשטאַנד־געפיל. מענטשן האבן אַפילו נישט געוויינט, גלייך ווי דער קוואַל פון טרערן האָט ביי זיי אויסגעטריקנט.

אַזוי האָט מען, כלומרשט, געלעבט און געאַרבעט ביז ענדע זומער 1942. די, וואָס ס׳איז זיי געלונגען צו אַנטלויפן פונעם וועג בעתן ערשטן גירוש האָבן דערציילט, אַז אויף די וועגן האָבן זיך געוואַלגערט טויטע יידישע קערפּער און אַז אין דער געגנט זענען אַרומגעלאָפן הינט — זיי האָבן דערשמעקט פון דערווייטנס דעם ריח פון מענטשן־פלייש, און דאָס האָט זיי געלאָקט און גערופן.

צומאָרגנס, נאָך די „ימים נוראים" האָבן די דייטשן געמאָלדן, אַז די נאָך־געבליבענע יידן אין שעדלישטשע זאָלן קומען מיט אַ באַגאַזש פון 8 ק"ג אין צענטער פון שטעטל און ווער ס׳וועט נישט אויספירן דעם באַפעל וועט דערשאָסן ווערן אויפן אָרט. ס איז געווען קלאָר פאַר יעדן, אַז דאָס איז שוין דער לעצטער וועג, אָבער מ׳האָט זיך נישט געקענט העלפן. זיך ראַנגלען מיטן גורל — ווי אַזוי? זיך אויסבאַהאַלטן? — ווו. אַנטלויפן? — וווהין. די געגנט איז געווען פיינטלעך געשטימט צו יידן און ווער ס׳האָט געפּרוּווט אַנטלויפן איז באַלד געכאַפּט געוואָרן און איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון די דייטשן פאַר דעם פּרייז פון אַ האַלבן ק"ג צוקער אָדער בכלל אָן יעדער באַלוינונג. און ווירקלעך, האַרבסט 1942 איז דאָס שטעטל געוואָרן יידנריין. די ווייניק געבליבענע האָבן זיך געראַנגלט מיטן טויט. איבעראַל האָבן זיך געהערט קרעכצן פון הונגער און פּיין, אַזוי האָט מען זיך געראַנגלט ביז מ׳האָט אויסגעהויכט דעם אָטעם אין קרעמאַטאָריום פון סאָביבאָר.

אָבער ווען די שארית־הפליטה פון שעדלישטשע איז געשטאַנען איינזאַם אַרומגע־רינגלט מיט שונאים פון אַלע זייטן; האָט די פוילישע באַפעלקערונג, וואָס האָט פאַר דער מלחמה געלעבט אין גוטער שכנהשאַפט מיט די יידן, אויב נישט מיט פריינד־שאַפט, איצט „בעת צרה" אַרויסגעוויזן אָפענע שנאה און האָט מיטגעאַרבעט מיט די

דייטשן ביי דער פֿאַרניכטונגס־אַקציע — אָבער אין דער פינצטערער צייט האָט אויך אַרויסגעשטראַלט אַן איינציקע שטראַל פֿון מענטשן־ליבע. דאָס איז געווען די משפחה פֿון מילנער זשוקאָווסקי. די איידעלע פֿאַמיליע האָט איינגעשטעלט איר לעבן פֿאַר יידן און זייער פֿאַרמעגן.

בעתן ערשטן גירוש האָט די פֿאַמיליע זשוקאָווסקי געראַטעוועט די מוטער און די טאָכטער קליינמאַן און זיי אויסבאַהאַלטן אַ לענגערע צייט. נאָך פֿאַרן גירוש פֿלעגט די פֿאַמיליע העלפֿן יידן דורך צושטעלן זיי מעל, גרויפּן און אַפילו געלט צו קויפֿן שבת־ליכט. און דאָס האָט זי געטאָן נישט פֿאַר באַלוינונג ווי ס׳האָבן געטאָן אַנדערע, „גוטע גויים", נאָר בלויז פֿון מענטשן־ליבע. ווען אַנדערע פּאָליאַקן זאָלן זיך געווען אַזוי פֿירן וואָלטן פיל ווייניקער יידן פֿאַרניכטעט געוואָרן. אָבער ווייל אַזעלכע זענען נישט געווען, דעריבער זענען פֿון דער שעדלישטשער קהילה, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַלע עטאַפּן פֿונעם גיהנום, געבליבן בסך־הכל 7 יידן. כון זיי וווינען אין ישראל 5 און וועגן זיי וועלן מיר דערציילן אין די קומענדיקע קאַפּיטלעך.

די פאַמיליע פון משה גרינשפּאַן

די פאַמיליע גרינשפּאַן איז געווען געבענטשט מיט קינדער. ביז דער מלחמה זענען אין דער פאַמיליע געווען 8 קינדער. כדי צו שפּייזן אַזאַ פאַמיליע איז משה געווען געצוווּנגען אַרבעטן שווער. טראָץ זיין שווערער אַרבעט האָט ער דאָך געפונען נאָך צייט אויף פאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אין די אָוונטן פלגעט ער פון זיין קורצער פרייער צייט ווידמען שעהן דעם כלל, און דאָס אַלץ פרייוויליק.

קלאָר, אַז פרנסה איז געווען קנאַפּ און דעריבער האָט די פאַמיליע געלעבט בצמצום. די קינדער האָבן נישט געוווּסט פון קאָמפאָרט און האָבן זיך באַגנוגנט מיט ווינציק.

אין די טעג פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָט די משפחה געליטן גלייך מיט אַלע יידן, אָבער, ווייל די אַרבעט פון איין מענטשן האָט נישט געקלעקט אויף אָפּשפּאָרונגען זענען אירע ליידן געווען שטאַרקער. אַלס רעזולטאַט איז צו דעם לעצטן גירוש פון דער גאַנצער משפחה געבליבן לעבן נאָר דער פאָטער מיט צוויי זין: דער עלטערער בערל און דער יונגערער נח.

די דערציילונג פון נח גרינשפּאַן

צוויי טעג פאַרן גירוש האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די דייטשן גרייטן זיך פאַרניכטן אַלע יידן פון שטעטל, אָדער ווי זיי האָבן זיך אויסגעדריקט מאַכן דאָס שטעטל „יודן־ריין”. איין טאָג איז געקומען צו אונדז אַ באַקאַנטער פויער פון דער אומגעגנט און אונדז פאָרגעלייגט, אַז אונדזער פאַמיליע זאָל קומען זיך אויסבאַהאַלטן ביי אים אין קעלער, וואָס געפינט זיך אין זיין פעלד, ווייט פונעם דאָרף. ער דענקט, אַז אַהין וועלן די דייטשן נישט קומען. מיר האָבן דעם פאָרשלאַג אָנגענומען און אונדזער פאַמיליע, צוזאַמען מיט דער טאַנטע חיה גרינשפּאַן, וואָס איז געבליבן עלענט פון איר משפחה, זענען מיר אין נאַכט־פינצטערניש איבערגעגאַנגען צום פויער, ווינען אין זיין נאַסן, און לופט־שטיקנדן „פּאַלאַץ”.

צו מאָרגנס האָט דער פויער אונדז באַזוכט און דערציילט, אַז די דייטשן האָבן אַלע יידן פון שטעטל אַרויסגעטריבן אין דער ריכטונג פון דער באַן־סטאַציע, סטאַוו, נאָך האָט ער אונדז דערציילט, אַז ווי באַלדט די יידן האָבן פאַרלאָזט די הייזער האָבן פּוילישע יונגעלייט אָנגעהויבן ראַבירן די הייזער פראַנק און פריי.

פאַר נאַכט־צו איז געקומען צו לויפן איינער פון די ראַבירער אָנגעלאָדן מיט אָנגעראַבירטע זאַכן, מיט אַ ציל דאָס אַלץ באַהאַלטן אין קעלער, ווו מיר האָבן זיך געפונען. צו זיין איבעראַשונג האָט ער אונדז דאָ געטראָפן. ער האָט זיך געבייזערט און געדראָט,

אַז ער גייט ברענגען די דייטשע זשאַנדאַרמעריע. מיר האָבן אים שטאַרק געבעטן און דער פּאָטער האָט אים דערצו אונטערקויפט מיט אַ שיינער מטבע און ער האָט זיך באַרויִקט און צוגעזאָגט, אַז ער וועט זיין בסדר. דאָך האָבן מיר זיך נישט פאַרלאָזט אויף זיין הבטחה און נאָך דעם זעלבן אָוונט האָבן מיר פאַרלאָזט דעם קעלער און זיך אַוועקגעלאָזט אין דעם נאָענטן וואַלד. דאָרטן האָבן מיר געפונען נאָך יידן פון מערב־פוילן און צוזאַמען מיט זיי האָבן מיר פאַרבראַכט אַ גאַנצן מאָנאַט. ביי נאַכט פלעגן מיר זיך צוגנבענען צו אַ פויעריש שטיבל, קויפן עפּעס עסנוואַרג און אַ גאַנצן טאָג זיך באַהאַלטן אין טיפעניש פון וואַלד. נישט ווייניק פון אונדזערע זענען געפאַלן פאַר דער צייט. גייענדיק זוכן ברויט זענען זיי געכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן אָדער די פויערים און געהרגעט געוואָרן.

דער פּוילישער הערבסט איז פאַראיבער. און ס׳איז אָנגעקומען דער קאַלטער ווינטער. אוממעגלעך איז געווען בלייבן ווייטער אין וואַלד. אונדזער גרופּע איז געוואָרן וואָס אַ מאָל קלענער. מ׳האָט געקלערט וואָס טוט מען ווייטער? און דאָ איז מען געפאַלן אויף אַן עצה. נישט ווייט פונעם וואַלד זענען געשטאַנען שטרוי־הויפנס. יעדע נאַכט האָבן מיר זיך צוגעגנבעט צו די הויפנס און דאָרט איבערגענעכטיקט און מיטן אויפגאַנג פונעם מאָרגן־שטערן צוריק אין וואַלד. אָבער דאָס האָט נישט לאַנג געדויערט. וויזט אויס, אַז די פויערים האָבן דאָס דערשפּירט און וועגן דעם געמאָלדן דער פּאָליציי. מ׳איז געקומען און מ׳האָט אונדז אַרעסטירט. דער ברודער בעריל איז דאַן נישט געווען מיט אונדז. ער איז געגאַנגען זוכן ברויט. די פּאָליציי האָט געמאָלדן וועגן אונדז דער געסטאַפּאָ. ביי נאַכט האָט מען אונדז אַרויסגעפירט אויפן גמינע־הויף און אונדז געשאָסן. נאָכן שיסן האָט מען יעדן קאָנטראָלירט צי ער איז באמת טויט. ווער ס׳האָט נאָך באַוויזן סימנים פון לעבן האָט באַקומען אַ צוגאָב־קויל. איך האָב זוכה געווען צו אַ צווייטער קויל, אָבער אויך די קויל איז דורך ביים האַלדז און האָט מיך נאָר לייכט פאַרוווּנדעט. ווען די געסטאַפּאָ האָט איר אַרבעט פאַרענדיקט און איז געווען זיכער, אַז קיינער פון אונדז לעבט נישט מער, האָט זי זיך געלאָזט אַוועקגיין.

איך בין דאַן אַלט געווען בסך־הכל 13 יאָר. איך בין נאָך געווען נאַאיוו, נישט געוווּסט וואָס הייסט „טויט" און האָב געמיינט, אַז איך בין טויט, כאָטש איך שפּיר נאָך אין זיך סימנים פון לעבן. דאָך האָט דער אינסטינקט מיך אַ שטויס געטאָן אויפצוהייבן דעם קאָפּ און פּרווון אויפשטיין. פּלוצלינג האָב איך זיך געגעבן אַ הייב אויף פונעם אָרט און אָנגעהויבן לויפן אין ריכטונג פון די פעלדער, וואָס נאָכן שעכטהויז. די פּאָליאַקן וועלכע זענען אָנוועזנט געווען ביים מערדערישן ספּעקטאַקל האָבן נישט פאַרשטאַנען, וואָס איז דאָ געשען. זיי האָבן צוריקגערופן די דייטשע מערדער, וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט און איבערגעציילט די טויטע און ווען זיי האָבן זיך איבערגעצייגט אַז איינער

פעלט האָבן זיי זיך געלאָזט אין אַ געיעג נאָך מיר און שיסן. מיטן לויפן בין איך אַריינגעפאַלן צווישן קוסטן און זומפן. דאָ זענען די דייטשן געבליבן שטיין. „נישט כדאי״ האָבן זיי אַפּנים געטראַכט „פאַרשמוצן די געפוצטע שטיוול צוליב אַ „יידן״. זיי האָבן געגעבן אַ פּאָר זאַלפן אין מיין ריכטונג און זיך געלאָזט צוריק.

ווען ס׳איז גוט פינצטער געוואָרן בין איך אַרויס פון דער זומפּ, זיך צוגעשלעפּט צו אַ הויפן היי און בין איינגעשלאָפן אין אַ טיפן שלאָף ביז די פרימאָרגן שעהן. פאַרלויפיק איז דאָס בלוט פון דער ווונד פאַרגליווערט געוואָרן און איך האָב צונויפגענומען מיינע לעצטע כוחות און זיך געלאָזט גיין. איך האָב אויסגעמיטן אונדזער שטעטל און בין געקומען צו דעם פויער ביי וועמען אין קעלער מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. ווען ער האָט מיך דערזען איז ער ממש צומישט געוואָרן פון שרעק. ער איז געווען זיכער, אַז מ׳האָט אונדז אַלע אויסגעשאָסן. ער האָט מיך באַטראַכט אַלס שד, אַלס נישט־גוטער, אָדער אַזעלכער, וואָס איז געקומען פון יענער וועלט. ער האָט זיך איבערגעצלמט, געשווינד איז ער אַריין אין שטוב, האָט אַרויסגעבראַכט אַ שטיק ברויט, אַריינגעשטעקט מיר אין האַנט און אַוועק, פאַרמאַכנדיק די טיר פאַר מיר. איך האָב געמוזט מאַכן גרויסע באַמיונגען כדי אים איבערצייגן, אַז איך לעב און בין נישט קיין טויטער גייסט פון יענער וועלט.

יענעם אָוונט האָב איך געפונען מיין ברודער בעריל און צוזאַמען האָבן מיר אָנגעהויבן וואַנדערן פון איין הויפן־שטרוי צו אַ צווייטן. פון וואַלד צו וואַלד, פון הייל צו הייל. ביסלעכווייז האָב איך אָנעהויבן פאַרגעסן אין מיין פאַרוווּנדעטער האַנט, ווייל מיט דער צייט האָט זי פון זיך אַליין פאַרהיילט. איך האָב זיך געטרייסט, וואָס מיר זענען כאָטש צוויי נפשות געבליבן לעבן פון אונדזער גאַנצער פאַמיליע. אָבער דאָס האָט לאַנג נישט געדויערט. איין מאָל ביי נאַכט איז בעריל אַוועק זוכן ערגעץ־ווו ברויט, ווייל דער הונגער האָט געמאַטערט. איך בין געבליבן אַליין אין אונדזער באַהעלטעניש. פּלוצלינג האָט מיך באַהערשט אַ שרעק. איך בין איינגעדרימלט און געזען אין חלום ווי מיין ברודער בלאָנדזשעט אַרום און פּלאָנטעט זיך צווישןביימער אויפן וועג וואָס פירט צום פויער, וואָס האָט אונדז דאָס ערשטע מאָל אויפגענומען. פּלוצלינג האָט זיך אויפגעהויבן אַ שטורמווינט און בעריל איז פאַרשווינדן מיטן ווינט. איך האָב אויפגעוואַכט און דערהערט אַ דרייפאַכיקן שאָס. צו מיין גרויסן צער איז דאָס שיסן געווענדט געווען קעגן בערלען מצד די פּוילישע נאַציאָנאַליסטן (אַ. ק.), וועלכע האָבן מיטגעהאָלפן די דייטשן אין זייער מערדערישער אַרבעט.

אַזוי אַרום בין איך, אַ 13־יעריק ייִנגל געבליבן עלנט און הילפלאָז אין אַ אַכזריותדיקער פרעמדער וועלט, אַ וועלט פול מיט שנאה, אָן אַ טראָפּן מענטשלעכן געוויסן און רחמנות. איך האָב געמוזט וואַנדערן ווייטער איינזאַם איבער וועלדער און פעלדער

ביז די רויטע אַרמיי איז געקומען און באַפרייט אונדזער געגענט פון די דייטשע מערדער.

דאָס איז געווען מאָנאַט יולי 1944. איך בין געלעגן צווישן די פולע זאַנגען אין פעלד ווען ס'האָט זיך דערהערט פון ווייטן די בשורה פון באַפרייונג. איך האָב קוים געגלייבט, אַז איך בין שוין פריי און קען פאַרלאָזן מיין באַהעלטעניש. צוויי טעג האָב איך נאָך נישט געוואַגט זיך באַווייזן אין מיין שטעטל. נאָר אויפן דריטן טאָג האָב איך באַשלאָסן אַריינגיין אין דער פאַריתומטער שעדלישטשע. איך בין געווען דער ערשטער ייד, וואָס האָט זיך דאָרט באַוויזן נאָך דער מלחמה. די גויים זענען אויפגעציטערט געוואָרן דער־זעענדיק מיך. זיי האָבן זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז ס'איז נאָך געבליבן אַ לעבעדיקער ייד. אָבער זיי אויף צעפּיקעניש האָב איך געשפּאַנט איבער די טרויעריקע יידישע גאַסן. בלייבן נעכטיקן דאָרטן האָב איך נישט געוואָלט, מורא האָבנדיק, אַז זיי זאָלן מיך נישט אַוועקהרגענען כדי אָפּווישן דעם לעצטן יידישן שפּור און ס'זאָל נישט בלייבן ווער ס'זאָל קענען דערציילן וועגן זייערע שוידערלעכע מעשים. איך בין אַוועק צו אַ כויערטע, וועלכע איך האָב געדענקט אַז זי געהערט צו דער סעקטע סאָבאָטניקעס (שבת־היטער) און געווען זיכער, אַז זי וועט נישט פאַרראַטן. ביי איר אין הויז בין איך געבליבן אייניקע טעג. ס'איז געווען זומער צייט, אין הויז איז געווען ענג און הייס האָב איך באַשלאָסן שלאָפן אויף אַ הויפן־היי, ווי איך בין געוווינט געווען די גאַנצע צייט. איין מאָל ביי נאַכט האָב איך איינגעהערט טריט וואָס דערנענטערן זיך. דאָס זענען געווען מיטגלידער פון דער פוילישער נאַצ. אָרגאַניזאַציע (אַ. ק.). זיי האָבן אויפגעוועקט די פּויערטע און געכרעגט אויף מיר. זי האָט פאַרשטאַנען זייער כוונה און האָט געענטפערט, אַז איך בין אַפּגעפאָרן קיין כעלם. זיי האָבן פאַרלאָזט דאָס הויז. איך האָב נאָכגעפאָלגט דעם הילך פון זייערע טריט מיט שרעק און ציטער.

צומאָרגנס האָט די פּויערטע מיך געוואָרנט, אַז מיין לעבן איז אין געפאַר ווען איך בלייב אויף ווייטער אין איר הויז. זי האָט מיך פאַרזאָרגט מיט שפּייז, געבענטשט און באַגלייט ביזן וועג, וואָס פירט קיין כעלם. אויף אַ מיליטערישן לאַסט־אויטו בין איך געקומען קיין כעלם. דאָ האָב איך געטראָפן נאָך עטלעכע יידן. מיין מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַ שווערע, אין טאַש קיין פרוטה. נאָך אייניקע טעג האָב איך באַשלאָסן איבערפאָרן קיין לובלין. דאָ האָב איך באַגעגנט אַ יידן, פאַר וועמען איך האָב אויסגעגאָסן מיין ביטער האַרץ. אַ דאַנק אים האָב איך אָנגעקניפּט באַציאונגען מיט אייניקע צוריק־געקערטע יידן פון די לאַגערן, זיך מיט זיי באַפריינדעט און מיט זייער הילף און עצה באַקומען, אַ קליינע הלוואה און אָנגעהויבן האַנדלען אויפן שוואַרצן מאַרק, אַזוי אַרום האָב איך באַקומען אַ שטיקל מעמד פון פרנסה.

מיט דער צייט האָב איך זיך דערוווסט, וועגן אַ קאָנספּיראַטיווער גרופּע, וואָס פירט ציוניסטישע אַרבעט. איך האָב זיך איינגעשריבן אַלס מיטגליד פון דער גרופּע. מיט דער

הילף פון דער גרופּע בין איך איבערגעפאָרן קיין קראָקע. דאָרטן האָב איך באַקומען דאָקומענטן אויפן נאָמען פון אַ גריכישן פּליכטלינג און איבערגעשיקט געוואָרן צוזאַמען מיט אייניקע קיין טשעכיע. פון דאָרטן קיין אונגאַרן און שפּעטער קיין רומעניע. אין רומעניע בין איך דורכן דזשאָינט איבערגעפירט געוואָרן אין אַ קינדער־הויז פון „עלית־הנוער" — נישט ווייט פון בוקאַרעשט. אין בוקאַרעשט בין איך אָפּערירט געוואָרן אויף מיין פאַרוווּנדעטער האַנט, אָבער צום באַדויערן איז די אָפּעראַציע נישט געלונגען, און איך האָב געמוזט שפּעטער עטלעכע מאָל אָפּערירט ווערן כדי צו ראַטעווען די האַנט, ווייל ס׳האָבן אָנגעהויבן זיך באַווייזן שלעכטע סימנים.

בערך אַ האַלב יאָר האָב איך געוווילט אין בית־הילדים און דאָרט האָב איך באַקומען מיין ערשטע יידישע דערציונג. ווען אַ טייל פון אונדזערע יונגע חברים האָבן באַקומען סערטיפיקאַטן פאַר עליה, האָב איך נאָך מיט אייניקע פון מיינע חברים זיי באַגלייט צום פּאָרט קאָנסטאַנצע, דאָרט בין איך אַריינגעדרונגען שטיל אין שיף און עולה געווען אומלעגאַל. אַ שטיק צייט האָב איך פאַרבראַכט אין „עלית הנוער". באַקומען אַלגעמיינע בילדונג, אויסגעלערנט אַ פאַך ביי וועלכן איך אַרבעט ביז היינטיקן טאָג און דערנער זיך בכבוד. פאַר דער צייט האָב איך נאָך דורכגעמאַכט אייניקע אָפּעראַציעס, פאַרבראַכט אַ לענגערע צייט אין שפּיטאָלן. ביי היינטיקן טאָג האָב איך אַ משפּחה און מאַך אַ שיין לעבן אין ישראל.

געבליבן בין איך אַ לעבעדיקע מצבה אויפן חורבן פון אַ פאַרצווייגטער משפּחה, וואָס איז געווען און מער נישטאָ.

די משפּחה פון ישראל מעץ

די משפּחה מעץ פון שטעטל שעדלישטשע איז געווען אַ פאַרמעגלעכע לויט די באַגריפן פון יענער צייט, האָבענדיק אַ גרויסע מאַנופאַקטור־קראָם, וועלכע האָט געגעבן פּרנסה בשפע און כבוד. ישראל מעץ זעלבסט איז געווען אַ בכבודיקער ייד, פון די חשובסטע יידן אין שטעטל, באַליבט ביי יעדן, אַ משכיל, וואָס האָט באַקומען זיין דערציִונג פון אַלטע יידישע מקורות, אָנגעזאַפּט מיט יידישער קולטור און טראַדיציע, אַן אָנגעזעענער סוחר, אַ טיכטיקער ציוניסט אַ געזעלשאַפטלעכער טוער און בכלל פון די אָנגעזעענע בעלי־בתים אין שטעטל, וואָס טוען אַלץ פרייוויליק אָן יעדן לוין.

דריי קינדער זענען געווען אין דער פאַמיליע און וועגן דער לעבנס־געשיכטע פון דער פאַמיליע ישראל און פעסיל מעץ דערציילט זייער טאָכטער זעלדע, וועלכע איז

איינע פון די 20 גערעטעטע פון לאַגער סאָביבאָר, וואָס האָט געציילט זיינער צייט 600 מענטשן.

דעם 14טן אָקטאָבער 1942 האָט דער לאַגער רעוואָלטירט קעגן זיינע פייניקער און נאָכן פאַרניכטן איייניקע פון די אויפזעער, האָבן זיי זיך געלאָזט לויפן אין די אַרומיקע וועלדער.

די דערציילונג פון זעלדע מעץ

מיטן אָנפאַנג פון דער דייטשער אָקופּאַציע, אין אָקטאָבער 1939, איז מיין גאָט־זעליקער פאָטער אַנטלאָפן קיין וועסט־אוקראַינע, צו דער סאָוויעטישער זייט. נאָך אייניקע וואָכן פון איינזאַמקייט, בענקשאַפט און זאָרג פאַר דער פאַמיליע האָט מיין פאָטער זיך צוריקגעקערט אַהיים כדי צו טיילן דעם ביטערן און גרויזאַמען גורל מיט אַלע איינוווינער פון שטעטל. אָבער ווען די לאַגע איז אונטערן דרוק פונעם דייטשן טיראַן געוואָרן אומדערטרעגלעך האָט מיין פאָטער אָנגעהויבן פלאַנעווען ווי אַזוי צו אַנטלויפן אין די וועלדער, אָבער צום באַדויערן איז דער פּלאַן נישט געלונגען. די ביטערע ווירקלעכקייט האָט דעם פּלאַן געמאַכט צו נישט.

סוף זומער 1942 איז אַ גרויסער טייל פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג אַרויסגע־טריבן און פאַרשיקט געוואָרן אין לאַגער פון יענער זייט סטאַוו, דאָרט האָט מען אָפּ־געזונדערט קינדער, פרויען און עלטערע לייט און אַוועקגעשיקט אין געטאָ פון דער שטאָט וולאָדאַווע. צווישן די אַוועקגעשיקטע אין געטאָ האָט זיך געפונען מיין באָבע חיה מעץ און לויט די ידיעות וואָס איך האָב שפּעטער באַקומען איז זי דאָרט געשטאָרבן. די פאַרשיקטע האָט מען געהאַלטן בערך 2 מאָנאַטן אין שרעקלעכע באַדינגונגען. די שפּייז־מיטלען זענען געווען קנאַפּע און שלעכטע, נידריקער פון יעדער קריטיק.

פערצן טעג אין טבת (דעם 21סטן דעצעמבער) 1942, האָט מען אַרויסגעפירט די לעצטע שעדלישטשער יידן פונעם לאַגער און זיי פאַרשיקט קיין סאָביבאָר אין די באַוווּסטע קרעמאַטאָריומס. אַ טייל פון די אַרויסגעשיקטע איז געלונגען אַנטלויפן פונעם וועג און צווישן זיי אויך מיין פאָטער. נאָך פאַרן גירוש האָט אונדזער פאַמיליע באַשלאָסן צו אַנטלויפן פונעם וועג, אָבער צום באַדויערן איז דער פּלאַן געלונגען נאָר מיין פאָטער. מיר האָבן זיך זייער געפרייט וואָס כאָטש אים האָט זיך איינגעגעבן זיך צו ראַטעווען, ווייל מיר זענען זיכער געווען, אַז מיר זענען שוין פאַראורטיילט צו טויט. דער לאַגער סאָביבאָר איז געווען באַוווּסט אַלס אַזעלכער, וואָס פון אים גייט קיינער לעבעדיק נישט אַרויס.

אין לאַגער זענען מיר אָנגעקומען אָוונט־צייט. די מוטער און די צוויי שוועסטער

האָט מען באַלד אַוועקגעפירט אין קרעמאַטאָריום, און איך האָב אַפילו נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו געזעגענען מיט זיי. אויף מיין פרוּוו זיך דערנענטערן צו זיי, האָב איך באַקומען טויט־קלעפּ. מיך האָט מען זאָגאַר איבערגעשיקט צוזאַמען מיט אַנדערע 13 אין דער שטריקערייִ־אָפּטיילונג. דאָרט האָבן מיר געאַרבעט אַ גאַנצן ווינטער ביי שטריקן זאָקן און וועסטן פאַר דער אַרמיי. אין דער צייט האָב איך עטלעכע מאָל געקרענקט. די טעמפּעראַטור האָט געשטיגן ביז 40 — 39 גראַד, אָבער איך האָב זיך קיין מאָל נישט באַקלאָגט און נישט פאַרלאָזט די אַרבעט. פאַרקערט, איך האָב מיך באַמיט אויסבאַהאַלטן מיין קראַנקייט, ווייסנדיק אַז אין לאַגער האַלט מען נישט קיין קראַנקע. ס׳איז געווען קלאָר פאַר יעדן, אַז דער דאָקטער גאַמערסקי איז זיך נוהג באַפרייען פון קראַנקע מיט אַ גאַנץ פשוט מיטל — שיסן, און דאָס האָט ער געטאָן מיט אייגענע הענט.

אָנהייב פרילינג 1943 זענען אָנגעקומען אין אונדזער לאַגער גרויסע טראַנספּאָרטן יידן. דאָס זענען געווען יידן פון די אייראָפּעאישע לענדער אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, טאָג און נאַכט האָט דער לאַגער און די קרעמאַטאָריומס נישט גערוט, און די אַרבעט איז געווען אין פולן גאַנג. ס׳זענען געווען טעג פון 5000 קרבנות אַ טאָג, לויט די דאָקומענטן וואָס מיר האָבן געפונען אין די טאַשן פון די אומגעקומענע בשעת סאָרטירן זייערע קליידער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס זענען געווען יידן פון האָלאַנד, פראַנקרייך, רוסלאַנד און אויך רעשטלעך פון פוילישן יידנטום.

צו יענער צייט האָט מען אויפגעלעזט די שטריקערייִ־אָפּטיילונג און מיך האָט מען איבערגעפירט אויף אַרבעט אין בלאָק נומער 2 (לאַגער 2). מיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין סאָרטירן פּאַקעטן. דאָס זענען געווען פּאַקעטן פונעם באַגאַזש, וואָס די פליכטלינגע האָבן מיט זיך געבראַכט. באַלד מיט זייער אָנקומען אין לאַגער האָט מען די מענטשן איבערגעפירט אין הילצערנע קאַזאַרמעס, ווו זיי האָבן איבערגעלאָזט זייער באַגאַזש און די מענטשן ווייטער געטריבן אונטער קללות און קלעפּ ביזן בלאָק נומער 2. דאָ האָט דער אויבערשטורם־פירער־מאַיאָר מיכאל דערקלערט פּייערלעך און כלומרשט מיט איבערצייגונג, אַז אַלע מענטשן וועלן איבערגעפירט ווערן אויף אַרבעט אין אוקראַיִנע, אָבער כדי אויסצומיידן אינפעקציע־קראַנקייטן מוזן די פליטכלינגע זיך דיזענפעקצירן אין די ספּעציעלע בעדער, וואָס מ׳האָט פאַר זיי צוגעגרייט. ביז ס׳וועט פאַרטיק ווערן די נייטיקע צוגרייטונגס־אַרבעט, קען דערווייל יעדער פון די פליכטלינגע שרייבן בריוו צו זייערע אייגענע און מעלדן, אַז זיי זענען אויפן וועג צו אַרבעט אין אוקראַיִנע.

נאָכן שרייבן זענען די מענטשן קלאַסיפיצירט געוואָרן און פונאַנדערגעטיילט געוואָרן לויטן געשלעכט. פרויען און קינדער אין איין ריי, — מענער אין אַ צווייטער ריי. באַלד איז געקומען אַ באַפעל: זיך אויסטאָן! דאַביי איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן: נישט

פאַרגעסן צובינדן די שיך פּאָרן־ווייז, כדי אויסצומיידן איבעריקע מי נאָך דער באָד. פאַרן אויסטאָן זיך האָט יעדער געמוזט צוגיין צו דער „קאַסע" און איבערגעבן די ווערט־זאַכן אויף „שמירה". די פרויען האָט מען אָפּגעשוירן די האָר, ווייזט אויס צוליב צוויי טעמים: 1) כדי זיי זאָלן נישט באַהאַלטן ווערט־זאַכן צווישן די האָר, 2) כדי אויסצונוצן די האָר אַלס נוץ־מאַטעריאַל פאַר דער דייטשער פאַבריקאַציע. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן מיט אַ ציל אויסצומיידן יעדן חשד, אַז די מענטשן ווערן געפירט צום טויט. אין דער הינזיכט האָבן די דייטשן זיך ספּעציאַליזירט אויף אַ גרינטלעכן אופן און מערסטנטייל איז זיי געלונגען אָפּנאַרן זייערע קרבנות.

איך געדענק אַ פאַל. איין מאָל ווען ס'איז אָנגעקומען אַ גרויסער טראַנספּאָרט מענטשן פון האָלאַנד, און דאָס קרעמאַטאָריום איז נאָך נישט געווען גרייט, האָט דער עס־עס־מאַן וואַגנער זיך נישט פאַרלוירן און האָט די קרבנות פאַרוויילט מיט פאַלשער האָפנונג. אויספרעגנדיק די מענטשן, יעדן וועגן זיין פאַך, האָט ער כלומרשט צונויפגעשטעלט אַ „רשימה" פון פאַך־לייט וואָס זענען אים נייטיק און האָט יעדן צוגעזאָגט אַרבעט אויף זיין געביט.

מענטשן האָבן געגלייבט און זיך געטרייסט, אָבער ווען דאָס קרעמאַטאָריום איז גרייט געווען אויפצונעמען די געסט האָט זיך געענדיקט די פאַרשטעלונג, וואָס דער ה' וואַגנער האָט סימולירט. אַלע אומגליקלעכע קרבנות זענען איבערגעפירט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן, וווּ זיי האָבן אויסגעהויכט זייערע נשמות.

פון דעם מאָמענט, וואָס דער באַגאַזש איז אָנגעקומען אין די גרויסע מאַגאַזינען, האָט זיך אָנגעפאַנגען אונדזער אַרבעט: קלאַסיפיצירן אַלץ און שנעל. פרויען־קליידער באַזונדער, מענער־קליידער באַזונדער און באַזונדער מאַנטלען. דאָס אַלץ איז געזאַמלט געוואָרן און באַזונדערע קעסלען. איך האָב נאָכהער באַדאַרפט אַלץ סאָרטירן און מאַכן פון זיי פּאַקעטן. די קליידער האָט מען שנעל געלאָדן אין וואַגאָנען און גלייך געשיקט נאָך דייטשלאַנד.

צען מאָנאַטן האָב איך אַזוי פאַרבראַכט אין לאַגער סאָביבאָר און בין אַ לעבעדיקער עדות פון די אַלע אכזריותדיקע מעשים פון די דייטשע רוצחים. מ'האָט דערציילט, אַז פאַר מיין אָנקומען אין לאַגער האָט מען די טויטע קערפּער פון די קרבנות באַגראָבן אין גריבער. ווייזט אויס, אַז די קרעמאַטאָריומס האָבן די פילצאָליקע קערפּערס נישט געקענט אויפנעמען. שפּעטער אָבער — ווינטער־צייט, ווען איך בין שוין דאָרט געווען, האָט מען געבראַכט אַ ספּעציעלע מאַשין, וואָס האָט די אַרויסגעגראָבענע קערפּער פאַר־ברענט. נישט אַנדערש, דערמיט האָט מען אויסן געווען צו פאַרטושן די שפּורן פונעם מאָרד און זיין פאַרנעם.

יעדעס מאָל ווען מ'האָט געבראַכט אַ פרישן טראַנספּאָרט האָט דער ד"ר גומערסקי

באַפֿוילן אַז מ׳זאָל די ניי־אָנגעקומענע אַלטע לייט און קראַנקע איבערפֿירן אין באַזונדערע וועגן גלייך אין שפּיטאָל. דאָרט האָט אויף זיי געוואַרט די קויל פֿונעם דאָקטער זעלבסט. אָן שום געוויסן־ביסן האָט ער די מלאכה מיט זיינע הענט אויסגעפֿירט. דער זעלבער גורל האָט געטראָפֿן יעדן ווען ער האָט זיך געקלאָגט אויף עפּעס אַ ווייטאָג.

אַ שטיק צייט האָב איך געאַרבעט ביים אויפֿשטעלן אַ וואַנדער־לאַגער. צוזאַמען מיט נאָך 4—5 יונגע פֿרויען, האָב איך געגראָבן גריבער, געטראָגן שווערע קלעצער און ווער ס׳האָט נישט באַוויזן פֿלייסיגקייט ביי דער אַרבעט איז ער געשיקט געוואָרן אויף 3 טעג אין דער שטראָף־קאָמאַנדע אונטער דער אָנפֿירערשאַפֿט פֿון דעם עס־עס־מאַן גוסטאַוו וואַגנער. דאָרט האָט מען די מענטשן געפּייניקט און געשלאָגן אָן רחמנות. נאָר געציילטע האָבן געקענט אויסהאַלטן די דריי טעגלעכע שטראָף. די מערהייט איז פֿון דאָרט לעבעדיק נישט אַרויס. ס׳האָט זיך דאָרט געפֿונען אַ וואַלד־קאָמאַנדע און איר אויפֿגאַבע איז באַשטאַנען אין שניידןביימער אין נאָענטן וואַלד. די אַרבעט איז געווען שוועֶר און די שפּייז קנאַפּ. וואַסער איז אויפֿן פּלאַץ נישט געווען און ברענגען האָט מען עס באַדאַרפֿט פֿונעם נאָענטן דאָרף, אָבער אָן באַגלייטונג פֿון אַן אוקראַאינישן שומר האָט מען נישט דערלויבט. אין אַ געוויסן טאָג האָט אַ גרופּע יונגעלייט באַשלאָסן אַנטלויפֿן. צוליב דעם צוועק האָבן זיי אויפֿן וועג אַוועקגעהרגעט דעם באַגלייטער. אַלס שטראָף פֿאַר דער טאַט האָט מען גענומען אַנדערע 13 יונגעלייט, זיי אַוועקגעשטעלט אויף אַ ליידיקן פּלאַץ צווישן די לאַגערן 2—1. פֿריהער האָט מען זיי שרעקלעך געפּייניקט אין אָנוועזנהייט פֿון אַלע לאַגער־לייט און שפּעטער זיי געשאָסן לויט דער איניציאַטיוו פֿונעם דאָקטער גומערסקי.

איך געדענק נאָך אַ פֿאַל. מ׳האָט געבראַכט אַ גרופּע יידן קיין סאָביבאָר, גענצלעך נאַקעטע. הערמעטיש האָט מען זיי פֿאַרהאַקט אויף אַ לענגערע צייט אין בהמה־וואַגאָנעס און שפּעטער זיי אַלע אויסגעהרגעט. דער אַקטיווסטער ביי דער אַקציע איז ווייטער געווען דער דאָקטער גומערסקי. אין טאָג ווען דער דאָקטער איז געווען אַרבעטס־לאָז און ס׳איז נישט געווען וועמען צו פּייניקן, — פֿלעגט ער קומען צו אונדז, צוזאַמען מיטן אויבער־שטורם פֿירער פֿראַנצל און אונדז צווינגען זינגען, טאַנצן, קריכן אויף אַלע פֿיר און בכלל מאַכן שווערע איבונגען, און דאָס אַלץ צוליב שפּיל און פֿאַרווײַלונג.

ווינטער 1943 איז אָנגעקומען אין אונדזער לאַגער הימלער זעלבסט. צוליב זיין כבוד האָט מען געבראַכט 300 יידישע מיידלעך מיט אַ טאָג פֿריער. מ׳האָט זיי געהאַלטן אין באַראַקן נישט ווייט פֿון דער אוקראַאינישער קוך. דאָרטן האָט מען זיי געפּייניקט אויף אַ אוממענטשלעכן אופֿן און צו ענדע האָט מען זיי פֿאַר הימלערס אויגן געהרגעט און פֿאַרברענט. דער ציל פֿון דער סאַדיסטישער פֿאָרשטעלונג איז געווען זיך באַרימען פֿאַרן פֿירער און באַווייזן די ענערגישע און נוצלעכע „אַרבעט” אין לאַגער סאָביבאָר.

אָנהייב חודש אָקטאָבער 1943 האָט מען געהרגעט אַלע אַרבעטער פון לאַגער 3. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז דער זעלבער גורל דערוואַרט אויך אונדז. דערפאַר האָבן מיר באַשלאָסן רעוואָלטירן און אַנטלויפן. דעם 14טן אָקטאָבער האָבן מיר באַשטימט אַלס גינסטיקן טאָג דערצו. אמת, גאָר קנאַפּע אויסזיכטן זיינען געווען, אַז דער פּלאַן זאָל געלונגען, אָבער מיר האָבן נישט געהאַט וואָס צו פאַרלירן. ס'איז געווען קלאָר, אַז אונדזער גורל איז אַנטשיידן.

אין דעם באַשטימטן טאָג, ד. ה. דעם 14טן אָקטאָבער, האָבן די מענער פון אונדזער לאַגער באַפאַלן פלוצלינג די עס־עס־מענער. כמעט מיט ליידיקע הענט, זיי אַוועקגעהרגעט, איבערגעריסן דעם עלעקטרישן שטראָם ווי אויך איבערגעשניטן די דראָט־פאַרצוימונגען און זיך געלאָזט לויפן אין ריכטונג פון נאָענטן וואַלד. אַ רעגן פון פייער האָט אונדז נאָכגעפאָלגט. אונדזערע מענער האָבן געענטפערט מיט פייער, באַנוצנדיק זיך מיטן געווער וואָס האָבן גע„ירשנט" פון די געהרגעטע דייטשן. אָבער דער געראַנגל איז געווען אַ שווערער, אַ געראַנגל צווישן נישט קיין גלייכע כוחות. מיר זענען געווען שוואַכע, נישט־דערפאַרענע, הילפסלאָזע און כמעט אָן געווער. דערונטער זיי, די דייטשן — זאַטע, דערפאַרענע און באַוואָפנטע פון קאָפּ ביז די פיס. דעריבער זענען אונדזערע מענטשן געפאַלן ביי דער פאַרמעסטונג און גאָר ווייניקע זענען אָנגעקומען אין וואַלד.

אויך אין וואַלד האָבן די שונאים אונדז נישט געלאָזט צו רו. זיי האָבן אונדז אויך דאָרטן פאַרפאַלגט און פון די 600 רעוואָלטירטע זענען געבליבן בלויז 20. איך האָב מיט די לעצטע כוחות קוים זיך דערשלעפּט צו אַ פויער, וואָס האָט געוווינט לעבן שעדלישטשע. זיין נאָמען איז געווען גאָלאָמביעווסקי. איך האָב געהאָפט טרעפן דאָרט מיין פאָטער, אָבער צום באַדויערן האָב איך מיך דערוווּסט, אַז מיין פאָטער איז געווען אומגעדולדיק צו זיין די גאַנצע צייט באַהאַלטן. ער האָט זיך פון דאָרטן געלאָזט גיין אין שטעטל לענטשנאָ, ווו יידן האָבן נאָך געלעבט רעלאַטיוו די ערשטע צייט רויִק. פון דאָרטן האָט ער געמאַכט דעם לעצטן וועג צוזאַמען מיט יידן פונעם שטעטל צו די קרעמאַטאָריע פון סאָביבאָר. די פאַמיליע גאָלאָמביעווסקי האָט מיך אויסבאַהאַלטן ביז די רוסן האָבן באַפרייט די געגנט.

אין יאָר 1945 בין איך געפאָרן קיין דייטשלאַנד און אין יאָר 1946 האָב איך באַקומען אַ וויזע קיין אַמעריקע לויט דער פאָדערונג פון מיין אָנקל. איך בין געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פונעם נאַצישן גיהנום און געבראַכט קיין אַמעריקע די איוב־בשורה. מיין אָנקל און זיין פאַמיליע האָבן מיך זייער שיין אויפגענומען. אין יאָר 1956 האָב איך חתונה געהאַט. היינטיקן טאָג האָב איך צוויי קינדער: אַ טאָכטער אין עלטער פון 18 יאָר און אַ זון אין עלטער פון 11 יאָר. איך האָף, אַז מיינע קינדער וועלן נישט דורכמאַכן דעם גרויזאַמען און ליידן־פולן וועג, וואָס איך האָב דורכגעמאַכט.

די פאַמיליע פון משה קליינמאַן

משה קליינמאַן איז געשטאָרבן נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה און זיין פרוי לאה איז געבליבן נאָכן טויט פונעם מאַן אַן אַלמנה מיט פיר קינדער און אָן פּרנסה. כדי צו דערנערן איר פאַריתומטע משפּחה איז זי געוואָרן אַ מילך־פאַרקויפערין. די מילך האָט זי באַקומען פונעם פּריץ, דער אייגנטימער פון דער פאַרם אין דאָרף מאַגעלניץ, אין געגנט פון שעדלישטשע, און זי צעטיילט צווישן די איינוואוינער פון שטעטל. די עלטערע קינדער האָבן איר מיטגעהאָלפן אין איר אַרבעט. אַזוי, האָט די משפּחה געלעבט און זיך דערנערט ביז די מלחמה איז אויסגעבראָכן.

איידער די דייטשן האָבן אָקופּירט שעדלישטשע האָט אַ גרויסע טייל פון דער יידישער יוגנט פאַרלאָזט דאָס שטעטל. צווישן זיי זענען געווען ביידע זין פון דער משפּחה קליינמאַן — שמואל און יואל. גלייך מיט אַנדערע זענען זיי אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. די טעכטער זענען געבליבן מיט דער מוטער אין שעדלישטשע. ערשטנס, האָבן יידישע טעכטער, לויטן שטייגער פון שטעטלעך אין פּוילן, נישט איבערגעלאָזט זייער וווין־אָרט און וואַנדערן איבער דער פרעמד. צווייטנס, ווי לאָזט מען איבער אַן אַלטע מאַמע אַליין ?

אַזוי אַרום, האָבן די מוטער מיט די טעכטער דורכגעמאַכט דעם מאַרטירער־וועג פון די נאַציסטישע רוצחים. די עלטערע טאָכטער, פעסיע, האָט לאַנג נישט געליטן. נאָך אין יאָר 1942 איז זי דערהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן, און די מוטער מיט דער קלענערער טאָכטער ברכה האָבן זיך געמאַטערט אונטערן יאָך פון דער דייטשער אָקופּאַציע ביזן לעצטן גירוש.

ווי אַזוי האָט ברכה זיך געראַטעוועט און געבליבן לעבן וועלן מיר הערן פון איר זעלבסט.

די דערציילונג פון ברכה פרייבערג־קליינמאַן

בעת דעם לעצטן גירוש בין איך אַנטלאָפן פונעם וועג. צוזאַמען מיט דער מוטער האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט פאַר דער קר־שטאַל פונעם פּריץ אין מאַגעלניץ, דאָרטן וווּ מיר פלעגן באַקומען די מילך.

דער פּריץ האָט אונדז ביידע באַמערקט און געמאָלדן, אַז צום באַדיערן קען ער דער מוטער מיט גאָרנישט העלפן, ווייל דער אויסזען אירער איז אַ טיפּיש יידישער. דאַקעגן איז ער גרייט מיך צו ראַטעווען, ווייל מיין אויסזען איז אַן אַנדערער, אָבער מיט איין תנאי, אַז די מוטער זאָל נישט קומען מיך באַזוכן, ווייל איר באַזוך קען שאַטן

ברענגען אויך מיר און אויך אים. די מוטער האָט באַלד צוגעשטימט, אָבער איך האָב זיך געפּרוּווט קעגן שטעלן. די מוטער האָט אַ לענגערע צייט מיט מיר איינגעטענהט און געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז איך מוז דעם פּלאַן אָננעמען, ווייל ס׳איז נישטאָ קיין ברירה. איך האָב מיט נויט צוגעשטימט, זיך מיט איר געזעגנט, און אויף אייביק, ווייל פֿון דעמאָלט האָב איך זי מער נישט געזען.

אין אַ צייט אַרום האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דער גוי רוטקאָווסקי פֿון שעדליִשטשע האָט זי אויסגעגעבן אין די הענט פֿון די דייטשן.

ביים פּריץ אין הויף האָב איך זיך צוגעוווינט זיין איינזאַם צווישן פֿרעמדע, נאָר מיט איינער האָב איך מיך באַפֿריינדעט, — מיט דער אַרבעטערין יאַנקע. דער פּריץ האָט זיך די גאַנצע צייט באַמיט צו פֿאַרטושן מיין יידישן שטאַם. ס׳איז פֿאַראיבער דריי וואָכן און ער האָט באַקומען פֿאַר מיר אַ געבורטס־שיין אונטערן נאָמען סטעפֿאַניאַ הוויטשיק, אַ פּויליש מיידל אין מיין עלטער, וואָס איז געשטאָרבן. מיט דעם דאָקומענט אין האַנט האָט דער פּריץ מיך באַגלייט צו דער באַן־סטאַציע מיט די אָפּשיידס־ווערטער:

„גיי, און גאָט זאָל דיך היטן״.

איך האָב זיך געלאָזט פֿאָרן קיין כעלם. דער פּריץ האָט מיר מיטגעגעבן אַן אַדרעס צו איינעם פֿון זיינע פֿריינד — אַן אייגנטימער אין דאָרף פּיעטראָוויץ — 15 קילאָמעטער פֿון לובלין. איך האָב מיך דערמאָנט אין דעם אַדרעס און בין געפֿאָרן קיין לובלין, אָבער אין דאָרף איז שוין שפּעט געווען צו פֿאָרן. עלנט בין איך געבליבן אין דער פֿרעמדער שטאָט און נישט געוווּסט וווּהין זיך ווענדן. דערווייל האָט אָנגעהויבן צופֿאַלן די נאַכט. נישט לאַנג געטראַכט, האָב איך זיך געווענדט צו דער ערשטער פֿרוי אין וועלכער איך האָב זיך אָנגעשטויסן און געפֿרעגט זי ווו קען איך געפֿונען אַ פּלאַץ אויף איבערנעכטיקן. די פֿרוי האָט אַ שאַרפֿן קוק געוואָרפֿן אויף מיר, אַ טראַכט געטאָן אַ ווײַלע און געזאָגט: קום מיט מיר! אויפֿן וועג האָט זי מיך געפֿרעגט צי איך האָב אַ פּאַספּאָרט. איך האָב געענטפֿערט, אַז איך האָב נאָר אַ געבורטס־שיין. זי האָט מיר דערקלערט, אַז אָן אַ פּאַספּאָרט וועט מען מיך אין קיין האָטעל נישט אַריינלאָזן. אַפֿילו אין גאַס איז געפֿערלעך זיך צו באַווייזן אָן אַ פּאַספּאָרט. זי האָט באַמערקט ווי מיין פּנים ווערט בלאַס און פֿאַרשטאַנען אין וואָס ס׳האַנדלט זיך. באַלד האָט זי מיך באַרויִקט און א זאַג געטאָן: נישט שרעקלעך! היינטיקע נאַכט וועסטו נעכטיקן ביי מיר. אמת, איך וווין צוזאַמען מיט מיין שוויגער — אַ שלעכטע פֿרוי, — אָבער ווען דו וועסט איר געבן אַ פּאָר גילדן וועט זי שווייגן. איך האָב קיין ברירה געהאַט. גאַנץ פֿרי האָט זי מיך אויפֿגעוועקט פֿון שלאָף און האָט מיר געראָטן אָפּפּוצן די שיך כדי מ׳זאָל נישט דערקענען, אַז איך בין נישט קיין אָרטיקע. שפּעטער האָט זי מיך באַגלייט ביזן אָרט ווו ס׳געפֿינט זיך דער מילך־פֿאַרקויפֿער פֿון פּיעטראָוויץ און ווירקלעך ער האָט מיך מיטגענומען קיין פּיעטראָוויץ.

דער אייגנטימער פון פיעטראָוויץ האָט אָפּגענומען דעם גרויס פונעם מאָגעלניצער פריץ ווי אויך זיין ביטע, מיר געבן אַרבעט ביי אים אין פאַרם. ער האָט מיך זייער שיין אויפגענומען און איך האָב געמיינט, אַז דאָ וועל איך קענען בלייבן ביז די לאַגע וועט זיך ענדערן. אָבער נאָך דריי וואָכן צייט האָט ער מיר געמאָלדן, אַז ער האָט מורא מיך ווייטער צו האַלטן, און איך מוז פאַרלאָזן זיין הויז.

ווייטער בין איך שטיין געבליבן פאַר דער פראַגע: וווּהין?

פלוצלינג האָט אַ בליץ געטאָן אין מוח אַ געדאַנק: צו יאַנקען! צו דער פרוי, מיט וועלכער איך האָב זיך באַפריינדעט אין דער מאגעלניצער פאַרם.

איך בין אָנגעקומען אין כעלם און גלייך צו יאַנקען. צו מיין גליק איז יאַנקע געווען אין די לעצטע מאָנאַטן פון שוואַנגערן און האָט זיך גענייטיקט אין הילף. מיר ביידע זענען געפאַלן אויף דער געלעגנהייט און אַפילו איר מאַן — אַ געבראָטענער אַנטי־סעמיט — האָט אויך צוגעשטימט, אַז איך זאָל בלייבן ביי זיי אין הויז, אלס לעגאַלע הויז־העלפערין פון זיין פרוי.

אייניקע מאָנאַטן האָב איך פאַרבראַכט ביי יאַנקען אין הויז, אָבער נאָכן געבוירן האָב איך דערשפּירט, אַז פריִער אָדער שפּעטער וועל איך מוזן פאַרלאָזן דאָס הויז, אָבער דאָ איז, צו מיין גליק, געקומען די „רפואה" פאַר דער „מכה". די אַקושערין וואָס האָט באַדינט יאַנקען, האָט זיך געווענדט צו מיר, אַז איך זאָל פאַר איר געפינען אַ הויז־העלפערין צווישן מיינע פריינד. ווייזט אויס, אַז מיין אַרבעט ביי יאַנקען איז איר געפעלן. איך האָב איר פאָרגעלייגט מיך זעלבסט. זי האָט זיך זייער דערפרייט מיט מיין פאָרשלאַג און אין אַ פּאָר וואָכן אַרום בין איך אַריבערגעגאַנגען צו דער אַקושערין. ווייזט אויס, אַז די אַקושערין און איר פאַמיליע האָבן נישט געוווּסט וועגן מיין יידישן שטאַם.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָב איך זיך געווענדט צו דער אַקושערין מיט אַ ביטע: היות איך האָב נאָר אַ געבורטס־שיין וועל איך זי בעטן, אַז זי זאָל מיר אַרויסהעלפן צו באַקומען אויפן גרונט פון דעם דאָקומענט אויך אַ פּאַספּאָרט. די אַקושערין, נישט האָבנדיק קיין שום פאַרדאַכט האָט מיין ביטע דערפילט. זי האָט אויסגעפונען 2 עדות, וועלכע האָבן דעקלאַרירט פאַר די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען, אַז זיי קענען מיך, און אויפן סמך פון זייער עדות־זאָגן האָב איך באַקומען אַ לעגאַלן פּאַספּאָרט.

צען מאָנאַטן האָב איך געאַרבעט ביי דער פאַמיליע און ביידע צדדים זענען געווען צופרידן. אָבער ווייזט אויס, אַז די מאָס פון מיינע יסורים איז נאָך נישט געווען פול. מאַכט זיך, אַז אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז צופעליק דורכגעגאַנגען אַ פויליִשער יונגער־מאַן פון שעדלישטשע נעבן דעם הויז פון דער אַקושערין, האָט מיך דערקענט און זאָפאָרט זיך געווענדט צו די בעלי־בתים מיט אַן אָנקלאַגע, אַז זיי באַהאַלטן אויס ביי זיך אין הויז אַ יידישקע. פאַרשטענדלעך, אַז באַלד האָט מען מיר אָפּגעזאָגט.

פון ס'ניי האָב איך אָנגעהויבן זוכן אַרבעט אָבער אין אַ צווייטער טייל פון שטאָט און האָב זיך איינגעאָרדנט אַלס הויז־העלפערין ביי אַ נייטאָרין, אָבער לאַנג האָב איך נישט געקענט אַרבעטן ביי איר. ווייזט אויס מיין אַרבעט איז איר נישט געפעלן, אָדער זי איז געווען אַ דיקטאַטאָרין. און ווען זי האָט מיר באַמערקט, אַז איך אַרבעט ווי אַ יידישקע, האָט מיך פאַרדראָסן און לויט דער עצה פון מיין חברטע יאַנקע האָב איך באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די אַרבעט. און ווייל איך בין שוין געווען לעגאַליזירט האָב איך זיך געווענדט אין אָפיציעלן אַרבעטס־אַמט און באַקומען אַרבעט אין דער קאַזאַרמע פון עס־עס. דאָ אין דעם „כשרן" פלאַץ האָב איך געאַרבעט ביזן סוף יאָר 1944. צו יענער צייט האָט זיך דערנענטערט דער רוסישער פראָנט און ווען די דייטשן האָבן זיך אָנגעהויבן עוואַקויִרן בין איך אַוועק צו די עלטערן פון מיין פריינדין יאַנקע און ביי זיי געאַרבעט ביי לאַנדווירטשאַפטלעכער אַרבעט ביז דאָס אָרט איז באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי.

ווען איך האָב זיך אומגעקערט קיין שעדלישטשע האָב איך זיך דערוווּסט, אַז פון אַלע שעדלישטשער יידן זענען געבליבן לעבן בסך־הכל זיבן מענטשן און איך בין איינע פון זיי.

די פאַמיליע פון יהושע קליינמאַן

די פאַמיליע פון יהושע קליינמאַן איז געווען פון די בכבודיקסטע פאַמיליעס אין שעד־לישטשע. צוויי זין און פיר טעכטער האָט די פאַמיליע פאַרמאָגט. דער פֿאָטער יהושע האָט געהאַנדלט מיט תבואה, דאָס הייסט, ער איז געווען איינער פון די סוחרים אין שטעטל.

ערב דער וועלט־מלחמה האָט דער עלטערער זון יואל געדינט אין פוילישן מיליטער און אין די ערשטע שלאַכטן איז ער פאַרוווּנדעט געוואָרן. די עלטערע טאָכטער אסתר האָט נאָך עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה עולה געווען קיין ישראל. די איבריקע קינדער זענען פאַרבליבן מיט די עלטערן און אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע געליטן צוזאַמען מיט אַנדערע.

אין די ערשטע צוויי יאָר פונעם נאַציסטישן רעזשים איז געשטאָרבן דער פאָטער, ביידע זין און צוויי טעכטער. בעתן לעצטן גירוש זענען געבליבן נאָר רחל קליינמאַן מיט איר טאָכטער פרומע. איך האָב געפרוּווט שמועסן מיט דער פרוי רחל וועגן אירע איבערלעבענישן, אָבער זי האָט מיך אָפּגעפּטרט מיט איין פסוק: „קיין מענטש אין דער וועלט קען נישט אויפפאַסן דאָס וואָס די דייטשן האָבן אונדז געטאָן און קיינער

קען בשום אופן נישט באַגרייפן די גרויזאַמע מעשים וואָס זענען געשען". און דאָ האָט זי איבערגעריסן אירע ווערטער, טרערן האָבן זי אָנגעהויבן שטיקן און מער נישט געקענט פאָרזעצן. איך האָב געפילט, אַז יעדעס וואָרט נעמט צו אַ טייל פון איר לעבן. האָב איך באַשלאָסן נישט גריבלען זיך מער אין די ווונדן פון אַ שוואַכער אויסגעמוטשעטער פרוי, וועלכע איז בײַגעשטאַנען אַזאַ ביטערן נסיון, דורכמאַכנדיק אַלע „שבעה מדורי גיהנום" און איז געבליבן איינע פון די יידישע מאַמעס, וואָס טראָגט אין זיך דעם צער און ווייטאָג פון אַלע. צוזאַמען דאַמיט סימבאָליזירט זי מיט זיך אַ געוואַלדיקן ווידערשטאַנד־כוח קעגן דעם גרויזאַמען רעזשים פון דער דייטשער חיה.

וועגן אירע איבערלעבענישן דערציילט איר טאָכטער פרומע.

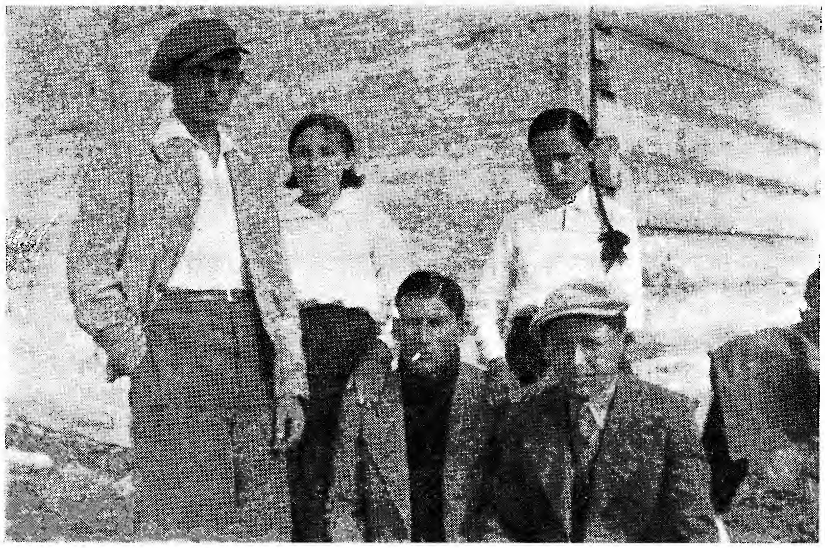
די דערציילונג פון פרומע טעפער־קליינמאַן

אָוונט־צײַט פאַרן לעצטן גירוש האָבן מיר באַקומען אַ באַפעל, אַז צו מאָרגנס 6 אַ זייגער פרי, זאָלן אַלע יידן זיין אויפן פלאַץ פון שטאָט־צענטער. און נעמען מיט זיך אַ באַגאַזש נישט מער ווי 8 ק"ג. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז דאָס איז שוין די לעצטע „אַקציע" און דער ציל איז צו מאַכן דאָס שטעטל שעדלישטשע „יודנריין".

יענעם אָוונט זענען מיר אַוועק זיך באַהאַלטן ביים פויער ליפּצ'אַק, וועלכער האָט אונדז פאַרזיכערט, געווינטלעך פאַרן פרייז פון אייניקע טייערע זאַכן, אַז ער וועט אונדז אויסבאַהאַלטן. צומאָרגנס האָט ער אונדז דערציילט וועגן אַלע פּאַסירונגען פונעם טאָג. דעם זעלבן אָוונט איז געקומען צו אונדז מיטן זעלבן ציל דער פעטער יאָסל קאַרפּף מיט זיין טאָכטער חומה. ער האָט אונדז דערציילט אַז אויפן וועג צו דער באַן־סטאַציע האָבן די דייטשן דערשאָסן די אַלע יידן וואָס זענען געבליבן הינטערשטעליק און אַז ביי דער סטאַציע סטאַוו האָבן די דייטשן פונאַנדערגעטיילט צווישן עלטערן און קינדער. וועגן מאָטל זאָנשיין (מאָטל שיע קאָשעמאַכערס) האָט ער דערציילט, אַז ער האָט באַצאָלט אַ פויער אַ געוויסן סכום געלט כדי ער זאָל אויסבאַהאַלטן זיינע צוויי קינדער, און וויבאַלד דער גירוש האָט אָנגעפאַנגען האָט דער פויער איבערגעגעבן די קינדער אין די הענט פון די דייטשן און זיי האָבן זיי דערשאָסן אויפן פלאַץ.

אויך אונדזער פויער ליפּצ'אַק האָט אונדז דערקלערט, אַזוי ווי די „שכנים" האָבן אונדז באַמערקט ביי אים, דערפאַר פאַרלאַנגט ער, אַז מיר זאָלן זאָפאָרט פאַרלאָזן זיין הויז. ווייזט אויס, ער האָט דערשפּירט, אַז מיר פאַרמאָגן שוין גאָר נישט און ער וועט אונדז מער נישט קענען אויסנוצן.

די זעלבע נאַכט האָבן מיר געמוזט פאַרלאָזן זיין הויז. וווּהין גייט מען? אָן אַ שום

פון לינקס (שטייען): יואל און גאָלדע קליינמאַן ותל״א פרומה קליינמאַן.
פון רעכטס (זיצן): אלי׳עזר קליינמאַן און זיינס אַ חבר ז״ל.

ציל האָבן מיר זיך געלאָזט גיין אין דער נאַכט־פינצטערניש. געגאַנגען דורך פעלדער ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אַן אָרט פון זומפּן, טאָרף־זומפּן. שעהען־ווייז האָבן מיר געבלאָנדזשעט צווישן די זומפּן ביז מיר האָבן זיך דערשלאָגן צו אַ קליינער בודקע, נישט ווייט פון אַ לעבעדיקן ישוב. אין דער בודקע האָבן מיר געפונען אַ באַקאַנטע פויערטע, אַן אָרעמע אלמנה. זי האָט נישט פאַרמאָגט קיין באָדן צו באַאַרבעטן. זי האָט זיך דערנערט פון שפּינען און נייען. איך האָב איר צוגעזאָגט, אַז איך וועל איר העלפן ביים נייען, אַבי מיר זאָלן זיך קענען געפינען ביי איר און באַקומען עטוואָס עסן צו דער־האַלטן די נשמה. זי האָט צוגעשטימט און איך בין געזעסן טאָג און נאַכט און האָב געניייט.

די פרוי האָט געהאַט צוויי איידעמס — גרויסע אַנטיסעמיטן — און זיי פלעגן זי אָפט באַזוכן. יעדעס מאָל ווען זיי האָבן באַזוכט האָט זי אונדז אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם. אין אַ פּאָר חדשים אַרום האָט די אַלטע אונדז געמאָלדן, אַזוי ווי זי האָט מער נישט קיין אַרבעט קען זי אונדז מער נישט האַלטן און מיר מוזן פאַרלאָזן איר הויז.

ביי נאַכט האָבן מיר פאַרלאָזט איר הויז און זיך געלאָזט זוכן אַן אַנדער „מקום מנוחה". דאָס מאָל זענען מיר געגאַנגען זוכן לויט אַן אַדרעס, אַ צווייטע אַלמנה. מיר האָבן געפונען איר וווינונג און זי האָט אונדז אויפגענומען פאַר אַ געוויסן אָפּצאָל.

די אלמנה איז נאָך געווען אַ יונגע פרוי און איר פלעגט באַזוכן פון מאָל צו מאָל אַ באַקאַנטער יונגער מאַן. איין מאָל אין אַ קאַלטער ווינטער־נאַכט איז דער באַקאַנטער געקומען טויט שיכור און איז אָנגעפאַלן אויף אונדז: „איבער אייך, יידן פאַרשאָלטענע דאַרפן מיר איינשטעלן אונדזער לעבן, באַלד זאָלט איר זיך אָפּטראָגן״. ער האָט געכאַפּט אַ דיקן לעדערנעם פּאַסיק און אונדז געשלאָגן. איך האָב זיך געבעטן ביי אים ער זאָל אונדז נישט שלאָגן, מיר זענען גרייט צו פאַרלאָזן דאָס הויז, אָבער ער זיינס, שעלט און שלאָגט. איך האָב געזען, אַז די שפּיל איז פאַרן טייוול, ביז איך געפאַלן אויף אַן עצה:

איך זע, אַז מיר זענען סיי ווי פאַרפאַלן האָב איך געזאָגט, איך גיי גלייך אין דער דייטשער פּאָליציי, מעלדן אַז מיר זענען געווען ביי אייך עטלעכע מאָנאַטן, איר האָט אונדז געגעבן עסן און טרינקען און דעמאָלט וועט איר באַקומען די זעלבע שטראָף ווי מיר.

ווייזט אויס, אַז מיינע דראָונגס־ווערטער האָבן געווירקט און די פרוי האט געווירקט אויפן באַקאַנטן, ער זאָל אונדז מער נישט שלאָגן און לאָזן אונדז איבערנעכטיקן.

גאַנץ פרי האָט די פרוי אונדז אויפגעוועקט און פאָרזיכטיק אַרויסגעפירט פון צימער כדי דער באַקאַנטער אירער זאָל נישט הערן דעם סקריפּ פון דער טיר. ווי נאָר מיר זענען אַרויס, האָבן מיר אָנגעהויבן לויפן כדי צו דערווייטערן זיך פונעם אָרט. מיר זענען געלאָפן נישט ווויסנדיק וווהין. דורך בערג און טאָלן. ביז מיר זענען געגנוג מיד געוואָרן און זיך געזעצט אָפּרוען. אַ געדיכטער שניי איז די גאַנצע צייט געפאַלן. ווען מיר האָבן דערפילט אַ שטאַרקע קעלט האָבן מיר געפּרוווט זיך אויפהייבן, אָבער נישט געקענט, ווייל די קליידער זענען געווען צוגעפרוירן צו דער ערד. מיט גרויס אָנשטרענגונג האָבן מיר באַפרייט די קליידער און ווייטער זיך געלאָזט לויפן באַזונדערס זענען מיר אויסן געווען כדי אַ ביסל זיך דערוואַרעמען. לויפנדיק אַזוי זענען מיר צוגעקומען צו אַ שטיבל. ווען דער פויער, דער בעל־הבית פונעם שטיבל האָט אונדז דערזען, איז ער איבערראַשט געוואָרן, און זיין איבערראַשונג איז געווען פאַרשטענדלעך, ווייל פאַר יעדער שטוב האָט געהאָנגען אַ וואָרנונג מיט גרויסע אותיות, אַז ווער ס'וועט אויסבאַהאַלטן יידן איז זיין שטראָף — טויט. דאָך האָט אונדזער אויסזען גערירט דאָס האַרץ פונעם פויער, ער האָט געעפנט פאַר אונדז אַ קעלער און געבראַכט פאַר אונדז עפּעס עסן. מיר האָבן פאַרגעלייגט צו אַרבעטן אין זיין ווירטשאַפט, אויב ער וועט אונדז דערלויבן דאָ ווווינען. דערויף האָט ער געענטפערט, אַז ווען זיין שוואָגער, וואָס געפינט זיך איצט ביי אים וועט פאַרלאָזן זיין הויז וועט ער אונדז איבערפירן אין שטאַל. דאָרט איז פיל וואַרעמער. נאָך אַ שעה צייט זענען מיר אַריבער

אין אונדזער נייער וווינונג. דאָ, אין דעם קליינעם שטאַל האָבן מיר געפונען אַ וואַרעם ווינקל אין שכנות מיט דער קו, קעלבלעך און הינער.

אויף דעם פּלאַץ האָבן מיר זיך געפונען דריי מאָנאַטן. פון צייט צו צייט פלעג איך, באַזונדערס אָוונט־צייט אַרויס פון שטאַל, זיך אַריינגנבענען אין אונדזער שטעטל, פאַר־זיכטיק אַריינגיין צו אונדזער גוטן שכן זשוקאָווסקי, ביי וועמען מיר האָבן אויסבאַהאַלטן אַ טייל פון אונדזער צירונג און אַנדערע ווערט־זאַכן און אַרויסנעמען עפּעס צו פאַר־קויפן כדי מיר זאָלן איינקויפן עס־פּראָדוקטן. מחמת העפלעכקייט פלעג איך פאַרשלאָגן די זשוקאָווסקיס עפּעס צו קויפן. מ׳באַדאַרף באַצייכענען, אַז די פרוי זשוקאָווסקי האָט שטענדיק באַצאָלט פאַר יעדער זאַך מער וויפל איך האָב אָפּגעשאַצט און דערצו נאָך מיטגעבן עפּעס עסנוואַרג.

מיטן אָנקום פון פרילינג 1943 איז געווען אַ מעגלעכקייט אַרויסצוגיין אין פעלד, אין גאָרטן, זאַמלען אַ ביסל גרינוואַרג. נישט איין מאָל האָב איך סימולירט אַן אוקראַיִניש מיידל, וואָס איז אַנטלאָפן פון די עשאַלאָנען אַרבעטער געפירטע קיין דייטשלאַנד און זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער. די פּויערים האָבן געהאַט מיטלייד אויף אַזעלכע מיידלעך און פלעגן זיי באַשענקען מיט אַלדעסגוטס. ווען איך האָב אַזאַ געשאַנק באַקומען בין איך געלאָפן זאָפאָרט זיך טיילן מיט מיין מוטער.

ווען דער זומער איז געקומען האָבן מיר אונדזער ווינ־אָרט אַריבערגעפירט פון שטאַל אין די הויפן־היי. איין מאָל ווען מיר האָבן זיך געפונען אויף אַזאַ הויפן זענען געקומען יונגע אוקראַיִנער נעמען היי פון די הויפנס און אונדז דאָרט באַמערקט. זיי האָבן געפאָדערט, אַז מיר זאָלן אַראָפּ פון די הויפנס. איך האָב זיי געדראָט, אַז מיר זענען פון די פּאַרטיזאַנען און ווען זיי וועלן אונדז שלעכטס טאָן וועלן די פּאַרטיזאַנער מיט זיי זיך אָפּרעכענען. מיין דראָונג האָט ווייזט אויס געווירקט, און זיי האָבן זיך אָפּגעטראָגן.

דאָך האָבן מיר באַשלאָסן, אַז מיר מוזן דאָס אָרט פאַרלאָזן. מיר זענען געקומען צו אַ צווייטן פּויער, וועלכער פלעגט נאָך פאַר דער מלחמה ביי אונדז זייער אָפט עסן. ווען ער האָט אונדז דערזען האָט ער זיך געווענדט צו זיין פרוי אויפן קול: „זאָשע, קום גיכער. ס׳זענען געקומען יידן. מיר וועלן זיי כאַפּן און איבערגעבן אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע און פאַר זיי באַקומען זאַלץ" (אין יענער צייט איז געווען אַ גרויסער מאַנגל אין זאַלץ). אויף דעם שיינעם פאָרשלאַג בין איך אים נישט געבליבן שולדיק קיין ענטפער און געזאָגט: זיי ווייסן, אַז די מלחמה איז נאָך ווייט פון ענדע. מ׳ווייסט נאָך נישט וועמענס מאָרגן איז. היינט הרגעט מען אונדז, מאָרגן — מעגלעך אייך. אויסער דעם געדענק, אַז אין דער געגענט ווימלען פּאַרטיזאַנען, אונדזערע חברים, און זיי וועלן זיך מיט אייך אָפּרעכענען ווען איר וועט נאָר פּרווון אונדז שלעכטס טאָן. נישט אַנדערש,

מיינע ווערטער האָבן געווירקט אויף זיי ווי אַ קאַלטער דוש. דער פויער האָט זיך באַרעכנט און האָט אונדז איינגעלאַדן צו זיך אין הויז. צו אונדזער פאַרפיגונג האָט ער געשטעלט דעם בוידעם און אַפילו „מכבד" געווען פון מאָל צו מאָל מיט עפּעס עסן.

דער זומער איז פאַרהעלטניסמעסיג אַריבער נישט שלעכט. מיר האָבן זיך גע־שפּייזט מיט גרינוואַרג, וואָס מיר האָבן געפונען אין די פעלדער און גערטנער. דאָס ארט עסנוואַרג האָט מיר געקאָסט טייער. איין מאָל האָב איך פאַרזוכט פון די ווילדע פרוכטן און ווייל זיי האָבן מיר געשמעקט האָב איך זיך איבערגעגעסן און פאַרסמט דעם מאָגן. אַ לענגערע צייט בין איך געווען קראַנק און נישט געקענט זיך רירן פונעם אָרט. אין דער צייט האָט די מאַמע געמוזט אויספילן מיין אַרבעט. גייענדיק איין מאָל זוכן וואַסער האָט זי באַגעגנט אַ פויער. ער האָט נאָכגעפאָלגט אירע טריט און איז געקומען צו אונדז. ער האָט זיך מיט אונדז צעשמועסט און געמאַכט אַן אָנשטעל, אַז ער וויל אונדז העלפן. ער איז אַוועק אונדז ברענגען אַ שטיקל ברויט. מיין מוטער האָט געצווייפלט אין זיין אויפריכטיקייט און פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן בייטן אונדזער „וווין־אָרט". איך דאַקעגן בין געווען קראַנק. זיך באַוועגן איז מיר געווען שווער, האָב איך געזאָגט: זאָל זיין וואָס ס'וועט זיין, ברויט אָדער טויט! איך קען שוין נישט מער.

אין עטלעכע טעג ארום איז געקומען אַ צווייטער פויער, ער האָט זיך פאָרגעשטעלט אַלס קאָמוניסט, און אונדז געוואָרנט פון יענעם ברויט־געבער. לויט זיינע רייד וועט יענער אונדז איבערגעבן אין די הענט פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע ביי דער ערשטער געלעגנהייט ווען ער וועט קענען פאַר אונדזערע קעפּ באַקומען אַ פלאַש בראָנפן. ער האָט אונדז געראָטן גיין אין שכנותדיקן דאָרף מאַצ'ולאָ ווו עס וווינט זיינער אַ באַקאַנטער און זיין פרוי איז שווער קראַנק. ער וועט אונדז גערן אויפנעמען אויב מיר וועלן מסכים זיין העלפן אים אין זייןווירטשאַפט.

מיר האָבן אָנגענומען זיין פאָרשלאַג. און ווירקלעך, יענער פויער האָט אונדז זייער שיין אויפגענומען, און איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן אין זיין ווירטשאַפט. די מאַמע האָט זיך אויפגעהאַלטן אין אַן אַלטער סטאַדאָלע — ווייט פון זיין ווירטשאַפט, און איך פלעג יעדן אָוונט קומען צו איר און מיטברענגען שפּייז. בכלל איז דאַן דער איינציקער ציל אין מיין לעבן געווען די מאַמע, זי אויפצוהאַלטן ביים לעבן כל זמן ס'איז נאָר מעגלעך.

אַ געוויסן אָוונט האָב איך זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט און נישט געפונען די מאַמע אין איר וווינונג. נידערגעשלאָגן ביז גאָר האָב איך באַשלאָסן, אַז צומאָרגנס וועל איך גיין זיך איבערגעבן אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע. נישטאָ די מאַמע — נישטאָ מער קיין ציל אין לעבן! אָבער נאָך איידער איך האָב באַוויזן אויספירן מיין באַשלוס איז די מוטער אָנגעקומען און דערציילט, אַז שקצים פונעם דאָרף זענען זי באַפאַלן מיט שטיינער און זי נאָכגעיאָגט. אַ גאַנצע נאַכט האָט זי געבלאָנדזשעט אין דער געגנט.

דער פֿויער איז געווען שטאַרק איבערראַשט פֿון דער געשעעניש און האָט אונדז דערקלערט גאַנץ פּשוט, אַז ער האָט מורא אונדז ווייטער צו האַלטן, ווייל די דייטשן קענען זיך דערוויסן און וועלן אים באַשטראָפֿן, און געפֿאָדערט מיר זאָלן ביז אין דער פֿרי פֿאַרלאָזן זיין וווינונג.

ביי נאַכט איז דער פֿויער אַוועק אויף שמירה און מיר זענען געזעסן פֿאַרטיפֿט אין זאָרג ביז מיר האָבן איינגעדרימלט. פּלוצלינג האָב איך דערזען מיין פֿאָטער אין חלום און הער זיין שטים: טאָכטער, זאָרג נישט, אַלץ איז אין אָרדנונג. דער פֿויער וועט אייך נישט אַרויסטרייבן. איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט מיט שרעק און דערציילט וועגן חלום דער מאַמען. זי, ווי איר שטייגער איז, האָט דערקלערט די באַדייטונג צום גוטן און האָט געזאָגט: „גאָט וועט אונדז היטן, טאָכטער"!

גאַנץ פֿרי האָבן מיר באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן די שטאַל נאָך איידער דער פֿויער וועט צוריקקומען פֿון דער שמירה, אָבער פּונקט ווען מיר האָבן זיך געלאָזט אַרויסגיין פֿון דער שטאַל איז אָנגעקומען דער פֿויער. מיר האָבן געפּרוּווט זיך פֿאַרענטפֿערן אויף אונדזער פֿאַרשפּעטיקונג, אָבער ער האָט אונדז איבערגעריסן און געזאָגט: „איר קענט בלייבן"! און דאַביי צוגעגעבן מיט אַ באַזונדערער ווייכקייט אין זיין שטים: „איך בין געווען אין שמירה אויפֿן יידישן בית־עולם און בין איינגעדרימלט אַ ווײַלע, פּלוצלינג איז געקומען אייער מאָשעק, (ד. ה. משה) און הייבט מיך אָן וואַרגן. איך האָב פֿאַרשטאַנען די אורזאַכע און האָב אים צוגעזאָגט, אַז כל זמן ס'וועט זיין מעגלעך וועל איך אייך האַלטן ביי מיר און אייך שיצן".

פֿון דעמאָלט אָן האָבן מיר דאָך נישט איין מאָל געמוזט בייטן אונדזער וווין־אָרט. יעדעס מאָל ווען די דייטשן זענען געפֿאַלן אויף אונדזערע שפּורן האָבן מיר איבערגעוואַנדערט אויף אַ צווייטן פּלאַץ. אַזוי זענען מיר ווי „גלגולים" געוואַנדערט איבער קעלער און שטאַלן, איבער שפּייכלער און היי־הויפֿנס.

אַ געוויסע צייט האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ שפּייכלער ביי דעם פֿויער, וואָס האָט זיך דערקלאַרירט אַלס קאָמוניסט. איייניקע וואָכן זענען מיר ביי אים געווען. די פֿרוי און אירע שכנות האָבן זיך זייער גוט באַצויגן צו אונדז.

איין מאָל ביי נאַכט האָבן מיר באַמערקט, אַז עמעצער דערנענטערט זיך צום שפּייכלער און דערפֿילט אויך אַ ריח פֿון ספּירט. מיר זענען דערציטערט געוואָרן. פּלוצלינג האָט זיך געעפֿנט די טיר, און דער פֿויער „שיכור" ווי „לוט" קומט אַריין מיט אַ בייטש אין האַנט און הייבט אונדז אָן שלאָגן און שעלטן. מיר האָבן אים געפּרוּווט באַרויִקן, בעטן, אָבער ס'העלפֿט נישט. מיר זענען אַראָפּגעשפּרונגען פֿונעם הויפֿן, און מירביידע זענען שטאַרק צעשלאָגן געוואָרן. אָבער דער גוי, מלא־רציחה האַלט אין איין שלאָגן. דאָ האָב

איך באַשלאָסן אָנווענדן מיין אַלט מיטל און זיך אויסגעשריגן: וואָס מיינסטו, די דייטשן וועלן נאָר אונדז אומברענגען? געדענק, אַז צוזאַמען מיט אונדז וועסטו אויך אומקומען. באַלד גיי איך מעלדן די דייטשן, אַז איך האָב זיך ביי דיר אויסבאַהאַלטן די גאַנצע צייט. מיך וועלן זיי שיסן, סיי ווי איז מיר שוין נמאס דאָס לעבן, אָבער אויך דיך ווייל דו האָסט געבראָכן דאָס געזעץ, וועלן זיי הרגענען. **דאָס מיטל, ווייזט אויס, האָט געווירקט און דער פּויער האָט זיך פון שרעק אויסגעניכטערט און באַרויִקט. דאַן האָב איך געפֿאָדערט פון אים ענערגיש, אַז ער זאָל אונדז נאָך ביי נאַכט איבערפירן איבערן טייך אין נאָענטן וועלדל. נישט האָבנדיק קיין ברירה האָט דער פּויער אויסגעפירט מיין פֿאָדערונג.**

יענע טעג זענען געווען שטאַרק רעגנדיקע און מיר האָבן קיין שום־אָרט נישט געפונען. מיר זענען געווען נאַס דורך און דורך. אָבער עפּעס אַן אינערלעכער כוח האָט אונדז געשטויסן פאָרצוזעצן דעם קאַמף פאַרן לעבן. איין מאָל, אַזוי זיצנדיק צווישן די נאַסע קוסטן־ביימלעך האָבן מיר דערהערט טריט. דאָס איז געווען דער פּויער וואָס שיכורערהייט האָט ער אונדז געשלאָגן. ער האָט אונדז געבראַכט אַ גרויסע פלאַש מילך און אַ גרויס שטיק ברויט. ווייזט אויס, אַז דאָס געוויסן־ביסן פון אַזוי גערופענעם קאַמוניסט האָט אים געמוטשעט און האָט געזוכט אַ וועג פון ענטשולדיקונג. אַראָפּלאָזנדיק דעם קאָפּ האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אויף דער נאַסער ערד און האָט זיך צעוויינט אויפן קול, ממש ווי אַ קליין קינד. ער איז נישט שולדיק — האָט ער געטענהט. די ווייבער האָבן אים אָנגעטרינקען און אים פאַרפירט אויפן שלעכטן וועג. ער האָט געוויינט און געבעטן ענטשולדיקונג. מיר האָבן אויך געוויינט קוקנדיק אויף אים און אים מוחל געווען. פון יענעם טאָג אָן פלעגט ער אונדז אָפט באַזוכן. אָפט מאָל האָט ער אונדז איבערגעלאָזט זיין עסן, וואָס ער האָט מיטגענומען פאַר זיך אין פעלד. נישט־קשה, האָט ער געזאָגט, איך וועל נישט שטאַרבן פון הונגער, אָבער איר — אַזוי פיל יאָרן ליידט איר — אויף אייך איז אַ רחמנות.

ווייזט אויס נישט קיין געמאַכטער קאָמוניסט!

די מלחמה האָט שוין געהאַלטן ביי ענדע. דאָס הילכיקע שיסערייען פון די האַרמאַטן האָט מען געהערט שוין פון נישט־ווייט, אָבער אונדזערע כוחות זענען שוין געווען אויסגעשעפּט. מיין קערפּער איז געווען פול מיט ווונדן. אויף איין פוס האָב איך געהאַט 24 ווונדן און אויף דעם צווייטן 15. דאָס געשווילעכץ האָט זיך צעשפּרייט כמעט אויפן גאַנצער קערפּער. ס'האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַז דאָס זענען שוין די גסיסה־טעג פון דער מלחמה — די פּויערים אין דער געגנט האָבן זיך אָנגעהויבן באַציִען בעסער און בעסער. מ'האָט אונדז אַפילו פאָרגעלייגט איבערגיין נעכטיקן אין זייערע שפּייכלער.

ביי נאַכט זענען מיר געשלאָפן אין אַ שפּייכלער און געהערט די גאַנצע צייט דעם רויש פון אויטאָס, וואָס לויפן דורכן דאָרף. מיר האָבן נישט געקענט פעסטשטעלן פון וואָס

פאַר אַ זייט זיי קומען, צי מצד די דייטשן, צי פון די רוסן. צו אונדזער פרייד האָבן מיר זיך צומאָרגנס דערוווּסט, אַז דאָס איז דאָס רוסישע מיליטער, וואָס האָט אָן שלאַכט פאַרכאַפּט דאָס דאָרף. מיר זענען אַרויס פון אונדזער באַהעלטעניש, אָבער, דאָך נאָך איצט האָט געפעלט דאָס זיכערהייט־געפיל. גרופּן פון די פּוילישע און אוקראַיִנישע נאַציאָנאַליסטן האָבן נאָך געבושעוועט אין דער אומגעגנט. מיר זענען נאָך געזעסן אַ שטיק צייט ביי אונדזער גאַסט־פריינדלעכן פּויער. איין טאָג בין איך אַרויס מיט דער פּויערטע צונויפלייגן אַ הויפן שטרוי, דערפאַר האָט זי צוגעזאָגט אַ געשמאַק מיטאָג. מיין אַרבעט איז איר נישט געפעלן און זי האָט זיך אָנגעבייזערט אויף מיר: „אַ יידישקע בלייבט אַ יידישקע — זי האָט נישט ליב צו אַרבעטן", האָט זי געזאָגט. פון גרויס פאַרדראָס בין איך געפאַלן און פאַרחלשט געוואָרן.

דעם זעלבן טאָג זענען געקומען רוסישע זעלנער און געבעטן מילך. אַזוי ווי איך האָב רוסיש נישט פאַרשטאַנען האָב איך געמיינט, אַז זיי פרעגן וועגן מיר און האָב זיך דערשראָקן, אָבער אַז מ'האָט מיר דערקלערט אין וואָס ס'האַנדלט זיך האָב איך זיך באַרויִקט.

אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר זיך געלאָזט גיין קיין שעדלישטשע. דאָ האָבן מיר באַגעגנט די אָרעמע אַלמנה, וואָס מיר האָבן זיך אין איר הויז אויסבאַהאַלטן: זי האָט אונדז געהאַלדזט און געקושט און מיר האָט זי געזאָגט: אין זכות פון דעם, וואָס דו האָסט געהיטן דיין מוטער האָט גאָט אייך ביידע אָפּגעהיטן און איר זענט ביידע לעבן געבליבן.

די פאַמיליע ראָזען

די פאַמיליע פון ישראל ראָזען שטאַמט פונעם דאָרף בערעזינע, אַ מרחק אַנדערטהאַלבן קילאָמעטער פונעם שטעטל שעדלישטשע. דער פּרנסה־מקור פון דער פאַמיליע איז געווען די בערעזינער וואַסער־מיל, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה נאָך פון זיין זיידן מצד דער מוטער. די מיטגלידער פון דער פאַמיליע האָבן געאַרבעט אין מיל און פאַר נאַכט־צו פלעגן זיי זיך אומקערן אַהיים, דאָס הייסט אין שטעטל, כדי זיך צו געפינען אין אַ יידישער סביבה.

אַזוי דערציילט יעקב ראָזען

איך בין געבוירן געוואָרן אין דאָרף בערעזינע. מיין מוטער איז געווען אַ בת־יחידה ביי אירע עלטערן. מיין זיידע איז געווען דער אייגנטימער פון דער וואַסער־מיל און

פון איר האָט ער און זיינע קינדער געצויגן חיונה. מיין פֿאָטער איז געווען אַ סוחר און איז געווען אין האַנדלס־באַציִונגען מיט די פּריצים פון דער סביבה.

פינף ברידער זענען מיר געווען און איין שוועסטער. איך בין געווען דער ייִנגסטער. אונדזער מאַטעריעלע לאַגע איז געווען נישט שלעכט און מיין יוגנט איז דורך אָן זאָרג. ווייל אין דאָרף איז געווען ווייניק יידן האָב איך געמוזט לערנען פּריוואַט — אין חדר, און דער חדר איז געווען טאַקע ביי אונדז אין הויז. מערסטנטייל בין איך דערצויגן געוואָרן אין שויס פון דער נאַטור און דאָס האָט אויף מיר נישט ווייניק געווירקט.

ביי אונדז אין הויז פלעגן זיך צונויפקומען יעדעס מאָל באַקאַנטע און ס׳פלעגן זיך פירן שמועסן אויף פאַרשידענע טעמעס. איך געדענק, אַז די ערשטע זאַך, וואָס האָט מיך אַרויסגעבראַכט פון מיין דאָרפישער רויִקייט איז געווען די ידיעה פון אַ באַקאַנטן, אַז דעם נאָענטן זונטיק גרייט מען זיך צו אַ פּאָגראָם אין שטעטל, און אַז די „פּני״ פון שעדלישטשע האָבן „מטמא״ געווען דעם פּאָליצמייסטער מיט אַ גאַנצן „פינף־און־צוואַנציקער און ער האָט פאַרזיכערט, אַז ער וועט שטיין אויף דער וואַך און אין שטעטל וועט זיין רויִק. און ווירקלעך ער האָט זיין צוזאָג מקיים געווען און דער זונטיק איז פאָריבער רויִק. אָבער פון מיר פערזענלעך איז די רו אַוועק. איצט האָב איך אָנגע־הויבן באַגרייפן דאָס, וואָס כ׳האָב געלערנט אין חדר וועגן חורבן בית־המקדש, וועגן דער פאַרלוירענער זעלבסטשטענדיקייט און וועגן ביטערן גלות. צו יענער צייט האָב איך שוין אָנגעהויבן אַריינקוקן אין צייטונגען און האָב שוין געוווסט וועגן געשעענישן אין דער גאַנצער וועלט — וועגן אַנטיסעמיטישע באַוועגונגען, ווי די „שוואַרצע מאה״ אין רוסלאַנד און די „ענדעקעס״ אין פּוילן, וואָס נישט קוקנדיק אויף דער קעגנערשאַפט צווישן זיך זענען זיי אָבער געווען פאַראייניקט אין זין פון שנאה לגבי יידן, וועמענס צאָל האָט דערגרייכט אין די גרעניצן פונעם אַמאָליקן רוסלאַנד ביז 7 מיליאָן.

די צווייטע זאַך, וואָס האָט מיך אויפגעטרייסלט איז געווען דער בלוט־בלבול אויפן ייד ביייליס פון קיִעוו — אַ בלבול, וואָס איז געווענדט נישט קעגן אַ יחיד, נאָר קעגן כלל ישראל און געשאַפן אַ פּאָגראָם־שטימונג אין אַלע טיילן פון לאַנד. איך גע־דענק, אַז אין יענע טעג האָבן מיר זיך געשראָקן אַרויסצוגיין פון הויז. די גויים האָבן אונדז באַטראַכט אַלס ווילדע מענטשן, וואָס באַנוצן זיך מיט מענטשן־בלוט פאַר פּסח־דיקע מאכלים און דערפאַר געקוקט אויף אונדז בייז. אמת דער באַפרייונגס־אַקט פאַר ביילִיסן פון יאָר 1913 האָט מיט עפּעס פאַרלייכטערט די שטימונג אָבער נישט מער. די לופט איז געבליבן פאַרסמט מיט אַנטיסעמיטישן גיפט נאָך אויף אַ לאַנגער צייט.

אַ נייַע עפּאָכע האָט אָנגעפאַנגען מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. איך געדענק גוט יענעם שרעקלעכן טאָג — תשעה־באָב 1914, ווען יידן האָבן זיך פאַר־

זאַמלט אין גרויסן שעדלישטשער בית־המדרש און צוזאַמען מיט קינות אויפֿן חורבן פֿון אַמאָל, האָבן זיי געוויינט און געבעטן רחמים אויף שלום פֿון הימל. שפּעטער זענען געקומען מאָביליזאַציעס און מלחמה־באַפֿעלן. קאָזאַקן און טשערקעסן זענען געקומען מאַכן אָרדנונג, באַזונדערס לגבי ייִדן, וואָס זענען פֿאַררעכנט געוואָרן אַלס שונאים פֿונעם צאַרישן רעזשים, האָט דאָס באַדייט, זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, פֿאַלן פֿון רויב, שלאָגן ייִדן, פֿאַרגוואַל־דיקונג און מערדעריי און דער עיקר — ס'איז נישט געווען פֿאַר וועמען זיך צו באַקלאָגן. דאָס לעבן פֿון ייִדן איז געוואָרן הפֿקר ביז גאָר...

ווען דער פֿראָנט האָט זיך דערנענטערט צו אונדזער שטעטל האָט די מיליטערישע מאַכט דעפּאָרטירט די ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון שעדלישטשע אין דער ריכטונג פֿון מזרח און ייִדיש האָב און גוטס איז פֿאַרניכטעט און פֿאַרברענט געוואָרן.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָבן די דייטשן אַנגעיאָגט דאָס אָפּטרעטנדע רוסישע מיליטער און צוזאַמען מיט די רוסן אויך — די דעפּאָרטירטע ייִדן. אַ טייל ייִדן זענען מיטגעלאָפֿן מיט די רוסן, די צווייטע טייל, אַ מידע פֿון וואַנדערונג, איז געבליבן אונטער דער דייטשער מאַכט.

אונדזער פֿאַמיליע איז געבליבן ביי די דייטשן און מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין אונדזער שטעטל. מיר האָבן געפֿונען אַלץ פֿאַרברענט און צעשטערט. די אַדמיניס־טראַטיווע מאַכט איז געווען אין די הענט פֿון די עסטרייכער — די שותּפֿים פֿון די דייטשן — און זיי האָבן ווייניק געזאָרגט פֿאַר דער ציווילער באַפֿעלקערונג. אַלס רעזולטאַט פֿון אַזאַ באַציִונג האָט געהערשט אין שטעטל הונגער און נויט. ייִדן האָבן געפּרוּווט פֿירן אַן אומלעגאַלן שמוגל־האַנדל אָבער די עסטרייכער האָבן אָנגענומען שטרענגע שטראָף־מיטלען קעגן די, וועלכע האָבן נישט געקענט דערווייזן, אַז זייער האַנדל איז כּשר. קלאָר, אַז ביז 1918 ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט איז די לאַגע אין שעדלישטשע, ווי אין די אַלע אָקופּירטע ערטער געווען אַ שווערע. אויך נאָך דער מלחמה ווען אונדזער געגנט איז באַפֿרייט געוואָרן דורך דער זעלבסשטענדיקער פּוילן איז די לאַגע נישט געוואָרן בעסער. קודם כּל, די נייַע מלחמה צווישן פּוילן און די סאָוויעטן האָט געגעבן פֿאַר ייִדן זייער שלעכטע רעזולטאַטן. פֿון איין זייט די האַלערטשיקעס — די פּוילישע זעלנער וואָס זענען געקומען פֿון פֿראַנקרייך אונטער דער אָנפֿירערשאַפֿט פֿון גענעראַל האַלער העלפֿן פּוילן אין קאַמף מיט די סאָוויעטן און האָבן זיך ספּעציאַליזירט באַזונדערס אין שניידן ייִדישע בערד. פֿון דער אַנדערער זייט די פּאָזנאַנטשיקעס פֿון מערבֿ־פּוילן און באַזונדערס די קאָזאַקן, וואָס זענען אַנטלאָפֿן פֿונעם סאָוויעטישן רעזשים און געקומען העלפֿן פּוילן אין איר קאַמף קעגן די סאָוויעטן. די אַלע צוזאַמען און יעדער פֿון זיי באַזונדער האָבן אָנגעטאָן גענוג צרות דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין דער גאַנצער געגנט.

אויך די מלחמה האָט זיך געענדיקט. אין פּוילן איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ סטאַבילער רעזשים, דער יידישער ישוב אין שעדלישטשע האָט אָנגעהויבן וואַקסן. דאָס לעבן איז געוואָרן רויִק, די רוּינען רעסטאַווירט. ס׳האָט זיך געדוכט, אַז עס הויפּט זיך אָן אַ נאָרמאַלע תקופה און יידן וועלן פריי קענען אָפּעטעמען — און פּלוצלינג אַ נייע דערשיינונג, וועלכע האָט צעמישט און צעשטערט די יסודות פונעם יידישן לעבן. דאָס איז געווען דער אויפקום פון אַנטיסעמיטישע פּאַרטייען, וועמענס ציל איז געווען אַרויסשטויסן די יידן פון אַלע גרונט־פּאָזיציעס: עקאָנאָמישע, פּאָליטישע און קולטורעלע. אַן ענלעכע שטעלונג האָבן אָנגענומען אויך די רעגירונגס־קרייזן, מורא האָבנדיק אַז ווען נישט, וועלן זיי פאַרלירן זייער ווירקונג אויף דער פּוילישער גאַס, וואָס איז אין דער גרעסטער מערהייט אונטערן איינפלוס פון דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע. אַלס רעזולטאַט איז געקומען די באַוווסטע לאָזונג: „שלאָגן יידן — נישט, אָבער דערווייטערן זיי פון אַלע וויכטיקע צווייגן פונעם עקאָנאָמישן לעבן, ווי האַנדל און מלאכה — יאָ. צוליב „הומאַנישע" טעמים, כלומרשט, האָט מען פאַרבאָטן אויך די יידישע שחיטה.

זייענדיק פאַרטיפט אין קאַמף מיט אַזאַ אינערלעכן „שונא" ווי די יידן, האָט די פּוילישע רעגירונג געלייגט ווייניק אַכט אויפן אויסערלעכן שונא, וואָס האָט זיך געגרייט ווי אַמשנעלסטן זי איינשלינגען. דערפאַר ווען ס׳איז געקומען דער ערשטער סעפּטעמבער 1939 און דאָס דייטשע מיליטער האָט אַריינמאַרשירט קיין פּוילן איז דאָס פּוילישע מיליטער נישט געווען גרייט צו באַווייזן קיין ווידערשטאַנד.

פון דערפאַרונג האָבן מיר געוווּסט, אַז דער דייטש וועט פאַר אַלעמען קאָנפיסקירן אונדזער מיל. דערפאַר האָבן מיר נאָך באַצייטנס איבערגעפירט אויף אַ „פיקטיוון" אופן די מיל — אויפן נאָמען פון אונדזער אַ באַקאַנטן אָרטיקן דייטש, און מיר זענען, כלומרשט, געוואָרן אַרבעטער ביי אים. דאָס האָט אונדז אַ סך אַרויסגעהאָלפן. די דייטשן האָבן דערלויבט צו מאָלן אין דער מיל מעהל פאַר דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך פיל פאַרגרעסערט מיטן אָנקום פון מאַסן יידישע פליטים פון אַלע עקן פון פּוילן. און ווייל די מיל האָט געטראָגן אַ דייטשן נאָמען האָט זי געקענט מאָלן אַ גרעסערן קוואַנטום מעהל. אויף אַזאַ אופן האָבן מיר געקענט באַפרידיקן אַלע איינוווינער פון שעדלישטשע און אויסמיידן הונגער. אויסער דעם האָבן מיר געקענט באַשעפטיקן אַ גרעסערע צאָל יידן ביים איינקויף פון ווייץ און פאַרקויף פון מעהל. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן אונטער דער נאָז פון דער מאַכט אַ דאַנק דעם „הכשר" פונעם נאָמינירטן בעל־הבית, וואָס האָט געטראָגן אַ דייטשן נאָמען. געוויינלעך האָט דער „בעל־הבית" אַליין געמאַכט גענוג קאַפּיטאַל פאַר זיך.

איך און מיין ברודער לייבל ז״ל האָבן געאַרבעט שווער, אָבער געווען צופרידן,

וואָס אין אַזאַ שווערער צייט האָבן מיר אַליין נישט געהונגערט און נאָך געקאָנט העלפן אַנדערע יידן. אויסער דעם האָבן מיר געקענט פיל מאָל אויסבאַהאַלטן אין מיל יידן, וועלכע זענען געווען אין אַ סכנה פאַרשיקט צו ווערן. אמת, דורך דעם האָבן מיר זיך זעלבסט איינגעשטעלט, אָבער די דייטשע שילד פון דער מיל האָט אונדז יעדעס מאָל געשיצט. נישט איין מאָל האָט מען אונדז פאַרמסרט, אָבער דער דייטשער בעל־הבית האָט אונדז געדעקט. ער פלעגט פאַר אונדז באַזאָרגן „כשרע״ אַרבעטס קאַרטן.

פאַר פסח 1940 האָב איך באַקומען אַן איינלאַדונג פון מיין שווער אין לובלין צו פייערן דעם יום־טוב פסח ביי אים. אין לובלין האָבן געוווינט אויך מיינע צוויי ברידער מיט זייערע פאַמיליעס. איך האָב די איינלאַדונג אָנגענומען, אָבער זייענדיק דאָרטן האָב איך באַלד באַמערקט, אַז די לאַגע איז דאָרט פיל ערגער ווי אין שעדלישטשע. די דייטשן האָבן אויסגעליידיקט אַלע שפייכלער און מאַגאַזינען און יידן האָבן ממש גע־הונגערט. דערצו נאָך זענען די אַלגעמיינע רדיפות אויף יידן האַרבער ווי אין שעד־לישטשע. איך האָב געוואָלט זאָפאָרט צוריקקערן, אָבער דער שווער מיט די ברידער האָבן מיך שטאַרק געבעטן, אַז איך זאָל בלייבן. ווער ווייסט ביי אַזעלכע צייטן, ווען מ׳קען זיך נאָך זען? מילא, איך האָב צוגעשטימט. דער יום־טוב איז דווקא אַריבער בשלום. יידן זענען מאַסנווייז געגאַנגען אין די שולן, מ׳האָט געפראַוועט די סדרים און מ׳האָט זיך נישט באַדאַרפט קוויקן מיט מרור אין אָנדענק פון אַמאָל, — דער מרור פון היינט האָט געקלעקט...

זונטיק, איסרו חג של פסח, איז אויסגעפאַלן דער ערשטער טאָג פון זייער חגא. ווי דער שטייגער האָט דער פאָליאַק ליב אין אַ יום־טוב איבערכאַפּן די מאָס מיט אַן איבעריקן טראָפּן משקה. אַזאַ איינער איז געווען, „בגלופין״ און האָט אים פאַרגלוסט נקמה נעמען פון די דייטשן, אין איינעם פון זיי אַוועקגעהרגעט. די דייטשן האָבן אַרומגערינגלט די געגנט און אָנגעהויבן זוכן דעם רוצח. דער גורל האָט געוואָלט, אַז מיין שווערס הויז איז גראָד געווען אין דער סביבה. ס׳האָט נישט געהאָלפן מיין אויסבאַהאַלטן זיך. צוזאַמען מיט אַלע איינוווינער פון דעם הויז און פון די אַרומיקע הייזער האָט מען מיך אַרויסגעפירט אויפן הויף און אַ לענגערע צייט אונדז געפייניקט. געשלאָגן און געהייסן לויפן מיט געהויבענע הענט אויפן קאָפּ. דערנאָך האָט מען באַפוילן זיך אויסשטעלן צו דריי אין אַ ריי און אַרויסמאַרשירן אין גאַס. דאָ האָט מען אונדז „מבשר״ געווען, אַז מ׳פירט אונדז צום טויט. אַרומגערינגלט מיט מיליטער פון אַלע זייטן איז געקומען דער באַפעל צו לויפן. מיר זענען געלאָפן אומאויפהער און די גאַנצע צייט באַגלייט מיט קלעפּ. פּלוצלינג האָבן די דייטשן פאַרהאַלטן די ערשטע ריי׳ען, נישט מעלדנדיק וועגן דעם די איבעריקע און די גאַנצע לויפנדע מחנה האָט זיך אָנגעשטויסן איינער אין צווייטע פיל זענען געפאַלן, אַנדערע זענען צעשלאָגן און פאַרוווּנדעט געוואָרן. און דער רע־

זולטאַט, געוויינלעך אַן אומאָרדנונג. דאָ איז ווידער געקומען די טעטיקייט פון די שטעקנס. די באַגלייטער אונדזערע האָבן זיך עטלעכע מאָל געביטן, כדי זיי זאָלן, חס ושלום, נישט מיד ווערן. יעדע נייע און פרישע גרופּע האָט זיך באַמיט צו באַווייזן איר פעיִקייט און קענטניס צו פייניקן. אויסגעמוטשעטע זענען מיר קוים דערגאַנגען צו דער ליפּאָווע־גאַס. דאָ איז געקומען דער באַפעל זיך אויסציִען אויף דער ערד מיטן פּנים אַראָפּ, זיך נישט רירן פונעם אָרט און ווער ס׳וועט וואַגן אויפהייבן דעם קאָפּ וועט זאָפאָרט דערשאָסן ווערן. און ווירקלעך, איינער פון דער מחנה איז נישט געווען פּאָרזיכטיק און האָט זיך אַ ריר געטאָן פונעם פּלאַץ איז ער אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

נאַכהער איז געקומען די „סדרה" פון אָנגערייצטע הינט, נאָך די הינט — ווייטער זעלנער. אַזוי האָבן זיך הינט און זעלנער געביטן לויט דער ריי. אַזוי האָט מען אונדז געפּייניקט טאָג און נאַכט ביז אין דער פרי. ערשט דאַן האָט מען אונדז געבראַכט אין דער גרויסער לובלינער תּפיסה. דאָ האָט אונדז דערוואַרטעט אַ סיורפּריז: ביי דעם שמאָלן טירל זענען געווען אויסגעשטעלט 2 רייען זעלנער. יעדער פון אונדז האָט געמוזט דורכגיין דורך די רייען און באַקומען זיין פּאָרציע קלעפּ פון די זעלנער. ווער ס׳האָט נישט געקענטביישטיין און איז אַנידערגעפאַלן האָט באַקומען אַ דאָפּלטע פּאָרציע. די זעלבע שפּיל האָט זיך איבערגעחזרט אין הויף פון דער תּפיסה. ווען איך דערמאָן מיך נאָך איצט אין דער „סדרה" פון פּיין, גייט מיר דורך אַ גרויל איבערן לייב און איך קען זיך דאָס נישט פאָרשטעלן ווי האָבן מיר געקענט דאָס אַלץ אויסהאַלטן. אמת, פיל זענען געפאַלן, אָבער פון וואַנעט האָבן די געבליבענע גענומען כּוח דאָס אַלץ איבער־צוטראָגן — איז גאָרנישט צו פאַרשטיין. מען האָט געבראַכט אויטאָמאַטיש געווער, געריכטעט קעגן אונדז און באַפוילן זיך שטעלן מיטן פּנים צו דער וואַנט; אָט האָט מען באַפוילן זיך אויסדריין און פאַלן אויף דער ערד; אָט איז געקומען אַ באַפעל, אַז יעדן צענטן פון אונדז זאָל מען אַרויספירן פון די רייען צום שיסן, אָט האָט מען זיך גענומען צו די בערד און זיי געשניטן צוזאַמען מיט דעם פלייש און דערביי הילכיק געלאַכט און זיך געפרייט וואָס זיי קענען אַזוי מייסטערהאַפט דורכפירן צוויי אַרבעטן אין איין גאַנג. געוויינלעך, אויך די באָרדלאָזע האָט מען נישט געשאַנעוועט. ס׳האָבן נישט געפעלט סאַדיסטישע מיטלען כדי צו באַשטראָפן די אַלע, וואָס האָבן זיך באַ־צייטנס באַפרייט פון די בערד. ס׳האָבן אויך נישט געפעלט מוסר־רייד. איין אָפיציר איז אַריין אין אַ ראָלע פון אַ מוסר־זאָגער: „הלמאי זענען מיר פּאַראַזיטן אין דער מענטשלעכער געזעלשאַפט, הלמאי עקספּלאָאַטירן מיר די אַרבעט פון אַנדערע, הלמאי העצן מיר פעלקער איינע קעגן די אַנדערע, אינטערנאַציאָנאַלע מלחמה־אַנצינדער, מענטשלעכער שמוץ. דערפאַר האָבן מיר די שטראָף כשר פאַרדינט, דערפאַר דאַרפן

מיר ליידן". און דערפאַר האָט מען אונדז אַלס צוגאָב צו מכות רצח געהאַלטן דריי טעג אָן עסן און אָן וואַסער.

ווי נאָך דעם איז באַוווּסט געוואָרן האָט די לובלינער קהילה זיך באַמיט אונדז צו באַפרייען. אָבער דאָס איז איר געלונגען נאָר פאַר מענטשן, וועלכע זענען עלטערע פון 45 יאָר. די איבעריקע האָבן די דייטשן געזאָגט וועלן געשיקט ווערן נאָך כעלם אויף אַרבעט. מיר האָבן דעם באַשלוס אָנגענומען מיט ליבשאַפט. אַבי אַרויס פונעם גיהנום. אָבער ווען מיר זענען נאָר אַרויס פון דעם תפיסה־הויף האָט אונדז דערוואַרט אַ נייער סיורפריז. דאָ איז געקומען אַ באַפעל: זיך אויסשטעלן אין שורות — דריי אין יעדער שורה — און לויפן צום באַן־הויף. ווער ס'האָט נישט געקענט לויפן לויטן באַפעל האָט באַקומען קלעפּ. פיל זענען געפאַלן, אַנדערע האָבן געחלשט. די שטאַרקערע האָבן געמוזט לויטן באַפעל טראָגן אויף די פּלייצעס די געפאַלענע. ווען נישט, — וועלן די און די דער־שאָסן ווערן. מיט איבערמענטשלעכע כוחות האָבן מיר געטראָגן די שוואַכע, בייטנדיק צווישן זיך די שווערע לאַסט. סוף־סוף זענען מיר אָנגעקומען צום באַן־הויף. מ'האָט אונדז אַריינגעיאָגט אין לאַסט־וואַגאָנען, הערמעטיש פאַרמאַכט די טירן און צונויפ־געפּרעסט. ווי הערינג אין אַ פאַס, זענען מיר געשטאַנען פון 4 פרי ביז 9 אין אָוונט, נישט רירנדיק זיך פון אָרט, פאַרשטענדלעך אָן עסן און אָן טרינקען. ס'האָט זיך געדוכט, אַז דאָס איז שוין דער סוף. 9 אַ זייגער אין אָוונט האָט דער צוג גערירט. איך האָב זיך צוגעשטופּט צום פענצטערל, כאָטש כאַפּן אַ ביסל לופט. דאָ האָב איך אָנגעהויבן פּלאַנירן ווי אַזוי צו אַנטלויפן. צוערשט בין איך געקומען אין קאָנטאַקט מיט אַנדערע, אָבער ווען איך האָב זך דערוווּסט, אַז אַ קאָלעקטיווער פּלאַן וועט זיך נישט איינגעבן ווייל מענטשן זענען מיד און מאַכטלאָז, האָב איך באַשלאָסן מאַכן דעם געוואַגטן שריט אַליין. איך האָב אָפּגעריסן אייניקע ברעטלעך פון די פאַרהאַקטע פענצטער, פאָרזיכטיק אַרויסגעשטופּט זיך דורכן פענצטער, מיט דער הילף פון אַנדערע, און אַראָפּגעשפּרונגען. וויפל צייט איך בין געווען פאַרטומלט ווייס איך נישט, אָבער ווען איך האָב זיך אָפּגע־מינטערט האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן צווישן די קוסטן און אין דער פרי באַמערקט, אַז איך געפין זיך נישט ווייט פון אונדזער שטעטל. ווען איך בין אַהיים געקומען האָב איך שוין געטראָפן מיין פרוי וואָס האָט זיך נאָר וואָס אומגעקערט פון לובלין. ווייזט זיך אַרויס אַז אין שעדלישטשע האָט מען וועגן די געשעענישן אין לובלין נישט געוווּסט בכלל.

ווינטער פון יאָר 1941 האָט מען געבראַכט אין אונדזער שטעטל גרופּן פון טשעכישע יידן. די דייטשן האָבן זיי, כלומרשט, געבראַכט אויף אַרבעט און האָבן זיי געהייסן מיט־נעמען זייער באַגאַזש. די קינדער האָט מען פון זיי אין וועג צוגענומען און געזאָגט די עלטערן, אַז די קינדער וועט זיין שווער זיך צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען, ווערן זיי דערווייל איבערגעגעבן דעם רויטן־קרייץ ביז די עלטערן וועלן זיך איינאָרדנען ביי

דער אַרבעט. ווען זיי האָבן זיך דערנענטערט צו אונדזער שטעטל האָט מען די יונגע מענער אָפּגעטיילט פון די פרויען און געמאָלדן, אַז זיי ווערן אַוועקגעשיקט אין אַ פאַבריק וואָס געפינט זיך נישט ווייט פון שטעטל, און יעדן זונטיק וועלן די מענער קענען קומען און זיך זען מיט די פרויען. אין דער אמתן האָט מען די מענער אַוועקגעשיקט קיין מיידאַנעק, וואָס געפינט זיך נישט ווייט פון אונדז. די קינדער זענען אויך ערגעץ־ווו אומגעבראַכט געוואָרן, און די געבליבענע פרויען אין שעדלישטשע האָט מען אויף אַ פלאַנירטן סאַדיסטישן אופן געפייניקט אין שעדלישטשע ביז זיי זענען אַ טייל אויסגעשטאָרבן, און אַ טייל פאַרשיקט אין אַן אַנדערן פלאַץ. מיר האָבן נישט געוווּסט ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען.

דערווייל האָב איך ווייטער אָנגעהויבן אַרבעטן אין מיל. צו דער צייט איז אַרויס אַ באַפעל, אַז יעדער ייד מוז זיך שטעלן צו אַרבעט און אַלס לוין וועט מען באַקומען אַ פּאָרציע ברויט. יידן האָבן געדענקט, אַז דורך אַרבעט אויפן פלאַץ וועלן זיי געזיכערט זיין פון פאַרשיקונג אין ווייטע פלעצער. דערפאַר זענען זיי געקומען אין מאַסן. אָבער די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, ווי דרענאַזש, למשל. יידן זענען נישט געוווינט געווען צו איר. דערצו זענען זיי נאָך געווען שוואַך מחמת מאַנגל אין שפּייז. מער פון אַלעמען האָט געווירקט די נידעריקע האַנדלונג פון די אויפזעערס כלפּי יידן. דאָך האָט מען געקרעכצט און געאַרבעט, ס'איז נישט געווען קיין ברירה. מיט דער צייט האָבן יידן אַפילו קאָנקורירט מיט די פּוילישע אַרבעטער, אַפילו מיט פאַכמענער. דאָס האָט פאַרדראָסן די דייטשן, און כדי צו פאַרמיאוסן נאָך מער דאָס לעבן פון די יידן, האָט מען געבראַכט קיין שעדלישטשע טויזנטער דעפּאָרטירטע יידן פון אַלע עקן פּוילן. דורך דעם איז פאַרגרעסערט געוואָרן די ענגשאַפט. דער הונגער האָט זיך געשטאַרקט, די עפּידעמיע־קראַנקייטן האָבן זיך פאַרשפּרייט און די צאָל קרבנות איז געוואַקסן מיט יעדן טאָג. דערצו איז נאָך צוגעקומען די פעלצן־צרה, ד"ה די גזירה, אַז יעדער אַרט פעלץ, וואָס געפינט זיך אין רשות פון יידן זאָל איבערגעגעבן ווערן דעם מיליטער. דער אַרגומענט איז, ווייל די יידן האָבן גורם געווען צום אַנטשטיין פון דער מלחמה, מוזן זיי ליידן פון איר מער פון אַנדערע.

די קעלט איז געווען אומדערטרעגל'עך. די הייזער נישט באַהייצט. די וואַרעמע קליידער צוגענומען און ביי נאַכט איז נישט געווען אין וואָס זיך איינהילן.

דערצו האָט זיך נאָך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מ'וועט אַרויסשיקן אויף אַרבעט אין ווייטע געגנטן. יידן האָבן געוווּסט, וואָס דאָס באַדייט און מ'האָט אָנגעהויבן לויפן צו די קהילה־לייט, ווי ס'האָט זיך נאָך דעם אַרויסגעוויזן זענען די לייט נישט געשטאַנען אויף דער געהעריקער מאָראַלישער הויך. מ'האָט געזאַמלט געלט און טייערע זאַכן כדי אונטערקויפן דעם אויפזעער אויף די דרענאַזש־אַרבעטן. אָבער מענטשן

האָבן געמורמלט... דערווייל האָט זיך געביטן דער אויפזעער. ס'איז געקומען אַ נייער און דווקא אַ פּאָליאַק. די ערשטע צייט איז זיין באַציִונג נישט געווען קיין שלעכטע, אָבער דערפילנדיק דעם טעם פון „כאַבאַר" האָט ער זיך אין גאַנצן געענדערט. ער האָט געדריקט נאָך מער פון זיין פאָרגייער — דער דייטש.

איין מאָל נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג האָט זיך אים פאַרגלוסט מאַכן אַ שפּיל מיט די מידע און שוואַכע יידן. פּלוצלינג האָט ער אויסגעפונען, אַז די אַרבעט איז שוואַך. וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט באַפוילן, אַז אַלע יידן זאָלן אַריין איִן די דרענאַזש־קאַנאַלן און בלייבן ליגן אין דעם קאַלטן וואַסער בערך 20 מינוטן. דאַביי האָט ער מיט פרייד ערקלערט, אַז 20 יאָר האָט ער געוואַרט אויף דעם טאָג, ווען ער זאָל זיך קענען נוקם זיין אין יידן. מיט דער שטראָף האָט ער זיך נאָך נישט באַגנוגנט. ער האָט זיך געווענדט צו דער דייטשער מאַכט, אַז מ'זאָל אים דערלויבן מאַכן אַ סעלעקציע צווישן די יידישע אַרבעטער. די דייטשן האָבן דעם פאָרשלאַג אָנגענומען מיט צו־פרידנהייט, און צו מאָרגנס האָט דער יודען־ראַט באַקומען אַ באַפעל, אַז אַלע יידן זאָלן קומען, קליין און גרויס, צום צענטראַלן פּלאַץ פון שטעטל. מיר האָבן נישט געוווּסט, וואָס דאָס באַדייט? אָבער ס'איז געווען קלאָר, אַז ס'שמעקט מיט אַ נייער גזירה.

באַלד האָט זיך באַמערקט, אַז פון דער גאַנצער געגנט ציען זיך אין שטעטל רייען ליידיקע פירלעך. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָ שמעקט שוין מיט אַ גירוש־אַקציע. ווייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן באַצייטנס געמאָלדן די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער וועגן דער אַקציע. און ווירקלעך, אונדזער השערה איז באַשטעטיקט געוואָרן.

דאָס איז געווען אין מאָנאַט מאַי 1942. גאַנץ פרי האָבן די דייטשע זעלנער צוזאַמען מיט פּוילישע פּויערים זיך צעלאָזט איבער די יידישע הייזער און געטריבן יונג און אַלט צום צענטראַלן־פּלאַץ. דאַביי זענען געשטעלט געוואָרן פּאָסטנס אויף די וועגן, אַז יידן זאָלן, חס ושלום, נישט אַנטלויפן. די פּוילישע איינוווינער האָבן מיט כוח געריסן קליינע קינדער פון די מוטערס הענט און זיי געוואָרפן אין וואָגנס און זיך גאָרנישט געקימערט, ווען מוטערס האָבן געחלשט, מענער האָבן געיאָמערט און קולות פון קינדער האָבן געשפּאָלטן הימלען. נאָך מער, מיט שטעקנס זענען זיי געשטאַנען און נישט צוגעלאָזט , אַז עמעצער זאָל צוגיין און איינשטילן די קינדער.

אַזוי איז אין יענעם טאָג אַרויסגעטריבן געוואָרן פון שעדלישטשע אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג: אַלטע און יונגע, קראַנקע און שוואַכע. ס'איז שווער אויפצופאַסן, ווי האָבן געקענט שכנים, וואָס אַלע יאָרן האָבן געלעבט צוזאַמען, אַזוי אַכזריותדיק זיך אויפפירן. 28 יאָר איז פאָראיבער פון יענער צייט און ביז היינטיקן טאָג איז מיר זיך שווער פאָרצושטעלן, אַז דאָס איז ווירקלעך געשען. אָבער אין די אויערן

ווידערהאַלן זיך נאָך די האַרצרייסנדיקע געשרייען פון די מוטערס און קינדער. פאַר די אויגן שוועבן נאָך די שרעקלעכע בילדער פון פּיין און מערדעריי און מער פון אַלעמען דאָס ציניש געלעכטער פון די דייטשן און זייערע מיטהעלפער, פּאָליאַקן און אוקראַינער.

נאָך דעם טאָג בין איך ווי פאַרשטיינערט געוואָרן. איך האָב אויפגעהערט צו פילן ווייטאָק. איך בין געווען מאַכטלאָז און ווילנלאָז צו דענקען, לחלוטין צעבראָכן. דאָס לעבן איז געווען ווערט־לאָז, געאַרבעט האָב איך ווי אַ „ראָבאָט". אין אַ צייט אַרום, ווען איך בין געקומען אַ ביסל צו זיך האָב איך געטראַכט זיך אָנשליסן אין אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע כדי צו נעמען נקמה פון די דייטשן, אָבער מיט דעם שריט וואָלט איך איינגעשטעלט דאָס לעבן פון מײַנע דריי ברידער און זייערע פאַמיליעס, וועמענס עקזיסטענץ איז געווען אָפּהענגיק פון מיר. זיי האָבן מיך געבעטן דעם שריט נישט צו מאַכן. ווירקלעך, זיי פאַרלאָזן איז מיר געווען שווער.

נאָכן ערשטן גירוש זענען די געבליבענע געווען דערשלאָגן און גלייכגילטיק צו אַלעס. די דייטשן האָבן דווקא פאַרזיכערט, אַז מער אַזעלכעס וועט שוין נישט פּאַסירן. אָבער מיר האָבן זיי נישט געגלייבט. אויסער דעם איז דער ווילן צום לעבן פאַרלוירן געגאַנגען. דער גלויבן אין מענטשן צוגענומען.

געקומען איז דער 10טער יוני 1942. דייטשע זעלנער האָבן דורכגעשפּרייזט שעד־לישטשע, זוכנדיק רוסישע פּאַרטיזאַנער. ביי דער געלעגנהייט האָבן זיי זיך אַ שפּיל געטאָן מיט די ווייניק געבליבענע יידן אינעם שטעטל. אַלס קרבנות פון יענעם טאָג זענען אויך געווען מיין אַלטע מוטער, מיין פרוי מיט די קינדער, מיין ברודער, זיין פרוי און זייער איינציק קינד. אַלע זענען דערשאָסן געוואָרן. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין מיל, אַלץ צוגעזען פון דער ווייטנס און מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ פון ווייטאָג געמוזט שווייגן. שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מיינער אַ שכן האָט אָנגעוויזן וווּ מיין משפּחה באַהאַלט זיך אויס.

אין איינעם פון יענע טעג האָבן די דייטשן צונויפגערופן די פּוילישע באַפעלקערונג פון דער געגנט, זיי געשטראָפט פאַרן אויסבאַהאַלטן רוסישע פּאַרטיזאַנער און זיי געדראָט אַפילו מיט שיסן, אָבער פאַרלויפיק האָבן זיי געשאָסן צוויי יידישע מיידלעך: חוה מושקאַט און יענטע שטאַרקמאַן. דאָס האָט געזאָלט דינען אַלס באַווייז, אַז די דראָונג קעגן זיי קען אויך זיין ערנסט. אָבער דאָפּלט שווער איז מיר געווען אָנשטויסן זיך טאָג־טעגלעך אין די קליידער און אַנדערע זאַכן פון די דערמאָרדעטע, באַזונדערס האָבן מיר קיין רו נישט געגעבן זייערע קברים, וואָס זענען געווען אויסגעגראָבן נישט ווייט פון מיין הויז. לויטן באַפעל פון די דייטשן האָבן די גוייִשע שכנים באַגראָבן די דער־

מאַרדעטע אויף דעם פּלאַץ ווו זיי זענען דערמאָרדעט געוואָרן.. דאָס אַלץ האָט געפּאָדערט פון מיר אייזערנע נערוון.

מיט דער צייט האָב איך באַשלאָסן ברענגען די ביינער פון מיינע טייערע צו קבר ישראל. דעם פּלאַן דורכפירן איז נישט געווען גרינג ביים נאַצישן רעזשים, אָבער מיין געוויסן האָט מיר קיין רו נישט געגעבן ביז איך האָב אים פאַרווירקלעכט. מיט דער מיטהילף פון אייניקע יידן האָב איך אין אַ פינצטערער נאַכט אויסגעגראָבן די ביינער פון די דערמאָרדעטע און האָב זיי איבערגעפירט אויפן יידישן בית־עולם. ווען מיר האָבן פאַרענדיקט די קבורה האָב איך געזאָגט קדיש און ר׳ פייוול שוחט האָט דאַביי צוגעגעבן, אַז ער איז מקנא די, וואָס זענען איצט געקומען צו קבר ישראל און ס׳האָט זיך געפונען ווער ס׳זאָל זיך זאָרגן פאַר זיי. ווער ווייסט צי פאַר אונדז וועט זיין ווער ס׳זאָל זיך זאָרגן?

„ימים נוראים" פון 1942 האָבן נאָך שעדלישטשער יידן געדאַווענט צוזאַמען און געוויינלעך האָט יעדער געמאַכט זיין חשבון אין יענע טעג פון „חשבון הנפש" בכלל. אין גאַנצן שטעטל האָט זיך נישט געפונען איין גאַנצע משפּחה. דאָ האָט געפעלט אַ פאָטער, דאָרטן אַ זון אאַז״וו. יידן האָבן אויסגעגאָסן זייער פאַרביטערט האַרץ פאַרן פאָטער אין הימל און קיינער פון זיי האָט זיך גאָרנישט פאָרגעשטעלט, אַז די „תפילה בציבור" איז די לעצטע, און נישט נאָר „תפילה", נאָר אין אַלגעמיין דאָס לעצטע באַגעגעניש. דאָס געפיל אין יענעם לעצטן טאָג איז עפּעס אַ מאָדנע געווען. קיינער האָט נישט געבעטן, אַז ער זאָל געראַטעוועט ווערן פונעם נאַצישן גיהנום. ס׳האָט זיך געדוכט, אַז צוזאַמען מיט אונדז דאַווענען די אַלע וואָס זענען ביז היינט אומגעקומען. די שול איז געווען פול מיט מתים: מתים פון נעכטן און מתים פון מאָרגן. אַלע פאַרמשפּטע דורך איין פּסק־דין! ווען מיר זענען פון שול געקומען האָבן מיר זיך געזעצט צום טיש, אָבער דאָס איז געווען נישט אַ טיש פון יום־טוב, נאָר פון טרויער. דאָס האַרץ איז געקלעמט געווען פון צער און ווייטאָג, און נישט איינער פון אונדז האָט זיך געווונטשן: וואָס גיכער זיך באַפרייען, פון אַזאַ לעבן, וואָס איז ערגער פון טויט.

אויפן ערשטן אויגנבליק האָבן זיך, כלומרשט, באַוויזן סימנים פון פאַרלייכטערונג. דער עצם פאַל, וואָס מ׳האָט יידן באַפרייט „ימים נוראים" פון אַרבעט און זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו דאַווענען בציבור האָט געהאַט אַ געוויסע באַדייטונג. אויסער דעם האָבן זיך צו יענער צייט פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז אויפן פראָנט גייט דעם דייטש גאָר נישט גוט, אַז טאָג און נאַכט ציִען זיך עשאַלאָנען מיט פאַרוווּנדעטע זעלנער אין דער ריכטונג פון דייטשלאַנד און אַז מ׳האָט אָנגעהויבן שיקן טראַנספּאָרטן מיט יונגע פּאָליאַקן אויף אַרבעט. דאָס אַלץ האָט אָנגעזאָגט האָפנונג, אַז די מלחמה וועט לאַנג נישט דויערן, אָבער ווען מיר האָבן זיך נאָך יום־טוב אומגעקערט צו דער אַרבעט האָבן מיר געטראָפן

גאָרנישט קיין דערפרייענדע ענדערונג — אַ נייעם בירגערמייסטער (ראש העיריה), און נישט קיין דייטש נאָר דווקא אַן אוקראַינער, אַ שונא־ישראל, וואָס אין זין פון שנאה האָט ער איבערגעשטייגט די דייטשן אַליין. גאַנץ עפנטלעך פלעגט ער אויסדריקן זיין פרייד, וואָס די שטעט זענען מערסטנטייל „יודען־ריין", איין זאָרג נאָר, וואָס אין שעדלישטשע זענען נאָך פאַראַן יידן. האָט ער זיך געווענדט צום געסטאַפּאָ־פירער, אַז מ'זאָל ווי אַמשנעלסטן אויך שעדלישטשע באַפרייען פון דער „פגע רע", וואָס הייסט יידן.

דער יידן־ראַט האָט זיך אויך געווענדעט צום זעלבן פירער און האָט אים ווי דער שטייגער איז, אונטערגעקויפט מיט אַ שיינער מטבע, ער האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט די גזירה מבטל מאַכן, אָבער אין 4 טעג אַרום האָט דער יודען־ראַט באַקומען אַ באַפעל אַרויספירן אַלע יידן פון שעדלישטשע אין דאָרף נאָוואָשילעק, ווייט אַ 12 ק"מ פון אונדז. דאָרטן וועלן זיי אַרבעטן ביי דרענאַזש־אַרבעט ווי אין שעדלישטשע. מ'האָט צוגעזאָגט, אַז אין דעם נייעם אַרבעטס־פּלאַץ וועט נישט זיין קיין אויפזעער ווי פריער און אַז דער אַרבעט־אויפזעער וועט זיין איינער פון די יידן דאָס אַלץ באַקומען זיי אַלס פּרעמיע פאַר פלייסיקער אַרבעט, אַזוי האָבן זיי אויפגעקלערט. צוזאַמען דערמיט האָט מען געוואָרנט, אַז אויב יידן וועלן נישט קומען פרייוויליק וועלן די עס־עס־לייט ברענגען זיי מיט כוח. יידן האָבן געוווסט וואָס דאָס באַדייט. דערפאַר האָבן זיך די מערהייט געשטעלט צו דער צייט, אַליין. די, וואָס האָבן דעם פאָרשלאַג נישט אָנגענומען זענען באַצייטנס אַנטלאָפן.

גאַנץ פרי זענען די יידן געקומען צום באַשטימטן פלאַץ. דאָרטן האָבן שוין געוואַרט אויף זיי פויערישע פירלעך און זיי האָבן זייערע אָרימע בינטלעך אַרויפגעלייגט. די גאַנצע צייט האָט געטריפט אַ דראָבנע רעגנדל, גלייך ווי די נאַטור אַליין האָט גע־קלאָגט אויפן ביטערן גורל פון דער שעדלישטשער „שארית הפליטה" און אויף דעם שטעטל אַליין, וואָס איז געבליבן ווי אַ בית הקברות.

איין פויער, וואָס האָט מיט זיין וואָגן געפירט די אומגליקלעכע, האָט מיר שפּעטער דערציילט, אַז מ'האָט די יידן צעטיילט אויף צוויי גרופּן. איין גרופּע האָט מען אַוועקגעפירט אין אַ נאָענטן דאָרף. אויפן וועג האָבן די עס־עס־לייט אַלע ליקווידירט צוזאַמען מיט דער יידישער מיליציע, וואָס האָט זיי באַגלייט. די צווייטע גרופּע האָט נאָך אַ געוויסער צייט געאַרבעט אין אַן אַלטער מיל און נאַכהער זיי אַלע אויסגעשאָסן. ווי מ'האָט נאָך דעם דערציילט איז פייוול שוחט געווען צווישן דער גרופּע.

אין טאָג ז' אדר, דער טאָג פון משה רבינו'ס יאָרצייט, האָט ער גענומען אַ גלעזל בראָנפן און האָט אויסגעשריגן אויפן קול: „יידן, מיר זעען, אַז ס'איז אַ „גזירה" פונעם הימל, אַז מיר זאָלן שטאַרבן, לאָם מיר אָננעמען דעם טויט מיט ליבע און זיך ווינטשן אַז ער זאָל זיין אַ גיכער".

אַזוי איז פאַרענדיקט געוואָרן די שרעקלעכע טראַגעדיע פון דער שעדלישטשער קהילה.

איך מיט מיין ברודער לייבל ז״ל האָבן פאַרגעזעצט אונדזער אַרבעט אין מיל. אָבער מ׳האָט נישט באַדאַרפט זיין קיין איבריקער חכם כדי צו פאַרשטיין, אַז דאָס שפּיל וועט לאַנג נישט דויערן, און אַז אין אַ שיינעם טאָג וועט די געסטאַפּאָ קומען, און אונדזער סוף וועט זיין ווי דער סוף פון אַלע שעדלישטשער יידן. דערפאַר האָבן מיר באַשלאָסן זיך אויסבאַהאַלטן. דער אַזוי־גערופענער בעל־הבית האָט אונדז געבעטן בלייבן און אַפילו פאַרזיכערט, אַז ער וועט אונדז באַשיצן, אָבער מיר האָבן שוין געקענט די דייטשע „הבטחות״ און באַשלאָסן זיך נישט פאַרלאָזן אויף זיי. מיר האָבן געהאַט פריינד אויך צווישן דער אָרטיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג און זיי האָבן אונדז געראָטן ווי אַמשנעלסטן זיך באַהאַלטן. איין פריינד קראַסנאָדעמסקי האָט אַפילו פאַר־געלייגט זיין וווינונג. אָבער איידער מיר האָבן דעם שריט געמאַכט האָט די דייטשע מאַכט איבערגעפירט אַלע פון דייטשן שטאַם קיין טיף דייטשלאַנד און צווישן זיי אויך דעם פאַרוואַלטער פון דער מיל. אויף זיין אָרט איז געקומען אַן אוקראַאינער, וועלכער איז געווען פיל ערגער פונעם דייטש. דאַן איז געקומען דער קאַטעגאָרישער באַשלוס:

זיך אָנשליסן אין אַ פאַרטיזאַנער־גרופּע, אָבער צו יענער צייט איז מיין ברודער קראַנק געוואָרן און אים מפקיר זיין האָב איך נישט געקענט. דעמאָלט האָב איך געבעטן ביי דער פאַמיליע קראַסנאָדעמסקי, אייגנטלעך פון זייער זון אָלעש, ער זאָל פאַר אונדז אויסבויען אַ בונקער. לכתחילה האָט ער זיך געקווענקלט, אָבער ווען ער האָט באַקומען 100 דאָלער האָט ער דעם בונקער אין פאַרלויף פון איין נאַכט אויסגעבויט.

איך האָב פריער געזאָגט, אַז מיר האָבן געהאַט פריינד צווישן די אָרטיקע גויים, אָבער נאָר געציילטע. די מערהייט האָט אונדז געהאַסט ווי אַלע יידן. זיי זענען געווען פאַראינטערעסירט אין אונדזער פאַרניכטונג.

ביי פיל פון די גויים איז געווען יידיש פאַרמעגן, וואָס יידן האָבן ביי זיי איבערגעלאָזט ביז זיי וועלן זיך צוריקקערן, אָדער וואָס זיי האָבן אַליין גענומען ווען ס׳איז געבליבן הפקר. די און אַנדערע זענען געווען פאַראינטערעסירט, אַז יידן זאָלן זיך נישט צוריקקערן, אַז קיין יידישער שפּור זאָל נישט בלייבן, ס׳זאָל נישט זיין ווער ס׳זאָל אויפמאָנען אָדער עדות־זאָגן. דערפאַר ווען מיר זענען געבליבן די לעצטע יידן און מיר זענען פלוצלינג פאַרשוווּנדן, האָבן גויים אָנגעהויבן זיך אינטערעסירן און נאָכפרעגן ווו מיר זענען. די פאַמיליע קראַסנאָדעמסקי האָט געוואָלט פאַרווישן אונדזערע שפּורן און אויך אויסמיידן יעדן חשד אַז זיי ווייסן וועגן אונדז. דאָס איז די סיבה, וואָס מיר פלעגן בלייבן טעג אָן עסן און אָן טרינקען. איין מאָל, ווען ס׳איז

פֿאַראיבער אַ לענגערע צייט און מיר האָבן קיין עסן באַקומען, איז געקומען די פּרוּי קראַסנאָדעמסקי, זיך אָנגעבויגן, כּלומרשט, צוינויפֿקלייבן שטיקלעך טאָרף און גערעדט ווי צו זיך אויפֿן קול: „איר זענט אַוודאי הונגעריק. מיר האָבן אייך נישט פֿאַרגעסן, מ׳מוז נאָך אַ ביסל ליידן, ס׳איז אַ סכּנה". מיר האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז אויף די קראַסנאָדעמסקיס איז געפֿאַלן אַ חשד און אַז מיר מוזן בייטן די וווינונג. איך האָב זיך געווענדט צו אַ צווייטן גוי, וועלכן איך האָב אין די גוטע צייטן זייער אַ סך געהאָלפֿן, אָבער ווען איך בין איצט צו אים געקומען האָט ער מיר געראָטן זיך ווענדן צו די דייטשן און באַקומען ביי זיי אַרבעט. אַרבעטער לאָזן זיי לעבן. אַזעלכע פֿאַלן זענען פֿיל, האָט ער מיר געזאָגט.

איין מאָל בין איך געקומען זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ באַקאַנטן פּויער. ער האָט מיך אויפֿגענומען גוט. נאָך אַ קורצן שמועס צווישן אונדז האָט ער געזאָגט, אַז ער גייט צו אין אַ פּלאַץ, נישט ווייט פֿון זיין שטוב, ברענגען אַ פֿלאַש וואָדקאַ. ד. ה. בראָנפֿן. פֿון צרות האָבן מיר זיך צוגעוווינט צום ביטערן טראָפּן ס׳האָט געדויערט אַ לענגערע צייט, און דער פּויער איז נישט צוריקגעקומען. דאָס איז מיר געווען אויפֿפֿאַלנד. איך בין געוואָרן אומגעדולדיק און געקוקט די גאַנצע צייט אין פֿענצטער. פּלוצלינג האָב איך דערזען, אַז עפּעס אַן אומבאַקאַנטע געשטאַלט גייט גלייך צום הויז. איך בין אַרויס און זיך געלאָזט לויפֿן, אָבער דער אומבאַקאַנטער האָט מיך געכאַפּט ביי דער האַנט און האָט מיר געהייסן גיין מיט אים אין ריכטונג פֿון די פֿעלדער. איך האָב זיך אָנגעהויבן מיט אים ראַנגלען, ער איז געווען שטאַרקער פֿון מיר און האָט מיך געשלאָגן איך האָב געפֿילט, אַז ער וועט מיך גובר זיין, אָבער צום גליק האָט ער זיך אויסגעגליטשט און איז געפֿאַלן. דאָ האָב איך אויסגענוצט די געלעגנהייט, זיך אַ זעץ געטאָן אויף אים, אָנגעכאַפּט ביים האַלדז און אים דערוואָרגן. אַ מאָדנע געפֿיל פֿון נקמה האָט מיך באַהערשט. שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דער אומבאַקאַנטער האָט זיך ספּעציאַליזירט אין פֿאַך פֿון ראַבירן יידן און זיי נאָך דעם איבערגעבן אין די הענט פֿון די דייטשן. ווייזט אויס, אַז ער האָט געמיינט דאָס זעלבע מאַכן אויך מיט מיר. אָבער זיין בייזע כּוונה איז געווען זיין אומגליק און מיין גליק. מעגלעך אויך דאָס גליק פֿון אַנדערע יידן, וואָס וואָלטן געווען אין דער צוקונפֿט זיינע קרבנות.

אמת, איך האָב זיך נוקם געווען אין רוצח, אָבער די קלעפּ, וואָס כ׳האָב פֿון אים באַקומען האָבן זיך נוקם געווען אויך אין מיר. אַלע מיינע גלידער האָבן מיר וויי געטאָן, און צו ענדע בין איך קראַנק געוואָרן. ווענדן זיך צו אַ דאָקטער האָט קיין זין געהאַט, רפֿואות באַקומען איז אויך נישט געווען מעגלעך. די לאַגע מיינע איז געוואָרן פֿון טאָג צו טאָג ערגער. מיט די לעצטע כּוחות האָב איך זיך אַרויסגעשלעפּט אויפֿן שניי, איך האָב זיך אויסגעלייגט און גוט אָפּגעאָטעמט. עס איז געשען אַ נס דווקא דורך דעם ליגן אויפֿן שניי איז מיר גרינגער געוואָרן. מיין ברודער האָט זיך זייער

געפרייט, אָבער איך נישט, מיר האָט זיך שוין געוואָלט ווי אַמגיכסטן מאַכן דעם לעצטן חשבון מיטן לעבן, אָבער, אַז ס׳ זענען דאָ יאָרן — העלפט נישט, און אַז מ׳לעבט וויל זיך אינסטינקטיוו דאָס לעבן היטן.

ווען דאָס וועטער איז געוואָרן עטוואָס לייכטער האָבן מיר געבעטן די בעל־הביתטע, אַז זי זאָל אונדז דערלויבן איבערוואַנדערן אויפן בוידעם פון שטאַל. דאָרט איז געווען מער לופט, און אין דער טיפקייט פון דעם שטרוי איז געווען מעגלעך אויסצוגלייכן די ביינער. די בעל־הביתטע האָט לכתחילה נישט צוגעשטימט, אונטערן אויסרייד, אַז מ׳זוכט יידן דווקא אויף די ביידעמער, אָבער ווען זי האָט באַקומען עטלעכע מטבעות, איז אַלץ געוואָרן רעכט.

דאָ אויפן בוידעם בין איך ביסלעכווייז געקומען צו זיך און נאָך דעם ווי איך האָב פאַרבראַכט עטלעכע נעכט אויפן בוידעם איז געקומען צו מיר אין חלום מיין זיידע. ער האָט מיר געבראַכט אַ סידור, האָט אים געעפנט, אָנגעוויזן אויף עטלעכע קאַפּיטלעך תהילים און געזאָגט: „ליין און ס׳וועט דיר גרינגער ווערן". איך האָב אָנגעהויבן פיל ליינען און ס׳איז מיר ווירקלעך גרינגער געוואָרן. און די סיבה איז גאַנץ אַ פשוטע — מיטן ליינען איז די צייט פאָראיבער. אָבער מיט דער צייט איז „נמאס" געוואָרן דאָס זיצן אויפן בוידעם און מיר פלעגן אין די שפּעטע שעה׳ן פון דער נאַכט אָנגעהויבן אַרויסגיין אַ ביסל אויף פרייע לופט. אייניקע מאָל האָבן זיך צוגעטראָגן צו אונדז אין דער לופט געשרייען און קרעכצן. דאָס זענען געווען קולות פון געפייניקטע יידן.

אויך דער יונגער קראַסנאָדעמסקי פלעגט דערציילן, אַז זייער אָפט הערט ער אויך געשרייען און לויט זיין מיינונג זענען דאָס געשרייען פון געפייניקטע יידן, וועלכע ראַנגלען זיך מיט די מערדער, וואָס ווילן ירש׳נען זייער פאַרמעגן. אָבער אויך נישט אַלע האָבן עס געטוען צוליב רויב צוועקן. עס זענען געווען אויך אַזעלכע ביי וועלכע הרג׳נען יידן איז פערוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין ספּאָרט, אָדער בלוטדאָרשטיקייט. אַזוי צים ביישפּיל, האָט אין דאָרף מאַגעלניץ געוווינט אַ יידישע משפחה ביי וועלכער עס זענען געווען 4 קינדער. דעם מאַן מיט דער פרוי האָבן די דייטשן געהרג׳ט און די קינדער זענען אַנטלאָפן און זיך אויסבאַהאַלטן אין די פעלדער, נאָר ביי נאַכט פלעגן זיי זיך אַריינכאַפּן אַהיים, איבערנעכטיקן און מיטנעמען עפּעס עסנוואַרג, וואָס איז פאַרבליבן אינעם קעלער. די פּוילישע שכנים האָבן נישט געקענט דולדן די „עוולה", וואָס די קינדער באַגייען. זיי האָבן וועגן דעם געמאָלדן דער געסטאַפּאָ און די האָט זיי באַכגעשפּירט, געכאַפּט און דערשאָסן.

און נאָך אַ פאַל בן־ציון בלושטיין פון שעדלישטשע, אַ שניידער, — וועלכער פלעגט גרייטן קאָנפעקציע און פאַרקויפן אויף ביליקע פרייזן אין די אַרומיקע דערפער. אין דער מלחמה צייט האָט ער זיך געפּרוווט אויסבאַהאַלטן אין די דערפער, האָבן

די אָרטיקע פויערים דאָס נישט געקענט ליידן. זיי האָבן אים געכאַפּט, געבונדן מיט שטעכיקן דראָט, געפּייניקט מיט צעגליטע אייזנס און דערהרגעט. אויך שרעקליך האָט פּאַסירט מיט מנשה גריצמאַן, אַ ייד פונעם דאָרף קאַמיאַנקאַ, וועלכער האָט זיך אויך געפּרוּווט אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידן. זיי זענען אַלע געכאַפּט געוואָרן דורך פויערים פון דער געגנט, געבונדן, געפּייניקט געוואָרן, אָפּגעהאַלטן זיי 3 טעג אָן עסן און טרינקען און שפּעטער זיי אַלע דערשאָסן.

דאָס זעלבע האָט פּאַסירט מיט 11 יידן פון שעדלישטשע, וואָס האָבן זיך אויס־באַהאַלטן ביי אַן אָרעמען קאָוואַל (שמיד) פונעם דאָרף בעסק. צווישן זיי איז געווען שרה צימערמאַן די פרוי פון אברהם צימערמאַן (אברהם פּאַפּקאַלעס). זי איז געווען אַ גוטע נייטאָרין. זי פלעגט פאַרדינען ביי איר אַרבייט אויסהאַלטן אַלע און צאָלן פאַר זיי דירה־געלט. די פויערים האָבן אויף זיי דערלאַנגט אַן אָנקלאַגע צו דער מאַכט. און די מאכט האָט זיי אַלע דערשאָסן. דער אָרעמער שמיד האָט געמוזט אַנטלויפן כדי ער זאָל נישט באַצאָלן מיטן לעבן פאַר זיין „זינד", וואָס ער איז באַגאַנגען.

אַזוי האָבן זיך אויפגעפירט נאָענטע שכנים.

נאָך דעם וואָס אין דער געגנט זענען שוין קיין יידן נישט געבליבן, יעדנפאַלס, מען האָט זיי שוין נישט געזען, האָבן די דייטשן געפּרוּווט אַריינלאַרן די איינצלנע אויסבאַ־האַלטענע יידן אין לאַגער טראַווניקע וועלכער איז געווען אין אונדזער געגנט, דורך צוזאָגן זיי גוטע באַהאַנדלונג. צו דעם צוועק האָבן זיי געמאָלדן אַז אַלע יידן, וואָס וועלן קומען פרייוויליק אינעם לאַגער וועלן בלייבן לעבן אימגעשטערט ביז דער ענדע פון דער מלחמה. צוליב דעם האָבן זיי פאַרלייכטערט די באַדינגונגען אין לאַגער און כמעט אויפגעהערט היטן דעם לאַגער. איינצלנע יידן זענען אַפילו אַרויס פון לאַגער אויפגעזוכט זייערע אויסבאַהאַלטענע פריינד און דערציילט זיי וועגן דער ענדערונג לטובה. יידן, אויסגימאַטערטע אין וועלדער און פעלדער האָבן זיך געלאָזט נאַרן פון די „הבטחות" און געקומען פון דער אומגעגנט קיין טראַווניקע. דאַן האָט מען אַלע אַוועק־געפירט קיין כעלם און זיי אַלע זענען דאָרט דערשאָסן געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ.

אמת, אַז נישט אַלע פּאָליאַקן זענען געווען מערדער און פאַררעטער. ס'זענען געווען אויך, געציילטע, מיט געוויסן, ווי די פאַמיליע קראַסנאָדעמסקי, און זייער לאַגע איז געווען זייער שווער, ווייל ווען די דייטשן האָבן זיך דערוווּסט וועגן אַזעלכע „פאַרברעכער" האָט מען זיי באַלד דערשאָסן. אין אַזאַ לאַגע איז געווען דער הער קראַסנאָדעמסקי. די פרוי האָט זיך נאָך געשטאַרקט, אָבער ער איז פון שרעק קראַנק געוואָרן, פאַרלוירן דעם אַפּעטיט, אויסגעזען ווי אַ שאָטן. ער האָט שוין אַפילו איין מאָל געפּרוּווט אונדז פאַרלייגן, אַז מיר זאָלן פאַרלאָזן זיין בונקער, אָבער זי, די פרוי, האָט זיך געשטעלט קעגן; זי האָט געטענהט, אַז ווען מיר פאַרלאָזן דעם בונקער און מ'וועט

אונדז כאַפּן און אַוודאי הרגענען, וועט דאָס זיין אַ אייביקער פלעק אויף איר געוויסן. אין אַ געוויסן אָוונט ,ווען די קעלט איז געווען שטאַרק, איז אַראָפּגעקומען צו אונדז די פרוי קראַסנאָדעמסקי און פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן אַריינקומען אין הויז. זי האָט אויסגעלאָשן דאָס ליכט אין איין צימער. מיר וועלן דאָרטן אַ ביסל זיך דערוואַרעמען, אויסגלייכן די ביינער און נאָכהער זיך צוריקקערן אין בונקער. דער ברודער האָט נישט געוואָלט גיין, אָבער איך האָב פאַרשטאַנען אַז ס'איז נישט אָנגענעם איר אָפּצוזאָגן. מיר זענען איבערגעגאַנגען אין הויז. אָבער ס'האָט זיך דערהערט אַ קלאַפּ אין דער טיר און אַן אוקראַאינישער פּאָליציאַנט איז אַריינגעקומען. ווען ער האָט אונדז דערזען האָט ער באַלד אַרויסגעצויגן דעם רעוואָלווער און געווענדט אים קעגן אונדז. די פרוי קראַסנאָדעמסקי איז אים געפאַלן צו די פיס און געבעטן ער זאָל נישט שיסן. דער פּאָליציאַנט האָט איר אַ פּאַטש געגעבן און זי אָפּגעשטויסן אין אַ זייט. אין דעם מאָמענט האָב איך מיט אַ שטיק אייזן אַ קלאַפּ געטאָן אים איבערן קאָפּ, און ער איז באַלד אַנידערגעפאַלן. איך האָב אים נישט אָפּגעלאָזט ביז ער איז געבליבן אָן אָטעם. איך האָב צוגענומען פון אים דעם רעוואָלווער מיטן אויטאָמאַט, באַרויִקט די פרוי קראַס־נאָדעמסקי און פאַרזיכערט, אַז איך וועל דעם „פּגר" אויפרוימען. איינגעוויקלט אים אין שמאַטעס האָב איך דעם „פּגר" אַרויסגעטראָגן און באַפוילן דעם פורמאַן מיט וועלכן דער פּאָליציאַנט איז געקומען, ער זאָל מיר העלפן דעם „פּגר" אַריינלייגן אין וואָגן און פאָרן. דעם פורמאַן האָב איך געזאָגט, אַז מיר זענען פּאַרטיזאַנער. דאָס געווער, וואָס איך האָב באַזיצט, האָט באַשטעטיקט מיינע ווערטער. אויפן פורמאַן איז געפאַלן אַ שרעק, ווייל דאָס וואָרט פּאַרטיזאַן אַליין איז געווען גענוג צו וואַרפן שרעק. מיר זענען געפאָרן ביז די טאָרף־גריבער און דאָרטן אַריינגעוואָרפן דעם „פּגר" און דעם פורמאַן האָבן מיר געוואָרנט, אַז אויב ער וועט וואַגן דערציילן, אַז מיר האָבן ליקווידירט דעם פּאָליציאַנט אין הויז פון די קראַסנאָדעמסקיס, זאָל ער געדענקען, אַז די פּאַר־טיזאַנער וועלן מאַכן מיט אים אַ חשבון. מיר האָבן אים באַפרייט און באַפוילן זיך אומקערן צופוס. דעם וואָגן מיטן פערד וועט ער באַקומען אין אַ באַשטימטן פּלאַץ און די דייטשן זאָל ער זאָגן, אַז די פּאַרטיזאַנער האָבן פאַרנומען דעם פּאָליציאַנט מיט זיך.

דערווייל זענען מיר געבליבן אָן אַ וווינ־אָרט און מיר האָבן זיך געלאָזט אין אַ נאָענטן דאָרף. מיר זענען געקומען צו אַ באַקאַנטן פּויער און געבעטן אונדז לאָזן זיין ביי אים אַ פּאָר טעג, אָבער מיר האָבן אים געוואָרנט, אַז טאָמער דענקט ער אונדז איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן זאָל ער געדענקען, אַז איידער־וויאָס־ווען וועלן מיר אונטערצינדן זיין הויז. דאָס געווער אין די הענט האָט געשטאַרקט אונדזער דראָונג, ביי דעם פּויער זענען מיר געווען אַ פּאָר וואָכן.

ווען מיר האָבן זיך איבערצייגט, אַז דער ענין פונעם פּאָליציאַנט איז אַריבער בשלום האָבן מיר זיך אומגעקערט צו די קראַסנאָדעמסקיס אין בונקער. די בעלי־בתּים האָבן וועגן אונדזער צוריקקער נישט געוווּסט. צו מאָרגנס, אַז די פרוי קראַסנאָדעמסקי איז אַרויס אין הויף צונויפנעמען טאָרף פאַר הייצונג האָט זי זיך אויף אונדז אנגעשטויסן. מיר זענען געווען זיכער, אַז נאָך יענעם פאַל וועט זי זיך בייזערן אויף אונדז און וועט אונדז אַרויסטרייבן. און זי — פאַרקערט, האָט זיך מיט אונדז דערפרייט און פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן בלייבן אויף ווייטער און זי וועט זאָרגן פאַר אַלע אונדזערע נויט־באַדערפענישן.

ס׳איז פאַריבער דער ווינטער. דער פרילינג איז געקומען, און דאָ איז געקומען אַ נייע צרה. די פאַמיליע קראַסנאָדעמסקי האָט געוואָלט דינגען אַ פאַסטוך, און מיר האָבן זיך געשראָקן, אַז דער פאַסטוך וועט אונדז באַמערקן און וועט אויסגעבן דעם סוד.

ווען דער ה׳ קראַסנאָדעמסקי האָט אונדז וועגן דעם געמאָלדן האָבן מיר אים אויפגעקלערט, אַז אַ פרעמדער מענטש אין הויז איז אויך פאַר אים נישט געוווּנטשן, ווייל דער ה׳ קראַסנאָדעמסקי פלעגט פאַרקויפן חזיר־פלייש און פון מאָל צו מאָל האָט ער געשאָכטן חזירים און לויטן דייטשן געזעץ איז דער, וואָס קוילעט אָן אַ דערלויבעניש, ווערט פאַרמשפּט צו טויט.

אונדזער אויפקלערונג האָט געהאַט די געהעריקע ווירקונג. דערצו האָבן מיר נאָך צוגעגעבן, אַז מיר וועלן מוסיף זיין אויף אונדזער אָפּצאָל און ער זעלבסט וועט זיך באַפרייען פון זיין באַשעפטיקונג, פונעם האַנדל מיט חזיר־פלייש.

ער האָט צוגעשטימט, און מיר זענען געבליבן צופרידן, טראַכטנדיק אַז דאָ וועלן מיר שוין בלייבן ביז די מלחמה וועט זיך ענדיקן, אָבער דער גורל האָט געוואָלט עפּעס אַנדערש. אין אַ שיינעם טאָג איז אַריינגעקומען צו אונדז אין בונקער די פרוי קראַסנאָדעמסקי און אונדז איבערגעגעבן, אַז די שכנים האָבן זיך דערוווּסט, אַז מיר געפינען זיך ביי זיי אין הויז און גרייטן זיך צו מעלדן וועגן דעם דער פּאָליציי. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז בלייבן ווייטער אין בונקער איז געפערלעך, און מיר מוזן זוכן אַן אַנדער אָרט. נאָך מער האָט געווירקט אויף אונדזער באַשלוס אַ פאַל, וואָס האָט זיך געטראָפן מיט אַ גרופּע פון 7 שעדלישטשער יידן, צווישן וועלכע ס׳איז געווען די פרוי לאה קליינמאַן. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ הויפן שטרוי, אַ לענגערע צייט ביז די גויים האָבן זיך דערוויסט און זיי פאַרמסרט פאַר די דייטשן, און זייער גורל איז געווען ווי דער גורל פון אַלע יידן.

די פרוי קראַסנאָדעמסקי האָט אונדז אַפילו געפרווּוט פאַרהאַלטן, זי האָט געדענקט, אַז די שכנים זאָגן נאָר, אָבער זיי וועלן נישט וואַגן דאָס צו טאָן, אָבער מיר זענען

געוועז אַנטשלאָסן. זי האָט אונדז מיטגעגעבן שפּייז אויף אַ לענגערע צייט, געבענטשט און פאַרשפּראָכן אונדז אויפנעמען ווען מיר וועלן זיך צו זיי ווענדן.

און, אַזוי האָבן מיר זיך צעשיידט מיט טרערן פון אונדזערע פריינד און געלאָזט זיך זוכן אַ פּלאַץ ווו דעם קאָפּ אַוועקצולייגן. מיר זענען צוגעקומען צום הויז פון אַ באַקאַנטן פּויער. פאַרטאָג־צו, נישט געוואָלט אויפוועקן דעם בעל־הבית פון שלאָף זענען מיר אַרויפגעקלעטערט אויפן בוידעם פון זיין סטאַדאַלע. די נאַכט איז געווען שיין, לויטער, שטערן אויפן הימל און צווישן זיי האָט זיך רויִק געשפּאַצירט די זילבערנע לבנה. אַלץ איז רויִק, נאָר פאַר אונדז איז קיין פּלאַץ נישטאָ, און מיר מוזן וואַנדערן און ציטערן פאַר יעדן שאָרך, אַפילו פאַר אַ בלעטל פון אַ בוים.

גאַנץ פרי זענען מיר אַראָפּ פונעם בוידעם און זיך פאָרגעשטעלט פאַרן באַקאַנטן פּויער, אָבער ער האָט אונדז געמאָלדן, אַז מיר קענען ביי אים אַפילו קיין מינוט נישט פאַרבלייבן, ווייל זיין זון איז געווען אויף אַרבעט ביי די דייטשן און איז פון דאָרטן אַנטלאָפן. זיי קענען יעדע מינוט קומען אים זוכן און ווען זיי וועלן געפונען אונדז ביי אים, זענען מיר און אויך ער איינגעשטעלט מיטן לעבן. מיר זענען אנטלאָפן, זיך געוואַלגערט אייניקע וואָכן אין די פעלדער. סוף־סוף איז אונדז נמאס געוואָרן דאָס וואָגלען און באַשלאָסן אַריינגנבענען זיך אין דאָרף בערעזינע און אַריינגיין אין אונדזער הויז. זייט מיר האָבן דאָס הויז פאַרלאָזט האָט דאָרט געוווינט דער וועכטער פון דער מיל. מ׳האָט אונדז געעפנט און געגעבן עפּעס עסן, זיי אַליין האָבן זייער ווייניק געהאַט וואָס צו עסן, אָבער דעם וועכטערס פרוי האָט אונדז פאָרגעלייגט זיך ווענדן צום פאַרוואַלטער פון דער מיל, ווייל ער האָט אַ מאָל אויסגעדריקט מיטלייד צו אונדז. ווירקלעך, דער פאַרוואַלטער האָט אונדז שיין אויפגענומען, געהאָלפן מיט שפּייז, אָבער ס׳ווייסט אויס נאָר „לפנים״, ווייל אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט דער וועכטער דער־ציילט בסוד, אַז דעם פאַרוואַלטערס טאָכטער פלאַנירט אונדז איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן.

מיר האָבן זיך ווייטער געלאָזט לויפן. אָבער וווהין? ס׳האָט זיך אונדז געדוכט, אַז אַלע וועגן זענען פאַר אונדז געשלאָסן. באין ברירה האָבן מיר זיך געלאָזט צוריק צום ה׳ קראַסנאָדעמסקי. די פרוי האָט אונדז אויפגענומען מיט טרערן און פרייד צו־זאַמען. זי האָט אונדז געטרייסט און געזאָגט: די מלחמה, ווייזט אויס, ענדיקט זיך שוין איר וועט נאָך מיט גאָטס הילף איבערקומען די דייטשן און פירן אַ נאָרמאַל לעבן גלייך מיט אַנדערע.

און ווירקלעך, איר נבואה איז מקויים געוואָרן; דעם 24 יולי 1944 האָט די רויטע אַרמיי אַריינמאַרשירט קיין שעדלישטשע. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אַהיים. מיר האָבן באַשלאָסן אונדזער מיל אָדער פאַרקויפן אָדער פאַרדינגען. צוליב דעם האָבן מיר

געמוזט באַזיצן די נייטיקע דאָקומענטאַלע באַווייזן. איך בין געפאָרן קיין לובלין, כדי דאָס אַלץ צו באַקומען. אין דער צייט זענען אַריין צו אונדז אין הויז עטלעכע באַוואָפנטע פון דער פוילישער יוגנט און געפאָדערט פון מיין ברודער לייבל ער זאָל מיט זיי אַריינגיין אין מיל. זיי ווילן קויפן מעהל. ער איז מיט זיי מיטגעגאַנגען און דאָרטן האָבן זיי אים דערמאָרדעט.

ווען איך האָב מיך צוריקגעקערט פון לובלין האָב איך געפונען דאָס הויז אָפן, אַלץ איבערגעקערט. דער ברודער איז נישטאָ, און דערווייל האָב איך באַמערקט, אַז צוויי באַוואָפנטע פון דער פוילישער יוגנט גייען מיר נאָך. בין איך אַוועק פון שעדלישטשע אין דאָרף מאָגעלניץ און זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ באַקאַנטער רוסישער פאַמיליע. דערווייל איז די מיל געווען געשלאָסן. די פויערים, וואָס האָבן געהאַט זייער ווייץ אין מיל האָבן זיך געווענדט צו דער פאַליציי. איין פאָליציאַנט, ווייזט אויס אויך אַ מיטגליד פון דער אַ. ק. (אַרמיאַ קראַיאָוואַ), האָט כלומרשט, דעם שליסל געפונען און געעפנט די מיל און דאָ האָט מען געטראָפן דעם ברודער לייבל ליגן אַ דערמאָרדעטן.

ווען איך האָב זיך דערוווסט וועגן דעם אומגליק האָב איך געדונגען 10 יידן, געקומען קיין שעדלישטשע און געבראַכט דעם ברודער צו קבר ישראל. אויפן וועג צום הייליקן אָרט האָבן די מיטגלידער פון א. ק. אויף אונדז געשאָסן, אבער צום גליק קיינעם נישט געטראָפן. אַזוי בין איך געבליבן עלנד, איינער פון אַ פאַרצווייגטער משפחה. איך בין אַריבערגעפאָרן קיין כעלם, פון כעלם קיין שטשעטשין, פון שטשעטשין קיין בערלין און פון דאָרט קיין ישראל. דאָ, האָב איך דאנקען גאָט, אויפסניי אויפגעשטעלט אַ פאַמיליע־לעבן און וווין אין ראשון־לציון.

די פאַמיליע פון מנשה גריצמאַן

די פאַמיליע גריצמאַן האָט געוווינט אין דאָרף קאמיונקע, אַ מרחק פון 5 קילאָמעטער פון שעדלישטשע. זי האָט זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט און זייער הויז איז געווען ביים שאסיי לובלין־כעלם. יעדער רייזנדער קיין כעלם האָט געמוזט דורכפארן זייער הויז, וועלכעס איז געווען אָפן פאַר יעדן, צו עסן און צו טרינקען. אָרעמע פלעגן פון דעם הויז נישט אַרויסגיין אָן אַ שיינער נדבה.

די בעלי־עגלות פון שעדלישטשע האָבן שטענדיק באַקומען הילף פון מנשה גריצמאַן. איז צעבראָכן געוואָרן אַ ראָד אין מיטן וועג — זיך געווענדט צו מנשהן; איז אַ פערד

אין מיטן וועג קראַנק געוואָרן, און ער האָט ווייטער נישט געקענט גיין — ווער האָט געהאָלפן דעם אָרעמען בעל־עגלה — ווייסער דער דאָרפישער ייד מנשה גריצמאַן.

מנשה׳ס לאַנדווירטשאַפט איז געווען פון די שענסטע אין דאָרף און האָט געשמט אין גאַנצן ראַיאָן. פאַרשטענדלעך, אַז ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט דעם ראַיאָן האָבן זיי געוואָרפן אַן אויג אויף דער ווירטשאַפט, זי קאָנפיסקירט און איבערגעגעבן אין די הענט פון אַ דייטש, אַ געוועזענער בירגער פון פּוילן. מנשה האָט לאַנג נישט געטראַכט, גענומען די גאַנצע משפחה און אַוועק אין דאָרף בעסק, אַרבעטן ביי דער „פריצה" פון דאָרף. ווען די טייוולאָנישע מאַכט האָט פאַרשטאַרקט אירע רדיפות אויף יידן און געצווונגען די „פריצה" אַרויסטרייבן זיי, איז מנשה מיט זיין משפחה אַוועק אין די וועלדער, אויסבאַהאַלטן זיך צו־מאָל ביי באַקאַנטע פּויערים ביז ער מיט זיין פרוי פעסיל און זייערע זין אייזיק און הערשל און די טאָכטער חנה זענען אומגעקומען. גערעטעט האָבן זיך נאָר זיינע זין נח און יעקב און די טאָכטער רחל, וועלכע וווינט ביי היינטיקן טאָג אין פתח־תקווה. ווי אַזוי זיי האָבן זיך גערעטעט דערציילט זי, די טאָכטער רחל.

די דערציילונג פון רחל טערנער־גריצמאַן

ווען מיר זענען געצווונגען געווען צו פאַרלאָזן דאָס דאָרף בעסק זענען מיר אַנטלאָפן אין וואַלד און דאָרטן זיך אויפגעהאַלטן אַ מאָנאַט צייט. שווער איז געווען אין וואַלד און מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן באַקאַנטע צווישן די פּויערים, וואָס זאָלן אונדז וועלן אויסבאַהאַלטן. ס׳האָט זיך געפונען איין משפחה, וואָס האָט צוגעשטימט פאַר אַ געוויסן אָפּצאָל לאָזן אונדז זיך אויסבאַהאַלטן אין זייער שייער. 9 מאָנאַטן האָבן מיר זיך דאָרטן אויפגעהאַלטן. פאַרלויפיק האָבן מיר געלעבט די צייט נישט שלעכט, ווייל מיר האָבן באַוויזן איבערפירן באַצייטנס אַ טייל פון אונדזער פאַרמעגן, שפּייז־פּראָדוקטן ווי אויך אונדזערע זעקס בהמות אין רשות פון דער „פריצה". שווער נאָר איז געווען אַרויסצוגיין פון דער באַהעלטעניש, ווייל מ׳האָט זיך באַדאַרפט היטן פון יעדן בייזן אויג. די שווערע באַדינגונגען האָבן אונדז געצווונגען פאַרלאָזן דעם שייער.

מיר זענען צוריק אַריין אינעם הויף פון דער „פריצה" און אַן איר וויסן זיך אַריינגעגנבעט אויפן בוידעם פון דעם פערד־שטאַל און דאָרטן אָפּגעזעסן אַ 7 מאָנאַט. די שווערסטע פּראָבלעם איז געווען אַראָפּצוגיין פונעם בוידען אָנבאַמערקבאַר מצד דער פריצה און אירע מענטשן, כדי איינצוקויפן שפּייז ביי די פּויערים, וואָס זענען גרייט געווען פאַר גוטן פּרייז צו פאַרקויפן. ביי נאַכט האָט מען נישט געקאָנט אַרויס, ווייל די הינט האָבן געשטערט. די בעסטע צייט איז געווען צווישן 7—8 אין אָוונט, ווען די

אַרבעטער פלעגן עסן אָוונט־ברויט און די הינט זענען נאָך צוגעבונדן צו די קייטן, אָדער צווישן 3—4 פאַרטאָג ווען די הינט זענען שוין צוריק צוגעבונדן און די אַרבעטער זענען נאָך נישטאָ אין דער ווירטשאַפט. און ווי איז געווען ווען מ׳פאַרשפּעטיקט זיך אומקערן אין דער צייט. ס׳איז געווען אַ פאַל, ווען איך מיט מיין ברודער יעקב האָבן פאַרשפּעטיקט און די הינט זענען שוין געווען פריי פון די קייטן, האָבן מיר געמוזט איבערנעכטיקן אין אייז־קעלער ביז פאַרטאָג, און ערשט דעמאָלט זיך אומקערן אין דעם שטאַל. געוויינטלעך איבערזיצן אַ גאַנצע נאַכט אין אַן אייז־קעלער איז געווען אַ סכנה צו פאַרפרוירן ווערן, אָבער צום גליק האָט דער ברודער דאָס מאָל געקויפט אויך אַ פלאַש וואָדקאַ. אין פאַרלויף פון דער נאַכט האָבן מיר ביסלעכווייז אויסגעטרונקען די וואָדקאַ כדי זיך אַ ביסל דערוואַרעמען. פון דעסטוועגן האָבן מיר זיך באַמיט נישט איינדרימלען ווי אויך די גאַנצע צייט באַוועגן די גלידער פון די הענט און די פיס כדי נישט פאַרגליווערט צו ווערן. פּלוצלינג, אין די שפּעטסטע שעהן פון דער נאַכט, האָבן מיר באַמערקט אַ פאַרדעכטיקע באַוועגונג. מיר זענען דערציטערט געוואָרן ווען מיר האָבן דערהערט שטילע ווערטער אין יידיש: „ווער זענט איר?״ ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פּונקט אין יענער נאַכט האָט פאַרבלאָנדזשעט אין דעם זעלבן פּלאַץ אייזיק דער רימער פון שעדלישטשע. ווען מיר האָבן אין דער פרי מיט אים זיך געזעגנט האָבן מיר אים געשענקט אַ גרויס ברויט. טרערן האָבן זיך געשטעלט אין זיינע אויגן, ווייל ברויט איז אין יענער צייט געווען די טייערסטע מתנה.

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט האָבן מיר באַשלאָסן וואָס ווייניקער און זעלטענער פאַרלאָזן די באַהעלטעניש. צוליב דעם צוועק האָבן מיר געמאַכט אַן אָפּמאַך מיט אַ פויערישער משפחה, אַז מיר וועלן איר צושטעלן מעהל פון אונדזערע אָפּשפּורונגען ביי דער „פריצה״ און זי וועט אונדז באַקן ברויט. דאָס ברויט פלעגן מיר אַריינברענגען פאַרטאָג — ווען די הינט זענען שוין געווען צוגעבונדן.

איין מאָל, ווען מיר האָבן דאָס ברויט געבראַכט, איז פּלוצלינג אויפגעשפרונגען אויף אונדז אַ גרויסער וואָלף־הונט, האָט צעריסן מיינע גראָבע קליידער, אַ נס וואָס זיינע ציין האָבן צום פלייש נישט דערגרייכט. מיר האָבן זיך געשראָקן, אַז אפשר האָט עמעצער באַמערקט ווי מיר אַנטלויפן פונעם הונט און וועט אונדז אויסגעבן. מיר האָבן באַשלאָסן בייטן אונדזער וווינונג. מיר האָבן פאַרגעלייגט אַ פויער, אַז ער זאָל אונדז פאַר אַ געוויסן אָפּצאָל אויסבאַהאַלטן אויף זיין הויף. ער האָט צוגעשטימט. דריי מאָנאַטן האָבן מיר זיך ביי אים אויפגעהאַלטן, ביז אין אַ געוויסן טאָג זענען אַריין דריי פּוילישע יונגע לייט און באַפוילן גיין מיט זיי. זיי האָבן אונדז אָפּגעפירט אין אַ וואַלד. דאָ האָבן זיי אונדז דערקלערט אַז זיי געהערן צו דער אָרגאַניזאַציע אַ .ק. און די ערשטע זאַך, וואָס זיי האָבן געפאָדערט פון אונדז, איז אַז איך זאָל אָוועק־

געבן מײַנע שײנע שטיװל. איך האָב געפּרוּװט זיך אַמפּערן מיט זײ און האָב אַ װוּנק געטאָן צו מײַנע ברידער, אַז זײ זאָלן מאַכן „פּליטה". די ברידער האָבן אױסגענוצט אונדזער הילכיקן װערטער־אױסטױש און אַנטלאָפן. די פּאָליאַקן האָבן אױפגעפּאַסט דעם ענין אַ ביסל שפּעט און נאָכגעשאָסן זײ אָבער נישט געטראָפן. דערװײַל האָבן זײ מיך געפירט צו זײער אָנפירער אין נאָענטן דאָרף. דער אָנפירער האָט מיט מיר זײער פײַן זיך אױפגעפירט און פאָרגעלײגט, אַז איך מיט די ברידער זאָלן זיך אָנשליסן אין זײַן אָרגאַניזאַציע. צוליב דעם איז ער גרײט מיך באַפרײַען, כדי איך זאָל ברענגען די ברידער. ער האָט מיר אַפילו געװאָלט געבן באַגלײטערס. איך האָב אים געדאַנקט און דערקלערט, אַז איך נײטיק זיך נישט אין קײן באַגלײטונג. ער האָט מיר געגלײבט, אָבער איך האָב פאַרשטאַנען זײַן בײזע כּוונה. ער האָט געװאָלט דערװײזן זײַנע מענטשן, אַז מיט זײַן "ערמה" װעט ער זײ אומקערן די ייִדן, װאָס האָבן זיך אױסגעגליטשט פון זײערע הענט.

יענעם טאָג האָב איך זיך צוריק געטראָפן מיט די ברידער. זײ האָבן זיך זײער דערפרײט מיט מיר. זײ האָבן געטראַכט, אַז די אַ. ק. האָבן מיך שױן ליקװידירט. מיר האָבן װײַטער פאַרלאָזט די פּױערשע משפּחה און זיך אַװעקגעלאָזט אין אַ צװײטן דאָרף. דאָרטן האָבן מיר געפונען אַ גרױסן הױפן שטרױ און דאָ האָבן מיר זיך אױפ־געהאַלטן ביז די רוסן זענען געקומען.

די אַלע יאָרן פון אונדז׳ער װאַנדערן פלעגן מיר קומען צו אַ באַקאַנטן פּױער, װאָס האָט פאַר אונדז געבאַקן ברױט און פון מאָל צו מאָל זענען מיר געבליבן בײַ אים אַ פּאָר טעג. איך בין געװען געקלײדט װי אַ פּױערטע, מײַן גױיִשע אױסשפּראַך איז געװען װי פון אַ געבױרענער גױיה. דערום האָב איך זיך נישט געשראָקן, אַז איך װעל דערװעקן פאַרדאַכט בײַ די דײַטשן. די ברידער אָבער האָבן געהאַט סימנים פון ייִדן. דערצו זײער אױסזיכט איז געװען מער ייִדישער. זײ האָבן מער מורא געהאַט סײַ פאַר די דײַטשן און סײַ פאַר סתם־גױיִם.

אײן מאָל האָט געטראָפן, אַז מײַן ברודער נח האָט מיטגעהאָלפן דעם פּױער בײַ זײַן אַרבעט אין שײַער און איך בין געבליבן אַלײן אין הױז פון פּױער און געשטריקט. פּלוצלינג איז אַרײַנגעקומען אַ דײַטשער זעלנער און האָט געװאָלט קױפן פּוטער און אײער. איך האָב אים געגעבן 7 אײער, און ער האָט געװאָלט באַצאָלן. איך האָב נישט געװאָלט נעמען קײן געלט און געזאָגט, אַז פון אַ דײַטשן זעלנער נעמען מיר נישט קײן געלט. דער זעלנער איז אַװעק צופרידן פון מײַן „פּאַטריאָטישן" ענטפער, און איך בין אױך געװען צופרידן, װאָס כ׳האָב אים געפּטרט און אין שײַער איז ער נישט געגאַנגען.

אַ צװײט מאָל בין איך צונױפגעקומען...

געקומען אַ דייטשער זעלנער און האָט געפרעגט אויף פוטער און מילך. די פויערטע האָט זיך דערשראָקן און פאַרחלשט געוואָרן. איך האָב אָפּגעגאָסן זי מיט וואַסער און געזאָגט דעם זעלנער אַז די „מאַטקע״ איז קראַנק. איך האָב זיך כלל נישט געעקגערט. אויפגעזוכט עטלעכע אייער, אים געגעבן און נישט געוואָלט נעמען קיין געלט. די פויערטע האָט נאָך דעם באַוווּנדערט מיין מוט און געזאָגט: „דו, רוכטשע (אַזוי האָט זי מיך גערופן) וועסט מיט דיין מוט די דייטשן איבערלעבן, איך אָבער בין קראַנק און וועל דעם סוף פון דער מלחמה נישט דערלעבן״. און אַזוי איז טאַקע געווען. אַ האַלב יאָר פאַר דער באַפרייונג איז די פויערטע געשטאָרבן.

נאָך דער באַפרייונג בין איך געקומען אָפּנעמען אייניקע זאַכן, וואָס מיר האָבן באַהאַלטן אין זייער הויז. דער פויער האָט אונדז אַלץ אָפּגעגעבן. נאָר אויף איין זאַך האָט ער באַדויערט, וואָס ער קען אונדז נישט צוריקגעבן — דאָס איז געווען אַ שיין טיכל, וואָס זיין פרוי האָט פאַרן טויט געבעטן, אַז ער זאָל זי איינהילן אין דעם נאָכן טויט. אגב, האָט ער דערציילט, אַז פאַרן טויט האָט זי אים אָנגעזאָגט, אַז אַזוי ווי ער איז טויב, זאָל ער שלאָפן נאָענט צום פענצטער, כדי אַז ווען מנשה׳ס קינדער וועלן קלאַפּן אין פענצטער זאָל ער קענען הערן.

מאָנאַט יולי, 1944 האָבן די רוסן אַריינמאַרשירט אין דאָרף. מיר זענען אַרויס פון אונדזער באַהעלטעניש און אַוועק אין דאָרף קאַמיאָנקאַ. דאָרטן האָבן מיר פאַרבראַכט אַ מאָנאַט צייט און דערנאָך געפאָרן אין דער שטאָט וואַלבזשיך. אַ לענגערע צייט האָב איך געקרענקט און זיך פאַרהאַלטן אין דער שטאָט. מיט דער צייט האָב איך זיך באַקענט מיט אַ ייד פון שעדלישטשע און האָב געבויט אַ משפחה־לעבן. איך האָב געבוירן אַ טאָכטער און אין יאָר 1957 בין איך געקומען קיין ישראל. דאָ איז אונדז געבוירן געוואָרן אַ צווייטע טאָכטער. ביי היינטיקן טאָג לעבן מיר, ברוך השם, אין ישראל און האָפן, אַז אונדזערע קינדער וועלן נישט דורכמאַכן דעם שרעקלעכן דער־נער־וועג, וואָס איז אין אונדזער גורל אויסגעפאַלן דורכצומאַכן.

די גרויטעוועטע פון סיטשין דערציילן

אין דאָרף סיטשין, וואָס געפינט זיך אין מרחק פון 11 קילאָמעטער פון שעד־לישטשע האָבן געוווינט 25 יידישע משפחות. זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט קליינ־־האַנדל און קוים אויסגעאַרבעט פרנסה. טראָץ דער קליינער צאָל יידן אין דאָרף האָט מען דאָך אויסגעהאַלטן אַ שול, אַ ביבליאָטעק, אַ רב, אַ שוחט און אַ מלמד. אַ יידיש לעבן האָט זיך געפירט אין דאָרף. מיטן אָנקום פון די דייטשן האָט מען די יידן

געצוווּנגען אַרבעטן ביי שאָסיי־אַרבעט און דער געגנט און ווינטער 1942 האָט מען אַלע יידן דערשאָסן אויפן פּלאַץ פון זייער אַרבעט.

איינער פון די געראַטעוועטע פונעם דאָרף, וואָס געפינט זיך ביים היינטיקן טאָג אין ישראל דערציילט: ער הייסט בצלאל (צאַלע) טעפּער, דער זון פון מרדכי און רייזל. די משפחה האָט געציילט דריי זין: יצחק, שמואל, בצלאל און דריי טעכטער: פייגע, חוה און שרה. דער פאָטער מרדכי איז געשטאָרבן נאָך פאַר דער מלחמה. די זין יצחק און שמואל האָט מען פאַרשיקט אין לאַגער סאָביבאָר, צוזאַמען מיט די שעדלישטשער יידן און דאָרט זענען זיי אומגעקומען אין די גאַז־קאַמערן. די מוטער רייזל איז דערהרגעט געוואָרן באַלד נאָך שבועות 1942 אין דאָרף סיטשין. די טאָכטער פייגע האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1934 און איז איבערגעפאָרן אין שטעטל פּיאַסקי אין געגנט פון לובלין און דאָרט איז זי פאַרניכטעט געוואָרן צוזאַמען מיט אַנדערע יידן. די טעכטער חוה און שרה זענען געשיקט געוואָרן אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין דייטשלאַנד אַלס פּוילישע מיידלעך, אָבער אַ קריסט האָט זיי אויסגעגעבן און חוה איז דורך די דייטשן דערמאָרדעט געוואָרן און שרהן איז געלונגען אויסבאַהאַלטן איר אָפּשטאַמונג און האָט געאַרבעט אין אַ געווער־פאַבריק אין דער דייטשער שטאָט טערינגען ביז דעם אָנקום פונעם רוסישן מיליטער.

נאָך דער מלחמה האָט שרה באַגעגנט איר ברודער בצלאל אין ישראל. דאָ האָט זי חתונה געהאַט און האָט געבוירן 2 זין און איין טאָכטער. זי וווינט מיט איר מאַן אין נתניה.

דער ברודער בצלאל טעפּער האָט חתונה געהאַט מיט אַ פרוי פון דער שטאָט פּיאַסקי נאָך פאַר דער מלחמה. אין דער צייט פון דער מלחמה איז ער געווען אין געטאָ פּיאַסקי אַ לענגערע צייט און דאָרט האָט ער דורכגעמאַכט דעם גיהנום־וועג צוזאַמען מיט אַלע יידן.. מיט דער ליקווידאַציע פון דעם געטאָ איז ער אַוועק אין די וועלדער פון דער געגענט און האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אַ פאַרטיזאַנען גרופּע.

דעם 22־סטן יוני 1944 האָבן די רוסן באַפרייט פּיאַסקי און בצלאל איז פון דאָרטן אָנגעקומען אין שעדלישטשע. דאָ האָט ער זיך באַקאַנט מיט פרומאַ קליינמאַן און מיט איר חתונה געהאַט. אין יאָר 1945 האָבן זיי פאַרלאָזט פּוילן און דורך דייטשלאַנד עולה געווען קיין ישראל. דאָ, אויף דער ערד פונעם פאָטערלאַנד איז ביי זיי געבוירן געוואָרן אַ זון און אַ טאָכטער און זיי גלייבן און האָפן אַז זייערע קינדער וועלן נישט דורכמאַכן דעם יסורים־פולן וועג, וואָס איז געווען דער שיקזאַל פון זייערע עלטערן.

טיפן און געשטאַלטן

דער שטאָט־רב

רבי יצחק ראז׳אַנער זצ״ל, דער רב פון שעדלישטשער קהילה, איז געווען אַ גרויסער למדן. פון זיינע יינגסטע יאָרן, האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט שאַרפזין און זיך אָפּגעגעבן מיט לערנען און פאָרשן די לימודי קודש בלב ונפש. רבי יצחק ראז׳אַנער איז אויך געווען איבערגעגעבן מיטן גאַנצן האַרצן די ענייִנים פון זיין קהילה. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די שעדלישטשער יידן, זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע היימען, זייענדיק געצוווּנגען צוּ וואַנדערן קיין רוסלאַנד, איז מיט זיי אויך מיטגעגאַנגען זייער רב, רבי יצחק ראז׳אַנער, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער איז שוין דאָך נישט געווען יונג. שפּעטער ווען די קריג האָט זיך געענדיקט און די שעדלישטשע יידן האָבן אָנגעהויבן זיך צוריקקערן אין זייער שטעטל, איז אויך דער טרייער פאַסטעך רבי יצחק, צוריקגעקומען מיט אַלע פאַרטריבענע.

דער רב האָט געדינט מיט מסירות נפש זיין קהילה. אַ ספּעציעלע ליבשאַפט האָט ער אַרויסגעוויזן צו די איינפאַכע פשוטע יידן, צו די עמך־לייט. ער האָט זיך באַזונדער אינטערעסירט מיט די בעלי־מלאכות, און קליינהענדלער, וועלכע האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו לערנען תורה און זיך פאַרטיפן אין איר, און זענען נישט געווען פון די גרויסע למדנים. יעדן שבת צו די שלוש־סעודות, פלעגט דער רב פראַווען די סעודה צוזאַמען מיט די פשוטע יידן. ער פלעגט מיט זיי לערנען די פרשה פון דער וואָך, קאַפּיטלעך פון „פּרקי־אבות״ באַמיענדיק זיך אויסטייטשן און אויפקלערן אַלעס אויף אַ פשוטן אויפן, אַזוי אַז אַלע יידן זאָלן אים פאַרשטיין.

אָפטמאָל פלעגט ער האַלטן דרשות פאַר די שטאָטישע בעלי־בתים, מיט אַ רייכן אינהאַלט און פיל בקיאות. ספּעציעלע באַגייסטערטע דרשות פלעגט ער האַלטן אין די עשרת ימי תשובה, אין שבת־הגדול און ביי ענליכע געלעגנהייטן. רבי יצחק ראז׳אַנער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דערהויבענע אייגנשאַפטן, באַליבנדיק זיך דערמיט פאַר דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג. ער איז געווען אַ זעלטענער באַשיידענער ייד. געווען אַ רודף שלום, געפונען פאַר יעדן איינעם זכות, געטיילט צדקה בסתר, געהאָלפן יתומים און אלמנות און דערמיט דערוואָרבן זיך אומגעוויינלעכע ליבע פונעם פאָלק. ער איז געווען אַ אמתער געקרוינטער מנהיג פון זיין קליינע עדה יידן. רבי יצחק ראז׳אַנער האָט געלעבט אַן אָרעם און שפּאַרזאַם לעבן, באַגניגנדיק זיך מיט דעם וואָס

ער האט געהאַט. ער האָט פולשטענדיק איגנארירט די פאַרגעניגנס פון חיי העולם־הזה. די וועלט האָט ער גענעען ווי אַ פאַרצימער צום עולם־האמת און געטאָן אַלעס פאַרן עולם־האמת. אַפילו פאַר זיינע רעליגיעזע לייסטונגען ווי אַ דין־תורה, חופה וקידושין אאַז״וו. פלעגט ער אויך נישט פאַרלאַנגען קיין שכר. אויב אַ פאַרמעגליכער ייד האָט דווקא געוואָלט מהנה זיין דעם רב האָט ער בלית ברירה גענומען אַ סימבאָלישע באַלוינונג. רבי יצחק ראַז׳אַנער האָט זיין גרעסטע צייט געווידמעט דעם לערנען און פאָרשן די קבלה. אויף דער טעמע האָט ער אויך געשריבן א ספר. ליידער איז דער גורל פונעם ספר געוועזן ווי דער גורל פון אַלע שעדלישטשער יידן. הרב רבי יצחק ראַז׳אַנער איז נפטר געוואָרן נאָך פאַר דער מלחמה, אויסלעבנדיק זיינע יאָרן בשיבה טובה. אין זיין צוואה, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט פאַר זיין פטירה האָט ער איבערגעבן האַלב פון זיינע מצוות פאַר דער רעבעצין, זיין געטרייע באַגלייטערין ביים לעבן. זי, האָט ער געשריבן אין דער צוואה, האָט גורם געוועזן ער זאָל אַ סך לערנען און זוכה זיין אין מצוות. נאָך ביים לעבן האָט ער צוגעגרייט אַ פאַרטרעטער אויפן כס הרבנות, באַשטימענדיק זיין זון ישראל (סרוליש) אַלס שטעטישער רב.

זיין זון ר׳ ישראל ראַז׳אַנער האָט נישט זוכה געוועזן זיצן לאַנג אויפן כס הרבנות. ער איז אומגעקומען אין דער שואה אויף קידוש השם צוזאַמען מיט זיין פרוי, די רעבעצין צינה און זייערע פינף קינדער.

יהי זכרם ברוך.

ר׳ פייוול שוחט

אַ ייד אַ הויכער, גלייך ווי אַ סטרונע און שטאַרק ווי אַ צעדער, ברייט געבויט מיט אַ געדיכטער באָרד און דערצו אַ בכבודיקער, אַ באַליבטער ביי יעדן, אַ ייד אַ למדן, אַ טריסקער חסיד, אַ בעל־תפילה און אַ באַוווסטער מוהל אין דער סביבה. אַזעלכער איז געווען ר׳ פייוול שוחט. יעדע זאַך וואָס שמעקט מיט מצווה האָט ער געטאָן פרייוויליק. זיין פרוי חנה׳טשע פון דער פאַמיליע לאַנדוי איז געווען אַ זעלטענע שיינ־הייט, פרום, באַשיידן און טריי איר פאַרצווייגטער פאַמיליע. די פאַמיליע האָט פאַר־מאָגט צוויי זין און דריי טעכטער. אַלע שיינע, פאַרשטענדיקע און באַשיידענע ווי זייערע עלטערן. פרנסה איז נישט געווען בשפע, אָבער ר׳ פייוול מיט זיין פרוי האָבן זיך קיין מאָל נישט געקלאָגט אויף מאַנגל. זיי האָבן זיך באַגנוגנט מיט ווייניק און טראָץ זייערע קנאַפּע פאַרדינסטן, פלעגן זיי שפּענדן אויף צדקה־צוועקן מיט דער ברייטער האַנט. אין די רעגנדיקע האַרבסט־טעג ,צי אין די קאַלטע ווינטערדיקע נעכט פלעגט ר׳ פייוול זיך שלעפּן אין די בלאָטיקע אָדער פאַרשנייטע וועגן כדי צו יידישן אַ קינד. און ווען דער אַרעמער פאָטער האָט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו שיקן אַ וואָגן, איז ר׳ פייוול געגאַנגען צו פוס, כדי מקיים צו זיין אַ מצווה. אין אַזעלכע פאַלן האָט ער נאָך מיטגע־בראַכט מיט זיך אַ פלאַש בראָנפן און דערויף אויסגעגעבן זיין לעצטע פרוטה.

ר׳ פייוול איז נישט געווען פון יענע חסידים וואָס האָבן געזאָגט „מוסר״ אַנדערע. ער האָט נאָר געזאָרגט פאַר אַנדערע צומאָל מאַטעריעליש און צומאָל מאָראַליש.

אין די שוואַרצע יאָרן פון דער נאַצישער אָקופּאַציע האָט זיין משפחה דורכגעמאַכט דעם וועג פון ליידן און פּיין גלייך מיט אַלע יידן. אין צייט פון לעצטן גירוש איז ר׳ פייוול שוין געבליבן איינזאַם און דער טאָג ווען מ׳האָט אים געפירט צוזאַמען מיט אַנ־דערע אין קרעמאַטאָריום איז געווען ז׳ אָדר — דער יאָרצייט־טאָג פון משה רבנו. ער האָט געפילט אַז דאָס איז דער סוף פון די לעצטע געבליבענע יידן פון שעדלישטשע. האָט ער צונויפגעזאַמלט אַרום זיך די יידן און האָט אויסגעשריגן: „יידן, ווייזט אויס, אַז אַזוי איז נגזר געוואָרן פון אויבן, אַז מיר זאָלן אויף אַזאַ שטייגער שטאַרבן. לאָם מיר אָננעמען די גזירה מיט ליבשאַפט און ווינטשן זיך, אַז דער טויט זאָל זיין אַ גיכער״.

אַזאַ ייד איז ר׳ פייוול שוחט געוועןביים לעבן און אַזעלכער איז ער געווען ביים שטאַרבן.

זאָל די פאַרצייכנונג זיין אַן אָנדענק דער פאַמיליע פון פייוול שוחט, פייוול ענגל. זאָל זיין אָנדענק זיין געבענטשט.

צום אַנדענק פון ר׳ שלמה־לייב און שיינדל הארן

די פאַמיליע האָרן איז געווען איינע פון די טיפּישע פאַמיליעס אין שעדלישטשע. דריי זין האָט די משפחה פאַרמאָגט: דער עלצטער — יאָסל, דער צווייטער — יענקל און דער יינגסטער — משה. ווי אויך 4 טעכטער:ביילע, ליבע, לאה און קרעסעל. ביי דער פאַמיליע האָרן האָט זיך אויפגעהאַלטן אַן אַלטע מוטער פון אַ יאָר 80. די מוטער פון דער פרוי שיינדל האָרן.

דאָס הויז פון דער פאַמיליע האָרנס איז געשטאַנען אין צענטער פונעם שטעטל נישט אונטערשיידנדיק זיך פון אַנדערע הייזער: אַ קליינע איינשטאָקיקע הילצערנע הייזקע, פאַרמאָגט אין גאַנצן צוויי חדרים מיט ווייניק באַקוועמלעכקייטן, און דאָך האָט מען זיך נישט געקלאָגט, נישט אויף ענגשאַפט און נישט אויף שלעכטע באַדינגונגען. דורות האָבן יידן אַזוי געלעבט — גרויסע מטופּלדיקע משפחות אין קליינע הילצערנע הייזער. דאָס איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ נאַטירלעכע דערשיינונג און קיינער האָט גאָרנישט געקלערט, אַז מ׳דאַרף ענדערן דעם וועלט־שטייגער.

ר׳ שלמה־לייב איז געווען אַ ייד פון אַ מיטלען וווקס ,אַ ברייט־ביינעקער מיט אַ געדיכטער באָרד. אויגן ברענענדיקע, די שטימע טיף און הילכיק, רירעוודיק און פלינק. ווי די מערהייט יידן פון זיין דור טיף־רעליגיעז. יום־טוב און שבת פלעגט ער שוין חזקה האָבן צו זיין אַ בעל־שחרית אין דער גרויסער שול. זיין זיסע און קלינגענדיקע שטימע האָט געשאַפן התלהבות און גערירט דעם עולם.

פּרנסה האָט ער געצויגן פון האַנדל, אָבער זיינע האַנדלס־געשעפטן זענען נישט געווען באַזונדער בליִענדיקע און דערפאַר האָט די משפחה, ווי די מערהייט משפחות אין שטעטל, געלעבט בצמצום און אָפט מאָל בדחקות.

זיינע פרימאָרגן שעהן פלעגט ר׳ שלמה־לייב אָנהייבן מיט זאָגן עטלעכע קאַפּיטלעך תהילים. דערנאָך דאַווענען בציבור אין גרויסן בית־המדרש, אָפּגעבנדיק זיין ליבן נאָמען זיינס, האָט ער זיך גענומען צו זיינע פּערזענלעכע ענינים — עניינים פון פּרנסה. אָבער נישט נאָר דאגות־פּרנסה אַליין האָט ר׳ שלמה־לייבן באַשעפטיקט. ער האָט נאָך אין זין געהאַט אויך דאגות הכלל. ווו איז עפּעס „הכנסת־כלה״ און ווו איז „מעות חיטין״ פאַר פּסח. דערוונטער צרכי ציבור פון אַ גאַנץ יאָר. פאַר אַלעמען האָט ער ביי יעדער אַקציע זיין באַשטייערונג געבראַכט זעלבסט און ערשט דערנאָך געפאָדערט פון אַנדערע. איינע וואָכן פאַר פּסח האָט ער שוין די אַקציע פון „מעות חיטין״ אָנגעהויבן און האָט זיך נישט באַרויִקט כל זמן ער איז נישט געווען זיכער, אַז אַלע נויט־באַדערפטיקע זענען באַזאָרגט מיט אַלע באַדערפענישן אויף פּסח.

אויף אַ באַזונדערן שטייגער פלעגט ער צוגיין צו זיין געזעלשאַפטליכער טעטיקייט:

אַנהייבן פּלעגט ער מיט אַ מעשה, וואָס האָט זיך מיט אים זעלבסט געטראָפֿן, ווען ער האָט געדינט אין רוסישן מיליטער אַלס סיגנאַליסט פֿון זיין פּאָלק. באַזונדערס האָט ער אויסגענוצט זכרונות פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה און באַזונדערע אינטערעסאַנטע פֿאַלן: למשל, איין מאָל בעת אַ געפֿערלעכער שיסעריי האָט ער מיט נאָך אַ יידישן זעלנער געזוכט שוץ אין אַ נאָענטן גרוב, אָבער אַ רוסישער אָפֿיציר, וואָס האָט זיך דאָרטן אויסבאַהאַלטן, האָט זיי אַוועקגעטריבן מיט זידלערייען „פֿאַר יידן איז דאָ קיין פּלאַץ נישטאָ"! געוויינלעך האָבן זיי זיך דערווייטערט פֿון דעם פּלאַץ, אָבער באַלד איז אַ שראַפּנעל פֿונעם שונא געפֿאַלן דירעקט אין דעם גרוב און דער אָפֿיציר מיט זיין סוויטע זענען דערהרגעט געוואָרן.

אַ נס און אַ שטראָף צוזאַמען — אַ נס פֿאַר יידן און אַ שטראָף פֿאַרן שונא.

מיט זיינע דערציילונגען האָט ער ווייכער געמאַכט דאָס יידישע האַרץ און פֿאַר־בערייט צו די נויטן פֿון יחיד און כלל.

זיין הויז איז שטענדיק געווען אָפֿן פֿאַר נויט־באַדערפֿטיקע. דאָ, ביי דער פֿאַמיליע האָרן האָבן יידן געקענט זיך אָפּרעדן פֿונעם האַרצן. דערציילן בסודי־סודות וועגן זייער שלעכטער לאַגע און זיכער איז מען געווען אַז די נויטיקע הילף וועט קומען. איז אויס־געבראָכן אַ שריפֿה אין שטעטל — און שריפֿות זענען געווען אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג, ווייל פֿון איין זייט הילצערנע הייזקעס און פֿון דער אַנדערער זייט מאַנגל אין לעש־מיטלען — איז ר׳ שלמה־לייב געווען דער ערשטער צום לעשן, אַליין געלאָשן און אויך אַנדערע מיטגעריסן צו דער אַרבעט.

אַזוי אויפֿמערקזאַם און וואַכזאַם איז געווען ר׳ שלמה־לייב אין פֿאַל פֿון יעדער נויט.

זיינע קינדער האָט ר׳ שלמה־לייב דערצויגן אין שטרענג רעליגיעזן גייסט. דער עלצטער זון, יאָסל האָט געלערנט אין דער וואָלאָזשער ישיבה, דער צווייטער זון יענקל — אין דער פּאַרצעווער ישיבה. די טעכטער האָבן באַקומען היימישע דערציִונג, אָבער אויך שטרענג פֿרום. פֿאַרווערט איז געווען טראָגן קליידער מיט קורצע אַרבל, ווי אויך זיך חברן מיט בחורים איז נישט געווען דערלויבט. דאָס אַלץ איז באַטראַכט געווען ווי אויסגעלאַסנקייט און דערצו האָט ר׳ שלמה־לייב נישט געקענט צושטימען.

אָבער די צייט איז דער בעסטער לערער און דערציִער און זי האָט געטאָן אירס, אָפֿט מאָל טראָץ דעם ווילן פֿון די עלטערן. אויך אין הויז פֿון ר׳ שלמה־לייב האָבן די ערשטע יאָרן פֿונעם 20־סטן יאָרהונדערט זייער ווירקונג באַוויזן. ביסלעכווייז האָבן זיך די קינדער באַפֿרייט פֿונעם טאַטנס יאָך און געוואָרן זעלבסשטענדיק. אומקערנדיק זיך פֿון דער ישיבה איז יאָסל געוואָרן אַ סוחר.

די טאָכטערביילע האָט געלערנט שניידעריי. מיט דער צייט געוואָרן אַ זעלבשטענ־

דיקע מאָדיסטקע און באַשעפטיקט אויך אַנדערע. די טאָכטער ליבע האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין וואַרשע און דאָרטן געאַרבעט אַלס פאַרקויפערין אין אַ גרויס געשעפט.

אויף איין געביט זענען די קינדער געבליבן טריי ביז גאָר זייער פאָטער — אויפן געביט פון העלפן נויטבאַדערפטיקע.

אויך די פרוי שיינדל איז נישט געווען מיט פאַרלייגטע הענט. ווי אַ כשרע יידישע טאָכטער האָט זי געפירט דיווירטשאַפט מיט געשמאַק און טאַקט. שטענדיק איז זי געווען באַשעפטיקט אין איר טאָג־טעגלעכער אַרבעט און געזאָרגט, אַז איר הויז זאָל זיין אַ וואַרעמע נעסט פאַר איר פאַמיליע: פאַר איר מאַן, פאַר די קינדער און פאַר איר אַלטער מוטער. אָבער איר זאָרג איז נישט געווען בלויז פאַר איר פאַמיליע אַליין, נאָר צוזאַמען מיט אַנדערע ווילטעטיקע פרויען פון שטעטל האָט זי פיל געטאָן פאַר די נויטבאַדערפטיקע און נישט נאָר אין די וואָכיקע טעג נאָר אויך אין די שבת־טעג. באַלד נאָך ליכט־בענטשן, ווען די מענער זענען אין שול אַוועק, האָט שיינדל מוותר געווען אויף רו, נאָך אַ שווערן טאָג פון קאָכן און באַקן, און צוזאַמען מיט אַן אַנדערער פרוי זיך געלאָזט שפּאַנען איבער די געסלעך פון שטעטל כדי צו זאַמלען חלה און געבעקטס פאַר קראַנקע און אָרעמע לייט, וואָס האָבן צוליב געוויסע טעמים נישט באַוויזן דאָס אַלץ צוגרייטן.

בכלל איז דאָס לעבן פון דער משפחה ווי אויך פון אַנדערע יידן אין שעדלישטשע, גאָרנישט געווען גרינג, אָבער ווי ערלעכע יידן האָבן זיי דאָס אָנגענומען ווי אַ נאַטירלעכע דערשיינונג און זיך מיט גאָרנישט באַקלאָגט כדי נישט צו זינדיקן. מסתמא האָט גאָט אַזוי באַפוילן און אַזוי דאַרף זיין. יידן האָבן אַלץ אָנגענומען פאַר ליב.

אַזוי האָט די משפחה האָרן געצויגן דעם פאָדעם פון איר באַשיידענעם טראַדיציאָנעלן אַרט לעבן ביז חודש סעפּטעמבער 1939, ביז דער מערדערישער יידן־שונא האָט אַריינמאַרשירט און אָקופּירט פוילן. ווי באַוווסט האָט דאָס פוילישע מיליטער נישט אויסגעהאַלטן דעם ערשטן דרוק פון אָנגריף מצד די דייטשן און זיך געלאָזט לויפן. זייענדיק אין קלעם צווישן די דייטשן פון איין זייט און דעם רוסישן מיליטער פון דער צווייטער זייט איז די פוילישע אַרמיי גענצלעך צעשמעטערט געוואָרן. די אַדמיניסטראַציע צוזאַמענגעבראָכן. הונגער און נויט, שרעק און טויט אויף יעדן טריט. יידישע זעלנער פון דער פוילישער אַרמיי האָבן ממש געהונגערט און יידישע מוטערס האָבן נישט געקענט גלייכגילטיק צו זען די פיין פון די עלנטע יידישע קינדער אין פוילישן מיליטער און באַלד געגרינדעט אַ הילפס־קאָמיטעט, וועמענס אויפגאַבע איז געווען באַקן ברויט פאַר די זעלנער. געוויינלעך, צווישן די אַקטיווע אַרבעטער אין דעם קאמיטעט איז געווען די פרוי שיינדל האָרן.

אָבער נישט לאַנג האָט געדויערט דער איבערגאַנגס מצב. שעדלישטשע איז לויטן

אַפּמאַך צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד געבליבן אין תחום פון די סאָוויעטן, אָבער אינגיכן האָט מען געענדערט דעם „הסכם״ און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אַלע ערטער ביזן טייך בוג גייען איבער צו דער שליטה פון די דייטשן. אויף דעם אופן איז אויך שעדלישטשע און איר אומגעגנט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשן. די סאָוויעטן האָבן געמאָלדן וועגן דעם דער באַפעלקערונג, אָבער דאַביי באַמערקט, אַז ווער ס׳וויל איבערגיין צו זיי, זענען זיי גרייט אויפצונעמען.

צווישן די, וואָס האָבן אָנגענומען דעם סאָוויעטישן פאָרשלאַג איז אויך געווען די פאַמיליע האָרן. דאָ האָט איבערגעוויגן די מיינונג פון ר׳ שלמה־לייב. און מאָטיווירט האָט ער זיין באַשלוס מיט טיפער זאָרג פאַרן גורל פון זיינע קינדער. „אַלס פאָטער״ — האָט ער געזאָגט — „האָב איך קיין רעכט מפקיר זיין מיינע קינדער אונטער נאַצישער הערשאַפט״. ווייזט אויס, זיין האַרץ האָט אַלץ פאָרויס געזען.

מיט אַ שווער האַרץ האָט די פאַמיליע האָרן פאַרלאָזט דאָס שטעטל, בעיקר צוליב דער טאָכטער ליבע, וועלכע איז פאַרבליבן אין וואַרשע און וועגן איר גאָרנישט געוווּסט. ס׳איז אָבער נישט געווען קיין ברירה, ווייל זיך זוימען אַפילו אַ קורצע צייט אין שעד־לישטשע — האָט געדראָט צו פאַרבלייבן געגנצלעך אונטער דעם היטלעריסטישן רעזשים. דעריבער האָט מען זיך געלאָזט אין וועג און דורך די שטעט כעלם, דוביענקי און לובומל זיך דערשלאָגן קיין לוצק. דאָ האָט מען זיך באַזעצט און אָנגעהויבן אָרגאַניזירן דאָס לעבן פון ס׳ניי. די גאַנצע משפחה האָט געמאַכט אָנשטרענגונג און געאַרבעט, כדי ס׳זאָל נישט זיין קיין מאַנגל אין ברויט, אָבער מער פון אַלע האָט זיך געמיט ר׳ שלמה־לייב אַליין. פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט איז ער אַרומגעלאָפן איבער די מאַרקן און ווען ער איז צוריקגעקומען אַהיים איז ער אַוועקגעפאַלן אַ מידער. נישט שטענדיק האָט אים געגליקט אין זיין מי. אָבער די האָפענונג אויף בעסערע צייטן אין דער צו־קונפט האָט אים געשטאַרקט און געמוטיקט פאָרצוזעצן דעם קאַמף פאַר עקזיסטענץ.

אָנהייב אָקטאָבער, ווען ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן וואַרשע איז ליבע האָרן אַוועק פון דאָרטן און זיך געלאָזט אין ריכטונג פון שעדלישטשע. מיט גרויס שוועריקייט האָט זי זיך דערשלאָגן אַהיים. דאָ האָט זי זיך דערוווּסט, אַז די פאַמיליע האָט זיינער צייט פאַרלאָזט דאָס שטעטל, איבערגעגאַנגען דעם טייך בוג און געפינט זיך אין לוצק. זי האָט באַשלאָסן וואָס ס׳זאָל נישט זיין, זי מוז זיך פאַראייניקן מיט דער משפחה. און אין איין שיינעם טאָג האָט זי איר ציל דערגרייכט. דאָס צוזאַמענ־טרעפן מיט דער משפחה האָט פאַרשאַפן פיל פרייד אַלעמען, באַזונדערס דעם פאָטער. ביי דער ערשטער באַגעגעניש האָט ער זי שטאַרק געקושט און געדריקט זי צום האַרצן און האָט אויסגעשריגן: „אַלע מיינע קינדער ווינטש איך גוטס, נאָר דיר, מיין טייער קינד, זאָל זיין אַמבעסטן״. דאָס זענען געווען די איינציקע ווערטער, וואָס ליבע האָט

געהערט פונעם פאַטער. אין אַ פּאָר שעה שפּעטער איז ער אויף אַ טראַגישן אופן אומגעקומען. אַ לאַסט־אויטאָ האָט אים דערהרגעט.

אַזוי איז די גרויסע פרייד געווען זייער אַ קורצע און האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ לאַנגען טרויער. עלנד, אָן באַקאַנטע און אין דער פרעמד איז די פאַמיליע האָרן פאַריתומט געוואָרן און געבליבן אָן דעם, וואָס האָט געזאָרגט פאַר איר עקזיסטענץ.

אָבער נויט ברעכט אייזן. נאָך דער „שבעה" האָט די משפּחה מיט געמיינזאַמע כוחות אָנגעהויבן זאָרגן פאַרן אייגענעם קיום און פעסט באַשלאָסן זיך נישט רירן פונעם פּלאַץ ביז דער ענדע פונעם קריג און ערשט דאַן זיך צוריקקערן קיין שעדלישטשע.

דערווייל איז די לאַגע אין דער געגנט געוואָרן ערגער. די רוסן האָבן אָנגעהויבן באַפעסטיקן די שטאָט לוצק און זי צוגרייטן אין פאַל פון מיליטערישן צוזאַמענשטויס מיט די דייטשן. צוליב דעם האָט די מאַכט באַשלאָסן צו דערווייטערן פון דער גרענעץ־ליניע אַלע פרעמדע עלעמענטן און זיי איבערפירן אין געגנטן פון טיף רוסלאַנד. מ'האָט געוווּסט, אַז די לאַגע דאָרטן איז נישט גוט. דעריבער האָבן יידן געפּרוּווט אויסמיידן די „גזירה" און זיך אויסבאַהאַלטן. די מאַכט האָט אָבער דאָס דערשפּירט און אָנגענומען מיטלען. און אַלס רעזולטאַט זענען פיל אַרעסטירט געוואָרן דורך דער נ. ק. וו. ד. און אין געשלאָסענע וואַגאָנען פאַרשיקט געוואָרן קיין נאָוואָ־סיבירסק. צווישן די פאַרשיקטע אין די טייגעס איז אויך געווען די פאַמיליע האָרן.

אין יענעם ראַיאָן זענען געווען לאַגערן פון פּאָליטישע אַרעסטירטע און נישט ווייט פון זיי האָט מען אַראָפּגעלאָזט די ניי־אָנגעקומענע און זיי באַפוילן אויפשטעלן פאַר זיך באַראַקן. ביימער האָבן נישט געפעלט אין יענעם ראַיאָן, אָבער נישט פּאַסיקע פאַר דעם ציל. די מאַכט־אָרגאַנען האָבן גוט געוווּסט, אַז די מערהייט פון די ניי אָנגעקומענע וועלן נישט קענען ביישטיין די שווערע באַדינגונגען אין די ווינטער־טעג אין טייגע און וועלן מאַסנווייז אויסשטאַרבן. און נאָר די ווייניק געבליבענע וועלן מוזן זיך צופּאַסן צו די שווערע תנאים און בלייבן אייביקע קנעכט, זייענדיק געצוווּנגען צו פאַרציכטן אויף עלעמענטאַרע מענטשן־רעכט. אָבער די פּאָליטישע אַרעסטירטע, וואָס האָבן געהאַט גענוג דערפאַרונג אין דער הינזיכט האָבן געמאַכט אויפמערקזאַם די ניי־אָנגעקומענע אויף די שלעכטע כוונות פון דער מאַכט און זיי געראָטן ווי אַמשנעלסטן אַנטלויפן פונעם פּלאַץ, ווען נישט — זענען זיי אין געפאַר אומצוקומען אין די טייגעס.

ליבע האָרן איז געווען יונג, פול מיט ענערגיע און די ווערטער פון די „פּאָליטישע" האָבן געהאַט אויף איר די געהעריקע ווירקונג. צוזאַמען מיט אַנדערע האָט זי אָרגאַניזירט אַ ווידערשטאַנד און געפאָדערט אויף אַן ענערגישן אופן איבערצופירן די מענטשן, וואָס זענען וווינונגסלאָז און האָבן אַפילו קיין פּשוטע באַראַקן נישט, אויף אַן אַנדערן פּלאַץ. נישט האָבנדיק קיין ברירה, האָט די מאַכט געמוזט די 1500 היימלאָזע

מענטשן איבערפירן אין אַן אַנדערן לאַגער, ווו ס׳זענען געווען צוגעגרייט באַראַקן. אָבער צוזאַמען דערמיט האָט דער סטאַליניסטישער רעזשים נישט געקענט פאַרדייען די חוצפה פון ווידערשטאַנד, וואָס האָט געבראַכט צום דורכפאַל פון זיינע טייוולאָנישע פּלענער. די אַגענטן פון נ.ק.וו.ד. האָבן אָנגעהויבן זוכן די שולדיקע. און ווען זיי זענען געקומען אויף די שפורן פון די איניציאַטאָרס האָבן זיי די גאַנצע גרופּע אַרעסטירט. צווישן די אַלע אַרעסטירטע איז אויך געווען ליבע האָרן. זעקס מאָנאַטן איז זי געזעסן אַלס פּאָליטישע פאַרברעכערין אין סיבירער תפיסה, זי איז באַשולדיקט געוואָרן אַלס איינע פון די, וואָס גראָבן אונטער די יסודות פון דער קאָמוניסטישער אָרדנונג. אָבער דאָס מאָל איז געקומען די הילף אומגעריכט, אַ דאַנק דעם אָפּמאַך צווישן דער סאָוויעטישער רעגירונג און דער פּוילישער גלות־רעגירונג אין שפּיץ מיטן גענעראַל שיקאָרסקי, איז ליבע באַפרייט געוואָרן און איז אָפּגעשיקט געוואָרן צוזאַמען מיט אַנדערע פּוילישע בירגער ווי אויך מיט איר פאַמיליע אין דער שטאָט אָמסק.

דאָ, אין אָמסק האָט ליבע אָנגעהויבן אַרבעטן אין אַ קאָאָפּעראַטיוו אַלס פאַרקויפערין און אויף אַזאַ אופן געקענט שפּייזן די גאַנצע פאַמיליע. אין יאָר 1942 איז די פאַמיליע איבערגעפאָרן אין דער שטאָט דזשאַמבול. דאָ האָט די משפחה האָרן געעפנט אַ מין רעסטאָראַן און האָבן זיך דערנערט בכבוד, זיי האָבן אַפילו געהאַט די מעגלעכקייט העלפן אויך אַנדערע פליכטלינגע.

אין יאָר 1942 האָט ליבע חתונה געהאַט מיט משה קאָרן פון לובלין. אַן אָפּשטאַם פונעם גאון מנחם בינעם — דער זון פונעם קאָצקער צדיק. צוזאַמען מיט אים האָט זי דורכגעמאַכט דעם דערנער־וועג פון די שפּעטערדיקע מלחמה־יאָרן. דריי קינדער זענען געבוירן געוואָרן ביי זיי אין דער צייט. דער עלטערער זון — שלמה־לייב, דער צווייטער — בינעם און דער יינגסטער — אפרים.

היינט צו טאָג וווינט די משפחה אין מערב־דייטשלאַנד. זי איז טעטיק אויף אַלע געביטן, באַזונדערס אין אַלע געלט־אַקציעס פאַר ישראל. די פרוי ליבע איז טעטיק אויפן געביט פון „עלית הנוער”. 10 יאָר שטייט זי אין שפּיץ פון דער אַרבעט אין דער שטאָט פראַנקפורט אויפן מיין. אַלס פאַרמעגלעכע מענטשן שפּענדעט די משפחה פיל פאַרן אויפבוי פון ישראל און אירע זיכערהייטס־מיטלען.

אָבער אויך איר שטעטעלע שעדלישטשע פאַרגעסט נישט די פרוי ליבע. יעדעס מאָל ווען זי באַזוכט ישראל, — און דאָס מאַכט זי עטלעכע מאָל אין יאָר, — ברענגט זי אירע שטייערן דעם „ארגון יוצאי שעדלישטשע” און דאָס מיט דער ברייטער האַנט. אויך דאָס אַרויסגעבן פון דעם בוך איז דערמעגלעכט נאָר אַ דאַנק איר.

איר הויז אין דייטשלאַנד איז אַן אמת יידישעס. די קינדער זענען דערצויגן אין יידיש־ישראל־גייסט. בעת דער זעקס־טאָגיקער מלחמה האָט דער זון בינעם איבער־

געריסן זיין שטודירן און געקומען אַלס פרייוויליקער קיין ישראל. ער האָט געאַרבעט אַ לענגערע צייט אין קיבוץ „הזורע". די שוועסטער פון דער פרוי ליבע האָרן, לאה, האָט בעת דער מלחמה חתונה געהאַט מיטן הער משה וואגנער פון לובלין. זיי האָבן געבוירן 3 זין און וווינען ביי היינטיקן טאָג אין אַמעריקע. ס'איז צו באַמערקן, אַז אויך די פאַמיליע איז געבליבן טריי דער פאַמיליען־טראַדיציע און שפענדעט מיט דער ברייטער האַנט פאַר ישראל און פאַרן קאָמיטעט פון שעדלישטשער לאַנדסלייט. צוזאַמען מיט לאה האָרן געפינט זיך אויך דער יונגסטער ברודער משה. אויך ער פירט אַ שיין משפּחה־לעבן, פאַרמאָגט 2 זין און אַ טאָכטער און שפענדעט פיל פאַר ישראל און פאַרן קאָמיטעט פון „יוצאי שעדלישטשע".

ביילע האָרן האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1940 זייענדיק נאָך אין שטאָט לוצק. זי האָט זיך באַזעצט צוזאַמען מיט איר מאַן אין שטאָט לודמיר. זי האָט געבוירן אַ טאָכטער אָבער אין יאָר 1941 ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט מערב־אוקראַינע האָט די משפּחה נישט באַוויזן צו אַנטלויפן צוזאַמען מיטן רוסישן מיליטער. זיי האָבן פיל געליטן ביזן גירוש אין טויט־לאַגער דורך די היטלעריסטישע מערדער און דאָרטן זענען זיי אומ־

פרוי שיינדל האָרן ז"ל און איר משפּחה נאָך דער מלחמה

געקומען צוזאַמען מיט דער יונגסטער שוועסטער קרעסעל, וועלכע האָט די לעצטע צייט זיך געפונען ביי זיי.

נאָך דער מלחמה האָט די משפחה קאָרן־האָרן באַזוכט לודמיר כדי פעסטצושטעלן דעם גורל פון זייערע שוועסטערן ביילע און קרעסעל און דאָרט האָבן זיי זיך דערוווּסט, אַז זיי זענען אַלע אומגעקומען אויסער ביילעס קליינע טאָכטער חדוה, וואָס איז אַלט געווען בסך הכל 6 מאָנאַטן בעת דער אַקציע און האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי אַ גויִישער משפחה. בעתן באַזוך אין לודמיר האָט די משפחה געטראָפן דאָרטן דעם ה׳ בן־ציון הערבסט, דעם שוואָגער פון זייער שוועסטער ביילע, — וואָס האָט נאָך פאַרויס געפּרוּווט אויסקויפן פון דער גויאישער משפחה דאָס קינד און ס׳האָט זיך אים נישט איינגעגעבן, ווייל די גויים האָבן זיך נישט געוואָלט שיידן בשום אופן מיטן קינד, אָבער אַ דאַנק אַ יידישן זעלנער פונעם סאָוויעטישן מיליטער האָט זיך זיי איינגעגעבן מיט כוח אויסלייזן דאָס קינד פון גויאישע הענט.

הער הערבסט איז געקומען קיין ישראל אין יאָר 1945 און האָט געבראַכט מיט זיך דאָס קינד אין עלטער פון 4 יאָר. דאָ, אין ישראל, האָט ער אויפגעשטעלט זיין משפחה און ביי אים אין הויז איז דערצויגן געוואָרן דאָס קינד. זי האָט באַקומען פּעדאַגאָגישע בילדונג. ביי היינטיקן טאָג איז זי אַ לערערין אין ישראל און אַ מוטער פון 3 קינדער.

נאָך דער באַפרייונג פון פוילן האָבן רעשטלעך פון דער משפחה האָרן זיך צוריק געקערט קיין שעדלישטשע און דאָ האָבן זיי זיך דערוויסט וועגן גרויסן אומגליק.

דער ברודער יאָסל, וועלכער האָט געוווינט אין שטאָט סאַרנע און אים איז נישט גע־לונגען צו אַנטלויפן באַצייטנס קיין רוסלאַנד אין יאָר 1941 איז אומגעקומען דורך די דייטשן צוזאַמען מיט זיין פרוי שרה׳טשע און זייער קליין קינד.

אַ טייל פון דער משפחה האָרן האָבן זיך באַזעצט צייטווייליק אין לובלין. אָפט מאָל פלעגן זיי באַזוכן די שטאָט כעלם צוליב פּרנסה־אָנגעלעגנהייטן. איין מאָל זענען גע־קומען 2 יידן פון דער שטאָט ראַיאָוועצע און דערציילט, אַז זיי זענען באַפאַלן געוואָרן דורך פּוילישע כוליגאַנעס, וועלכע האָבן זיי באַרויבט און זענען אַנטלאָפן אין דער ריכטונג פון דער באַן־סטאַציע. אייניקע יידישע יונגעלייט און צווישן זיי אויך יענקל האָרן זענען נאָכגעלאָפן די באַנדיטן כדי אומצוקערן די אָרעמע יידן זייער לעצט פאַרמעגן. ס׳האָט זיך אַנטוויקלט ביי דער סטאַציע כעלם אַ שלאַכט מיט די באַנדיטן און יענקל איז דערהרגעט געוואָרן. ער האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ פרוי, וועלכע וווינט ביי היינטיקן טאָג אין מדינת ישראל.

די פרוי שיינדל האָרן האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע צוזאַמען מיט אירע צוויי קינדער לאה און משה. פון דאָרט פלעגט זי אָפט מאַכן באַזוכן אין ישראל. איר

ווּנטש איז געווען, אַז אירע לעצטע יאָרן זאָל זי לעבן אין ישראל. דער גורל האָט געוואָלט און אין איינעם פון אירע באַזוכן, ווען זי איז געקומען אין יאָר 1966 פראַווען דעם יום־טוב פסח אין ישראל האָט זי זיך פאַרקילט, קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן.

איר קבר געפינט זיך אויפן בית־הקברות אין חולון, אויף דער הייליקער ערד פון ישראל, פון וועלכער זי האָט שטענדיק געחלומט.

זאָל די באַשיידענע מצבה אין בוך פון שעדלישטשע, זיין דער בעסטער אָנדענק פאַר דער משפחה שלמה לייב און שיינדל האָרן.

כבוד זייער אָנדענק!

די מצבה פון פרוי שיינדל האָרן אויפן בית־עולם אין חולון

צום אָנדענק פון ר׳ משה באָקסענבוים
און זיין פרוי ביילע־ליבע

ר׳ משה באָקסענבוים איז לויט זיין אויסערלעכן אויסזען געווען אַ ייד פון מיטעלן וווקס. אַ ברייט־בייניקער, שטאַרקע מוסקולן און אַ געדיכטע באָרד. ווייסע האָר האָבן באַקרוינט זיין קאָפּ און באָרד, כאָטש ער איז נאָך געווען פאַר די פופציק יאָר. זיין קוק איז געווען שאַרף און ערנסט, אָבער דערמיט אויך שמייכלדיק.

זיין אַרבעטס־טאָג האָט ער אָנגעהויבן נאָך פאַרן זון־אויפגאַנג און פאַרענדיקט אין די שפּעטסטע שעהן פון דער נאַכט. אַ גאַנצן טאָג מיט אַ צוגאָב פון אַ טייל נאַכט האָט ער געווידמעט דער אַרבעט, ד. ה. זיין שוסטער אַרבעט, אויסער די שעהן, וועלכע ער האָט געווידמעט צום דאַוונען — פרימאָרגן און אין אָוונט — און זיינע אָרעמע מאָלצייטן.

אמת, ער איז מער נישט ווי אַ בעל־מלאכה געווען, אָבער פרום איז ער געווען ביז גאָר און אָפּגעהיט מצוות מיט אויסערגעוויינלעכער פּינקטלעכקייט. גאַנץ פרי, ווען ס׳איז נאָך ממש געווען פינצטער און מענטשן האָבן קוים דערקענט איינער דעם אַנדערן אין גאַס, האָט מען שוין ר׳ משהן געזען לויפן מיטן טלית און תפילין אין שול אַריין צום דאַוונען „שחרית״ מיטן ערשטן מנין. זיין לויפן איז געווען עפּעס אַ מאָדנע, אויף אַ באַזונדערן שטייגער: טריט גיכע, דער קערפּער אַ ביסל געבייגט פאָרויס, דער קאָפּ עטוואָס אין דער זייט און די באָרד צעשטרויט פון ווינט.

אין דער שול איז ער געווען פון די ערשטע. ווי דער שטייגער פון בעלי־מלאכות, וואָס איילן זיך צו דער אַרבעט, האָט ער ווייניק וואָס „שהיות״ געמאַכט ביים דאַוונען, דערפאַר איז די געכאַפּטע תפילה אַרויסגעקומען פון האַרץ־טיפעניש, אַזוי ווי פּשוטע אָבער טיף־גלייביקע יידן טוען דאָס און פונקט ווי די תפילה איז געכאַפּט און קורץ, אַזוי זענען אויך די מאָלצייטן זיינע געווען קורץ און געכאַפּטע.

אַ קורצן איבעררייס אין דער אַרבעט האָט ר׳ משה געמאַכט פאַר נאַכט. האָט נאָר די זון זיך אָנגעהויבן זעצן, האָט ער באַלד איבערגעטאָן זיין אויבערשט מלבוש און איז גלייך געלאָפן אין שול צו מנחה־מעריב און ווי ער פלעגט צוגעבן: מ׳דאַרף כאַפּן קדושה־ברכו. אומקערנדיק צוריק פון דער שול האָט ער זיך געזעצט מיט אַלע בני־בית צום טיש, צום הויפּטמאָלצייט. ד. ה. די „וועטשערע״, וועלכע איז באַשטאַנען פון אַ פאַרציע געדיכטער זופּ און זעלטן ווען אויך אַ צוגאָב פון אַן אַנדער אָרעם געקעכץ. אָבער נאָכן בענטשן, ווייטער זיך געזעצט צו דער אַרבעט ביז די שפּעטסטע שעהן פון דער נאַכט.

אַזוי זענען אייגנאַרטיק און מאָנאָטאָן פאָראיבער די וואָכעדיקע טעג ביי ר׳ משה באָקסענבוים — דער שוסטער פון שעדלישטשע.

אָבער גאָר עפּעס אַנדערש זענען געווען די שבת־טעג און די ימים־טובים ביי ר׳ משה׳ן אין שטוב. ערב־שבת צי ערב יום־טוב פלעגט ר׳ משה גאָר פרי פאַרענדיקן זיין אַרבעט און זיך אָנגעהויבן גרייטן צום רו־טאָג. פֿאַר אַלעמען — דאָס מרחץ. דאָס האָט פאַרנומען אַ היפּשע צייט. שפּעטער אַנדערע „הכנות" און מיטן בייטן די וואָכעדיקע קליידער אויף שבתדיקע האָט זיך געדוכט, אַז ר׳ משה בייט אויך זיין נשמה. די וואָכעדיקע אויף אַ שבתדיקע, אַ נשמה יתירתדיקע געביטן. פון דעם מאָמענט אָן ווערט ער גאָר אַן אַנדערער מענטש. אויס לויפעניש און איילעניש פון וואָכן. אויס דאגות פרנסה. אַלץ שטיל און רויק. עפּעס אַן אינערלעכע רויקייט באַהערשט אַלץ. די „שכינה" פון שבת לאָזט זיך פילן אין אַלע ווינקעלעך און איבערהויפּט ביי ר׳ משה זעלבסט. מיט געמאָסטענע טריט גייט ער אין שול און פון דער שול. דאָס דאַווענען נישט געכאַפּט. הילכיק און געצויגן טראָגן זיך די קלאַנגען אין חלל פון דער העל באַלויכטענער שול. יידן זינגען מיט דבקות „לכה דודי" און ר׳ משה האַלט אונטער.

יידן פרייען זיך מיט זייער שבת און יום־טוב און ר׳ משה מיט זיי.

אַזוי זענען פאָראיבער טעג און יאָרן. ביז ס׳איז געקומען דער רשע, היטלער י״ש און האָט צעמישט די וועלט, געבראַכט חורבן און שמד פאַר יידן און אייראָפּע בכלל און שעדלישטשע בפרט. זעלבסט פאַרשטענדלעך, דער אַלגעמיין יידישער גורל איז געווען אויך דער גורל פון ר׳ משה׳ן.

די פרוי פון ר׳ משה, ביילע־ליבע איז געווען אַן „עזר כנגדו" אין פולן זין פון וואָרט. אַחוץ וואָס זי איז געווען אַן „עקרת בית" און געווען באַשעפטיקט אין טאָג־טעגלעכער בעלעבאַטישקייט, האָט זי גענומען אויך אַן אַקטיוון אָנטייל אין די געשעפט־ענינים פון איר מאַן. ד. ה. אין פאַרקויפן די פּראָדוקציע פון זיין שוסטעריי. פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט איז ביילע־ליבע געווען פאַרנומען, פריער אין הויז־ווירטשאַפט באַשעפטיקט מיט צוגרייטן די קינדער אין „חדר", אין שול, צוגרייטן אַלץ פאַר דער שטוב און שפּעטער — צום האַנדל; אָדער פאַרקויפן די פּראָדוקציע אָדער אויפ־מאָנען חובות פאַר געבאָרגטער סחורה. איבערפול איז געווען דער אַרבעטס־טאָג פון ביילע־ליבע, אָבער צו דער זעכסטער שטופּע איז זי דערגאַנגען יעדן דאָנערשטיק — דער וואָך־יאריד אין שעדלישטשע. אָט דער טאָג איז געווען גענצלעך געווידמעט דעם האַנדל, אָבער ענדיקנדיק די אַרבעט אין גאַס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די נאַכט־אַרבעט אין שטוב און אין אַן אָנגעשטרענגטער פאָרם. דאָ איז געקומען דער איינקויף אין די קלייטן פאַר די שבת־באַדערפענישן ווי אויך טיילווייזע באַדערפענישן פאַר דער וואָך. ווי ווייס מעהל פאַר חלות, ווי אויך קאָרן־מעהל פאַר שוואַרץ ברויט. לויטן

מנהג פון יענע צייטן האָט מען איינצייטיק, צוליב שפּאָרזאַמע טעמים געבאַקן חלה און ברויט צוזאַמען אויף אַ גאַנצע וואָך.

בכלל אין דער נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק איז ביילע־ליבע געווען וואַכזאַם, ווייניק געשלאָפן, פיל געאַרבעט: דאָ האָט זי באַדאַרפט גרייטן פאַרשידענע אַרט טייגן: פאַר חלה באַזונדער, פאַר קוכן און קיכלעך באַזונדער און פאַר שוואַרץ ברויט באַזונדער. היינט ווי זענען לאַטקעס און גלאַט קליין געבעקס? נו, און צוגרייטן אַלץ צום קאָכן און פרעגלען צומאָרגנס. באַזונדערס האָט ביילע־ליבע געזאָרגט, אַז די לאַטקעס און די פלעצלעך זאָלן נאָך גאַנץ פרי זיין פאַרטיק, און אַז די בני־בית וועלן אויפשטיין זאָלן די שמעקעדיקע, וואַרעמע לאַטקעס שטיין גרייט אויפן טיש.

אייגנטלעך פלעגן די קינדער פרייטיק, פריער ווי שטענדיק אויפוואַכן. דער רייצנדער ריח פון די געשמאַקע מאכלים איז געווען דער בעסטער וועקער פאַר זיי.

יעדן פרייטיק האָבן די איינגעשרומפּענע הענט פון ביילע־ליבען געאַרבעט כמעט ביזן זון־פאַרגאַנג. כאָטש די טעכטער פלעגן איר ביי אייניקע שטוב־אַרבעטן מיטהעלפן, דאָך די הויפּט־אַרבעט איז געלעגן אויף איר. אָבער ווען די צייט פון ליכט־בענטשן האָט זיך דערנענטערט, האָט זי מיט אַ מאָל זיך באַפרייט פונעם יאָך און אַ שבתדיקע שטימונג האָט אָנגעהויבן באַהערשן די שטוב און די סביבה. אויפציענדיק דאָס ווייסע טיכל אויפן קאָפּ פלעגט זי מיט אַ הייליקן ציטער אָנצינדן די שבתדיקע ליכט און ווען זי האָט פאַרדעקט מיט אירע אויסגעדאַרטע פינגער די אויגן און מאַכן די ברכה, האָט זיך געפילט ווי די שטוב ווערט אָנגעפילט מיט קדושה פון שבת.

אַזוי האָט געאַרבעט אַלע אירע יאָרן ביילע־ליבע. די כשרע פרוי און די איבערגעגעבענע מוטער, ביז ס'האָט זיך אויפגעהויבן די רוצחישע האַנט אויף דעם לעבעדיקן בוים פונעם אייראָפּעאישן יידנטום און אים פאַרשניטן.

ס'איז געקומען דאָס יאָר 1939. די דייטשע וואַנדאַלן האָבן זיך צעלאָזט, צעווילדעוועטע איבער אייראָפּע. פּוילן איז געווען פון די ערשטע קרבנות. שנעל איז זי פאַרכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשע אָקופּאַנטן. יידן האָבן פאַרלאָזט זייערע הייזער און מאַסנווייז זיך געלאָזט לויפן, נאָר ר' משה באָקסענבוים האָט נישט געפּרוווט לויפן, ער איז שוין נישט יונג, העכער פופציק יאָר אַלט. וואָס וועלן די דייטשן מיט אים טאָן? פאַר אַ קאָמוניסט וועלן זיי אים באַטראַכטן? אַזוי נאַיִוו ביז גאָר זענען יידן נאָך געווען.

גאָר שנעל האָט אויך דער נאַאיווער ר' משה פאַרשטאַנען זיין טעות, אַז די דייטשן אונטערשיידן נישט צווישן ייד און ייד און אַז אין זין פון שנאה צו יידן אין אַלגעמיין דעצידירט נישט דער עלטער. אָבער דאַן איז שוין געווען שפּעט. אַלע וועגן זענען שוין געווען געשפּאַרט, און ר' משה גלייך מיט אַנדערע איז געבליבן פאַרשפּאַרט אין קלעם פון דער דייטשער אָקופּאַציע.

און אָנגעהויבן האָבן זיך די שרעקלעכע טעג פון פּיין און ליידן. די ערשטע צייט האָט ר׳ משה געפּרוּווט זיך אויסבאַהאַלטן אין קעלער פון זיין אייגן הויז, אָבער באַלד האָט ער דערשפּירט, אַז אַזאַ אַרט־באַהעלטעניש איז שוץ־לאָז און ווען די לאַגע איז געוואָרן ערנסט איז ער אַנטלאָפן אין שכנותדיקן שטעטל סלאָוואַטיטשע, גלייבנדיק, אַז דאָרטן וועט זיין לייכטער. אין סלאָוואַטיטשע האָט ער זיך אויסבאַהאַלטן צוזאַמען מיט זיין פרוי און זייער טאָכטער טובה (טויבע), ביז דער שרעקלעכער טאָג פון גירוש איז געקומען.

דעם ערשטן טאָג סוכות 1943 האָט מען צונויפגעזאַמלט אַלע יידן פון סלאָוואַטיטשע, קינד און קייט, און אונטער אַ שווערער וואַך פון מיליטער אַוועקגעפירט אין קרעמאַ־טאָריום פון לאַגער סאָביבאָר. צווישן זיי אויך ר׳ משה׳ן מיט זיין פרוי ביילע־ליבע. די טאָכטער טויבע און נאָך פאַרן גירוש געשטאָרבן. אויסגעמאַטערט פון ליידן און פּיין איז ר׳ משה נישט געווען בכוח מאַכן דעם שווערן וועג און ווען ער איז געבליבן הינ־טערשטעליק אין מיטן וועג איז ער באַלד דערשאָסן געוואָרן. דאָס איז געווען דעם ערשטן טאָג סוכות. נישט ווייט פון דער שטאָט ווישניץ איז זיין טויטער קערפּער געבליבן אין מיטן וועג.

זיין פרוי ביילע־ליבע האָט זיך נאָך קוים דערשלעפּט ביז דער שטאָט ביאַלי און דאַרטן איז זי דערשאָסן געוואָרן דעם צווייטן טאָג סוכות. די ביינער פון ר׳ משה׳ן און זיין פרוי זענען צו קבר־ישראל נישט געבראַכט געוואָרן, אָן אַ שום צייכן פון מצבה זענען זיי ערגעץ־ווו באַגראַבן. ווו פּינקטלעך איז ביז היינטיקן טאָג נישט באַוויסט.

זאָלן זייערע נשמות זיין פאַראייניקט מיט די נשמות פון אַלע קדושי ישראל, וואָס זענען געפּייניקט געוואָרן און געשטאָרבן על „קידוש השם״. זאָלן די פאַרצייכנטע ווערטער, וואָס זענען געשריבן מיט בלוט און טרערן פון זייערע קינדער פאַרעכנט ווערן אַלס לעבעדיקע מצבה צו זייער הייליקן אָנדענק — אָנדענק ביזן לעצטן דור.

זייערע קינדער: הערשל, שרה, עלי און בנימין

צום אָנדענק פון מיין סנדק לייביש מעץ

אַ ייד אין די מיטעלע יאָרן, מיטלמעסיק־געוואוקס, שיין געזיכט מיט אַ געזיל־בערטער באָרד, אַ שטילער מיט אַ רויִקן פאָטערלעך ווייכן בליק. אין אַלגעמיין אַ געשטאַלט, וואָס רופט אַכטונג צו זיך. די קליידער ריין, אין שטענדיקער אָרדנונג, זיך נישט געמישט אין קהלישע געשעפטן און אין שטאָט־קריגערייען קיין אָנטייל

נישט גענומען. אין די פרייע שעהן האָט מען אים געפונען ביי אַן אָפענער גמרא אין זיין באַשיידענעם הויז, וואָס אין צענטער שטאָט.

אַזאַ ייד איז געווען ר׳ לייביש מעץ, אָדער ווי מ׳האָט אים גערופן ביי אונדז אין שטאָט — לייביש וואָלער. און אַלס אַזעלכן געדענק איך אים זייט איך געדענק עפּעס אין אַלגעמיין. זייט איך האָב אָנגעהויבן לערנען חומש פלעג איך אים באַזוכן אַלע שבת ביי זיין שבתדיקן טיש ווו דער שניי־ווייסער אויסגעשפּרייטער טישטוך מיט די צוויי גרויסע לייכטער האָבן עדות געזאָגט וועגן הייליקייט פונעם טאָג. דאָ פלעג איך אַלע שבת ליינען פאַר אים די סדרה פון דער וואָך. מיט טיף אויפמערקזאַמקייט האָט ער אויסגעהערט מיין ליינען, און זיין פרוי איז געזעסן אַקעגן און האָט אויך צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ. צו ענדע פלעג איך באַקומען פון ר׳ לייבישן אַ קניפּ אין בעקל און פון דער פרוי — שבתדיקן כיבוד, געבעקס — היימישע פּראָדוקציע.

די פרוי — אַ באַשיידענע און שטילע און בכלל געהאַט ווינציק־וואָס אַלגעמיינעס מיט די שכנים. מ׳האָט זי ווייניק געפילט אין גאַס און נישט מער — אין שול, שבת און יום־טוב.

זאָרג פון פרנסה האָבן ר׳ לייביש און זיין פרוי חיה נישט געוווּסט, ווייל דערויף האָבן שוין געזאָרגט זייערע צוויי זין פון אַמעריקע, וואָס האָבן זיי רעגולער געשיקט דאָס נייטיקע צום לעבן.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט איז ר׳ לייביש געשטאַנען ווייט פון קהלישע ענינים און אינטריגעס. ער האָט זיך נישט געלאָזט אַריינשלעפּן אין זיי, אָבער איין מאָל איז אַרויסגעשווימען אַ וויכטיקע פּראָבלעם. ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין פאַרלעצן יידישע פרנסות. דאָ האָט ר׳ לייביש זיך שוין נישט געקענט אַרויסדריין און נישט ווילנדיק איז ער אַריינגעצויגן געוואָרן אין אַ מחלוקת, און אַזוי איז געווען די מעשה:

אין אַ געוויסן טאָג איז אַראָפּגעקומען אין שטעטל אַ קריסט און באַשלאָסן אויפשטעלן אַ צווייִשטאָקיק הויז. אייגנטלעך וואָס קען זיין פּשוטער פון דעם. מהיכא תיתי! ער האָט געקויפט אַ פּלאַץ אין צענטער שטאָט און האָט זיך געגרייט צום בויען. אָבער באַלד האָבן יידן דערוווּסט זיך, אַז דער בר־נש פאַרנעמט זיך אויפשטעלן אין הינטערשטן שטאָק אַ רייע קלייטן. נו, אויב קלייטן שמעקט עס מיט קאָנקורענץ פאַר יידישע קרעמערס. דערצו האָט דער בנין זעלבסט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיינע אומ־צופרידנהייט, ווייל מיט זיין עצם וועזן אין צענטער צווישן די צוויי הויפטגאַסן וועט ער פאַרשטעלן דעם קוק פון איין גאַס צו דער צווייטער. אויך די פּוילישע שענקערס האָבן מורא געהאַט, אַז אין די ניי־אויפגעבויטע דירות וועט מען עפענען נייע שענקען און דאָס וועט זיין אַ קאָנקורענץ אויך פאַר זיי. צו די נישט צופרידענע זענען צוגע־שטאַנען אייניקע מיוחסדיקע פּוילישע משפחות, וואָס האָבן געוווינט אין די הויפטגאַסן.

און דער בנין האָט אויך זיי געשטערט. אַזוי אַרום האָט דער בנין פּאַראייניקט אַרום זיך אַ גרויסע גרופּע פון קעגנערס. לכתחילה האָט מען געפּרוווט אָננעמען געזעצלעכע מאָסמיטלען, אָבער ווען מ'האָט זיך איבערצייגט, אַז די זענען נישט גענוג, האָט מען באַשלאָסן אָננעמען גוואַלד מיטלען.

דאָס איז געווען אין אַ שבת־טאָג חודש אויגוסט 1927. אין שטעטל האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אַ גרופּע אַרבעטער גייען אַרויס גראָבן גריבער פאַרן פונדאַמענט פון בנין. קינד און קייט איז אַרויס צום פּלאַץ פון בנין. אין די שולן האָט מען איבערגעריסן דאָס דאַווענען. שליחים זענען פון שטוב צו שטוב געגאַנגען און מאָביליזירט מענטשן צו דער מאַניפעסטאַציע קעגן דעם בנין. איינער פון די מאַניפעסטאַנטן איז געווען נישט קיין אַנדערער ווי דער שטילער לייביש מעץ. צוערשט האָבן די מאַניפעסטאַנטן געדראָט די אַרבעטער, אַז זיי וועלן זיי נישט לאָזן אַרבעטן, אָבער ווען דאָס האָט נישט געהאָלפן האָט מען אָנגעהויבן וואַרפן שטיינער, ברעטער און אַלץ וואָס ס'איז געקומען אין האַנט אַריין. די פּאָליציאַנטן אין שפּיץ מיט זייער הויפּט־קאָמענדאַנט, וועלכן מ'האָט גערופן דער לאַנגער זענען געקומען באַוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס און געפּרוווט צעטרייבן דעם המון, אָבער קיינער האָט זיך נישט גערירט פון פּלאַץ. דער טומל אין די גאַסן האָט זיך פאַרשטאַרקט. אַ ייד, זיין נאָמען מרדכי יוסף כץ האָט באַוואָרפן איין פּאָליציאַנט מיט זאַמד. דער פּאָליציאַנט האָט אָנגעצילט אויף אים די ביקס. אין דעם קריטישן מאָמענט איז אַרויסגעשפּרינגען ר' לייביש, זיך געשטעלט צווישן דעם פּאָליציאַנט און זיין קרבן און געבעטן, אַז ער זאָל נישט שיסן, אָבער דער פּאָליציאַנט האָט אים נישט צוגעלאָזט צו זיך און געשאָסן גלייך אין אים, נאָך אים האָט אויסגעשאָסן אויך דער הויפּט־פּאָליציאַנט. דאָ, איז דער המון אַרויס פון די כלים, דער טומל איז געוואָרן נאָך שטאַרקער. די אַרבעטער זענען זיך צעלאָפן. מיט דער הילף פון די פּוילישע איינוווינער איז געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו זיך אָפּרעכענען מיטן פּאָליציאַנט, וואָס האָט געשאָסן אין אַ יידן און באַזונדערס אַזאַ חשובן ווי ר' לייביש. די פּאָליציי האָט אַרויסגערופן פאַרשטאַרקונג פון כעלם. און דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן אויספאָרשונגען, עדות־זאָגן ווי אויך אַרעסטן. צענדליקער יידן זענען אַנטלאָפן אין די אַרומיקע דערפער, אַנדערע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין שטאָט גופא. די אָרטיקע תפיסה איז געווען איבערגעפולט, דאָס שטעטל האָט געזאָטן ווי אַ זידיקער קעסל.

אין אַ צייט אַרום האָט זיך אָנגעהויבן דער משפט. צוויי יאָר האָט ער זיך געצויגן. כדי נישט אויפרידערן די געמיטער האָט מען דעם משפט איינגעריכטעט נישט אין דער נאָענטער שטאָט כעלם, נאָר אין דער ווייטערער שטאָט קראַסניסטאַוו. מ'האָט געדונגען אַדוואָקאַטן, און בפירוש געניטע. דער סוף איז געווען אַז איינִיגע יידן זענען אָפּגעקומען מיט בלויז גרינגע שטראָפן.

דער בנין איז טראָץ אַלעמען אויפגעשטעלט געוואָרן לויט פּלאַן, אָבער דער אייגנטימער האָט נישט זוכה געווען אים זען פאַרענדיקט. ער איז פּלוצלינג געשטאָרבן איידער דער בנין איז פאַרטיק געוואָרן. יידן האָבן, פאַרשטייט זיך, אין דעם פאַל געזען אַ שטראָף פון גאָט.

דער חסיד חיים־ישראל פון שעדלישטשע

חיים־ישראל שריפּט, דער זון פון שעיה גמרא־מלמד האָט זיך באַזונדערס מיט גאָרנישט אויסגעצייכנט. אַ הויכער, אַ מאָגערער, מיט שטענדיק אַראָפּגעלאָזטע אויגן. דער רוקן איינגעבויגן און דער קאָפּ איז ווי איינגעוואָקסן צווישן די אַקסלען — דאָס זענען די אויסערלעכע סימנים פון חיים־ישראל.

ווי די מערהייט יידישע קינדער האָט ער קינד־ווייז געלערנט אין אַ חדר. דערנאָך אַ לענגערע צייט געלערנט ביי זיין פאָטער שעיה דער מלמד און צום סוף — אין בית־המדרש. פאַרן שטעלן זיך צום פּריזיוו האָט ער, ווי דער מנהג פון יענע צייטן ביי די חסידים, געהאַלטן אַ שטרענגגן רעזשים פון צערן זיך. דאָס איז געווען אַ מיטל כדי זיך צו באַפרייען פון מיליטער־דינסט, און געוויינלעך, ווען ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַזאַ קאָמיסיע האָט מען אים געפּסלט מחמת שוואַכן געזונט צושטאַנד.

נאָך דעם האָט זיך אָנגעהויבן די סדרה פון שדכנים. שדכנים לויפן אָן אויפהער. יעדער פון זיי האָט געזוכט אַ שידוך פאַר אַזאַ געראָטן בחורל, אַ קליייניקייט. אַ בחור, אַ מיוחס, פון אַ שיינער משפּחה, און היינט „יחוס־עצמו" — אַ למדן, אַן אָנשטענדיקער און דערצו נאָך אַ באַפרייטער פון מיליטער דינסט. אמת, מ'האָט אַפילו געוווּסט, אַז צו פּרנסה געבן איז ער נישט איבריק פעיק, אָבער דאָס האָט פאַרשאַפן קנאַפּע זאָרג. ווער ס'שפּייזט אַלע מענטשן — וועט שפּייזן אויך חיים־ישראל מיט דער פאַמיליע. אַזוי האָט מען געטראַכט און אַזוי האָט חתונה געהאַט חיים־ישראל אין נישט קיין איבעריקער, גוטער און מזלדיקער שעה.

אין אַ יאָר אַרום איז געבוירן געוואָרן ביי חיים־ישראל און זיין פרוי אַ צווילינג און דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן אַמפּערייען און קריגערייען. די הוצאות זענען געוואָרן גרעסער און די פּרנסה־מיטלען קלענער. און צו ענדע האָבן די קריגערייען געבראַכט צו אַ גט. אמת, דער שטייגער לעבן פון חיים־ישראל האָט זיך מיט גאָרנישט געביטן. חיים־ישראל האָט ווי פריער פאַרגעזעצט זיין אַרט לעבן. פון גאַנץ פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט געלערנט אין בית־המדרש.

ביסלעכווייז האָבן זיך די געמיטער באַרויקט אַרום דעם נישט־געלונגענעם שידוך און שדכנים האָבן פון סניי אָנגעהויבן זאָרגן פאַר חיים־ישראלן. און ווירקלעך, וויפל צייט קען אַ ייד אַזוי לעבן. מילא, וואָכן און מאָנאַטן איז פאַרשטענדלעך, אָבער יאָרן?

געוויינלעך, אין ענין שידוכים האָט מען זיך געוואָנדן צו ר׳ שעיהן און זיין פלוניתטע חיה־רחל, די רביצין און זיי האָבן לכתחילה נישט געוואָלט הערן וועגן אַ נייעם שידוך. זיך אָפגעבריט ביים ערשטן, זענען זיי פאָרזיכטיק ביים צווייטן. אָבער ווען איינער פון די „געפעפערטע" שדכנים האָט געגעבן זיי צו פאַרשטיין, אַז דאָס מאָל האַנדלט זיך וועגן אַ כשרער יידישער טאָכטער, וואָס פאַרפליכטעט זיך צו זיין אַליין די שפּייזערין. האָט דאָס געווירקט און ר׳ שעיה האָט צוגעשטימט צום שידוך.

און אַזוי איז אין אַ מזלדיקער שעה דער שדוך אויסגעפירט געוואָרן. מ׳האָט געשטעלט אַ חופּה און חיים־ישראל איז שוין ווייטער אַ ייד מיט אַלע יידן. די פרוי פאַרנעמט זיך מיט קליינהאַנדל ברענגט פרנסה, און חיים־ישראל זיצט ווייטער אין בית־המדרש און לערנט תורה אומגעשטערט און איז אַ געטרייער מאַן. דערווייל האָט די נייע פרוי באַגליקט אין מסחר, דער עסק האָט געבליט און האָט געפאָדערט הילף. די פרוי האָט אָנגעהויבן פאָדערן פון חיים־ישראל ער זאָל פון צייט צו צייט קומען איר העלפן. לכתחילה האָט ער זיך געקווייקלט און געפּרובירט זיך קעגנשטעלן מיט אַן אויסרייד, אַז ער פאַרשטייט נישט די פּוילישע שפּראַך, אָבער ווען זי האָט דערקלערט, אַז ער וועט בכלל נישט דאַרפן רעדן, נאָר שטיין און אַכטונג געבן אויף דער סחורה, אַז מ׳זאָל זי נישט צוגנבענען, האָט חיים־ישראל מסכים געווען און זיך אַוועקגעשטעלט און אַכטונג געגעבן אויף דער סחורה. ביסלעכווייז האָט ער זיך צוגעוווינט צום אופן פון האַנדל, אָנגעהויבן עטוואָס פאַרשטיין פּויליש. פּלוצלינג האָט ער אויפגעציטערט. וואָס הערט ער? זיין פלוניתטע שווערט זיך בעתן פאַרקויפן. „מ׳טאָר נישט שווערן"! איז ער אויפגעשפּרונגען, גלייך ווי אַ שלאַנג האָט אים פאַרגיפטעט. „אונדזער תורה האָט אָנגעזאָגט, אַז מ׳טאָר נישט שווערן, ווען איך וועל נאָך אַ מאָל הערן דיך שווערן וועל איך פון דאַנעט אַנטלויפן".

און דער סוף? — אַ כשרע יידישע טאָכטער, וואָס דאַרף שפּייזן אַ משפחה מוז אויס קלייבן איינס פון די צוויי: אָדער זיך אונטערוואַרפן דער גזירה פון נישט שווערן, אָדער מותר זיין אויף דער הילף פונעם מאַן, וואָס ווייסט נישט קיין פּשרות לגבי זיין רעליגיעזן געוויסן.

די פרוי האָט נישט ווילנדיק אויסגעוויילט דעם צווייטן וועג.

ר׳ שעיה׳ס תלמיד, בנימין חרובי (באָקסענבוים)

רחל׳ע פון רייוויץ (וויינטרויב)

אַ פּלייסיקע און קליין־ווּקסיקע, וואַכזאַם און לעבהאַפּטיק, ערנסט און פּראַקטיש. דאָס זענען געווען די אייגנשאַפטן פון רחלע, די פרוי פון שמעון וויינטרויב דער היטל־מאַכער. אויסער דעם, וואָס זי איז געווען פאַרנומען מיטן פירן די בעל־בתישקייט איז זי נאָך געווען אַן „עזר כנגדו" — מיטהעלפערין דעם מאַן אין זיין אַרבעט.

איר לעבהאַפטיקייט איז געווען צו באַווונדערן. די אַרבעט האָט ממש געברענט אונטער אירע הענט. דאָס הויז איז שטענדיק געווען אין פולער אָרדנונג, געפינקלט פון ריינקייט, די קליידער פון דער משפחה ריינע, ציכטיקע און אויסגעפּרעסטע. דאָס עסן צו דער צייט און אין בעסטן געשמאַק. דערצו נאָך האָט זי געפונען צייט מיטהעלפן דעם מאַן אין זיין אַרבעט. איר האָט געפּאַסט אין פולן זין פון וואָרט דער פּסוק פונעם קלוגסטן מענטשן אין דער וועלט: אשת חייל מי ימצא?

די פאַמיליע וויינטרויב איז געקומען קיין שעדלישטשע אין די דרייסיקער יאָרן פונעם שטעטל ראַיאָווצע, דאָ האָבן זיי געדונגען אַ צוויי־צימער וווינונג: איין צימער אַלס וווינונג, דאָס צווייטע אַלס אַרבעטס צימער. אַ פּאָר מאָל אין וואָך פלעגן זיי פאָרן אויף ירידים אין דער געגנט, ווו זיי האָבן פאַרקויפט די אויסגעאַרבעטע היטלען. די משפחה האָט זיך גוט אַקלימאַטיזירט אין שטעטל און האָט זיך געפילט באַקוועם אין אַלע הינזיכטן. פון דער פאַרגאַנגענהייט איז איר פאַרבליבן נאָר דער צונאָמען „רייוויצער". אין זייער משפחה זענען געווען 4 קינדער: שלמה, אידה, חיים און מעימי.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן האָט שלמה געדינט אין פּוילישן מיליטער. ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט אונדזער שטעטל האָט רחלע אַוועקגעשיקט דעם מאַן צוזאַמען מיט זייער זון חיים אין מערב־אוקראַינע, ווו ס׳האָט געהערשט די סאָוויעטישע מאַכט, און זי מיט די טעכטער זענען געבליבן היטן זייער הויז און וואַרטן אויפן צוריקקער פון שלמהן. צום סוף האָט דער פאָטער שלמהן, געטראָפן אין לוצק.

שמעון, שלמה און חיים האָבן אָנגעהויבן האַנדלען און אויסגעאַרבעט פּרנסה, אָבער זיי האָבן געבענקט אַהיים און האָבן באַשלאָסן זיך צוריקקערן, אָבער איבערגיין צוריק אויף אַן אומלעגאַלן אויפן קיין פּוילן איז צו יענער צייט נישט געווען מעגלעך. דערפאַר האָבן זיי זיך געווענדט אָפיציעל צו דער סאָוויעטישער מאַכט מיט אַ ביטע, אַז מען זאָל זיי ערלויבן צוריקפאָרן אַהיים. זיי האָבן אין אַ קורצער צייט באַקומען אַ דערלויבעניש און צוזאַמען מיט אַנדערע פּליטים זענען זיי אויפגעשטיגן אויף אַ באַן־צוג וועלכע האָט זיי, כלומרשט, געדאַרפט אַריבערפירן קיין פּוילן. אָבער ווען דער צוג איז געווען פול מיט יידן, האָט מען פאַרמאַכט די טירן, און דער צוג האָט פאַרקערוועט אין אַ קעגן־ריכטונג, אַנשטאָט מערב — מזרח, און אַנשטאָט פּוילן — סיביר.

אַזוי איז צעטיילט געוואָרן אויף אַ לענגערע צייט די משפחה ווײַנטרויב: אַ האַלבע ווי פּליטים אין סיביר און די צווייטע — רעכטלאָזע אין פּוילן.

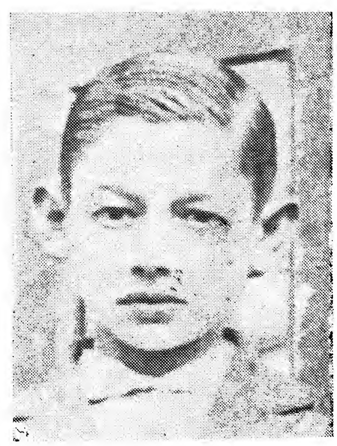
ערשט נאָך דער מלחמה ווען די סיבירער העלפט פון דער משפחה ווײַנטרויב האָט זיך צוריקגעקערט קיין פּוילן האָט זי זיך דערוווּסט וועגן דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן דעם פּוילישן יידנטום אין אַלגעמיין און זייער משפּחה באַזונדער. די פרוי רחל מיט אירע צוויי טעכטער אידה און מעימי זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשן. שמעון מיט זיינע צוויי זין — שלמה און חיים זענען געקומען קיין ישראל. די זין האָבן דאָ אויפגעשטעלט משפחות און דער פאָטער שמעון געפינט זיך ביי זיין זון שלמה און שעפט נחת פון זיינע אייניקלעך, וועלכע וואַקסן אויף דער ערד פון ישראל.

זאָלן די נשמות פון רחלע רייוויצער און אירע צוויי טעכטער אידה און מעימי זיין געבענטשט און זייער אָנדענק זאָל בלייבן אויסגעקריצט אויף אייביק.

זייער משפחה־פריינד
בנימין חרובי

צום אייביקן אָנדענק

צום אייביקן אָנדענק פאַר מיין מוטער לאה, מיין פאָטער מאיר נחמן (מאיר שארף), מיינע שוועסטער און ברידער וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער. מיין

יאָסל וואַרשטאַט

שרה וואַרשטאַט

פּאָטער מאיר נחמן איז געשטאָרבן פאַר דער מלחמה און איך בין פאַריתומט געוואָרן, זייענדיק אַלט בסך־הכל אַכט יאָר. מיין מאַמע לאה האָט חתונה געהאַט דאָס צווייטע מאָל פאַר מיין שטיף־פאָטער הערש־מאיר ווארשטאט. ער איז געווען אַ קראַנקער מענטש און איז געשטאָרבן נאָך פאַר דער מלחמה.

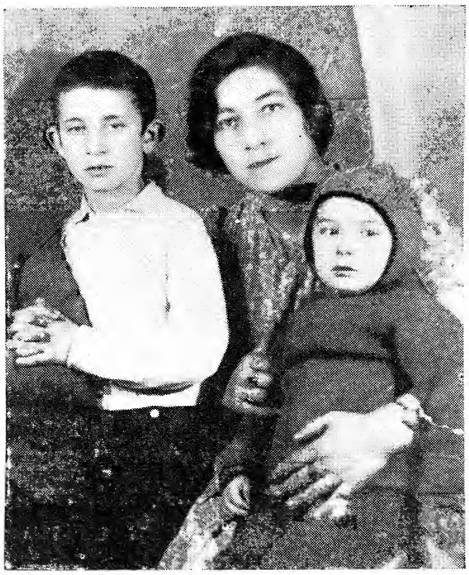
די מאַטעריעלע לאַגע איז אין שטוב געווען זייער אַ שלעכטע, אָבער דאָס האָט לגמרי נישט געווירקט אויף דער האַרמאָניע, וואָס האָט געהערשט צווישן אונדזערע עלטערן און אויף דעם שטילן און באַשיידענעם לעבן וואָס האָט זיך געפירט צווישן זיי.

אסתר נחמן און איר קינד

אין אונדזער משפחה זענען געווען 7 קינדער: אברהם, רחל, ביילטשע, אסתר, יאָסל, משה און איך שפרה. פון אַלע בין איך די איינציקע, וועלכע איז געבליבן לעבן. אויך ביי אונדזער שטיף־פאָטער זענען געווען 5 קינדער, צוויי זין און דריי טעכטער. אויך זיי אַלע זענען אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער. ווען דער קריג איז אויס־געבראָכן איז שוין מיין ברודער אברהם געווען געהייראַטעט און געהאַט אַ קליין קינד. ער האָט זיך געפרוווט ראַטעווען, אַנטלויפנדיק קיין מערב־אוקראַינע. אָבער,ליידער האָט דער שרעקלעכער גורל אויך אים נישט אויסגעמיטן מיט זיין משפחה. זיי זענען אַלע אומגעקומען אין דער שטאָט לוצק. אויך מיין שוועסטער רחל איז אַנטלאָפן פון

שעדלישטשע מיט איר מאַן און צוויי קינדער. אויך זי מיט אירע קינדער זענען אומ־געקומען אין מערב־אוקראַינע. דער גורל האָט געוואָלט אַז איך שפרה זילבערמאַן פון דער היים נחמן — די איינציקע איבערגעבליבענע פון דער גרויס פאַרצווייגטער

רחל שערמאַן פון דער היים נחמן און אירע קינדער

משפחה — זאָל דאַרפן פאַראייביקן זייערע נעמען און זייער אָנדענק אין אונדזער שעדלישטשער יזכור־בוך. זאָל דאָס זיין אַ באַשיידענע מצבה פאַר זייער אָנדענק.

שפרה זילבערמאַן, פתח־תקווה

צום אָנדענק פון מיינע נאָענטע, וועלכע זענען אומגעקומען אין די שווערע טראַגישע יאָרן 1939—1945.

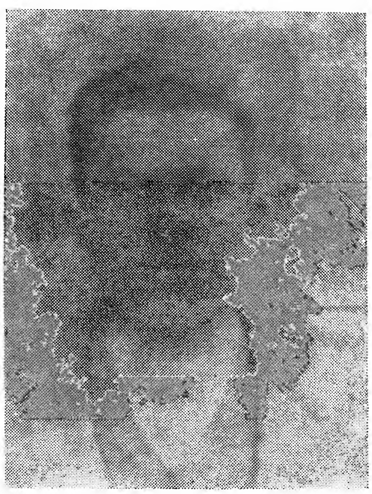
ווען איך דערמאָן זיך אין מיינע עלטערן און ברודער, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די בעסטיאַלישע היטלעריסטישע מערדער זע איך פאַר מיינע אויגן דאָס קליינע שטעטעלע שעדלישטשע, וועלכעס האָט זיך געפונען אויפן וועג צווישן די שטעט לובלין און כעלם. אָט דאָרט, אין דעם קליינעם יידישן ישוב, האָבן געלעבט

מיין פאָטער יצחק זילבערמאַן, מיין מוטער חיה, מיט דעם צונאָמען חיה קיוועס, ד״ה די טאָכטער פון מיין זיידן עקיבא ז״ל, מיין שוועסטער: אסתר און דבורה, מיין ברודער עקיבא און איך, משה דער בכור. אונדזער פאָטער איז געשטאָרבן זייער יונג און אונדזער מוטער איז געבליבן אַן אלמנה מיט 4 קליינע קינדער. זי האָט געאַרבעט שווער און ביטער כדי מפרנס צו זיין אירע קליינע קינדער, דערציִען זיי און געבן די נויטיקסטע און מינימאַלסטע זאַכן, וואָס קינדער דאַרפן האָבן. אונדזער ברודער עקיבא איז געווען אַ קראַנקער אויף אַ פוס און דאָס איז געווען נאָך אַ שווערער קלאַפּ פאַר אונדז און דער עיקר, פאַר אונדזער טרייער מוטער.

אונדזער מוטער האָט נישט פאַרלוירן איר האָפענונג און שטענדיק געחלומט און געהאָפט אויף אַ בעסערער צוקונפט, פאַר איר און דער עיקר פאַר אירע קינדער. אין

חיה זילבערמאַן

עקיבא זילבערמאַן

אָט דער שווערער צייט פלעגט אונדזער מוטער געפונען שטענדיק אַ וואַרעם וואָרט, אַ וויץ און אַ טרייסט כדי אויפצוהייבן אונדזער מאָראַל. יאָ, נאָר דאָס איז זי אימשטאַנד געווען אונדז צו געבן און דאָס טאַקע האָט אונדז געטרייסט און צוגעגעבן מוט אינעם שווערן לעבן פון יענער צייט. אַזוי זענען מיר אויסגעוואַקסן. צוויי טעכטער מיט איין זון האָבן געהייראַטעט און אונדזער מוטער האָט שוין געקענט ביסלעכווייז אָפּאָטעמען און שעפּן אַ ביסעלע נחת פון אירע אייניקלעך, שפּילן זיך מיט זיי, קושן זיי און ליב האָבן. עס האָט זיך געדוכטן, אַז דער חלום און דער ציל פון איר לעבן איז ענדלעך

פאַרווירקלעכט געוואָרן. אָבער דער גורל האָט נישט געוואָלט עס זאָל אַזוי זיין. עס איז אָנגעקומען דאָס יאָר 1939. שוואַרצע וואָלקנס האָבן אָנגעהויבן שוועבן איבער אונדזערע קעפּ. די היטלעריסטישע באַנדעס האָבן אַריינמאַרשירט קיין פּוילן און דאָס גוטע האַרץ פון אונדזער מוטער האָט איר נישט געלאָזט רוען. זי האָט געוויינט און געבעטן ביי אונדז מיר זאָלן אַנטלויפן: „קינדערלעך, איר זענט נאָך יונג, אַנטלויפט!" האָט זי געזאָגט. איך וועל דאָ בלייבן. איך בין דאָך אַן עלטערע פרוי. זי האָט זיך פאַר־געשטעלט, אַז זי וועט אָפּהיטן דאָס ביסל פאַרמעגן פון איר גאַנצער משפחה, וואָס איז דערגרייכט געוואָרן דורך שווערער אַרבעט ,שוויס און מאַטערניש.

איר האַרץ האָט איר געזאָגט, אַז מיר דאַרפן אַנטלויפן. מיט טרערן האָט זי אונדז באַגלייט אין וועג אַריין און געזאָגט: „קינדערלעך, אַנטלויפט וואָס גיכער, אויב ס'וועט מיר נישט באַשערט זיין דאָס איבערצולעבן טו איך עס ווי אַ מאַמע דאַרף ער טוען. מיר זענען געבלין לעבן אפשר אַ דאַנק אונדזער מוטער, אָבער זי, אונדזער טייערע מאַמע מיט דעם קראַנקן ברודער עקיבא, האָבן באַצאָלט דערפאַר מיט זייער לעבן. ליידער ווייסן מיר אַפילו נישט ווו זיי זענען אומגעקומען און ווו עס געפונען זיך זייערע ביינער. דאָס פאַרצייכענען אייך אינעם יזכור־בוך פון אונדזער שעדלישטשער קהילה, טייערע מאַמע און ברודער עקיבא, וועט דינען פאַר אונדז און פאַר אַלע, וועלכע וועלן לייענען דאָס בוך ווי אַן אייביקע מצבה צו אייער אָנדענק.

אסתר, דבורה און משה זילבערמאַן

די רעגירונגס־שולע „חולות״, יבנה און דער פאַרטיליקטער יידישער ישוב אין שעדלישטשע

די רעגירונגס־שולע „חולות״, יבנה אין מדינת ישראל האָט באַשלאָסן צו פאַראייביקן די קהילה שעדלישטשע פון פוילן, וועלכע איז פאַרניכטעט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער. דאָ ברענגען מיר אַ טייל פון איר טעטיקייט ביים פאַרווירקלעכן די פאַראייביקונגס אידעע:

דער צערעמאָניע־אַקט פון אַדאָפּטירן די קהילה שעדלישטשע דורכן ביה״ס „חולות״ יבנה.

דער דירעקטאָר פון דער שולע „חולות״ יבנה, ה׳ משה שנק עפנט די צערעמאָניע זיצונג, וועלכע איז פאָרגעקומען אין אָנדענק־טאָג „אומקום און העלדנטום״ (השואה והגבורה) פון תשכ״ה.

היינט אין טאָג פון „אומקום און העלדנטום״ האָבן מיר זיך צונויפגעזאַמלט כדי צו געדענקען און צו דערמאָנען אונדזערע תלמידים דאָס, וואָס דער נאַצישער עמלק האָט אונדז געטאָן אין לעצטן עטאַפּ פון אונדזער לאַנגן גלות־וועג איידער מיר זענען ווידער אַנטשטאַנען אַלס זעלבסשטענדיק פאָלק אין אונדזער פאָטערלאַנד. אין די טעג, צווישן דעם יום־טוב פון באַפרייונג פון גלות מצרים אין דער פאַרגאַנגענהייט און צווישן יום העצמאות, דעם טאָג פון באַנייטער זעלבסטשטענדיקייט אין אונדזער באַנייטן לאַנד היינט — איז אונדזער חוב צו געדענקען און לערנען אַ קאַפּיטל ווענן טעג פון פינצטערניש און ליידן אין אונדזער געשיכטע. צוזאַמען דערמיט איז כדאי זיך אָפּשטעלן און אָנווייזן אויפן העלדישן קעגנשטאַנד פון ווייניקע קעגן אַ סך, פון שוואַכע קעגן שטאַרקע כוחות פון אומרעכט.

צוליב דעם צוועק האָבן מיר היינט איבערגעריסן די טאָג־טעגלעכע לימודים כדי צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון איינער פון די פיל צעשטערטע קהילות. דורך דעם אַקט שאַפן מיר נאָך אַ רינגעלע אין דער קייט פון די שולן, וואָס האָבן אויף זיך גענומען די אויפגאַבע פון אַדאָפּטירן און פאַראייביקן חרוב געוואָרענע קהילות.

אונדזער חבר, דער לערער בנימין חרובי, וואָס איז געבוירן געוואָרן און האָט געלעבט אין דער קהילה שעדלישטשע, וועט אונדז פירן אין דעם דענקטאָג, אין די וועגן פון צער און ווייטאָג. מיר וועלן זיך צוהערן צו זיינע רייד, מיר וועלן לערנען און געדענקען די ליידן פון פאָלק און די העלדישע מעשים פון די יידישע קעמפער אין

דער אונטערגרונט, וואָס האָבן פאַרטיידיקט דעם כבוד פונעם פאָלק. זאָלן מיר נעמען אַ ביישפּיל פון דער ביטערער פאַרגאַנגענהייט, זאָלן מיר וויסן ווי אַזוי ליב האָבן אונדזער פאָטערלאַנד און וויסן ווי צו שטיין קעגן יעדן שונא היינט און מאָרגן, כדי מיר זאָלן בלייבן פרייע פון היינט ביז אייביק אין אונדזער געליבטער און זעלבסט־שטענדיקער מדינה.

פון די ווערטער פונעם פּאָרזיצער

חשובע געסט און טייערע קינדער!

מיט אַ הייליקן ציטער און יראת כבוד טרעטן מיר היינט צו צום אַקט פון פאַר־אייביקן דעם נאָמען פון דער קהילה שעדלישטש, וועלכע איז חרוב געוואָרן אין די טעג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין דער ראַם פונעם שרעקלעכן אומקום (השואה). אונדזער שולע איז קליין און געפינט זיך אין אַן עולים־ישוב, און דאָך דאַרף מען באַצייכענען אַלס זכות, וואָס מיר זענען פון די ערשטע אין הינזיכט פון פאַראייביקן חרוב־געוואָרענע קהילות.

קלאָר, מיר זענען נישט אימשטאַנד אויפצולעבן די מיליאָנען יידן, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן, געשאָכטן און דורך גאַז דערשטיקט געוואָרן, פאַרברענט און

פּרעזידיום בעת דער צערעמאָניע פון אַדאָפּטירן די קהילה שעדלישטש דורך דער מלוכה־שול אין יבנה־חולות.

באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט, אָבער זיי געדענקען און דערמאָנען זענען מיר מחוייב. מיליאָנען נאַזווע אויגן פון יידישע קינדער וואָס וועלן קיין מאָל נישט געעפנט ווערן, בעטן זיך ביי אייך: פאַרגעסט אונדז נישט. געדענקט די געשטאַלטן פון אָט די קינדער, וואָס האָבן געוואָלט לעבן און האָבן רעכט געהאַט צו לעבן גלייך מיט אייך — זיי זענען געווען און מער נישטאָ. טויזנטער קהילות צוגלייך מיט שעדלישטשע, וואָס האָבן געברויזט מיט יידיש לעבן, עקזיסטירן שוין מער נישט.

דאָס יידישע לעבן איז פאַרשניטן דאָרט, ס'איז פאַרשוויגן דער קול פון תורה. אַ קבר־שטילקייט הערשט איבעראַל. איר, קינדער, דאַרפט אָנקניפּן פאַרבינדונגען מיט די לעבן געבליבענע פון שעדלישטשע, זאַמלט אינפאָרמאַציע וועגן די, וואָס זענען אומגעקומען כדי איר זאָלט קענען כאָטש אויף פּאַפּיר אויפלעבן זייערע ליכטיקע געשטאַלטן.

זאָלן מיר לערנען, דערציילן וועגן זייער לעבן, וועגן זייער אַרבעט און זייערע ליידן. דאָס וועט אונדז שטאַרקן, פאַרגרעסערן אונדזער כוח און פאַרטיפן אונדזער גלויבן אין אייביקייט פון ישראל.

די לעקציע איבער דעם אומקום (השואה) וועט באַלייכטן אונדזער וועג, וועט פאַר־דאָפּלען אונדזערע כוחות און שטאַרקן אונדזער גייסט. איר, קינדער, לעבט אין דער יידישער מדינה, ווייל איז אייך, וואָס איר האָט דערצו זוכה געווען, אָבער געדענקט. אַז אויך היינט זענען נאָך פאַראַן גענוג שונאים, וואָס דענקען אונדז צו פאַרניכטן. זיי געפינען זיך נישט ווייט פון אונדז און אַפילו גאָר נאָענט. נאָר אונדזערע פיזישע און גייסטיקע כוחות קענען אונדז באַשיצן אין אונדזער קאַמף.

קינדער, זייט פלייסיק אין אייערע לימודים, זייט גרייט צו זיין געטרייע באַשיצער פון אונדזער פאָטערלאַנד, וואָקסט און אַרבעט מיט איבערגעגעבנהייט און מיט טאַלאַנט פאַר זיך, פאַר אייערע פאַמיליעס און פאַר אונדזער לאַנד.

דאָס איז די בעסטע גאַראַנטיע פאַר אונדז און פאַר אונדזערע ברידער אין גלות, אַז אַזאַ שוידערלעכער אומקום וואָס איז געשען וועט זיך מער נישט איבערחזרן.

די ווערטער פון תלמידים־פאָרשטייער

אין נאָמען פון די תלמידים פון 7־8 קלאַסן און אין נאָמען פון אַלע תלמידים אין אונדזער שולע, דעקלאַריר איך פייערלעך בעת דער צערעמאָניע־פאַראייביקונג פון דער קהילה שעדלישטשע, אַז מיר זענען גרייט צו נעמען אויף זיך די הייליקע אויפגאַבע פון פאַראייביקן די אויבנדערמאָנטע קהילה. מיר וועלן זיך באַמיִען אָנווענדן אונדזער ענערגיע און כוח כדי אויפצושטעלן דאָס געשטאַלט פון דער קהילה און אירע מיטגלידער וואָס האָבן געליטן בעת דעם אומקום און וואָס האָבן אַרויסגעוויזן מוט און העלדישקייט אין קאַמף מיטן גרויזאַמען שונא.

מיר זענען שטאָלץ מיטן כבוד, וואָס איז אויסגעפאַלן אויף אונדז צו זיין פון די ערשטע אין דער חשובער אַקציע. מיר האָפן, אַז אונדזער אַרבעט וועט געקרוינט ווערן מיט הצלחה און אַנדערע שולן וועלן נאָכפאָלגן און פאָרזעצן אין דער ריכטונג.

די מגילה פון פאַראייביקונג

די רעגירונגס־שולע „חולות" יבנה אין מדינת ישראל דעקלאַרירט דאָמיט פייערלעך, אַז אין טאָג כ"ז חודש ניסן תשכ"ה, האָט זי זיך פאַרפליכטעט צו פאַראייביקן די קהילה שעדלישטשע אין פוילן.

די שילער פון דער שולע, צוזאַמען מיט די דערציִונגס־פאַרוואַלטונגען און די קהילות־אָרגאַניזאַציע אין ישראל און אין גלות ווי אויך די לאַנדס־קאָמיסיע צו פאַר־אייביקונג וואָס ביי „יד ושם" אין ירושלים — וועלן טאָן אַלץ וואָס איז נאָר מעגלעך כדי פאָרצוזעצן די אַרבעט, וואָס מיר האָבן אָנגעהויבן צו פאַראייביקן די אויבנדער־מאָנטע קהילה און אויפברענגען דאָס געשטאַלט פון איר לעבן און אַרבעט ביז די טעג פונעם אומקום ווי אויך אירע ליידן, איר קאַמף און איר אונטערגאַנג אין דער צייט פון חורבן.

געחתמעט:

דירעקציע פון דער שולע:

פאָרשטייערס פון תלמידים:

פאָרשטייערס פון קהילות־אָרגאַניזאַציעס:

די מגילה איז אָנגענומען געוואָרן אין „יד ושם" אויף אייביקן אנדענק.

פון די אזכרות אין די יארן תשכ"ד-תשכ"ו

ווערטער פון דעם קינדער־פאַרשטייער פון דער שול „חולות", יבנה בעת דער יערלעכער אזכרה תשכ"ד:

געערטע פאַרזאַמלונג, שרידים פון שטעטל שעדלישטשע

איר וועט מיר דערלויבן ברענגען אייך די מיטלייד־געפילן פון דער שולע, פון אונדזער כיתה און פון מיר זעלבסט אין דער פאַרזאַמלונג, וואָס קומט פאָר אין אָנדענק פון אונדזערע ברידער אין שעדלישטשע, וועלכע זענען געפאַלן אין צייט פונעם אומקום (שואה). מיר, די תלמידים פון דער שול „חולות" יבנה, באַמיִען זיך צו לערנען די געשיכטע פון אייער שטעטל, וואָס איז אייגנטלעך די געשיכטע פונעם יידישן שטעטל בכלל. אויך איר אונטערגאַנג אין דער צייט פונעם אומקום איז נישט מער ווי אַ טייל פון אונדזער פאָלקס־געשיכטע. דורכן פאַרטיפן זיך אין לעבן פון אייער שטעטל וועלן מיר בעסער קענען שטודירן דאָס לעבן פונעם פוילישן יידנטום און די געשיכטע פון די מיליאָנען יידן, וואָס זענען פאַרניכטעט געוואָרן אויף אַזאַ אכזריותדיקן אופן. דורכן אויפברענגען דעם אָנדענק פון די קדושים, וואָס זענען געווען די שיינהייט פון אונדזער פאָלק, און דורכן לערנען מעשים וועלן מיר אפשר ווערן די געהעריקע נאָכפאָלגער זייערע אין ישראל. אונדזער ווילן און שטרעבונג איז — בויען אין ישראל אַ פרייע געזעלשאַפט, אַז יעדער פון אונדז זאָל לעבן זיכער. שלום זאָל הערשן איבעראַל און מיר זאָלן מער נישט וויסן וואָס עס הייסט חורבן.

ווערטער פון דער תלמידים־פאַרשטייערין בעתן איבערגעבן די מגילה אויף דער יערלעכער אזכרה, תשכ"ה

חשובע פאַרזאַמלטע!

אין נאָמען פון די קינדער אין דער שולע „חולות" יבנה דערלאַנג איך די פאַר־אייביקונגס־מגילה. זי וועט אָנזאָגן די שפּעטערדיקע דורות וועגן שרעקלעכן אומקום, וואָס איז געשען אונדזער פאָלק אין די מלחמה־יאָרן 39—45 און וועגן אונדזערע באַמיונגען צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קרבנות.

פון די הספד־ווערטער, וואָס זענען געזאָגט געוואָרן בעתן דערלאַנגען אַ ספר־תורה צום אָנדענק פון שעדלישטשער קרבנות, יאָר תשכ״ו

יאָר־יערלעך פאַרזאַמלען מיר זיך, שעדלישטשער יידן אין ישראל, דעם ערשטן זונטיק נאָך שבועות, כדי צו דערמאָנען און מספיד זיין אונדזערע טייערע ברידער און שוועסטער, וואָס זענען אַזוי אַכזריותדיק אומגעקומען אין צייט פון אומקום (השואה). ס׳איז נישטאָ איינער פון אונדז, וואָס זאָל נישט זיין געפּרוּווט, ווער מער און ווער ווייניקער. פאָטערס און מוטערס, ברידער און שוועסטער, אַלט און קינד — אַלע זענען אויף אַ שוידערלעכן אופן אַרויסגעריסן געוואָרן און פאַרניכטעט געוואָרן. פאַריתומטע זענען מיר פאַרבליבן, איינציקע און געציילטע.

אויף אונדז, געבליבענע, ליגט אַ מאָראַלישער חוב צו געדענקען און דערמאָנען די אַלע, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן און דערשטיקט אין די גאַז־קאַמערן און פאַר־ברענט אין די קרעמאַטאָריומס. מיר קענען זיי נישט לעבעדיק מאַכן, אָבער זיי גע־דענקען זענען מיר מחויב. צווישן די 6 מיליאָן קרבנות פונעם פאָלק געפינען זיך אויך די קרבנות פון שעדלישטשע און דער סביבה.

אין די ערשטע טעג נאָך שבועות, צוריק מיט 22 יאָר (1943) זענען די יידן פון שעדלישטשע געבראַכט געוואָרן אין לאַגער סאָביבאָר און דאָרטן זענען זיי פאַרברענט געוואָרן אין די באַוווסטע אויוונס — באַוווסטע צו שאַנדע. שעדלישטשע איז געווען אַ קליין שטעטעלע, אָבער פול מיט יידיש לעבן, מיט קולטור און שיינע מעשים, און היינט — נישטאָ. אַלערליי יידן: יידן פון מי און אַרבעט, פון תורה און מעשים טובים, תמימות־דיקע און פקחים. אַ ווונדערבאַרע יוגנט — אַלע זענען פאַרשניטן געוואָרן. דער גרוי־זאַמער שונא האָט אויפגעהויבן זיין שאַרפע האַק און האָט דעם בליענדן, פיל־צווייגנדיקן בוים אונטערגעהאַקט. און היינט 22 יאָר נאָכן חורבן שטייען מיר מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ פאַרן זכר פון די קדושים און פרעגן: ווי אַזוי? ווי אַזוי האָט געקענט אַזעלכעס געשען? ווי אַזוי האָט געקענט די גוישע וועלט מיט וועלכער און צווישן וועלכער מיר און אונדזערע עלטערן האָבן געלעבט קרוב צו טויזנט יאָר, דאָס אַלץ צו זען, שווייגן, און נאָך מיטהעלפן. ס׳איז נישט אַנדערש, אַז די געשיכטע האָט אין אַ סך פאַלן אירע וועגן און אפשר וועט זי אַ מאָל אויך געבן אַ תשובה אויף דער פראַגע.

ווען מיר קומען היינט דערמאָנען און מספיד זיין די יידן פון שעדלישטשע און דער סביבה זאָלן מיר געדענקען די שעדלישטשער געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן זיך געזאָרגט פאַר צורכי הכלל און צורכי הפרט, זיך געזאָרגט פאַר „בנין הארץ״ פון איין זייט, און פון דער אַנדערער זייט, אַז אַ ייד אַ נצרך זאָל באַקומען אַ הלוואה ווען ער נייטיקט זיך; זאָלן מיר געדענקען די לומדים פון שעדלישטשע, וואָס האָבן

מקיים געווען דעם פסוק „והגית בו יומם ולילה" גאַנץ איינפאַך; זאָלן מיר געדענקען די יידישע בעלי מלאכה'ס ווי אויך די סוחרים, וואָס האָבן ח"ו נישט פאַרגעסן צו לויפן — איך שטרייך אונטער „לויפן" אין די שולן כדי צו דאַוונען בציבור, „שחרית וערבית", טראָץ דעם וואָס זענען געווען פאַרטיפט אין דאגות פרנסה ביז איבערן קאָפּ; זאָלן מיר דערמאָנען די יידישע פרויען, וואָס האָבן נישט געהאַט מעגליכקייטן צו רוען הן אַלס מוטערס פאַר זייערע קינדער והן אַלס זאָרגערינס פאַר אַנדערע דורך סאָציאַלע הילף. אין וואָכעדיקע ווי אַפילו אין שבתדיקע טעג האָט מען זיי געקענט באַגעגענען שפּאַנען איבער די הייזער און זאַמלען ברויט און חלה פאַר קראַנקע און אָרעמע. — זאָלן מיר דערמאָנען די, וואָס האָבן 4 יאָר כסדר דורכגעמאַכט דעם שרעקלעכן יסורים־וועג, דורכגעגאַנגען אַלע „שבעה מדורי גיהנום". זאָלן מיר זיי געדענקען און נישט פאַרגעסן אייביק, אייביק!

אָנדענקס־מצבה אין שול „חולות" יבנה

אונדזער שולע איז געווען צווישן די ערשטע צום פאַראייביקן די יידישע קהילות, וואָס זענען חרוב געוואָרן. מיר האָבן פאַראייביקט די קהילה שעדלישטשע אין פוילן. מיר האָבן אָנגעקניפּט פאַרבינדונגען מיט די יוצאי שעדלישטשע אין ישראל. מיר האָבן שטודירט די פאַרגאַנגענהייט פון דער קהילה פאַר דעם אומקום, ווי בעת דעם אומקום און נאָך אים. שוין 3 יאָר זענען פאַראיבער זייט מיר האָבן די פאַראייביקונג געמאַכט. די שילער וואָס זענען בייגעווען ביי דער פאַראייביקונגס צערעמאָניע האָבן שוין די שולע פאַרלאָזט. איצט איז אייער חוב פאָרצוזעצן, שטודירן און זיך באַקענען מיט דער קהילה, וואָס איז געווען און איז שוין מער נישטאָ.

דורכן שטודירן די געשיכטע פון דער קהילה וועט איר אין אַלגעמיין קענען וויסן וואָס איז אַזוינס געווען דאָס פוילישע יידנטום בכלל און אייראָפּעיִשע יידנטום בפרט. כדי די פאַרבינדונג צווישן דער שולע און צווישן יוצאי־שעדלישטשע זאָל נישט איבער־געריסן ווערן, האָבן מיר באַשלאָסן אָוועקצושטעלן אין דער שולע אָט די אָנדענקס מצבה אין אַ ספּעציעל ווינקל אין איר קינדער וועלן דאַרפן אַכטונג געבן אויף דעם ווינקל און זיך באַציִען צו דער מצבה מיט דער געהעריקער אַכטונג.

דער ווינקל וועט אונדז דאַרפן טאָג־טעגלעך דערמאָנען די זעקס מיליאָן יידן, וואָס זענען פאַרניכטעט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער. דער ווינקל וועט דאַרפן דינען אַלס וועג־ווייזער, וואָס וועט ריכטן אונדזערע געפילן און פאַרשטאַרקן די יידן־ליבע און ליבע צו מדינת ישראל.

איך בין מכבד דעם פאָרשטייער פון שעדלישטשער קהילה, דעם חבר נח גרינשפּאַן איינער פון די שעדלישטשער געראַטעוועטע, צו אַנטהילן דעם מאָנומענט.

טיפּן און געשטאַלטן פון ציוניסטן אין שטעטל שעדלישטשע — געשריבן דורכן ה׳ מרדכי הערצוג, געוועזענער ציוניסטישער מדריך אין שעדלישטשע:

שמואל־אברהם עלסטער ז״ל

אַ בכבודיקער ייד, אַרבעטסזאַם און אָרנטלעך ביז גאָר און דער עיקר אַ געטרייער פאַמיליע־מאַן. זיין הויז — דאָס גרעסטע אין שטעטל. פרנסה האָט ער געהאַט בשפע און ס׳האָט אין שטוב גאָרנישט געפעלט. אַלע האָבן אים געאַכטעט, אַפילו די גויים האָבן זיך צו אים באַצויגן מיט דרך־ארץ. ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אונדזער באַוועגונג, ד. ה. ציוניזם. מיט עקל פלעגט ער אָפּוואַרפן די טענות פון די קעגנער, וואָס האָבן געטענהט, אַז אַזאַ אָנגעזעענער שטאָט־בירגער, איז נישט שיין ווען ער חברט זיך מיט יינגלעך און מיידלעך, וואָס רופן זיך אָן „חלוצים״ און ווייל זיי זוכן אַוואַנטורעס, טראַכטן זיי וועגן פּאַלעסטינע. נישט איין מאָל פלעגן זיי אים פרעגן: וואָס פעלט דיר דאָ, וואָס ווילסטו פאָרן קיין פּאַלעסטינע? דערויף איז געווען זיין ענטפער: „דער סוף וועט זיין, אַז איר וועט אויך וועלן פאָרן קיין פּאַלעסטינע, ווייל דאָ איז נישט אייער פּלאַץ. ווער ווייסט צי דעמאָלט וועט שוין נישט זיין צו שפּעט״. ער האָט ווי אַ נביא פאָרויסגעזען. אינסטינקטיוו האָט ער געפילט די אָנקומענדע קאַטאַסטראָפע און אַז מ׳מוז באַצייטנס זוכן אַן אָרט וווּהין מ׳זאָל לויפן ווען מ׳וועט דאַרפן. מיט פאַרגעניגן האָט ער געשטעלט אין אונדזער רשות זיין גרויס הויז פאַר פאַרזאַמלונגען, לעקציעס, דיסקוסיעס, וואָס פלעגן זיך ציִען ביז די שפּעטסטע שעהן פון דער נאַכט. נישט איין מאָל האָט מען צוליב דעם באַדאַרפט איבערשטעלן דאָס מעבל. אויף אַלץ איז ער איינגעגאַנגען. ער איז געווען גליקלעך ווען זיינע קינדער האָבן זיך אָנגעשטעקט מיטן ציוניסטישן „באַציל״ און זענען מיט דער צייט געווען טעטיק אויפן ציוניסטישן געביט.

שמואל־אברהם איז ווייט געווען פון די, וואָס שטופּן זיך צו דער מזרח־וואַנט, ווי אַנדערע פאַרמעגלעכע לייט. אַלס באַשיידענער מענטש האָט ער נישט געזוכט קיין כבוד. ער האָט געוואָלט פון אַלעמען לערנען לויטן מאמר חז״ל: פון יעדן האָב איך געלערנט. אָפט מאָל האָט מען אים געפונען נאָך אין די אַרבעטס־קליידער זיצן און צוהערן זיך ווי מ׳לייענט נייעס פון דער ארץ־ישראל־פּרעסע. ער האָט געשלונגען יעדעס וואָרט. נישט איין מאָל האָט ער זיך פאַרטיפט אין חשבונות, וועלנדיק וויסן וויפל געלט ער קען מאַכן פון זיין פאַרמעגן כדי ער זאָל קענען עולה זיין.

ס׳האָט אויסגעבראָכן די מלחמה. ס׳איז אים געלונגען באַצייטנס צו אַנטלויפן. אָבער כמעט אָן אַ פּרוטה. דאָס פאַרמעגן — מי פון יאָרן — איז געגאַנגען לאיבוד. ער איז מגולגל געוואָרן אין אַ רוסישן קאָלכאָז. שווער איז אים געווען זיך צופּאַסן צום נייעם אַרט לעבן. דער מאַנגל אין שפּייז און דער שווערער רעזשים האָט אים אָפּגעשוואַכט. ער איז קראַנק געוואָרן און האָט אויסגעהויכט זיין נשמה אין קאַלטן סיביר, ווייט פון יידישן ישוב.

זאָלן זיין די ווערטער אַן אָנדענק פאַר זיין ליכטיקער געשטאַלט.

איטקעלע די ציוניסטקע

זי איז נישט געווען אָפיציעל אָנגעשלאָסן אין קיין שום ציוניסטישער גרופּירונג. דעם צונאָמען „ציוניסטין״ האָט זי באַקומען אַ דאַנק דעם ציוניסטישן אינסטרוקטאָר, וואָס האָט געגרינדעט אונדזער סניף און איז איינגעשטאַנען ביי איר אין הויז. קליינשטעטלדיקע בטלנים און סתם קעגנער האָבן געפּרוווט מיט אַלערליי וועגן באַשמוצן דעם אינסטרוקטאָר, אַז ער פירט כלומרשט אַראָפּ די יוגנט פונעם גלייכן וועג און אַז ער אַליין איז אַן אַפּיקורס, היט נישט קיין יידישקייט. מ׳האָט אָנגעהויבן פאַרשן, באַזונדערס ביי איטקעלען וועגן זיין אויפפירונג. אָבער זי, איטקעלע, האָט דערוויזן דעם היפּוך, אַז דער אינסטרוקטאָר איז אַן ערלעכער מאַן, ער היט אָפּ יידישקייט, ער דאַוונט און לערנט אַפילו יעדן טאָג אַ בלאַט גמרא, ווען ער איז פרייַ פון אַרבעט. בכלל האָט זי זיך באַמיט דערווייזן, אַז ציוניסטן אין אַלגעמיין זענען גוטע יידן און זייער איינציקער „חטא״ איז, וואָס זיי ווילן פאָרן קיין ארץ־ישראל. אַ דאַנק איר ציוניסטישער פאַרטיידיקונג האָט זי באַקומען, ווי געזאָגט, דעם צונאָמען „ציוניסטקע״.

אמת־זאָגנדיק איז איטקעלע געווען אַ פּשוטע און נאַיווע פרוי. גאָר יונג איז זי אַן אלמנה געוואָרן, און איר פאַרשטאָרבענער מאַן האָט זי געלאָזט מיט 4 קינדער. שווער זיך פאָרצושטעלן ווי אַרום זי האָט געקענט איינע אַליין שפּייזן אירע קינדער, זיי דערציִען און זיי געבן געהעריקע פאַכן.

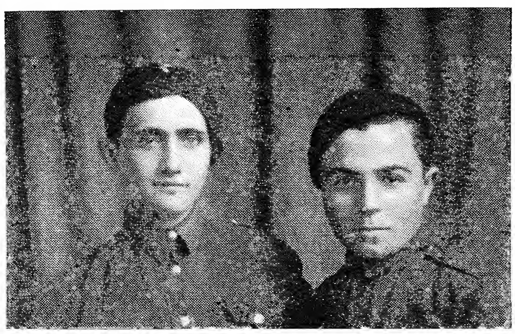
שטיל האָט זי געטראָגן אין זיך איר אַלמנה־טרויער. זי האָט געהאָפט, אַז איר יונגערער זון בעריל וועט גיין אויף „הכשרה״, ער וועט עולה זיין קיין ארץ־ישראל און וועט זי מיטנעמען. אָבער די מלחמה האָט אירע פּלענער צונישט געמאַכט. בערלען האָט זיך איינגעגעבן אַנטלויפן קיין רוסלאַנד און פון דאָרטן איז ער מיטן מיליטער פון גענעראַל אַנדערס געקומען קיין ארץ־ישראל.

איטקעלע אָבער האָט נישט זוכה געווען צו קומען קיין ארץ־ישראל און איז אומגעקומען גלייך מיט אַנדערע. זאָל איר נאָמען זיין געבענטשט!

אליהו אַפּעלבוים ז״ל

אליהו איז געווען אַ געזונטער מענטש פון יוגנט אָן. דווקא פון מיטלמעסיקן וווקס אָבער שטאַרק געבויט. דאָס פּנים רויט און דער קוק ערנסט. ער האָט געלערנט אין חדר. געענדיקט די פּוילישע פאָלקס־שולע, געלערנט פידל, פיל געלייענט און אַלס אויטאָדידאַקט האָט ער פיל געוווּסט. באַזונדערסט האָט ער זיך אינטערעסירט מיט יידישער געשיכטע, געלייענט פיל וועגן ציוניזם און זיינע פירער. אין זייער הויז האָט געהערשט אַ קולטורעלע אַטמאָספער. אַלע קינדער האָבן געלערנט.

אלי האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט אין מאָלעריי. אָבער אין קליינעם שטעטל

אליהו אפלבוים ז״ל ושלמה וינטרוב יל״א במדי בית״ר

האָט ער זיין טאַלאַנט נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען. כדי צו העלפן דער משפחה האָט ער אָנגעהויבן אַרבייטן ביי שניידעריי — טאַקע ביי זיין פאָטער דעם שניידער.

מיטן אויפשטייג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין שטעטל האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין אָרטיקן סניף בית״ר און איז אין גיכן געוואָרן איינער פון די טיכטיקסטע און שפּעטער פון די אָנפירנדע חברים. מ׳האָט אים געשעצט ביי דער אַרבעט, אָבער ער זעלבסט איז נישט געווען צופרידן פונעם פאַרנעם און איז איבערגעגאַנגען אין דער באַוועגונג פון „השומר הלאומי״. דאָ האָט ער געפונען אַ ברייט פעלד פאַר אַרבעט און זיין גאַנצן כוח און ענערגיע האָט ער געווידמעט צו דער אַנטוויקלונג פונעם סניף. באַזונדער איז ער געווען טעטיק אין דער יונגער שיכט פון דער באַוועגונג. ער האָט זיך געגרייט גיין אויף „הכשרה״ און עולה זיין, אָבער צוליב פאַמיליען־סיבות האָט זיך אים דער פּלאַן נישט איינגעגעבן. דערווייל איז אויסגעבראָכן דער קריג. זיינע עלטערן און די פרוי האָבן געפאָדערט, אַז

ער זאָל פאָרן קיין רוסלאַנד. נישט ווילנדיק האָט ער איבערגעלאָזט די עלטערן און זיין יונגע כּרוי און איז אַוועק קיין אוקראַינע. אָבער דאָ האָט ער קיין רו נישט געקענט געפונען. דערווייל איז די פרוי געשטאַנען פאַר ברענגען אַ קינד אויף דער וועלט. ער איז צוריקגעקומען כדי זיך געפינען מיט זיין משפּחה אין די שווערע צייטן. דער ביטער־רער שיקזאַל האָט אים געברענגט גלייך אין גיהנום און ער איז אומגעקומען גלייך מיט אַלע.

כבוד זיין אָנדענק!

שרה עלסטער (ר׳ שמואל־אברהמ׳ס פרוי)

„אשת־חיל״ — דאָס איז דער פּאַסיקסטער צונאָמען פאַר איר. אַ מוסטערהאַפטע פרוי אין אַלע הינזיכטן: קלוג און גוט. טעטיק אויף אַלע געביטן. איר הויז האָט זי געפירט מיט פאַרשטאַנד און מיט אויסערגעוויינלעכן טאַקט און איבערגעגעבנקייט. די טירן זענען געווען אָפן פאַר יעדן נויט־באַדערפטיקן. די קינדער האָט זי דערצויגן אין שטרענג נאַציאָנאַל־טראַדיציאָנעלן גייסט און זיי גערן געשיקט אין דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. מיט אַלעמען מיטגעהאָלפן, אַז אונדזער סניף זאָל וואַקסן. מיטן בעסטן ווילן דערלויבט פאַרזאַמלונגען און לעקציעס ביי איר אין הויז טראָץ דעם, וואָס זי האָט געוווּסט מיט וויפל באַלעסטיקונג איז דאָס פאַרבינדן.

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז די משפחה אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. דאָ איז זיי אויסגעקומען צו ליידן נויט און הונגער. צום סוף איז די משפחה פאַרוואָרפן געוואָרן אין אַ ווייטן קאָלכאָז. איר מאַן, ר׳ שמואל־אברהם ז״ל, האָט נישט געקענטביישטיין דעם שווערן נסיון. טראָץ זיין שטאַרקן קערפּער איז ער קראַנק געוואָרן און אַוועקגעפאַלן נאָך גאָר יונג. זי איז געבליבן מיט די קינדער, עלנט אין דער פרעמד, אָן מיטלען צו לעבן.

שטיל האָט זי געטראָגן אין זיך איר טרויער, אָבער אין האַרצן האָט געלעבט דער גלויבן און האָפענונג, אַז זי וועט נאָך זוכה זיין קומען קיין ארץ־ישראל און נאָך זען נחת פון אירע קינדער. ווען די פּוילישע פּליטים האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש זיך אומקערן אַהיים, האָט זי פאַרלאָזט רוסלאַנד און דורך פּוילן און דייטשלאַנד עולה געווען צוזאַמען מיט אירע קינדער קיין ישראל. ביי היינטיקן טאָג לעבט זי צוזאַמען מיט אירע קינדער אין נחת און כבוד.

די מיטגלידער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין שעדלישטשע געדענקען, וואָס שרה עלסטער איז געווען פאַר זיי אין יענע יאָרן און צוזאַמען מיט אַלע געראַטעוועטע פון שעדלישטשע ווּנטשן זיי איר פיל גוטע יאָרן — יאָרן פון כבוד און נחת.

שושנה טעפּער־טערנער ז״ל

פון די ערשטע, וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג, באַלד מיט איר אויפקום. אירע עלטערן האָבן זיך באַמיט געבן זייערע קינדער אַ טראַדיציאָנעלע יידישע דערציִונג ווי ס׳איז אָנגענומען געווען יענע צייטן. שושנה (רייזל) האָט זיך אויסגעצייכנט אין לערנען. צוזאַמען מיט איר באַזוכן די פוילישע פאָלקס־שולע האָט זי שטודירט פלייסיק די העברעיִשע שפּראַך, וואָס איז געווען אַ חידוש אין יענער צייט ביי אונדז אין שטעטל. זי איז געווען אַקטיוו אין דער אַרבעט פונעם אָרטיקן ציוניסטישן קאָמיטעט, זי איז געווען פון די באַוווּסטזיניקסטע. געלייענט פיל, באַהאַוונט אין יידישע און ציוניסטישע פּראָבלעמען. זי איז געווען איבערגעגעבן אירע עלטערן און האָט זיי פיל געהאָלפן. זייענדיק נייגעריק האָט זי זיך אינטערעסירט מיט די פּאַסירונגען אין ארץ־ישראל און געהאָפט עולה צו זיין. זי האָט זיך געגרייט אַרויסצוגיין אויף הכשרה, אָבער נישט ווילנדיק אַריינגיין אין אַ קאָנפליקט מיט די עלטערן האָט זי מוותר געווען אויף דעם געדאַנק.

יונג און פול מיט לעבן, אַ שטענדיקער שמייכל האָט געשוועבט אויף איר פּנים. צום גרויסן ווייטיק איז זי אומגעקומען צוזאַמען מיט אירע עלטערן און מיט אַלע קדושים פון אונדזער שטעטל.

זאָל איר אָנדענק זיין געבענטשט!

זיינוול ראָזענבוים ז״ל (זיינוול־זישע)

אַ פאָלקס־ייד אין פולן זין פון וואָרט. אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר, באַליבט ביי אַלע, באַזונדערס אַ דאַנק זיינע שיינע אייגנשאַפטן. זיינע אויגן זענען געווען פול מיט ווייכקייט און אַ שטענדיקער שמייכל האָט געשוועבט אויף זיינע ליפּן. אַלס באַשיידענער מענטש איז ער געווען געאַכטעט דורך יעדן. קיין פּאַרטיי־מענטש איז ער נישט געווען, אָבער ער איז געווען אַ פריינד פון אונדזער באַוועגונג, געשפּענדעט פּאַר ציוניסטישע פאָנדן מיט אַ ברייטער האַנט. די קינדער זיינע האָט ער געשיקט אין אונדזער ארגון און האָט געהאָפט, אַז דורך אונדז וועלן זיי געפינען דעם ריכטיקן וועג אין לעבן. זיין הויז האָט זיך געפירט אין יידישן טראַדיציאָנעלן גייסט. זיינע קינדער זענען באמת געווען שטאָלץ אויף זייער יידישקייט.

זיין עלטערע טאָכטער חנה האָט געמאַכט אַ דרייסטן שריט, לויט די באַגריפן פון

יענער צייט. זי האָט פאַרלאָזט איר הויז און די עלטערן און איז אַוועק מאַכן „הכשרה" כדי זי זאָל קענען עולה זיין.

ר' זיינוויל האָט שווער געאַרבעט אין האַנדל פון אייער כדי ער זאָל קענען בכבוד דערנערן זיין פאַמיליע. זיין פרוי האָט אים צוגעהאָלפן און האָט געעפנט אַ מין קיאָסק (סאַדזוווקע) פון לייכטע געטראַנקען פאַר די סוחרים, וואָס פלעגן קומען אויפן וואָכעדיקן יריד, וואָס איז פאָרגעקומען יעדן דאָנערשטיק.

דער גורל פון דער פאַמיליע איז געווען דער זעלבער ווי דער פון אַלע יידן פון שעדלישטשע.

זאָל זייער אַנדענק זיין געבענטשט!

יעקב גרינשפאַן ז"ל

שטענדיק פאַרזונקען אין אַרבעט. צוזאַמען מיט זיין באַשעפטיקונג אין קלייט האָט ער נאָך געהאָלפן דעם פאָטער אין זיין האַנדל. אָפט געפאָרן אויף ירידים אין דער סביבה כדי צו פאַרקויפן די גויים שיך און שטיוול. פאַרטאָג האָט מען באַדאַרפט פאַקן די סחורה אויף די וואָגנס און אָנקומען באַצייטנס אין נאָענטן שטעטל נאָך איידער דער יריד שטעלט זיך. דאָס שלעפן זיך אויף גוישע וואָגנס אין פעלערהאַפטע וועגן און אָפט מאָל אין שלעכטן וועטער — איז געווען שווער. דערצו נאָך זאָרג און אַנטוישט פון קנאַפן פדיון, פון שאָדנס און פון אַגיטאַציע מצד אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן פאַר־ווערט די גויים צוגיין צו אַ יידישער שטעל — דאָס אַלץ האָט געערגערט, געמאַטערט און געשאַפן שלעכטע שטימונג. דאָך, נאָך אַזאַ שווערן טאָג, מיד און צעבראָכן, האָט יעקב נישט מוותר געווען אויף זיין באַזוך אין סניף, כדי צו וויסן וואָס טוט זיך דאָרט. יעדע פרייע מינוט פון אַרבעט איז הייליק געווען פאַרן סניף.

ער איז געווען אין אַלגעמיין אַ ליבלעכער מענטש, אָרענטלעך ביז גאָר. אַ מענטש פון אמת און געזוכט אומעטום גערעכטיקייט. די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה האָט ער חתונה געהאַט און איבערגעפאָרן קיין וולאָדאַווע און דאָרטן האָט אים געטראָפן דער אומגליק צוגלייך מיט אַנדערע.

זאָל זיין נאָמען זיין געבענטשט!

שלום כץ ז״ל

אַ ייד, אַ תלמיד־חכם, באַשיידן ביז גאָר, האָט קיין מאָל נישט געזוכט כבוד און האָט קיין מאָל זיך נישט געמישט אין קהילישע ענינים. ער איז נישט געווען קיין פּאַרטיי־מאַן און אויך אין אונדזער באַוועגונג קיין אָנטייל נישט גענומען. דאָך איז ער שטענדיק געווען גרייט צו טאָן פאַר אונדזער ציוניסטישער באַוועגונג ווען מיר האָבן פון אים פאַרלאַנגט. תמיד איז ער געווען פאַרטיפט אין זיינע פּערזענלעכע ענינים, באַזונדערס אין זיין קלייט פון וועלכן ער האָט געצויגן חיונה. ער איז געווען איבערגעגעבן זיין פאַמיליע און געזאָרגט, אַז זיינע קינדער זאָלן באַקומען אַ געהעריק יידישע דערציִונג. יעדע פרייע מינוט געווידמעט דעם לערנען גמרא. אין גאַס פלעגט ער דער ערשטער יענעם באַגריסן. באַליבט און געאַכטעט איז ער געווען פון יעדן. אַן אָפּטימיסט פון דער נאַטור און אַלץ געזען אין ראָזע פאַרבן. נישט געווען כלל קיין גביר און דאָך יעדן נצרך געהאָלפן און אָפּט מיט דער ברייטער האַנט. נישט געגלייבט, אַז דער שרעקלעכער אומגליק וועט אַזוי גיך קומען.

צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע איז ער אומגעקומען אין דער פאַרניכטונגס־אַקציע פון אונדזער קהילה.

זאָל זיין אָנדענק זיין געבענטשט!

פּייוול האָלצמאַן ז״ל

ער איז געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אונדזער באַוועגונג. אַ געוויסע צייט איז ער געווען פאָרזיצער פונעם סניף, מיטגליד פונעם אָרטיקן שקל־קאָמיטעט, מורשה פון קק״ל. ער איז געווען אַליין טעטיק און טיכטיק און האָט געווירקט אויך אויף אַנדערע, זיי זאָלן אים נאָכפאָלגן.

זיינע עלטערן זענען געווען פאַרמעגלעכע סוחרים און ער האָט נישט געוווּסט פון מאַנגל אין קיין שום זאַך. זיי האָבן געשטאַמט פון חסידים און יאָר־יערלעך פלעגן זיי באַזוכן זייערע רביים און זענען געווען באַאיינפלוסט פון זייער אויפפירעכץ. קלאָר, אַז די עלטערן זענען נישט געווען איבעריק צופרידן, וואָס זייער פּייוול איז אַראָפּ פונעם „דרך הישר״ און איז געוואָרן פלוצלינג אַ ציוניסט, אָנשטאָט ער זאָל זיין אַ בית־מדרש־בחור און אַ בעל־תכלית. ער אָבער האָט געפילט, אַז זיין וועג איז דער ריכטיקער און דעריבער האָט ער זיך איבערגעגעבן מיטן גאַנצן יוגנטלעכן ברען צו דער באַוועגונג.

בכלל איז ער געווען פון דער נאַטור אַן אָפּטימיסט און געגלייבט אין דער צוקונפט — די פאַרווירקלעכונג פונעם ציוניזם.

דער גורל האָט אָבער אַנדערש געוואָלט און פייוול האָט נישט זוכה געווען צו זען די פאַרווירקלעכונג. צווישן אַלע קדושי שעדלישטשע איז ער אויך אומגעקומען.

זאָל זיין אָנדענק זיין געבענטשט!

יצחק גרינשפאַן (איטשע ז״ל)

פון דער נאַטור אַ שטילער, אַ באַשיידענער. אין חדר ווי אין דער פּוילישער פאָלקס־שולע געלערנט אויסגעצייכנט. נאָך זייענדיק אַ שילער אין שולע האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין דער יוגנט־באַוועגונג. פיל אָנגעזאָפּט מיט יידישער טראַדיציע פונעם יידישן קליינשטעטלדיקן לעבן. געווען דיסציפּלינירט און געהאַט דרך־ארץ פאַר עלטערע. דעם קק פון דער ציוניסטישער יוגנט האָט ער באַטראַכט ווי זיין אייגן הויז און זיין גאַנצע פרייע צייט האָט ער געווידמעט דער אַרבעט אין קק.

אַ לעבעדיקן אָנטייל האָט ער גענומען אין אַלע אַקציעס פונעם קק: לעקציעס, שמועסן, שפּאַצירן, לערנען עברית, ווי אויך די אַרבעט פאַר קק״ל, ליידיקן פּושקעס און נאָך.

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה איז ער אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, מיינענדיק אויסצומיידן דעם ביטערן גורל, אָבער דער גורל האָט אים דערגרייכט אויך דאָרט. בעת דער דייטשער אינוואַזיע קיין רוסלאַנד אין יאָר 1941 איז ער אומגעקומען און ער איז נאָך גאָר יונג געווען.

זאָל זיין אָנדענק זיין געבענטשט!

דוד טעפּער ז״ל

אַלס מיטגליד פונעם אָרטיקן ציוניסטישן קאָמיטעט פונעם סניף „ההחיה״ האָט ער טריי געאַרבעט אויף אַלע געביטן פון דער באַוועגונג, באַזונדערס האָט אים געלאָקט די אַרבעט צווישן דער אָרטיקער יוגנט, פאַר וועלכער ער האָט געווידמעט זיין גאַנצע פרייע צייט, באַזונדערס פאַר די „צופים״. דוד איז געווען פון די וואָס גייען בראש און ציען נאָך זיך אַנדערע. מיט זיין איינפאַכקייט, איבערגעגעבנקייט און ענטוזיאַזם פאַר דער אידעע האָט ער אָנגעשטעקט אויך אַנדערע. ער איז געווען פון די

ערשטע חלוצים וואָס זענען געגאַנגען אויף הכשרה און זיך געגרייט צו עליה. אין הכשרה־פונקט אין ביאַליסטאָק האָט ער געדינט אַלס מוסטער, זיך צוגעפּאַסט גיך צו יעדער שווערער אַרבעט און אַלס צייכן פאַר זיין איבערגעגעבנקייט איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס אָנפירער פונעם „קיבוץ”, אָבער זיין פאָטערס קראַנקהייט האָט אים געצווונגען זיך צוריקקערן אַהיים, זיך איינשפּאַנען אין יאָך פון אַרבעט כדי צו שפּייזן די משפּחה.

מיט דאָפּלטער ענערגיע האָט ער זיך מאָביליזירט צו דער אַרבעט אין סניף. שווער איז אים געווען זיך צופּאַסן צום געדאַנק פון בלייבן אין גלות. ער האָט געזוכט וועגן כדי עולה־זיין, אָבער צום באַדויערן האָט ער פאַרשפּעטיקט און איז דערמאָרדעט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע קדושים פון אונדזער שטעטל.

כבוד זיין אָנדענק!

משה לאכער (מאָשקע)

זיין אַנשליסן זיך אין אונדזער באַוועגונג, אַלס חבר אין סניף „התחיה” — האָט געבראַכט צו אַ ווייטערדיקע אַנטוויקלונג און פאַרשטאַרקונג פון אונדזער סניף. זיין פרייע צייט איז געווען הייליק געגעבן דער ציוניסטישער באַוועגונג. זייענדיק אָנגעשטעלט אין אַ אויטאָבוס־געזעלשאַפט, וואָס האָט געהאַלטן די קאָנצעסיע אויף די ליניעס שעדליסטשע־כעלם און שעדליסטשע־לובלין האָט ער אויסגענוצט זיין אַמט פאַר די חברים, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין פאַרשידענע איינריכטונגען אין די אויבנדערמאָנטע שטעט און געוויינלעך אָן יעדן לוין פאַר זיך. דערמיט האָט ער געשטעלט אין געפאַר זיין אַמט, נישט איין מאָל האָט ער באַקומען פאָרווורפן מצד זיינע בעה״בתים, הלמאי ער גיט זיך אָפּ מיט זיינע חברים־חלוצים מער ווי מיין זיין אַרבעט אין דער געזעלשאַפט. ס׳איז אַפילו געווען אַ פּרווו אים באַזייטיקן פון זיין אַמט אין דער געזעלשאַפט. אָבער אַ דאַנק זיין בכבודיקן מעמד אין דער געזעלשאַפט האָט זיך אים איינגעגעבן דאָס אויסצומיידן.

גרויס נוץ דער חלוצישער באַוועגונג האָבן געבראַכט זיינע נאָענטע באַציונגען מיט די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען, ווי: פּאָליציי און שטאָטישע כאַרוואַלטונג. בכלל איז אָן דער מיטהילף פון חבר מאָשקע לאכער נישט געווען קיין מעגלעכקייט אויפצוהאַלטן די הכשרה־פונקטן: איינעם אין דאָרף קוליק אין שעדליסטשער געגנט און דעם צווייטן אין שעדליסטשע גופא.

יעדן אָוונט, ענדיקנדיק זיין אַרבעט אין דער געזעלשאַפט ווי ער האָט געאַרבעט פלעגט ח׳ מאָשקע נישט גיין גלייך אַהיים צו זען זיין פאַמיליע, נאָר פריער באַזוכן אין

הכשרה־פונקט און זיך איבערצייגן אויב אַלץ איז אין אָרדענונג. אָפט מאָל האָט ער פון זיין קעשענע בייגעטראָגן זיין שטייער כדי צו פאַרבעסערן דעם קנאַפּן בודזשעט פון דער קבוצה.

יוסף לעווקאָוויטש פון בראַזיל און זיין פרוי
בעת אַ באַזוך אין ישראל ביים ח׳ משה לאכער.

אין די שווערע ווינטער־טעג ווען די חלוצים זענען געווען אַרבעטסלאָז און די פינאַנסיעלע לאַגע זייערע איז געווען נישט קיין גוטע, פלעגט ער זיי באַרויִקן און נישט איין מאָל האָט ער אויף זיין אייגענעם חשבון געגרייט מאָלצייטן פאַר זיי. נאָר ווען ער איז געווען זיכער, אַז די חברה הונגערט נישט האָט ער זיך באַרויִקט.

אויסער זיין מאַטעריעלער הילף פאַר דער חלוצישער גרופּע איז מאָשקע געווען אַ פאַרמיטלער צווישן איר און די אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען, באַזונדערס איז צו באַ־צייכענען די הילף מצד דעם אָרטיקן פּאָליציי־מייסטער, מיט וועלכן מאָשקע איז געווען באַפריינדעט.

ס׳איז צו באַצייכענען מיט צופרידנקייט דעם פאַקט, וואָס אונדזער ח׳ מאָשקע איז געלונגען דורכצומאַכן דעם מלחמה־גורל בשלום און איז אָנגעקומען מיט זיין משפחה

קיין ישראל — אין לאַנד צו וועלכן ער האָט געשטרעבט און פאַר וועלכן ער האָט געאַרבעט און געקעמפט מיט אַלע כוחות.

יואל קליינמאַן

איינער פון די יונגע שומרים אין „קן" פון דער ציוניסטישער יוגנט אין שעדלישטשע. מיט לייב און לעבן און יוגנט־ברען האָט ער זיך געווידמעט דער באַוועגונג. נישט פאַרפעלט קיין לעקציע, קיין שמועס אָדער פאַרזאַמלונג. זיין אויער איז געווען שטענדיק אָפן און וואַכזאַם צו אויפכאַפּן ציוניסטישע תורה און זיך אָנשטעקן מיט אירע ריחות.

גאָר פרי איז ער אַ יתום געבליבן פון זיין פאָטער און די לאַגע פון זיין מוטער האָט אים געצוווּנגען איר מיטהעלפן אין איר פרנסה, אָבער טראָץ דעם אַלעמען איז ער געבליבן טריי די אינטערעסן פון דער באַוועגונג און האָט פאַרגעזעצט צו זיין טעטיק. און כלפּי־חוץ האָט ער אָנגעשטעלט אַ פריילעך פּנים.

זיינע חברים אין דער באַוועגונג האָבן געוווּסט זיינע טיפע ליידן און שמערצן און געפּרוּווט אים שטאַרקן און מונטערן.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער אַוועק מיטן שטראָם פון פּליטים קיין סאָוויעט־רוסלאַנד, ווו צוזאַמען מיט אַנדערע האָט ער געליטן הונגער און פּיין. אָבער ווען ס'האָט זיך באַוויזן אַ שיין פון האָפענונג, אַרויסצורייסן זיך פונעם גיהנום, האָט ער פאַרלאָזט רוסלאַנד און מיטן מיליטער פון אַנדערס איז ער אָנגעקומען קיין ישראל. דאָ האָט ער אויפגעבויט אַ פאַמיליען־לעבן און איז טעטיק אין כאַרבאַנד פון שעדלישטשער לאַנדס־לייט.

חיים טערנער

איינער פון די אַקטיוווסטע מיטגלידער אין דער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין שעדלישטשע, מיטגליד פון דער אָרטיקער אָנפירערשאַפט אין סניף „התחיה". אָנטיילנעמער אין יעדער נאַציאָנאַלער אַרבעט, סיי אַלס טוער און סיי אַלס אָנפירער. אין אַלגעמיין אַ מוסטער פון אַ שומר־טיפּ. שטענדיק געזאָרגט פאַרן דערפאָלג פון אונדזער סניף בפרט און דער באַוועגונג בכלל.

ער שטאַמט פון אַ יידישער משפּחה, וואָס האָט געפירט אַ שטרענג טראַדיציאָנעלן אַרט לעבן. זיינע עלטערן האָבן שווער געאַרבעט כדי צו שפּייזן און אויסהאַלטן די פאַרצווייגטע פאַמיליע און זי פאַרזאָרגן מיט אַלעמען אַפילו מיט גוטער יידישער דערציאונג ביי די בעסטע מלמדים פון שטעטל. אָבער ווייל חיים איז געווען דער עלטסטער זון אין דער משפּחה האָט ער געפילט אויף זיך מער פליכט פון אַנדערע מיטצוהעלפן אויפן געביט פון פּרנסה און דעריבער איז ער געווען געצוווּנגען איבערצורייסן בייצייטנס דאָס לערנען אין בית־המדרש און מיטהעלפן זיין פאָטער אין יאַטקע, פון וואַנען די משפּחה האָט געצויגן חיונה.

דאָך, טראָץ זיין טאָג־טעגלעכער שווערער אַרבעט אין יאַטקע פלעגט ער באַזוכן מיט אַ זעלטענער פּינקטלעכקייט טאָג־טעגלעך, ריכטיקער יעדן אָוונט, דעם „קן״ און געזאָרגט אַז די אַרבעט זאָל פאָרגעזעצט ווערן אומגעשטערט און אויפן בעסטן אופן.

נאָך זייענדיק אין שעדלישטשע האָט ער דערוואָרבן די יסודות פון דער העברעיִשער שפּראַך, געשטודירט דאָס ארץ־ישראל לעבן און געשטרעבט ווי אַמגיכסטן עולה זיין. מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער אויסגעוואַנדערט גלייך מיט די מאַסן פּליטים קיין רוסלאַנד און ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין פּוילן און האָט דאָרטן צום צווייטן מאָל אויפגעשטעלט אַ ניי משפּחה־לעבן, אָבער ביי דער ערשטער מעגלעכקייט האָט ער פאַרלאָזט דעם גלות און עולה געווען קיין ישראל.

אברהם אברך (אברהמ׳טשע אַפּעלבוים)

אברהמ׳צי איז אָנגעקומען אין אונדזער סניף נאָך אַ לענגערער צייט פון ציוניסטישער אַקטיוויטעט אין „בית״ר״. ער איז געווען אַקטיוו, דיסציפּלינירט און פּאַראינטערעסירט אין קולטורעלער אַרבעט. ער האָט פלייסיק געלערנט עברית און איז געווען טעטיק אויף אַלע געביטן אין סניף. מיט זעלטענער פּינקטלעכקייט האָט ער אויסגעפילט אַלע אויפגאַבן וואָס האָט אויף זיך גענומען און דאַביי איז ער געווען פון די אויסגעצייכנטע שילער אין דער פּוילישער שול. ער האָט פיל געלייענט און זיך אינטערעסירט מיט די געשעענישן אין דער יידישער און נישט־יידישער וועלט.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אים געלונגען אויסוואַנדערן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד. אַ לענגערע צייט האָט ער געלערנט און שפּעטער האָט ער געאַרבעט און געביטן דעם פאַך. צווישן אַנדערן האָט ער געאַרבעט אויפן דאָנבאַס אין די קוילן־שאַכטן.

נאָך פיל גילגולים האָט ער זיך צוריקגעקערט נאָך דער מלחמה קיין פוילן און פון דאָרטן עולה געווען קיין ישראל. ער האָט זיך באַזעצט אין חיפה און אויפגעשטעלט אַ משפחה.

עקיבא טערנער

דערצויגן געוואָרן אין אַ טראַדיציאָנעלער יידישער פאַמיליע. פון גאָר פריער יוגנט איז ער פאַריתומט געוואָרן פון זיין מוטער און געמוזט נעמען אָנטייל אין פרנסה־פּראָצעס פון דער משפחה. זיין שטאַרקע נייגונג צו בילדונג איז נישט געקומען צום אויסדרוק צוליב מאַנגל אין מיטלען. דערפאַר האָט ער זיך באַגנוגנט מיט ידיעות, וואָס האָט באַקומען אין חדר, ווי די מערהייט יידישע קינדער אין קליינעם שטעטל. די קנאַפּע בילדונג זיינע האָט ער באַרייכערט מיט לעזן צייטונגען, פאַרשידנאַרטיקע ביכער, באַזונדער יידישע געשיכטע און ציוניסטישע ליטעראַטור. איבערגעגעבן ביז גאָר דער שומרישער באַוועגונג, מיט באַגייסטערונג האָט ער אויסגעפילט אַרויפגעלייגטע אויפגאַבן אין אָרטיקן קן. ער האָט געשטרעבט זיך איינשליסן אין אַ הכשרה־גרופּע כדי ווי אַמ־שנעלסטן עולה זיין קיין ישראל, אָבער דאָ האָט ער זיך אָנגעשטויסן אין קעגנערשאַפט מצד דער משפחה, וועלכע איז געווען באַזאָרגט, אַז אפשר וועט זיין עליה רואינירן די פרנסה. עקיבא איז געווען געצוווּנגען אָננעמען דעם גזר פון דער משפחה. אַזוי איז ער געבליבן שטעקן אין שטעטל ביז דער דייטשער אינוואַזיע.

אין דער לעצטער מינוט האָט ער נאָך באַוויזן אַנטלויפן קיין סאָוועט־רוסלאַנד, ווו ער האָט דורכגעמאַכט דעם ליידן־וועג צוגלייך מיט אַנדערע פּליכטלינגע. אין אַ פּאַר־וואָרפן ווינקל האָט ער געטראָגן דעם יאָך פון ליידן ביז דער ענדע פון דער מלחמה. נאָך דער מלחמה איז אים געלונגען עולה צו זיין. דאָ האָט ער אויפגעשטעלט אַ משפחה און האָט זוכה געווען צו פאַרווירקלעכן זיין חלום. ער נעמט אַ לעבהאַפטן אָנטייל אין אַלע פאַרזאַמלונגען און אין די משפחה־געשעענישן פון אונדזער ווייניק־געבליבענע לאַנדס־לייט.

אסתר קליינמאַן

אַן אַקטיווע און געטרייע מיטגלידערין אין „קן" פון דער ציוניסטישער יוגנט און אין סניף „התחיה". זי שטאַמט פון אַ טיפּיש יידישער פאַמיליע. אירע ברידער און שוועסטער זענען געווען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. זי איז געוועזן פון די ערשטע, וואָס האָט פאַרלאָזט איר היים און זיך אַוועקגעלאָזט קיין ביאַליסטאָק כדי דורכצומאַכן די הכשרה און עולה זיין קיין ישראל.

אסתר ראָזענפעלד (לינקס), פון דער היים קליינמאַן, מיט אירע צוויי חברטעס.

יענע צייט, די דרייסיקער יאָרן, איז אַזאַ טאַט געווען זייער אַ דרייסטער, אָבער זי האָט זיך ווייניק גערעכנט מיט דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג הגם אַלע האָבן איר טאַט געטאַדלט, זי איז אָבער געבליבן פעסט ביי איר מיינונג און האָט זיך נישט צוריקגעהאַלטן פון איר באַשלוס און איז בייגעשטאַנען אַלע שוועריקייטן וואָס האָט אָנגעטראָפן אויף איר וועג. ביסלעכווייז האָט זי באַהערשט די העברעאישע שפּראַך געלערנט יידישע געשיכטע, שטודירט ציוניזם און געאָגראַפיע פון ארץ־ישראל. צוריקקערנדיק זיך פון הכשרה האָט זי געטריי געאַרבעט אין דער באַוועגונג ביז זי איז עולה געווען.

ביי היינטיקן טאָג וווינט זי אין נתניה. זי האָט שוין זוכה געווען אויך צו אייניקלעך, כן ירבו.

אַ ברידערלעכער צוזאַמענטרעף

פון די ווערטער, וואָס דער ח' בנימין חרובי האָט געזאָגט אויפן באַנקעט, וועלכער איז איינגעאָרדנט געוואָרן לכבוד די געסט זאב און רעסל שולקלאַפּער פון אַרגענטינע, משה און לאה האָרן פון צפון אַמעריקע

טייערע פריינד, חשובע געסט!

די היינטיקע באַגעגעניש לכבוד אונדזערע געסט, וואָס זענען געקומען צו אונדז פון חוץ־לארץ וועלן מיר עפענען מיט אַ מינוט שווייגן צום אָנדענק פון שעדלישטשער קדושים, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דאָרטן און צום אָנדענק פון אונדזערע זעלנער, וואָס זענען געפאַלן דאָ.

טייערע פריינד! יאָר יערלעך זאַמלען מיר זיך צונויף דעם ערשטן זונטיק נאָך שבועות כדי איינצוריכטן אַן אזכרה נאָך אונדזערע טייערע, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע וואַנדאַלן. היינטיקס יאָר האָבן מיר דאָס נישט געקענט מקיים זיין, ווייל אַ נייער היטלער, דער היטלער פונעם נאָענטן מזרח האָט אונדז דערקלערט מלחמה. די אַלע, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון גיהנום־פייער אין גלות האָט ער געזאָלט וואַרפן אין די טיפע וואַסערן פונעם מיטלענדישן ים. פונקט ווי זיין זיידע פרעה האָט זיך נוהג געווען זיינער צייט.

אָבער וואָס האָט דערויף געזאָגט די קולטורעלע וועלט? איין טייל, דער מער פאַרגע־שריטענער, כלומרשט, איז געוואָרן טויב און שטום, נישט ער האָט געהערט און נישט ער האָט געזען, דער אַנדערער טייל האָט יאָ געהערט און האָט זיך געגרייט צו האַלטן אַ הספד אויף אונדזערע קברים. איינער פון אונדזערע „פריינד", כלומרשט, וואָס צו־פעליק איז באַשאַנקען מיט אַ יידישער נאָז און פון איר האָט זיך גענומען אפשר מ'שטיינסגעזאָגט די פריינדשאַפט צו אונדז אין פאַרגאַנגענהייט, האָט אונדז געוואָרנט, אַז מיר זאָלן ח"ו זיך נישט קעגנשטעלן. זיך לאָזן קוילן, ווייל ווען נישט וועט נאָך ח"ו אויסברעכן אַ דריטע וועלט־מלחמה. ס'איז אפשר כדאי צו באַצייכענען, אַז איינע פון די גרויס־מאַכטן, וואָס רעדט אַזוי פיל וועגן יושר און גערעכטיקייט בנוגע וועלט־פראָבלעמען, פאַרגעסט די קעלנסטע עלעמענטאַרע זאַכן ווען ס'האַנדלט זיך לגבי יידן אָדער מדינת ישראל. אָט, די „פאָרגעשריטענע" סאָציאַליסטישע מדינה שעמט זיך נישט — נישט פאַר יענעם און נישט פאַר זיך — און שיקט גאַנץ אָפן געווער אין נישט באַגרעניצטער מאָס, צו די „אָרעמע 80—100 מיליאָן אַראַבער כדי זיי זאָלן זיך נעבעך קענען פאַרטיידיקן קעגן די צוויי און אַ פערטיל מיליאָן יידן.

אָט די „קולטורעלע" וועלט האָט אַפּנים פֿאַרגעסן, אַז די לעצטע 30 יאָר האָבן עפּעס אונדז געלערנט, אַז דאָס יאָר 1967 איז ווייט נישט דאָס יאָר 1937. ס'איז עפּעס פֿאָרגעקומען אין צווישנצייט. דאָס גאַנצע פֿאָלק, פֿון קליין ביז גרויס, פֿון יונג ביז אַלט שטייט גרייט צו פֿאַרטיידיקן אונדזער אַלט־נײַ פֿאָטערלאַנד.. אונדזער מיליטער, אין אַלע זיינע טיילן, האָט שוין אייניקע מאָל באַוויזן, וואָס די משה'לעך און שלמה'לעך זענען פֿעיק אויפֿצוטאָן ווען זיי ווייסן וועגן וואָס און פֿאַר וועמען זיי קעמפֿן. די יידן, וואָס ערשט נעכטן זענען געווען צו שפּאָט אין די גלות־לענדער, פֿאַררעכנט פֿאַר טויג־ניכצן, זענען היינט אויסגעצייכנטע זעלנער, ממש „גבורים". אין דער צייט ווען אונ־דזערע „פֿריינד", כלומרשט, האָבן אונדז באַדויערט און באַוויינט, האָבן אָט די נעכטיקע טויגניכצן, באַפֿרייט דאָס אַלטע ירושלים, די מערב־טייל פֿונעם ירדן, איינגענומען עזה, אַרויפֿגעקלעטערט אויף די גולן־בערג און באַהערשט דאָס האַלבע אינדזל סיני.

על כל פּנים, די דאָזיקע טעג וועלן פֿאַרצייכנט ווערן אין אונדזער געשיכטע ווי די שענסטע און גרעסטע מעשים פֿון אונדזער פֿאָלק. דער נצחון איז כלל נישט געקומען ווי אַ מתנה פֿונעם הימל. דאָס גאַנצע פֿאָלק האָט זיך געשטעלט אין נסיון און איז געווען גרייט צו קרבנות, אין ישראל און אין חוץ־לארץ האָבן יידן געמאַכט די גרעסטע אָנשטרענגונגען כדי צו באַקעמפֿן דעם שונא.

מיר זענען שטאָלץ אויף דער דערשיינונג, וואָס פֿיל פֿון אונדזערע לאַנדס־לייט אין חוץ־לארץ האָבן זיך געשטעלט אין דינסט פֿון דער מדינה סיי דורך דער „מגבית החירום" און סיי צו שיקן זייערע קינדער קיין ישראל כדי צו העלפֿן אין צייט פֿון קריזיס. איך וועל אויסדריקן די געפֿילן פֿון אַלע ווען איך וועל זאָגן, אַז מיר זענען צופֿרידן אויפֿצונעמען די געסט און זיי באַגריסן מיט דער טראַדיציאָנעלער ברכה: ברוכים הבאים! גיט איבער אַ גרוס אונדזערע אין חוץ־לארץ און זאָגט זיי, אַז מיר וואַרטן אויף זיי נישט ווי געסט, נאָר ווי עולים!

אויפן קבר פון רחל קליינמאַן ז״ל

מאָנטיק, י׳ בשבט תשכ״ח (19 פעברואַר 1968) איז געוואָרן שלושים נאָך דער פטירה פון רחל קליינמאַן ז״ל. דעם טאָג זענען אַלע אירע פאַרערער געקומען צו דער אַנטדעקונג פון דער מצבה אויף איר קבר. און אָט זענען די ווערטער, וואָס זענען אין דער אַנגעלעגנהייט געזאָגט געוואָרן:

„מיר ווייסן, אַז קיינער לעבט נישט אייביק, דאָך ווען אַ נאָענטער גייט אַוועק פון

אונדז, קענען מיר נישט משלים זיין מיטן געדאַנק. יענעם אָוונט, ווען איך האָב זיך דערוווּסט, אַז רחל קליינמאַן איז נפטר געוואָרן, האָב איך אַרויסגענומען אַלע רשימות וועגן די גרעסטעוועטע פון שעדלישטשע און נאָך אַ מאָל זיך אַריינגעלייענט און אַריינגעטראַכט אין דער יסורים־ליידן־מגילה פון דער פרוי קליינמאַן. אַ האַרץ־רייסנד בילד: די דייטשן פירן די לעצטע יידן פונעם שטעטל אין זייער לעצטן וועג, און די פרוי רחל קליינמאַן — די איינציקע מוטער פונעם שטעטל — רייסט זיך אַרויס בדרך נס פון די רייען און אין קרומע וועגן קומט זי אָן ערגעץ־ווו אין אַ דאָרף און הייבט אָן אַ שווערן קאַמף קעגן דער ביטערער און גרויזאַמער ווירקלעכקייט. זי, די שוואַכע און גוטע יידישע פרוי שטעלט זיך אַוועק קעגן אַ געוואַלדיק שטאַרקן כוח וואָס האָט באַהערשט יענע צייט גאַנץ אייראָפּע, ווי אויך קעגן דער פאַררעטערישער פּוילישער סביבה, וואָס פאַר אַ ביסל זאַלץ אָדער אַ גלעזל בראָנפן איז גרייט געווען צו פאַרקויפן יעדן ייד דעם נאַצישן שטן. אין רעגן און שניי, אין בלאָטעס און אומבאַוווּסטע וועגן האָט זי מיט אייגענע כוחות זיך דורכגעשלאָגן אַ וועג צום לעבן. צו ענדע האָט זי מנצח געווען דעם שטן און איז געקומען קיין ישראל. אמת, אַ צעבראָכענע און שוואַכע האָט זי זיך קוים דערשלעפּט, אָבער שטאַרק איז נאָך געווען איר ווילן פאָרזעצן דאָס לעבן נעבן אירע קינדער.

מיר, די יוצאי שעדלישטשע האָבן אין איר געזען אַ סימבאָל פון אַ געטרייער מוטער — אונדזער אַלעמענס, מוטער — מיר האָבן אין איר געזען די מוטער פון די שעדלישטשער. אין ישראל האָט זי נאָך זוכה געווען צו אייניקלעך און איר־אייניקלעך.

אויף איר קבר, בעת דער אַנטדעקונג פון איר מצבה וועלן מיר זאָגן, „טייערע מאַמע": זאָל דיין נשמה זיין אָנגעקניפּט אין קייט פון לעבן, און גרינג זאָל דיר זיין די ערד פון ישראל".

אברהם קהת

אברהם קהת

זכרונות

פון מיין שטעטל

עס איז געווען אַ שטעטל
אַ היים פון אַמאָליקע צייטן
געלעבט האָבן דאָרטן יידן אָן טיטעל
ווער אין פרייד און ווער אין ליידן

און אָט דערמאָן איך מיך אין יידן
יידן פון אַלטער היים
דערמאָנען וועל איך דו יעדן
פאַרגעסן ניט קיינעם, גרויס און קליין

צי קען מען פאַרגעסן הין און אויס
די געסלעך, יעדעס באַזונדער
וואו געוווינט האָבן מוטערס דורות
און האָבן נחת געשעפט פון קינדער

מוטערס מיט געפיל און שמאַרץ
געהאָפט גליק פון קינדער דערלעבן
געוואָרט אויף דעם מיט ציטער אין האַרץ
דאָס אַלעס מוז זיין פאַרשריבן.

דאָס אַלעס איז מיר גוט באַקאַנט
אויף אַ יוגנט דאָרטן געבליט
איבער די גאַסן מיט געזאַנג געשפּאַנט
גלייך די שכינה האָט אויף איר גערוט.

און אָט איז אַבישל מיט זיינע אַרטיסטן
מיט ערפּאָלג טעאַטער געשפּילט
און מענער און פרויען פון אַלע שיכטן
געשמאַק געלאַכט און גוט זיך געפילט

און אָט בנימין־לייב מיט זיין באַנדע
זיך געשלאָגן און געזידלט אָן שאַנדע
געקראָכן איבער פלייטן צום גלח׳ס סאָד
און צו מאָל זיך באַהאַלטן הינטער דער באָד.

און אָט זע איך מיינע קאָלעגן
שמואל מאגער, חיים פלעכטמאַן און יאָסל וואַרשטאַט
וועלכע פלעגן ביי מיר אָפט פרעגן
האָסטו שוין אַלעס באַשריבן אין בלאַט

צי איז נאָך ווער אין שטעטל פאַרבליבן?
יאָ, אָט האָט איר ר׳ פּייוול דעם שוחט
איר קענט אים אַוודאי אויכעט
און ווו איז ר׳ מאָטל רייוויצער זאָל מיר פאַרגעבן

און היינט ר׳ יאָסל׳ע דער בעל־עגלה,
זיך געשלעפּט אונטערוועגנס פאַרטראַכט
זיינע פערד ניט איינמאָל געוואָרפן אַ קללה
זיך געשלעפּט באַטאָג, ניט געשלאָפן ביינאַכט

זיינע יאָרן אונטערן הימל פאַרבראַכט
און דאָך פרנסה זייער שווער געמאַכט
צי קען מען פאַרגעסן די אַלע יידן
אייביק זיי געדענקען, זאָל נאָר זיין פרידן.

אברהם קהת

ווײַן נישט קינד מײַנס

שטילער קינד מײַנס, ווײַן נישט אוצר
עס העלפט נישט קײן געוויין.
טיף און גרויזאַם איז אונדזער ווייטיק,
שונאים וועלן אים נישט פאַרשטיין.

עס קעמפן ברידער, עס טוט בלוט גיסן,
עס איז אַ גרויס געווײן
אָבער דײַן טאַטע טאָר דאָ נישט בלײַבן
ער מוז זאָפאָרט גײן

אויף דײַן מאַמע פאַקט דאָס פּעקל
טרערן רינען אין אים אַרײַן,
ערשט נישט לאַנג ביסטו געבוירן,
און דײַן טאַטע מוז שוין גײן.

גיי מײַן טײַערער זײַ מצליח,
גיי געשווינד און קעמף מיט מוט
פאַרגעס נישט די 6 מיליאָן קרבנות...
נקמה נעם פאַר אונדזער בלוט.

געקעמפט האָבן ייִדן אימער אויף די פראָנטן
פון דער גאַנצער וועלט,
שוין פון לאַנג די מלחמה געענדיקט
אָבער געבליבן זענען מיר עלנט.

זעקס מיליאָן זענען אומגעקומען
די וועלט האָט עס נישט געזען...
איצט איז די צײַט געקומען
קעמפן פאַר זיך אַליין.

אין אַ צייט אַרום אַ בריוו
פון אים דערהאַלטן האָט זי,
ער שרייבט צו זיין פרוי און קינד
מיר זיגן און כ׳קום אַהיים געשווינד.

צומאָרגנס פלוצלינג אַ קצין געקומען
און זיין פנים ווייס ווי שניי.
פאַרטרויערט און מיט געפיל זאָגט ער
מצטער אני... אייער מאַן איז געפאַלן אין סיני.

זי דערמאָנט זיך אין יענעם טאָג
ווען ער איז פון דער היים אַוועק,
געקוקט האָט ער אויף איר און קינד
מיט בענקשאַפט און מיט שרעק.

געבעטן האָט זי ביי גאָט דעם גרויסן
מיט אַ פאַרטראַכטן בליק
ער זאָל אים אין דער מלחמה היטן
און ברענגען אַהיים צוריק.

שלום! געזאָגט האָט ער,
אַ מינוט פאַרטראַכט זיך בלויז,
צעקושט זיך און פון **שטוב**
מיט פאַרשטיקטע טרערן אַרויס.

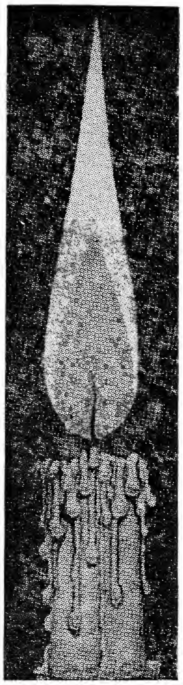
און דו, קינד, וועסט אויפוואַקסן
ווי אַ יתום, וועסט אַלץ פאַרשטיין,
אַז דיין טאַטע איז געפאַלן
אין קאַמף פאַר אונדזער אַלטער היים.

לזכר קדושינו

בעיירה הקטנה שדלישצ׳ה חיו כשלוש מאות משפחות יהודיות, חיי יצירה ועמל, ענווה וצניעות. זאת היתה עיירה יהודית תוססת, מלאת חיים יהודיים ותרבות ישראל. חיו בה אנשי עבודה, פשוטי העם, בעלי מלאכה, סוחרים זעי־רים, חסידים ולומדי תורה. בה עסקו בצורכי ציבור ביושר ובנאמנות. בה דאגו לצורכי הכלל והפרט כאחד. בה עמלו בעלי המלאכה היהודים מזריחת השמש ועד שקיעתה כדי לפרנס בכבוד את משפחותיהם. בה סחרו סוחרים זעירים והתאמצו בכל כוחותיהם כדי לספק את צרכיהם היום־יומיים לילדיהם.

בה חי נוער יהודי תוסס, שרקם את חלומותיו החלו־ציים של חיי עבודת האדמה בארץ־ישראל.

מי פילל, שדור זה של יהודים טובים ותמימים, יש־רים ובעלי צדקה יירצחו על ידי טמאי אדם בזויים ושפלים. מי חשב שחיי העיירה היהודית יירמסו תחת מגף הכבד של פרא אדם ההיטלרי. אפילו בחלומות העכורים והשחו־רים ביותר לא עלה בדעתו של איש, שתינוקות של בית רבן, הטהורים והתמימים יישלחו לגיא ההריגה לעין השמש ולא יהיה להם מגן ומושיע. מי יכול היה להעלות על דעתו שכאלף וארבע מאות נפש, אשר נשארו תחת שלטון הנאצי בעיירה יישלחו ויישרפו בכבשני התופת הנאצים. נזכור את כל תושבי שדלישצ׳ה והסביבה, הקדושים והטהורים, אשר יחד עם יתר קדושי יהדות אירופה הוציאו את נשמתם על קדוש העם. רוחם של קדושים אלה עמדה לימין לוחמי ישראל במלחמת השחרור, במבצע סיני, במלחמת ששת הימים ובכל פעולות צה״ל למען ריבונות ארצנו.

יזכור

יזכור ה׳ את בני שדלישצ׳ה והסביבה — אנשים, נשים וטף, אשר נרדפו, עונו ונרצחו על קידוש השם על ידי הצוררים הנאצים ועוזריהם האוקראינים, הליטאים והפולנים. יזכרם ה׳ לטובה ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים, ומנוחתם תהיה תחת כנפי השכינה עם כל קדושי ישראל מכל הדורות לעולמי עד.

כי דורש דמים אותם זכר, לא שכח זעקת עינויים.

רשימת קדושינו

נזכור את נשמות הקדושים, בני עיירתנו והסביבה, הטהורים, הישרים והתמימים, שהושמדו בידי הנאצים ועוזריהם בימי השואה, ואלה שמותיהם:

א

אַבערקלייד משה, זיין פרוי מאַטל און 3 קינדער, שוועסטער פון פרוי מאַטל, חנה.

אייגער משה, זיין פרוי און קינדער

אייגער אליהו, און זיין פרוי גיטל.

אייכנהאָרן נחום, זיין פרוי מרים און 2 קינדער.

אייזיקמאַן ברוך, זיין פרוי און 4 קינדער.

אייכנהאָרן שלום, זיין פרוי הנה און 2 קינדער.

אַפּעל יענקל, זיין פרוי זלאַטע און קינדער: משה, גיטל, פעסע, רייזל.

אַפּעל הערשקע, זיין פרוי הענע און קינדער: רייזל, ציפּע, לאה, שמחה.

אַפּעלבוים יאָסל-אליס, זיין פרוי ביילע-ליבע און קינדער: חיים, דבורה'לה.

אַפּעלבוים אלי, זיין פרוי טובה און קינד.

אַקערמאַן ישראל, זיין פרוי און קינדער מיט משפחות.

אַקערמאַן בעני, זיין פרוי און 2 קינדער.

ארנשטיין דוד, זיין פרוי מאַטל און קינד, איטע.

אַקערמאַן חיים-לייב, זיין פרוי און קינדער.

אליספעקטאר פעסע פון דערהיים בלוט-שעץ און אירע 3 קינדער.

אַפּלבוים מאיר, זיין פרוי יוכבד און זון יענקל.

אַפּלבוים יענקל און זיין זון.

ב

באַלטער רבקה, און 3 קינדער.

באַלטער איטע, מיט 3 זין: שאול, ישעיהו (שיע) און שמואל מיט זייערע משפחות.

באָק מאַלי, און קינדער: חנה, שלמה, אברהמטשע.

באָקסענבוים יהודה, (יידל) זיין פרוי מאַשע און 3 קינדער.

באָקסענבוים משה, זיין פרוי ביילע-ליבע און קינדער: רבקה, טובה, יענקל.

באָקסענבוים זלמן, זיין פרוי חנה-רבקה.

בארשטש גיטל, און קינדער.

בורנשטיין עזרא, זיין פרוי הענע און קינדער: מאיר, אריה, איטקע.

ביאלאָוויטש מרגלית, און טאָכטער פעשע.

ביאלאָוויטש נתן און פרוי.

ביאלאָוויטש משה, זיין פרוי רחל און 4 קינדער

ביאלאָוויטש שמחה, פרוי מאַטל און 3 קינדער: הערשל, רחל, מרים און פאַמיליעס.

בלושטיין בן-ציון, זיין פרוי באַלטשע און 3 קינדער.

בלייכער דבורה, מיט 4 קינדער און זייערע משפחות.

בלייכער יענקל און זיין משפחה.

ביטמאַן פּריץ און זיין מאַמע ציפּע.

בערגער שלמה, זיין פרוי מלכה און

קינדער: ישראל, חנה, בן־ציון, הערשל, קלמן, יחיאל.
בראון ישראל (סרולקע), זיין פרוי חנה און קינדער: גרשון און שרה.
בראון יחזקאל (חאסקעל), זיין פרוי מרים און קינדער: ראובן, גאָלדע און שרה.
ביטמאַן הערש און זיין פרוי ציפּע.
ביטמאַן פּרץ, זיין פרוי שיינדל און זייערע קינדער: טובה, הערש, צילע, אייזיק און גיטל.
ביטמאַן משה, זיין פרוי דבורה און זייערע קינדער: שרה, צילע, הערש, רבקה און נאָך 4 קינדער.
ביטמאַן אַבּיש, זיין פרוי חיה און זייע־רע קינדער: הערש און עזריאל.
בלוטשעץ חנינא, זיין פרוי רבקה און זייערע 2 קינדער.
בלוטשעץ יוסף.
בלוטשעץ קלמן, זיין פרוי רייזל און זייער קינד הנהל׳ע.
בלוטשעץביילע.

ג

גאלדוואלד משה, זיין פרוי רחל און זייערע קינדער.
גאָלדבערג נחמיה, (כעמיע) זיין פרוי רבקה און קינדער.
גאלדוואַסער לייבל, זיין פרוי און קינדער.
גולדשטיין יענקל.
גאָלדוואַסער סרולקע (ישראל).
גאָלדשטיין אברהם און משפחה (פון כאינע).
גאָלדוואַסער משה׳לע, זיין פרוי חוה׳לע.
גאָלדשטיין דב (פון דער ליפּאווקע).
גאָלדוואַסער חיים, זיין פרוי און קינדער.
גאָלדפּאַן קאָפּל און זיין משפּחה.
גאָלדפּאַן מענדל.
גייער ישעיהו (שייע), זיין פרוי לייטשע און קינדער: חנה, שרה.
גייער יאַסקע, זיין פרוי הענע און קינד.
גלאנץ פישאלע, זיין פרוי חוה און קינדער.
גלאַנץ חיים, זיין פרוי שרה און קינדער.
געבנהאלץ שלמה, זיין פרוי חיה־פייגע און 2 קינדער.
געלב לייבוש, זיין פרוי שיינדל־לאה און קינדער: פייגע־דינה, חנה, אסתר.
געלער יענקל, זיין פרוי אסתר און קינדער: יהודה (יידל), חיה.
גערץ זלמן, זיין פרוי חנה און 3 קינדער.
גערץ יענקל, זיין פרוי מאַשע און קינדער.
גערץ יחיאל, זיין פרוי הדסה (הודעס) און קינדער.
גוזערץ יוסף, זיין פרוי חומע.
גערץ משה, און פרוי רבקה.
גערץ יידל, זיין פרוי מלכה און זייערע קינדער.
גערץ פנחס (פיניע) און פרוי רבקה מיט 5 קינדער.
גערץ נעכע מיט אירע קינדער.
גערץ יהושוע.
גערטמאַן יעקב, זיין פרוי און 4 קינדער.
גערשטיין יעקב, זיין פרוי און 4 קינדער.
גערשטיין הערשקע, זיין פרוי עטל און קינדער: פּאַלע, אברהם־חיים.
גערשמאַן יאַסקע, זיין פרוי עטל און טאָכטער רבקה מיטן מאַן משה און קינדער.

גערשמאַן יהודה (יידל), זיין פרוי מלכה און קינדער.

גרינוואַלד יצחק, זיין פרוי שרה און קינדער: משה, פנחס, מאיר.

גרינוואַלד משה, זיין פרוי רחל און קינדער.

גרינוואַלד לייבוש, זיין פרוי חיה־שרה און 3 קינדער.

גרינוואַלד נח.

גרויסקאָף משה, מיט פרוי טובה־דינה.

גריצמאַן אייזיק, זיין פרוי שרה און קינדער: רבקה און יוסף.

גרויסקאָפף לייבוש, מיט פרוי שרה־רבקה.

גראָס מלכה, מיט קינדער און זייערע משפחות.

גרינשפאַן משה, זיין פרוי חנה און 6 קינדער: לייבל, אלי, בערל, יאָסל, טובה, שפרה.

גרינשפאַן משה און זיין משפחה.

גרינשפאַן לייבוש, זיין פרוי חיה און קינדער: ברוך, מאיר, רבקה, שלמה, יענקל, איטשע.

גרינשפאַן רעסל, (פעלצמאַן) און איר מאַן.

גרינשפאַן זינדל, זיין פרוי ראַצע און קינדער: שלמה, לאה.

גרינשפאַן יאָסקע, זיין פרוי ביילע און 4 קינדער מיט זייערע משפחות.

גרינשפאַן טראַטל, זיין פרוי גיטל און 5 קינדער.

גריצמאַן מנשה, זיין פרוי פערל און קינדער: חנה, אייזיק און צבי.

גולדשטיין ברוך

ה

האַכמאַן העשל, זיין פרוי לאה און 3 קינדער.

האַלצמאַן חיים, זיין מאַמע חיה־מינדל, און פרוי מרים מיט די קינדער: פייבל, נח העניע, גיטל.

האַרן שלמה־לייב, זיין פרוי שיינדל און איר מאַמע פריידע, און קינדער: קרעסל, ביילע מיטן מאַן הערש הערבסט.

האַרן יענקל

האַרן יאָסל, זיין פרוי שרה (סורטשע).

האַרן פנחס און פרוי לאה, זייער טאָכטער עטל מיט איר קינד.

האַרן אברהם־יענקל, זיין פרוי קרעסל.

האַרן איטשע, און זיין משפחה. (פון כעלים).

האַרן יצחק (איטשע).

האַרן באַשע מיט איר משפחה.

האַרן שלמה, זיין פרוי העניע און קינדער.

האַרן שמואל־דב־אשר.

האַרן יהושע (שיע)־משה, זיין פרוי חיה און טעכטער צביה און תמה מיט אירע קינדער מלכה און אלי, און באַבע הינדע.

הימעלשטיין פישאלע, זיין פרוי פעשע און קינדער: בעריש, שלמה, חיה און חיים.

ו

וואַרשטאַט הערש־מאיר און קינדער: שרה, שלמה, רוחטשע, מאַטל.

ווײַדוואַסער שמואל־זעליג, זיין פרוי חנה און קינדער: רחל, שרה, דבורה.

ווײַנגאַרטן גודל, זיין פרוי מירה'לע און קינדער.

וויינטרויב רחלה און קינדער : אידעס און מעימע.

וויינטרויב שלום, זיין פרוי פריידל און קינדער : מלכה און אליעזר.

וויינטראוב שמואל (סמיל מלמד).

וויינריבער רבקה־העניע.

וויינריבער דוד, זיין פרוי מאַטל און קינד.

וויינטאב זלמן, זיין פרוי רייזל און זייערע קינדער : צילע, הערש, יואל, רחל, שרה און יוסף.

ז

זאַנשיין מאַטל, זיין פרוי הודל און 2 קינדער.

זאַנשיין יהושע (שיע), זיין פרוי ביילע און 4 קינדער.

זילבערמאַן שלמה, זיין פרוי דבורה און קינדער : לייבטשע, גדליה, יצחק.

זילבערמאַן עקיבא.

זילבערמאַן לייבוש, זיין פרוי פייגע און 2 קינדער.

זילבערמאַן רבקה און קינדער: חיה, חנה, פייגע, יוסף און צמח.

זילבערמאַן אברהם, זיין פרוי טשאַרנע און 2 קינדער.

זילבערמאַן יאָסל, און פרוי רויזקאַלע.

זילבערמאַן מאיר, זיין פרוי פרימטשע, זיין שוועסטער מרים און ברודער יידל.

זילבערמאַן אברהם, זיין פרוי עטל, זייערע קינדער : פייגע, דינה, גרשון און חנה.

זילבערמאַן חיה און זון עקיבא.

זיידענבערג אברהמיש און 3 קינדער.

זיידענבערג טוביה, זיין פרוי פעראַלע און קינדער : פרץ, איטע.

זיידענבערג חיים־אבא און זיין משפחה.

זיידפאדעם שמעון, זיין פרוי רבקה און זייערע 2 קינדער.

ט

טאפף יונה (יאָינעס), זיין פרוי דבורה און קינדער : אסתר און אַלטע מיט איר מאַן און 2 קינדער.

טאפף לייבל, זיין פרוי שרה און 3 קינדער.

טאפף יעקב, זיין פרוי קריינע און קינד.

טאפף נוטע, זיין פרוי לאה און קינדער.

טאַפף הערש, זיין פרוי און קינדער.

טאפף אליעזר (לייזער), זיין פרוי חיה און קינדער.

טוב אריה, זיין פרוי שרה און קינדער : צבי, גאָלדע און אברהם.

טענענהאָלץ אהרן, בעריש, אברהם און יחיאל.

טענענבוים בצלאל.

טענענבוים דוד (דובטשע) וחיים.

טענענבוים שלמה, זיין פרוי ריבטשע (רבקה) און 6 קינדער.

טעפער איטשע, זיין פרוי אידעס און טאָכטער ליבע.

טעפער דוד און זיין פרוי רחל.

טערנער עקיבא בן ישראל־שמואל, זיין פרוי און 2 קינדער.

טערנער פייגע־איטע.

טערנער רייזל (טעפער) און קינדער פייגע, רבקה.

טערנער נטע (נוטע) און קינדער : יידל און טילע און שוועסטער שרה.

טערנער חיים, זיין פרוי יוכבד און קינדער : עקיבא און גיטל.

טערנער מינטשע, איר מאַן אברהם און קינדער.

טערנער ישראל־שמואל, זיין פרוי צירל און קינדער: שפרינצע, פייגע, יענקל, עקיבא.

כ

כץ בן־ציון, זיין פרוי ברכה און 5 קינדער.

כץ שלום, זיין פרוי היה און 3 קינדער.

כץ מרדכי־יאָסל, זיין פרוי עטל און קינדער: שמואל, יענקל, גליקע, זלאַטע מיט זייערע משפחות.

כץ בצלאל (צאַלע), דוד, ישראל און זייער מאַמע דבושע.

כץ חיה און אירע קינדער: שרה, פייגע און דינה־איטע.

כץ ראובן, זיין פרוי יוכבד און 3 קינדער.

כץ שמחה און זיין משפחה.

ל

לאופער צביה־יענטע, איר מאַן נתן־ישכר און קינדער קרעסל און אברהם־יענקל.

לאַכמאַן בריינדל.

לאַכמאַן נחמן, זיין פרוי און קינדער.

לוין יחיאל, זיין פרוי חנה־העניע און קינדער: צביה, פייגע און בלימע מיט איר משפחה.

ליבהאבער יענקל, זיין פרוי אסתר און 3 קינדער.

ליבהאבער שמילקע און זיין פרוי.

ליכט יעקב, זיין פרוי ביילע און זייער זון משה.

ליכטער בעריש, זיין פרוי טובה און 4 קינדער.

ליכטער יענקל, זיין פרוי ביילע און זון משה.

לעווקאָוויטש אברהם.

לעווינשטיין העשל, זיין פרוי און 2 קינדער

לערנער יהושע (שיע), זיין פרוי חנה און קינדער: גיטל, לייבאַלע.

לערער אברהם, זיין פרוי רבקה און קינדער: מרים, ברוך.

לערער משה, זיין פרוי רחל און 2 קינדער.

לערער איטע.

לערער דוד, זיין פרוי חנה און קינדער.

לערער לוי, (דער בעקער), זיין פרוי און זון מיט פרוי.

לערער פנחס.

מ

מאגער לאה און קינדער: שמואל און שיינדל.

מאגער יענקל, זיין פרוי רייזל און 3 קינדער.

מאַרגנשטערן יוסף און זיין פרוי רחל.

מאַרגנשטערן אברהם און זיין פרוי דינה.

מושקאט מענדל, זיין פרוי רבקה און קינדער: שבע, יוכבד, שלמה.

מיגדאל גדליה, זיין פרוי באַשע און קינדער: לאה, נוטע, ראובן און לייבל.

מיטאג אברהם־יונה, זיין פרוי חוה און קינדער.

מילך מאיר און זיין פרוי חיה.

מילך יאָסל, זיין פרוי מאַטל און 5 קינדער.

מילעכמאַן אַברהם, זיין פרוי צפורה און 2 קינדער.

מעלניק לייבוש, זיין פרוי און קינדער מיט די משפחות.

מעלניק אַביש, זיין פרוי מאַטל און קינדער: שלום און יענקל.

מעץ חיה.

מעץ יאַסל, זיין פרוי חומע און 2 קינדער.

מעץ ישראל (סרולקע), זיין פרוי פּעסל און קינדער: פראַדל און רחל.

נ

נאכמאַן מאיר, זיין פרוי לאה און קינדער: ביילטשע, משה, יאַסל, אסתרל.

נידערמאַן שלמה און זיין פרוי רחל.

נידערמאַן יאשאלע, זיין פרוי און קינדער.

ניסנקאַרן רייזעלע.

ניסנקאַרן סלאַווע.

ניסנקאַרן פּסח, זיין פרוי ראזע און זייערע 2 קינדער.

ניסנקאַרן ישעיה (שיע), זיין פרוי יענטע און זייערע קינדער: פייגע, גיטל און אלי.

ניסנקאַרן שיינדל פון דערהיים גאַלדשטיין און אירע קינדער אלי און חנה'לע.

ניסנקאַרן חנה איר טאַכטער רבקה און אירע 3 קינדער: דוד, יאַסל און יענקל.

ניסנקאַרן נח, זיין פרוי פּעסע און זייערע קינדער: פייגע און יוסף.

ניסנקאַרן רויזע און איר זון יאַסל.

ס

סיקעוויטש יעקב-אהרן, זיין פרוי חנה-טובה און טאַכטער מיט איר משפּחה.

סלאַנימסקי דוד, זיין פרוי פייגע.

סלאַנימסקי פּעסל און זון צבי.

ע

עלסטער שמואל-אברהם.

עלסטער הערשקע, זיין פרוי ביילע און קינדער: רבקה און פּעראַלע.

עלסטער שמעון. זיין פרוי חנה און קינדער.

עלסטער געצל, זיין פרוי העניע.

עלסטער דוד, זיין פרוי רבקה און קינדער: ייטע, שרה און גרשון.

ענגעל פייבל, זיין פרוי חנה (האַנטשע) און קינדער: רחל, בוקי, דאבי, משה, יעקב-לייב.

עפּשטיין מרדכי און זיין פרוי זלאַטע.

עפּשטיין ישראל.

עפּשטיין שמואל-זימל, זיין פרוי שפּרינצע און קינדער מיט משפּחות.

עפּשטיין וואַלוויש, זיין פרוי חוה און 6 קינדער.

פ

פאנטשיק הערש, זיין פרוי שפּרינצע און 4 קינדער.

פאנטשיק איטקע און 2 קינדער.

פאנטשיק משה, זיין פרוי ברײנטשע און קינדער: חיה, רוחטשע, העניע, באַשע, רייזאלע.

פוטערמאַן מאַטל, זיין פרוי איטע און קינדער: רבקה-לאה, פריידע, אברהם, חנה און משפּחות.

פיין אליעזר (לייזער).

פיין משה, זיין פרוי לאה און קינדער.

פינקעלשטיין שמחה, זיין פרוי און 3 קינדער.

פינגערהוט איטשע, זיין פרוי חנה-איטע און קינד.

פלעטכמאַן פייגע און קינדער: הודעס, גאַלדע און ציפּע.

פלעטכמאַן בנימין, זיין פרוי שיינדל און 3 קינדער.

פלעכטמאַן אנדזו, אירע קינדער: מאַ־
רעק און יצחק.

פלעכטמאַן יצחק, זיין פרוי שיינדל און
2 קינדער.

פלעכטמאַן אליהו, זיין פרוי פערל און
קינדער: מאיר, אריה, יהודית שרה.

פלעכטמאַן אליעזר (לוזער), זיין פרוי
מלכה און קינדער: שמואל, צפו־
רה, חיים.

פלעכטמאַן שלמה און זיין פרוי חנה.

פינגערהוט אברהם, זיין פרוי גאָלדע
און קינדער: טובה, חנה און פישל.

פינגערהוט יעקב (יעיטשי) און זיין
משפחה.

פלאמענבוים פייגע־לאה און זון יאָסל.

פלאמענבוים לייבוש, זיין פרוי טובה
און קינדער: בנימין, יאָסל, יענקל,
יצחק, חיה, רעסל.

פלאמענבוים אלי, זיין פרוי ליבע און
קינדער: יאָסל, יצחק, יענקל.

פלאשטש פייבל, זיין פרוי צירל און
קינדער: דבורה, חנה, מאַטעלע.

פעלדמאַן יחיאל, זיין פרוי לאה.

פעלדמאַן משה.

פעלדמאַן יאנטשע און זיין משפחה.

פעלדמאַן ברכה, און זון יענקל.

פעלדמאַן זאַנוויל־אייזיס, זיין פרוי און
קינדער מיט משפחות.

פעלדמאַן שלמה, זיין פרוי און קינדער
מיט משפחות.

פעלדמאַן הערשאַלע, זיין פרוי חנה און
קינדער: חיה, שלמה און חומע.

פעלדמאַן יאָסל, זיין פרוי הדסה (הודעס)
און קינדער.

פעלדמאַן יאָסל, זיין פרוי גאָלדע און
קינדער.

פעלהענדלער אהרן, זיין פרוי איטע און
4 קינדער.

פעסטבערג חיים־דוד, זיין פרוי גיטל
און קינדער.

פעסטבערג שאול, זיין פרוי פייגע און
זון ישראל.

פעסטבערג אברהם, זיין איניקל איטקע
מיטן מאַן.

פרידמאַן העניע און 3 קינדער.

פערלמאַן בונעם, זיין פרוי חנה, פון
דערהיים גריצמאַן און קינדער:
טובה, צבי און יאָסעלע.

פערלמאַן מאיר, זיין פרוי יוכבד און
משפחה.

פראסט שמואל־אפרים.

צ

צימערמאַן דבורה און קינדער: פעסיע,
פראַדל, לייבל, יהושע (שיע).

צימערמאַן יאָסעלע, זיין פרוי עטל און
2 קינדער.

צימערמאַן שמעון, זיין פרוי רייזל און
זון עקיבא.

צימערמאַן משה־יהושע (שיע) און זיין
פרוי רחל.

צימערמאַן אברהם, זיין פרוי שרה און
קינדער.

ק

קאָרנפעלד זלמן און משפחה (פון
ליפאווקע).

קאַצמאַן שלמה, זיין פרוי הינדע און
זייערע קינדער.

קאס ברוך, זיין פרוי חיה און טאָכטער
שרה־ריבה מיט איר מאַן יוסף און
קינדער: רייזל, שמואל.

קאַץ שמחה, זיין פרוי ברכה און קינדער.
קאַץ נעכע, איר מאַן שמעון און זון.
קאַרנבליט אַברהם, זיין פרוי רחל און קינדער. פייגע און טובה.
קאַרפּף געצל, זיין פרוי חנה־העניע און קינד שיינדל.
קאַרפּף שמחה, זיין פרוי רחל און קינ־דער: מינע און פייגע.
קאַרפּף יאָסל, זיין פרוי חיה־רייזל און 6 קינדער מיט משפּחות.
קומער יענקל, זיין פרוי פייגע־לאה און קינדער: מאיר, יאָסל, משה און חוה מיט איר מאַן אליעזר (לייזער) און 2 קינדער.
קומער משה־שמעון, זיין פרוי מרים און קינדער.
קירזמאַן פייבל, זיין פרוי און קינדער.
קירשנבוים אַברהם און פרוי.
קליינמאַן יצחק, זיין פרוי הינדע און 4 קינדער.
קליינמאַן חיה־איטע און קינדער: יאָסל, גאָלדע, פרומע, אברהמשע און רוחלה.
קליינמאַן לאה און טאָכטער פעשע.
קליינמאַן בלימע.
קליינמאַן נחום, זיין פרוי חיה־איטל און קינדער: יאָסל, גאָלדע, רבקה און אַלטע באָבע.
קליינמאַן אברהם־יצחק, זיין פרוי פייגע־שרה און קינדער: שלמה־לייב, צדיק, הערש און אברהם־יענקל.
קליינמאַן יהושע (שיע) און קינדער: יואל, לייזער, גאָלדע און עלקע.
קעיזמאַן יונה, זיין פרוי שרה־רבקה און קינדער: נח, יצחק און לייבל.
קעיזמאַן אפרים (פרויעם), זיין פרוי רחל און קינדער.
קעיזמאַן יואל־דוד, זיין פרוי שרה און 6 קינדער.
קעיזמאַן ישראל, זיין פרוי דבורה און 3 קינדער.
קערשנבוים משה־יהושע (שיע), זיין פרוי מרים און קינדער: שרה, רחל,ביילע, שמחה און משפּחות.
קעיזמאַן פייבל, זיין פרוי רייזל און קינדער.
קרוק לייבל, זיין פרוי באַשע און 2 קינדער.
קרוק פריידל און קינדער: שלום, יאָסל און טאָכטער נעכע מיט אַ מאַן און 3 קינדער.
קרויגגאָלד דבורה, אירע קינדער און אירע עלטערן.

ר

ראַזשאנער ישראל, זיין פרוי צינע און 5 קינדער.
ראָזען נוטע, זיין פרוי פייגע און קינד מאיר.
ראָזען יהושע און זיין משפּחה.
ראָזען ברוך־יוסף.
ראָזען נחום, זיין פרוי יוכבד און זון פייבל.
ראָזען ביילע און קינדער: לייבל, מלכה מיטן מאַן יאָסקע און קינדער: זעליג, שמחה, אַלטער, רבקה און חוה.
ראָזען פערל און טאָכטער בת־שבע.
ראָזענבוים זאַנוול, זיין פרוי פריידע און קינדער חנה, מאיר און פערעלע.
ראָזענבוים לייבל און פרוי פייגע.
ראָזענצווייג מענדל.

רויזענצווייג לייבל.

ראַכמאַן אברהם, זיין פרוי זעלדע און קינדער: אסתר און קלמן.

ראַכמאַן משה (מאָטעלע).

רייז גיטל און אירע קינדער: רבקה, דוד (דובטשע) און זיין משפחה.

ש

שאפראַן דוד (דובטשע), זיין פרוי גיטל און קינדער: מרים, יענטאַלע, לאהלע און יצחק (איטשאַלע).

שולקלאַפּער שלום, זיין פרוי רחל און קינדער: הינדע און לאה.

שולקלאַפּער הענעך, זיין פרוי חיה און זייערס אַ קינד.

שולמאַן יחיאל.

שולקלאַפּער מאָטל, זיין פרוי מרים און 2 קינדער.

שוכמאַכער מענדל, זיין פרוי העניע און קינדער.

שולמאַן ישראל, זיין פרוי דינה און קינדער: משה, מלכה און הערש.

שטילערמאַן מאָטל, זיין פרוי חיה און קינד.

שטיפעל הערש, זיין פרוי רוחטשע און קינדער: שפרינצע, באַשע, יענקל און אלי.

שלאַכטמאַן יואל, זיין פרוי און קינד.

שלעווין מאָטעלע, זיין פרוי און קינ־דער: עטל, חיים און שלמה.

שמאלץ פייגע און איר זון נחמיה.

שניידערמאַן לייזער.

שניידערמאַן שמואל (מלמד).

שפייזמאַן חיים, זיין פרוי דוואָשע און קינדער: חנה, גאָלדע, יהושע, דוד, הינדע און לייבוש.

שריפט ישעיה (שאַיע) און פרוי שרה־רחל.

שריפט חיים־ישראל, זיין פרוי טעמה און 4 קינדער.

שפירמאַן חיים און משפחה.

שפירמאַן משה און חוה.

שטאַרקמאַן ישראל, זיין פרוי און קינדער.

שטאַק מרדכי, זיין פרוי שיינדל און זייערע קינדער: הערש און אלי.

שקלאש געצאַלע, זיין פרוי חנה־העניע און זייער קינד שיינדל.

ואלה יהודי שדלישצ'ה אשר לא נמצאו להם גואלים
כדי להזכירם לפי שמות משפחותיהם

און דאָס זענען די שעדלישטשער יידן פאַר וועלכע
עס האָבן זיך נישט געפונען אויסלייזער זיי זאָלן
דערמאַנט ווערן לויט זייערע משפחה־נעמען:

יוסף דער שוחט, זיין פרוי און 4 קינדער מיט די משפחות.

זלמן־יענקל דער בעל תפילה, זיין פרוי פערל און 10 קינדער.

משה־מענדל דער מלמד און 4 קינדער.

שלמה־דוד, זיין פרוי אסתר און 3 קינדער.

זאַוול שאלייבס, זיין פרוי און קינדער.

רבקה נעכעס, איר מאַן שלמה און זייערע קינדער מיט משפחות.

איטקע פון דערהיים פעסטבערג, איר מאַן ברוך און איר שוועסטער מיט אַ מאַן, 3 קינדער און עלטערן.

שמחה־בונעם דער קעיזמאַכער פון מאַגעלניץ.

חיים הערש דער מילנער.

שמואל־אפרים פון דאָרף לישנע, זיין פרוי גיטל און זייערע קינדער: נחמה, חוה, דבורה, געצל, רעסל, יצחק, איסער און חיים.

לזכרון עולם

לאלה אשר קימו את הפסוק „ושבו בנים לגבולם" ונתנו חלקם בבנין הארץ ונפטרו על אדמת ישראל:

צום אייביקן אָנדענק

פאַר די וועלכע האָבן מקיים געווען דעם פסוק „ושבו בנים לגבולם", און האָבן באַוויזן אַנטיילצונעמען ביים בנין פון לאַנד און געשטאָרבן אין ישראל:

צביה־יענטה הורן.

הניה הורן.

יעקב אַפלבוים, חולון.

יהודה גרין, נתניה.

קלמן שולמן, נהריה.

דוד הורן, גדרה.

רחל קליינמן, פתח־תקוה.

זאב גולדווסר, בת־ים.

יוסף זילבר, חיפה.

יצחק גרויסקופף, בני־ברק.

אברהם טרנר, פתח־תקוה.

שיינדל הורן, תל־אביב.

משה פוקסמן, פתח־תקוה (נפל בסיני בעת מלוי תפקידו).

יפה (שיינדל) פליישר מבית ווידווסר, נתניה.

שיינדל לכר, אשת מושקה, פתח־תקוה.

ניצולי קהילת שדלישצ׳ה בישראל, מבקשים סליחה ומחילה מכל קדושי עיירתנו ומשפחותיהם, אשר נספו בשואה ולא נמצאו להם גואלים כדי להזכיר את שמותיהם בספר יזכור זה של קהילת שדלישצ׳ה והסביבה

ת. נ. צ. ב. ה.

ישראל מעץ און זיין פרוי פעסל

נשארתי בודדה בילדותי
ולא אשכחכם לעולם

אבי **ישראל מץ**

אמי **פסל מץ** לבית ליפשיץ

אחיותי **פראדל ורחל**

דודי **אברהם קורנבליט**

דודתי **רחל קורנבליט**

בת־דודתי **פייגה קורנבליט**

בת־דודתי **טאובה קורנבליט**

סבא **לייבוש מץ**

סבתא **חיה מץ**

פראַדעלע און רחל'ה מעץ די קינדער פון ישראל און פעסל מעץ

מנציחה:
זלדה קלברמן לבית מץ
וינלנד, אמריקה

עלנט בין איך געבליבן אין מיינע קינדער־יאָרן
און איך וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

פאָטער **ישראל מעץ**
מוטער **פעסל מעץ**, פון דער היים: ליפשיץ
שוועסטערן **פראַדל** און **רחל**
פעטער **אברהם קאָרנבליט**
מומע **רחל קאָרנבליט**
קוזינעס **פייגע** און **טאָבע**
זיידע **לייבוש מעץ**
באָבע **חיה מעץ**

אברהם קאָרנבליט ז״ל

פייגע קאָרנבליט די טאָכטער פון אברהם און רחל קאָרנבליט

רחל קאָרנבליט און איר טעכטערל טאובע

פאַראייביקט:
זעלדע קעלבערמאַן־מעץ
ווינלאַנד, אמעריקע

לזכרון נצח

אברהם זיידנברג ז״ל ושתי בנותיו
חיים־אבא זיידנברג ומשפחתו

יהי זכרם ברוך

המנציחים:
משפ' זיידנברג, קרית־חיים

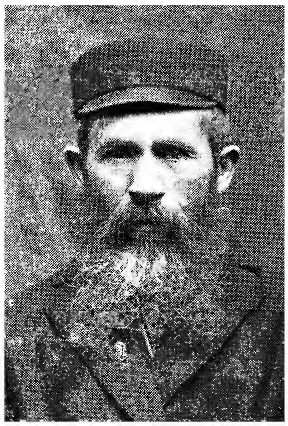

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.
טוביה זיידנברג ואשתו פרל'ה ז״ל

לזכרם של יקירינו

אבינו **פרץ זיידנברג**
אמנו **יהודית זיידנברג**
אחינו **טוביה** ואשתו **פרלה זיידנברג**
אחותנו **מאַטל** ובעלה **דוד ארנשטיין**

יהי זכרם ברוך

מנציחים:
יצחק זיידנברג, קרית־חיים
יהושע זיידנברג, קבוץ גן־שמואל

יוסף אפלבוים

מצבת זכרון ליקירינו הבלתי נשכחים

שאבדו בשואה על אדמת נכר

אבינו **יוסף אַפלבוים**

אמנו **ביילה־ליבה אַפלבוים** (לבית: גרינשפן)

אח **חיים אַפלבוים**

אח **אליהו**, אשתו **טובה** עם בנם

אחות **דבורה אַפלבוים**

אח **מאיר אַפלבוים**, אשתו **גיטל** ובנם **יעקב**

דודנו **לייביש גרינשפן**

דודתנו **חיה גרינשפן**

והבנים **שלמה, יעקב, ברוך, מאיר, רבקה, יצחק**

מנציחים: **חנה ביאלוביץ־אפלבוים**, חולון

אברהם אברך (אפלבוים), חיפה

צום אייביקן אָנדענק פאַר אונדזערע ליבע

וואָס זענען אומשולדיק אומגעבראַכט געוואָרן

פאָטער **יאָסל** (יאָסל־אלי״ס) **אַפלבוים**

מוטער **ביילע־ליבע אַפלבוים** (פון דער היים: גרינשפאַן)

ברודער **חיים אַפלבוים**

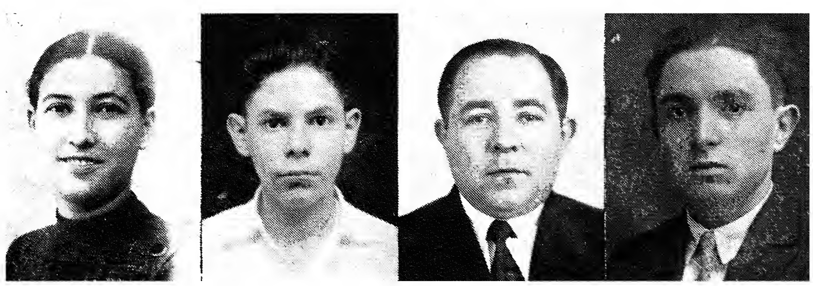
ברודער **אלי** און פרוי **טובה** מיט זייער קינד

שוועסטער **דבורהלע אַפלבוים**

ברודער **מאיר אַפלבוים**, זיין פרוי **גיטל** און זון **יעקב**

פעטער **לייביש גראינשפאַן** מיט זיין פרוי **חיה**

און קינדער: **שלמה, יענקל, ברוך, מאיר, רבקה, יצחק**

מימין לשמאל: **חיים אפלבוים, מאיר אפלבוים, בנו יעקב ואשתו גיטל**

פאַראייביקן: **חנה ביאלוביץ־אפלבוים**, חולון

אברהם אברך (אפלבוים), חיפה

מכתב לחבר

נח הולצמן ז״ל

נ ח   ה י ק ר !

אחרי עשרות שנים מתיישב אני שוב כמו בימים שעברו לכתוב לך. למרבה הצער איני מצפה הפעם לתשובה ממך. זוכר אני, נח, את ימי ילדותנו כשהיינו בני 8־9 ולמדנו ב„חדר״. אז כבר התחלנו להיות חברים נאמנים ולרקום יחד תכניות לימים כשנהיה גדולים. יחד המשכנו ללמוד בחדר של שמואל שוחט, יחד למדנו בבית־המדרש, יחד יסדנו את מפלגת צעירי אגודת ישראל ויחד התמסרנו למגביות של קרן היישוב. ואכן כמעט הכל הלך במשך השנים כפי שחשבנו ותיכננו בילדותנו.

והנה הגיע הזמן והצטרכנו להיפרד. אני עליתי ארצה ואתה נשארת בינתיים בשדלישצ׳ה בתקווה גם לעלות בקרוב. נדמה היה אז לשנינו שעל ידי חליפת מכתבים יתגשמו חלומותינו. אבל לרוע מזלנו באה החיה הנאצית הגרמנית ושמה לאל את תקוותנו. נח היקר, נלקחת מאתנו בעודך עול ימים, מאתנו ומעם ישראל שלמענו רצית להקדיש את כל כוחותיך. לא זכית, נח, ללחום יחד אתי את מלחמת השחרור של עמנו וארצנו.

מה אדבר ובמה אתנחם. אבדה לנו יהדות פולין היקרה ואתה בתוכה.

שלום לעפרך, חבר יקר.

יצחק זידנברג, קרית־חיים

לזכרון נצח למשפחתי הבלתי נשכחת

אמי **מרגלית ביאלוביץ** (לבית: זילבר)
אחותי **רבקה זילברמן־ביאלוביץ** עם 5 ילדים
אחותי **פסיה ביאלוביץ**
אחי **נתן ורעיתו**

מנציח:
דב (בערל) ביאלוביץ, חולון

נטע ביאלוביץ ואחותו פסיה

צום אייביקן אָנדענק פאַר מיין אומפאַרגעסלעכער משפחה

מוטער **מרגלית ביאַלאָוויטש** (פון דער היים: זילבער)
שוועסטער **רבקה זילבערמאַן־ביאַלאָוויטש** און 5 קינדער
שוועסטער **פעשע ביאַלאָוויטש**
ברודער **נתן** און פרוי

פאַראייביקט:
בערל ביאלוביץ, חולון

מוקדש לאחי, לאחותי ולמשפחתי

דוד אורשטיין, אשתו מאַטל מבית זיידנברג וילדם

לאחי טוביה ולאחותי מאַטל ולמשפחתי היקרה.

בכאב ובצער נפרד אני מכם בצורה אולי לא רגילה ולא מקובלת. מעל דפי ספר יזכור לעיירתנו שדלישצ׳ה וסביבתה. אין לי די מלים כדי לבטא את הכאב העמוק שבלבי. גדול ונורא האסון שפקד אותנו. לבי שבור ורצוץ מאז אותן השנים שנרצחתם, אתם יקירי.

על מה ולמה נרצחתם אתם, יהודי שדלישצ׳ה, יהדות פולין ויהדות אירופה הכבושה כולה. חטאכם היחיד היה שנולדתם ונשארתם יהודים עד ליום מותכם המר והנמהר. נפשי נקרעת. אין בי עוד כוח לכתוב.

יהא שלום לעפרכם הקדוש

יצחק זידנברג, קרית־חיים

תמיד אזכור אתכם

היקרים והבלתי נשכחים אשר נספו בשואה

אמי **חיה זילברמן**

אחי **עקיבא זילברמן**

מנציחים:

דבורה, אסתר ומשה זילברמן

פתח־תקוה

מיר וועלן אייך תמיד געדענקען

אונדזערע טייערע און אומפאַרגעסלעכע

מוטער **חיה זילבערמאַן**

ברודער **עקיבא זילבערמאַן**

פאַראייביקן:

משה, אסתר און דבורה זילבערמאַן

פתח־תקוה

אזכור אותם לנצח

ביילצ׳ה וורשטאט

אבי **מאיר נחמן**

אמי **לאה נחמן**

אחותי **ביילצ׳ה**

אחותי **אסתר׳ל**

אחי **משה**

אחי **יוסל**

אחי **אברהם**, אשתו וילדם

מנציחה :

שפרה זילברמן, פתח־תקוה

איך וועל זיי אייביק געדענקען !

פאָטער **מאיר נחמן**

מוטער **לאה נחמן**

שוועסטער **ביילטשע**

שוועסטער **אסתרל**

ברידער **משה** און **יאָסל**

ברודער **אברהם**, פרוי און קינד

פאַראייביקט :

שפרה זילבערמאַן, פתח־תקוה

זכרם יקר לנו מאד

יואל קליינמן ז"ל
נספה בשואה

אבינו **יהושע (שיע) קליינמן**

אח **יואל קליינמן**

אחות **אלקה קליינמן**

אח **אליעזר (לייזער) קליינמן**

אחות **גולדה קליינמן**

מנציחים:
אסתר רוזנפלד־קליינמן, נתניה
פרומה טפר־קליינמן, נתניה

זייער אָנדענק איז אונדז זייער טייער

פאָטער **שיע קליינמאַן**

ברודער **יואל קליינמאַן**

ברודער **לייזער קליינמאַן**

שוועסטער **גאָלדע קליינמאַן**

שוועסטער **עלקע קליינמאַן**

פאַראייביקן:
אסתר ראָזנפעלד־קליינמאַן, נתניה
פרומע טעפּער־קליינמאַן, נתניה

לבני משפחותנו היקרים והבלתי נשכחים

אבינו **ברוך קאס**

אמנו **חיה קאס**

אחותנו **שרה־ריבה**, בעלה **יוסף וקסמן**

וילדיהם: **רייזלה ושמואל**

מנציחים:
בני קאס־קהת, בת־ים

פאַר אונדזערע טייערע און אומפאַרגעסלעכע

פאָטער **ברוך קאס**

מוטער **חיה קאס**

שוועסטער **שרה־ריווע**, איר מאַן **יוסף וואַקסמאַן**

מיט די קינדער: **רייזעלע** און **שמואל**

פאַראייביקן:
די ברידער קאס־קהת, בת־ים

לזכרון נצח

ברײנצ׳ה פונצ׳ק, כלתה איטקה פונצ׳ק־פיין
ושני ילדיה

אבי **משה פונצ׳ק**

אמי **ברײנצ׳ה פונצ׳ק**

אחיותי: **חיה, רוחצ׳ה, הניה,**
בשה ורײזלה

דודי **הרש פונצ׳ק**, אשתו **שפרינצה**
וילדיהם

סבי **יעקב רודרמן** וסבתי **חוה**

מנציח:
אליהו פונצ׳ק, בת־ים

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער **משה פאַנטשאַק**

מוטער **ברײנטשע פאַנטשאַק**

שוועסטער **חיה, רוכטשע, העניע, באַשע** און **רײזעלע**

פעטער **הערש פאַנטשאַק**, זײַן פרוי **שפרינצע** און קינדער

זיידע **יעקב רודערמאַן** און באָבע **חוה**

פאַראייביקט:
אליהו פאַנטשאַק, בת־ים

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי **אלי פלומנבוים**

אמי **ליבה פלומנבוים**

אחי **יוסף, יצחק ויעקב**

דודי **לייבוש פלומנבוים**

דודתי **טובה פלומנבוים**

ילדיהם: **בנימין, יוסף, יעקב, יצחק, חיה ורסל**

מנציחה:

שפרינצה שטירמר־פלומנבוים

גבעתיים

צום אָנדענק פון מיין טייערע משפחה

וועלכע איז אומגעקומען אין דער שואה

פאָטער **אלי פלאָמענבוים**

מוטער **ליבע פלאָמענבוים**

ברידער **יאָסל, יצחק** און **יענקל**

פעטער **לייביש פלאָמענבוים**

און זייערע קינדער: **בנימין, יאָסל, יענקל, יצחק חיה** און **רעסל**

פאַראייביקט:

שפרינצע שטירמער־פלאָמענבוים

גבעתיים

צום אייביקן אָנדענק

זאָל דאָס בילד פון מיין אומפאַרגעסלעכער פרוי

רבקה זילבערמאַן בת צמח ביאַלאָוויטש

רבקה זילבערמאַן ז״ל פון דערהיים
ביאַלאָוויטש

וועלכע איז אומגעבראַכט געוואָרן מיט אונדזערע קינדער:

חיה, חנה פייגע, יוסף און **צמח**

דורך די נאַצישע פאַשיסטישע בעסטיעס אין שטאָט לוצק, וואָלין — דינען ווי אַ מצבה אויף דעם אומבאַקאַנטן קבר צווישן אַלע קדושים, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן נאָר דערפאַר ווייל זיי זענען געווען יידן.

פאַראייביקט:

עקיבא זילבערמאַן

בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע

לזכר יקירינו

אבינו **שלום שולקלפר**

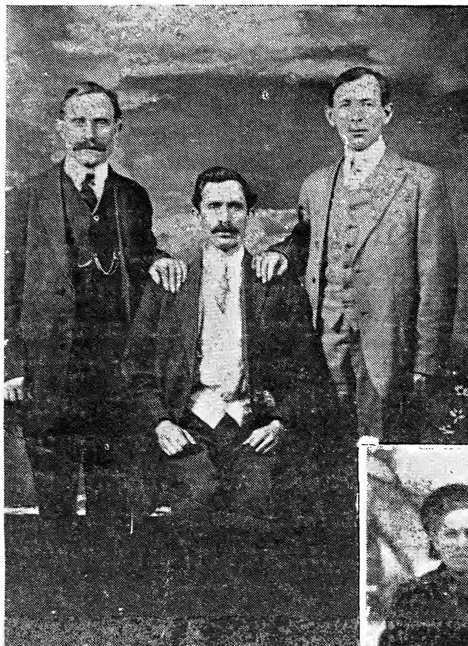
אמנו **רחל שולקלפר**

אחיותי **הינדה ולאה**

אחי **משה**

אחי **הנוך**, אשתו **חיה** וילדם

בני **מכל ריינר**

פון רעכטס אויף לינקס:
מאיר־דוד שולקלאפער,
שלום שולקלאפער און הערש שערמאַן

די קינדער פון שלום שולקלאַפער.
פון רעכטס אויף לינקס:
הינדע, חיה־הענע מיט אירע צוויי קינדער
און לאה שולקלאַפער.

מנציחים:

לאה ויעקב שולקלפר, גבעתיים

זאב ומוטל שולקלפר,
בואנוס־איירס, ארגנטינה

איסר שולקלפר, אמריקה

צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע

הענעך שולקלאַפּער און זיין פרוי חיה
אומגעקומען דורך די דייטשישע מערדער אין דער שואה אין שעלישטש.

מכל ריינר
נספה יום לפני שחרור המחנה
בהיותו בן 18.

פאָטער **שלום שולקלאַפּער**

מוטער **רחל שולקלאַפּער**

שוועסטערן **הינדע** און **לאה**

ברודער **משה**

ברודער **הענעך**, זיין פרוי **חיה**
און זייער קינד

מיין זון **מעכל ריינער**

פאַראייביקן:
לאה און יעקב שולקלאַפּער, גבעתיים
וועלוול און מאָטל שולקלאַפּער
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע
איסר שולקלאַפּער, אַמעריקע

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן, אונדזערע טייערע

שוועסטער **מאַטל**, שוואָגער **אַביש מעלניק** און קינדער

שוועסטער **חיה־הענע**, שוואָגער **געצאלע קארף** און קינדער

מאַטל שולקלאַפּער די טאָכטער פון שלום און רחל שולקלאַפּער

פאַראייביקן די ברידער:

יעקב, וועלוול, איסר און מאָטל שולקלאַפּער

ישראל — אַרגענטינע — אַמעריקע

לזכר משפחתנו

אבינו **הרשקה אלסטר**

אמנו **ביילה**

אחיותינו **רבקה ופרלה**

אחינו **שמעון** ומשפחתו

מנציחים:
אפרים אלסטר ומשפחתו
פתח־תקוה

צום אָנדענק פון אונדזער משפחה

פאָטער **הערשקע עלסטער**

מוטער **ביילע**

שוועסטערן **רבקה** און **פערעלע**

ברודער **שמעון** און זיין משפחה

פאַראייביקן:
אפרים אלסטער און משפחה
פתח־תקוה

צום אָנדענק פאַר מיין משפחה

דאָס האַרץ טוט וויי, די טרערן שטיקן, אָבער אייך, אונדזערע אומפאַרגעסלעכע אומשולדיקע קרבנות, וועלן מיר קיינמאָל נישט פאַרגעסן

פאָטער **פישאלע הימעלשיין**

מוטער **פעשע הימעלשיין**

ברידער **בעריש, שלמה** און **חיים**

שוועסטער **חיה**

שלמה הימלשיין
נספה בשואה

פאַראייביקט:
רחל ווינטרוביץ־הימלשיין, לוד

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע טייערע

פאָטער **מרדכי לעוואָקאָוויטש**

מוטער **דאָבע לעוואָקאָוויטש**

ברודער **אברהם לעוואָקאָוויטש**

פעטער **אברהם פינגערהוט**

מומע **גאָלדע פינגערהוט**

און זייערע קינדער:

טובה, חנה און **פישל**

אברהם לעוואָקאָוויטש
אומגעקומען אין דער שואה

מרדכי לעוואָקאָוויטש
געשטאָרבן אין בראַזיל

דאָבע לעוואָקאָוויטש
געשטאָרבן אין בראַזיל

פאַראייביקן:

די ברידער לעוואָקאָוויטש
חיים, זלמן, יאָסל און יצחק

ריאָ־דע־זשאַניירא, בראַזיל

להורי הבלתי נשכחים, אחי, אחיותי ומשפחתי היקרה שנספו בשואה

אבי **ישראל־שמואל טרנר**

אמי **צירל טרנר**

אחי **עקיבא ויעקב**

אחיותי **שפרינצה ופייגה**

אשתי **רייזל** מבית: ספר

ילדי **פייגה ורבקה**

מנציח:
חיים טרנר, פתח־תקוה

מיינע אומפאַרגעסלעכע און ליבע, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה

פאָטער **ישראל־שמואל טערנער**

מוטער **צירל טערנער**

ברידער **עקיבא** און **יענקל**

שוועסטער **שפרינצע** און **פייגע**

מײַן פרוי **רייזל** פון דער היים: טעפער

מיינע קינדער **פייגע** און **רבקה**

פאַראייביקט:
חיים טערנער, פתח־תקוה

איר זענט פון אונדז אַוועקגעריסן געוואָרן דורך די היטלעריסטישע מערדער
אָבער מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

השניה מימין יהודית (אידיס) וויינטרויב, על ידה פישל פינגרהוט, שוכבת מימה וויינטרויב וקבוצת חברים.

מוטער **רחלע וויינטרויב**

שוועסטער **אידעס**

שוועסטער **מעימע**

פאַראייביקן
די משפחות וויינטרויב
לוד — תל־אביב

זכרון נצח

למשפחת גריצמן מקאמיונקה

מנשה גריצמן, אשתו פרל

וילדיהם:

חנה, אייזיק וצבי

מנציחים בני גריצמן בישראל:

רחל, נח, יעקב ואשתו רגינה

משה וטובה פרלמן, בני חנה פרלמן־גריצמן,
אשר נספו בשואה

צום אייביקן אָנדענק

פון דער משפחה גריצמאַן פון קאַמיאָנקע

מנשה גריצמאַן און פרוי פערל

זייערע קינדער:

חנה, אייזיק און צבי

די קינדער פון מפשחה גריצמאַן אין ישראל:

רחל, נח, יעקב און זיין פרוי רעגינע

בלבבות שבורים מכאב

אנו מזכירים את משפחותינו היקרות שנספו בשואה האיומה, שפקדה את עמנו

אבינו **שלמה־לייב הורן**

אחותנו **בילה** ובעלה **הרש הרבסט**

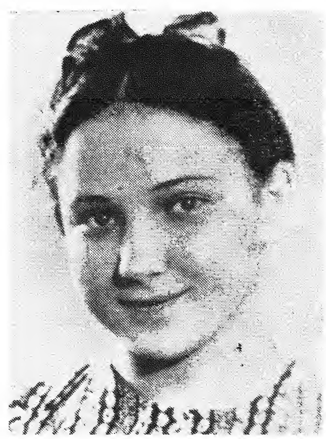
אחינו **יוסל הורן**, אשתו **שרה** (שרה־צה)

לבית: פסטברג, ובתם **רחלה**

אחינו **יענקל הורן**

אחותנו **קרסל הורן**

סבתנו **פריידה**

קרסל הורן, בת 14 היתה במותה

יענקל הורן, נפל בעיר חלם
בהגנו על כבוד ישראל

מנציחים:

בני הורן — לאה, לובה, משה
ובני משפחותיהם

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

מיט ווייטיק און צעבראָכענע הערצער דערמאָנען מיר אונדזער ליבע פאַמיליע,
וועלכע איז אומגעקומען אין דער שרעקלעכער שואה פון אונדזער פאָלק

הרש הרבסט ורעייתו בילה הרבסט, מבית: הורן

פאָטער **שלמה־לייב האָרן**
שוועסטער **ביילע**, איר מאַן **הערש הערבסט**
ברודער **יוסל האָרן**, פרוי **שרהטשע**,
פון דער היים: פעסטבערג, און זייער קינד **רחלע**

ברודער **יענקל האָרן**
שוועסטער **קרעסל האָרן**
באָבע **פריידע**

יוסף (יאָסל) הורן ורעייתו שרהצ׳ה הורן, מבית: פסטברג

פאַראייביקן די קינדער פון שלמה־לייב און שיינדל האָרן
לאה, ליבע, משה און זייערע משפחות

לזכרם הקדוש של בני משפחתינו,
אשר מתו על קידוש־השם

מלכה ועלי שרמן שנספו בשואה
ילדיהם של אברהם ותמה שרמן

נתן־יששכר לאופר, אשתו **ינטה** מבית הורן
וילדיהם: **קרסל ואברהם־יענקל**
ר׳ **אברהם־יענקל הורן** ואשתו **קרסל**
שמואל־דב־אשר הורן
יצחק הורן
קרסל׳ה קיכלר
יהושע־משה הורן, אשתו **חיה**,
בנותיהם: **צביה ותמה**
נכדיהם: **מלכה ועלי** והסבתא **הינדה**
פנחס הורן, אשתו **לאה**, בתם **אטל** וילדיה
שלמה הורן, אשתו **הנה** וילדיהם
באשה הורן ומשפחתה

דוד הורן ז״ל

שמואל־דב־אשר הורן ז״ל

מנציחה:
אטל קיכלר ומשפחתה, תל־אביב

צום הייליקן אָנדענק פאַר אונדזערע משפּחות,
וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם

נתן־יששכר לאופר ואשתו ינטה ז״ל
נספו בשואה

נתן־יששכר לאופר, זיין פרוי **יענטע**
פון דער היים: האַרן

זייערע קינדער: **קרעסל** און **אברהם־יענקל**

ר׳ **אברהם־יענקל האַרן** און זיין פרוי
קרעסל

שמואל־דב־אשר האַרן

איטשע האַרן

קרעסאלע קיכלער

יהושע (שיע)**־משה האַרן**, זיין פרוי **חיה**,

זייערע קינדער: **צביה** און **תמה**.

יענקל וקרסל לאופר — נספו בשואה

אייניקלעך **מלכה** און **עלי**, באָבע **הינדע**

פּנחס האַרן, זיין פרוי **לאה**,

טאָכטער **עטל** מיט אירע קינדער

שלמה האַרן, זיין פרוי **הענע** און קינדער

באַשע האַרן און איר משפּחה

פאַראייביקן:
עטל קיכלער און משפּחה, תל־אביב

למשפחתי היקרה והבלתי נשכחת,
שנספתה בשואה

פולה מבית גרשטיין
ובעלה משה קרפף

אבי ר׳ **הרשקה גרשטיין,**
נולד בשנת 1898 — נפטר בשנות השואה

אמי מרת **אטל גרשטיין** מבית: פלדמן,
נולדה ב־1898 — נפטרה בשנות השואה

אחותי **פולה גרשטיין,** בעלה וילדם

אחי **אברהם־חיים גרשטיין**

סבי **יחיאל פלדמן**

סבתי **לאה פלדמן** ובנם **משה**

מנציח:
אליקים־געצל גרשטיין, תל־אביב

פאַר מיין טייערע און אומפאַרגעסלעכע משפחה,
וועלכע איז אומגעקומען אין דער שואה

פאָטער ר׳ **הערשקע גערשטיין,**
געבוירן אין 1898 — אומגעקומען אין דער שואה

מוטער מרת **עטל גערשטיין** (פעלדמאַן),
געבוירן אין 1898 — אומגעקומען אין דער שואה

שוועסטער **פאַלע גערשטיין,** איר מאַן און קינד

ברודער **אברהם־חיים גערשטיין**

זיידע **יחיאל פעלדמאַן**

באָבע **לאה פעלדמאַן** און זון **משה**

פאַראייביקט:
אליקים־געצל גערשטיין, תל־אביב

זכרם יהי עמנו תמיד

נטע טרנר

ילדיו **יהודה** (יידל) **ותהילה** (טילע)

אחותו **שרה**

חיים טרנר, אשתו **יוכבד** וילדיהם: **עקיבא וגיטל**

מינצ'ה טרנר, בעלה **אברהם** וילדיהם

יהושע (שיע) **לרנר**, אשתו **חנה** וילדיהם: **גיטל ולייב'לה**

שמעון צימרמן, אשתו **רייזל** ובנם **עקיבא**

גיטל ולייב'לה בני ישעיה וחנה לרנר

עקיבא בן רייזל ושמעון צימרמן
נרצח בהיותו בן 7

מנציח:
עקיבא טרנר ומשפחתו, חיפה

זכרון נצח ליקירינו

אבי **שמואל־זליג ויידווסר**
אמי **חנה ויידווסר**
אחיותי **דבורה, רחל ושרה**
דודתי **חנה בראון** וילדיה
דודתי **רבקה אלסטר** ושלושת ילדיה
דודי **דוד אלסטר**

מנציחה:
שיינדל פליישר־ווײַדווסר ז״ל
נתניה

יפה (שיינדל) פליישר מבית ויידוואסר הנציחה את משפחתה בספר יזכור זה ולפתע־פתאום נפטרה בט״ז בכסלו תש״ל, בגיל 46 ולא זכתה לראות את הספר
יהי זכרה ברוך!

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע

חנה ווײַדוואסר ז״ל

פאָטער **שמואל־זעליג ווײַדוואַסער**
מוטער **חנה ווײַדוואַסער**
שוועסטער **דבורה, רחל** און **שרה**
מומע **חנה בראַון** און קינדער
מומע **רבקה עלסטער** און דריי קינדער
פעטער **דוד עלסטער**

פאַראייביקט:
שיינדל פליישער־ווײַדוואַסער ז״ל
נתניה

לזכר משפחת קרפף

משה קרפף ז"ל

יוסל קרפף ואשתו חיה־רייזל
רחל מורגנשטרן, מבית קרפף, ובעלה יוסף
שמחה קרפף, אשתו רחל ושתי בנותיהם
חנה קרפף ושני ילדיה: פייגה ופייבל
משה קרפף, אשתו ושני ילדיהם
חומה קרפף ובנה
דוד קרפף
אברהם ודינה מורגנשטרן

מנציחים:
אסתר ופרומה מבית קליינמן
נתניה

צום אָנדענק פון דער משפחה קאַרפף

יאָסל קאַרפף, זיין פרוי חיה־רייזל
רחל מאָרגנשטערן, פון דער היים: קאַרפף,
און איר מאַן יוסף מאָרגנשטערן
שמחה קאַרפף, זיין פרוי רחל און צוויי קינדער
חנה קאַרפף און אירע צוויי קינדער:
פייגע און פייוול
משה קאַרפף, פרוי און צוויי קינדער
דוד קאַרפף
חומה קאַרפף און איר זון דוד
אברהם און דינה מאָרגנשטערן

פאַראייביקן: אסתר און פרומה פון היים קליינמאַן
נתניה

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע טייערע און אומפאַרגעסלעכע
וועלכע זענען אומגעברענגט געוואָרן דורך די דייטשיש־נאַצישע בעסטיעס

ברודער **משה לערער**

שוועגערין **רחל לערער**, פון דער היים: זילבערמאַן

זייערע קינדערלעך **ברוך** און **פעסע**

רחל לערער, פון דער היים זילבערמאַן, די פרוי פון משה לערער, און זייערע קינדער ברוך און פעסע

משה לערער ז״ל

פאַראייביקן:
לייבל און רבקה לערער
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע אומפאַרגעסלעכע,
וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע בעסטיעס

יענקל קומער, זיין פרוי **פייגע־לאה**

און זייערע קינדער: **מאיר, יאָסל, משה**

און **חוה** מיט איר משפחה

פייגע־לאה קומער, פון דער היים זילבערמאַן ז״ל

מאיר קומער ז״ל

פאַראייביקן די ברידער:
וועלוול, יענקל, איסר און מאָטל שולקלאַפּער
ישראל — אַרגענטינע — אַמעריקע

זכרון נצח למשפחתנו הבלתי נשכחת

אמנו **פייגה פלכטמן** (נספתה בשדלישצ׳ה 3 חדשים לפני השחרור)
אחיותינו **הדסה, גולדה וציפה**
אחינו **יצחק**, אשתו **שיינדל** וילדיהם
אחינו **בנימין**, אשתו **שיינדל** וילדיהם

מנציחים:
שמואל ומשה פלכטמן
כפר־סבא

פייגה פלכטמן ושתי בנותיה: גולדה, מימין ויהודית משמאל. הצילום מתקופת השואה

צום אייביקן אָנדענק פאַר אונדזער אומפאַרגעסלעכער משפחה

מוטער **פייגע פלעכטמאַן** (אומגעקומען 3 חדשים פאַר דער באַפרייאונג)
שוועסטערן **האָדעס, גאָלדע** און **ציפּע**
ברודער **יצחק**, זיין פרוי **שיינדל** און קינדער
ברודער **בנימין**, זיין פרוי **שיינדל** און קינדער

פאַראייביקן:
שמואל און משה פלעכטמאַן
כפר־סבא

לעולם לא אשכחכם, יקירינו

יהודית קומער

נחמיה ווקסמן

שאול ווקסמן

שרה ווקסמן ובעלה **יוסף**

ביילצ׳ה וואַרשטאַט

כולם מן הכפר ברקס ע״י שדלישצ׳ה

יוסף גרופמן, אשתו **חנה** מבית קומר
אליעזר ואסתר ברקוביץ מבית קומר
מלבורן — אוסטרליה

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן אונדזערע טייערע

הודיס קומער

נחמיה וואַקסמאַן

שאול (שועל) וואַקסמאַן

שרה וואַקסמאַן און איר מאַן **יוסף**

ביילטשע וואַרשטאַט

אַלע פון דארף באַרקעס נעבן שעדלישטשע

פאַראייביקן:
יוסף גראָפמאַן, זיין פרוי **חנה** פון היים קומער
אליעזר (לייזער) און אסתר בערקאָוויטש
פון דער היים: קומער
מעלבורן, אויסטראַליע

ליקירינו — זכרון נצח

שלמה זילברמן ז"ל

דבורה זילברמן ז"ל

אבינו **שלמה זילברמן**

אמנו **דבורה זילברמן**

אחינו **לייבצ'ה, גדליה ויצחק**

סבא **עקיבא זילברמן**

דודנו **לייבוש זילברמן**

דודתנו **פייגה זילברמן** ושני ילדיהם

דודנו **אברהם זילברמן**

דודתנו **צ'רנה זילברמן** וילדיהם

דודנו **נחמיה גולדברג**, אשתו **רבקה** עם ילדיהם

לייבוש זילברמן

מנציחים:

יוסף זילברמן, רמלה

רבקה זילברמן־לרר, בואנוס־איירס, ארגנטינה

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע ליבע

פאָטער
שלמה זילבערמאַן
מוטער
דבורה זילבערמאַן
ברידער
לייבטשע, גדליה און יצחק
זיידע
עקיבא זילבערמאַן
פעטער
לייבוש זילבערמאַן
מומע
פייגע זילבערמאַן און צוויי קינדער
פעטער
אברהם זילבערמאַן

אברהם זילבערמאַן
אומגעקומען דורך די דייטשע
מערדער אין שעדלישטשע

די קינדער פון לייביש און פייגע זילבערמאַן
פעסע פון רעכטס און שרה פון לינקס. דערמאָרדעט
געוואָרן אין דער שטאָט ליביוונע

מומע
טשאַרנע זילבערמאַן
און קינדער
פעטער
נחמיה גאָלדבערג
מומע
רבקה גאָלדבערג
און קינדער

פאַראייביקן:
יוסף זילבערמאַן, רמלה
רבקה לערער־זילבערמאַן,
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע טייערע,
וועלכע זענען אומגעקומען אין די יאָרן פון דער שואה

משפחת לנצ׳נר ז״ל

אהרן, דב ויחיאל טננהולץ ז״ל

יחיאל טענענהאָלץ
אהרון טענענהאָלץ
בעריש טענענהאָלץ
אברהם טענענהאָלץ
יענקל סיקעוויטש
חנה סיקעוויטש
פייגע סיקעוויטש
יענקל גערטמאַן, זיין פרוי און קינדער
חיה לענטשנער מיט מאַן און טאָכטער
יונה טוב און פרוי **דבורה**
מיט קינדער און אייניקלעך
יחיאל לעווינשטיין, זיין פרוי **חנה־הענע**,
קינדער און אייניקלעך
יענקל ליכט, זיין פרוי **ביילע** און זון **משה**
טובה ליכט, איר מאַן **בערל** און קינדער

פאַראייביקט:
די משפחה גערטמאַן, רמלה

לזכר יקירינו שאבדו לנו בשואה

אבינו **מרדכי טפר**

אמנו **שושנה טפר**

אחינו **יצחק טפר** ואשתו **זיסל** מבית קצמן

עם ילדיהם : **חנה׳לה ואברהמ׳לה**

אחינו **שמואל טפר**, אשתו וילדיהם

אחות **חוה**, בעלה **עזריאל פרוכטמן**

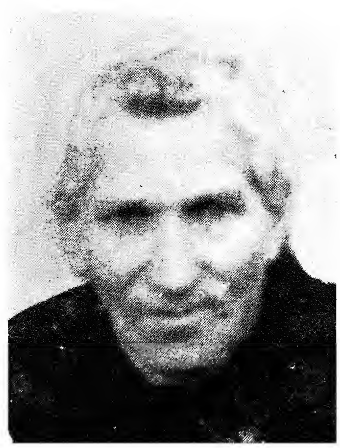
ובתם **הינדלה**

אחות **פייגה**, בעלה **יוסף הרשנהורן**

עם ילדיהם

יצחק טפר, אשתו זיסל
וילדיהם חנה ואברהמ׳לה
נספו בסוביבור

רחל טפר, נהרגה ע״י הגרמנים בכפר
סיצין לאחר חג השבועות בשנת 1942

מנציחים :

בצלאל טפר

שרה לימן לבית טפר

נתניה

צום פאַראייביקן אונדזער ליבע פאַמיליע,
וועלכע איז אומגעקומען אין דער שואה

פאָטער **מרדכי טעפּער**

מוטער **שושנה טעפּער**

ברודער **יצחק טעפּער**, זיין פרוי **זיסל**, פון דער היים: קאַצמאַן,
און זייערע קינדער: **חנהלע** און **אברהמעלע**

ברודער **שמואל טעפּער**, פרוי און קינדער

שוועסטער **חוה**, איר מאַן **עזריאל פּרוכטמאַן**
און זייער קינד **הינדעלע**

שוועסטער **פייגע**, איר מאַן **יוסף הערשנהאָרן** און זייערע קינדער

חוה ספר ובתה הינד'לה מסיצין נספו בדרך לעבודת הכפיה בגרמניה

פאַראייביקן: **בצלאל טעפּער**
שרה לייטמאן־טעפּער
נתניה

לזכרון נצח

אבינו **פנחס לכר**

אמנו **רחל לכר**

אחינו **יעקב לכר**

אשתו **מינה לכר** וילדיהם

מנציחים:

משה ונתן לכר, פתח־תקוה

יעקב לכר ואשתו מינה נספו בשואה

צום אייביקן אָנדענק

פאָטער **פנחס לאַכער**

מוטער **רחל לאַכער**

ברודער **יעקב לאַכער**

זיין פרוי **מינע לאַכער** און קינדער

פאַראייביקן:

משה (מאָשקע) און נתן לאַכער

פתח־תקוה

לזכר משפחתי היקרה שאבדה בשואה

אמי **ביילה רוזן**

אחי **לייבל רוזן**

גיסי **יוסקה פרידמן**, אשתו **מלכה** לבית רוזן ובני ביתם

אחי **נטע רוזן**, אשתו **פייגה** ובני ביתם

אחי **ברוך־יוסף רוזן**, אשתו ובנו **יהושע**

אחי **נחום רוזן**, אשתו **יוכבד** ובנם **פייבל**

אשתי **פרל רוזן** ובתי **בת־שבע**

„ראה ה׳ והביטה, למי עוללת כה״ (איכה ב׳ — 20)

לייבל רוזן ז״ל
נרצח אחרי המלחמה ע״י הפולנים

מנציח:
יעקב רוזן, ראשון־לציון

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

פאָטער **לייזער פלעכטמאַן**

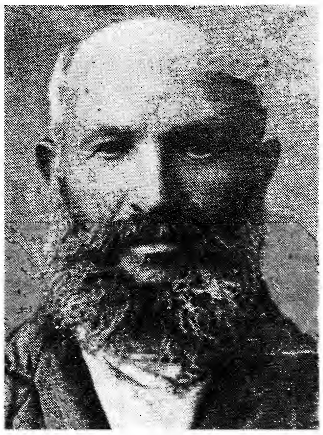
מוטער **מלכה פלעכטמאַן**

שוועסטער **טשיפע**

ברידער **שמואל** און **חיים**

ברודער **שלמה** און פרוי **חנה**

מאַן און שוואָגער **בן־ציון בערגער**

אליעזר (לייזער) פלכטמן, נספה בשואה

שלמה פלכטמן, נספה בשואה

חיים פלכטמן, נפל בסביבת לובלין,
בשנת 1944, בהיותו פרטיזן צעיר

פאַראייביקט: **לאה ברגר־פלעכטמאַן**
און משה פלעכטמאַן
בת־ים — רמלה

מיר זענען צעשיידט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע מערדער, אָבער אין די געדאַנקען זענען מיר געבליבן אייביק פאַראייניקט

פאָטער **יחיאל כץ**

מוטער **פייגע־רחל כץ**

ברודער **ראובן כץ**
מיט זיין משפחה

שוועסטער **דינה** און איר משפחה

שוועסטער **פראַדל** און איר משפחה

שוועסטער **מאַטל** און איר משפחה

שוועסטער **חנה**

שלום ויינטרויב, אשתו פראַדל מבית כץ

מיין געוועזענע פרוי **חיה**
(פון דער היים טעפּער)

און מיינע קינדער:
שרה, פייגע און **דינה־איטע**

פעטער
מרדכי־יאָסל כץ, זיין פרוי **עטל**

און קינדער:
גליקע, זלאַטע, שמואל, יענקל

משה אוברקלייד ואשתו מאַטל מבית כץ

פאַראייביקט:
שמואל כץ, פתח־תקוה

אויה לנו שנשארנו „אחד מעיר ושניים ממשפחה"
ועלינו להזכיר את שארית בשרנו

אבינו **משה בוקסנבוים**
אמנו **בילה־ליבה בוקסנבוים**
אחיותינו **רבקה וטובה**
אחינו **יענקל**
אחינו **יצחק**
דודנו **יהודה בוקסנבוים**
דודתנו **מאשה בוקסנבוים** וילדיהם
דודנו **משה פרידמן**
דודתנו **דובה פרידמן** וילדיהם

דודנו **יוסל פרידמן**
דודתנו **פריידה פרידמן** וילדיהם
דודנו **לייבל שפורן**
דודתנו **שיינדל שפורן** ובתם **רבקה**
דודנו **אברהם מרגלית**
דודתנו **רבקה מרגלית** וילדיהם
דודנו **זלמן בוקסנבוים**
דודתנו **חנה־רבקה בוקסנבוים**

יצחק בוקסנבוים ז"ל, מת במונטווידיאו אורוגוויי

רבקה שפורן ז"ל נספתה בעיר חלם

מנציחים:
בני בוקסנבוים — הרש, שרה, אלי ובנימין
ישראל — קנדה

אוי איז אונדז אַז מיר זענען געבליבן
„איינער פון אַ שטאָט און צוויי פון אַ משפחה"
און אויף אונדז איז געפאַלן דער גורל צו דערמאָנען אונדזערע נאָענטע:

יוסל פרידמן, אשתו פריידה אחותו רייזל וילדי משפחת פרידמן, רבקה ויצחק

פאָטער	**משה באָקסענבוים**	פעטער	**יאָסל פרידמאַן**
מוטער	**ביילע־ליבע באָקסענבוים**	מומע	**פריידע פרידמאַן** און קינדער
שוועסטער	**רבקה** (ריווטשע) און **טובה**	פעטער	**לייבל שפּאָרן**
ברודער	**יענקל**	מומע	**שיינדל שפּאָרן**
ברודער	**יצחק**		און טאָכטער **רבקה**
פעטער	**יידל באָקסענבוים**	פעטער	**אברהם מרגלית**
מומע	**מאַשע** און קינדער	מומע	**רבקה מרגלית** און קינדער
פעטער	**משה פרידמאַן**	פעטער	**זלמן באָקסענבוים**
מומע	**דאָבע פרידמאַן** און קינדער	מומע	**חנה־רבקה באָקסענבוים**

פאַראייביקן
די קינדער פון משה און ביילע־ליבע באָקסענבוים:
הערש, שרה, אלי און בנימין
ישראל — קאַנאַדע

פייגה־איטה טרנר, אשתו של אברהם טרנר — נהרגה בסביבת שדלישצ׳ה

אברהם טרנר שב לאחר המלחמה לשדלישצ׳ה, איתר את מקום הריגתה של אשתו פייגה־איטה, העביר את עצמותיה לקבורת ישראל והקים מצבה על קברה.

למשפחתי הבלתי נשכחת, שנספתה בשואה

אבי **משה גרינשפן**

אמי **חנה**

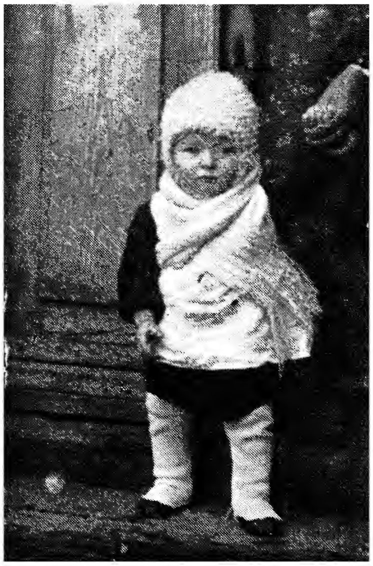
אחי **לייבל, אלי, ברל ויוסל**

אחיותי **טובה ושפרה**

מנציח:
נח גרינשפן ומשפחתו
חולון

דוד אורנשטיין ז"ל
נספה בשואה

בתם של דוד ומוטל אורנשטיין
נספתה בשואה

המומים ודואבים עומדים אנו על קברו הרענן

של יקירנו

מישה בן דוד **רוזנפלד**

שנפטר י״ב באלול תש״ל

אשתו אסתר,

ילדיהם והמשפחה

איך וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן

צום אייביקן אָנדענק פון מיין געוועזענער פרוי

פייגע־דינה קאס (פון דער היים: געלב)

און מיינע אומפאַרגעסלעכע קינדער:

ישראל און **תהילה**

פאַראייביקט:
גרשון קאס־קהת, בת־ים

שלמה גרינשפן ואשתו ז"ל

ישראל (סרולקה) פסטברג ז"ל

יוסף זילברמן ז"ל

אריה (לייבל) רוזנבוים ז״ל

מוֹטל זונשיין ז״ל

רבקה רייז ז״ל

אסתר רוכמן ז״ל

סוף דבר

ביראת כבוד ובחרד קודש ניגשים אנו לסיום ספר זה. כשליח ציבור נאמן העומד בערב של יום הכפורים לפני התיבה בדחילו ורחימו, כדי שתפילות שולחיו תתקבלנה ברצון לפני הבורא, כן אנו חרדים ומקווים שכל מה שעשינו למען קהילת קודש שדלישצ׳ה יתקבל ברצון כקרבן רצוי ושנשמות יהודי שדלישצ׳ה ינוחו בגן־עדן יחד עם שאר קדושי עמנו מכל הדורות.

אנו שארית הפליטה, „אחד מעיר ושניים ממשפחה" — כדברי הנביא, חבים היינו חוב מוסרי גדול להיסטוריה היהודית וליקירינו, שנספו בשואה. עלינו דור השואה והחורבן רבצה אחריות כבדה וחובה קדושה: להנציח את יקירינו ואת זאת ניסינו לעשות.

בספר זה ניסינו לתת תמונה נאמנה מן ההיסטוריה של העיירה היהודית הקטנה — שדלישצ׳ה, להאיר באור נכון את העבר שלה על יהודיה לשכבותיהם השונות ולעצב את דמותו של הציבור ככלל ואת היחיד כפרט, לרבות מוסדות החינוך, התנועה הציונית ואת מוסדות הקהילה הקטנה.

שדלישצ׳ה שלנו לא היתה עיר ואם בישראל. היא היתה עיירה קטנה בלתי ידועה, אחת מני רבות שהיו קיימות למאות בגלות פולין. אבל בניה־ניצוליה לא רצו להשלים עם העובדה המרה והמעציבה ששדלישצ׳ה היהודית אינה קיימת עוד. על כן גמרנו אומר להחיות אותה ולהציב לה מצבת־זכרון בדמות ספר יזכור, אשר ישקם לעיני קוראינו בדורנו ובדורות הבאים את הווי עיירתנו על חיי החומר והרוח שלה ואת יקירינו שבמותם צוו לנו את החיים.

ישמש נא ספר זה מצבת זכרון במקום הקברים הרבים הבלתי ידועים של יהודי שדלישצ׳ה והסביבה שנרצחו על ידי הצוררים הנאצים ועוזריהם הפולנים והאוקראינים ומקום קבורתם לא נודע עד היום.

עם סיום הספר אנו מרגישים הקלת־מה במצפוננו, שכן התמודדנו עם המשימה הכבדה והאחראית ומקווים שעבודתנו לא היתה לשוא. כן יהא רצון, אמן!

שלוס־וואָרט

מיט יראת הכבוד טרעטן מיר צו צום שליסן דעם בוך. בדחילו ורחימו, ווי דער חזן שטייט פאַרן עמוד ערב יום הכפור, כדי די תפילות פון ציבור זאָלן אָנגענעמען ווערן אין הימל, אַזוי שטייען מיר איצט ביים שליסן דעם בוך און בעטן ביי גאָט אַז דאָס אַלעס וואָס מיר האָבן געטאָן כדי צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע קרבנות זאָל אָנגענומען ווערן, און זייערע נשמות זאָלן רוען אין ליכטיקן גן־עדן צוזאַמען מיט אַלע יידישע מאַרטירער פון אַלע דורות, וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם און קידוש העם.

מיר, די שארית הפליטה, וועלכע זענען געבליבן „איינער פון אַ שטאָט און צוויי פון אַ משפחה" — לויטן אויסדרוק פונעם נביא, זענען שולדיק געווען אַ גרויסן מאָראַלישן חוב דער יידישער געשיכטע און אונדזערע נאָענטע, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה. אויף אונדז, דער דור פון חורבן און אונטערגאַנג, איז געלעגן אַ גרויסע און הייליקע פאַראַנטוואָרטלעכקייט — מיר האָבן געדאַרפן פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע קרבנות. און דאָס טאַקע האָבן מיר געפרוווט טאָן. אין דעם בוך האָבן מיר געוואָלט געבן אַן אמתן בילד פון דעם קליינעם יידישן ישוב שעדלישטשע. מיר האָבן געוואָלט באַלייכטן די געשיכטע פונעם קליינעם יידישן שטעטעלע און דער עיקר פון אירע יידן אין אַלע זייערע פּאָזיטיווע זייטן. מיר האָבן געפּרוווט אויפלעבן דאָס שעדלישטשער יידנטום און איר פיל פאַרצווייגט קולטורעל לעבן מיט אַלע אירע אינסטאַנצן.

אונדזער שטעטעלע שעדלישטשע איז נישט געווען קיין באַוווּסטע יידישע שטאָט. דאָס איז געווען אַ קליין יידיש שטעטעלע ווי פיל הונדערטער אַנדערע אין גלות פּוילן. די איינצלנע געראַטעוועטע, די שרידי הפליטה פון שעדלישטשע האָבן נישט געוואָלט משלים זיין מיטן געדאַנק, אַז דאָס קליינע יידישע שטעטעלע, וווּ זיי האָבן געלעבט, וווּ זיי זענען דערצויגן געוואָרן און וווּ זיי האָבן איבערגעלאָזט אַ״ע זייערע טייערע איז שוין מער נישטאָ. מיר האָבן געפּרוווט אויפלעבן דאָס יידישע שטעטעלע פאַר אונדזערע קינדער און פאַר די צוקונפטיקע דורות. זאָל דער בוך זיין אַן אַנדענק־מצבה פאַר די פיל אומבאַוווּסטע קברים פון די שעדלישטשער יידן און פון איר געגנט, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציסטישע רוצחים און זייערע פּוילישע און אוקראַינישע מיטהעלפער.

מיטן ענדיקן דעם בוך פילן מיר אַז מיר האָבן אויסגעפירט איינע פון די וויכטיקסטע אויפגאַבן וואָס איז געשטאַנען פאַר אונדז. אַ שווערער שטיין איז אַראָפּ פון אונדזער האַרץ און פון אונדזער געוויסן. מיר האָבן זיך פאַרמאָסטן מיט דער שווערער און הייליקער אויפגאַבע און מיר גלויבן אַז אונדזער מי איז נישט געווען אומזיסט. הלוואי זאָל עס אַזוי זיין.